ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КӮЛОБ БА НОМИ АБӮАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ
КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КӮЛОБ
БА НОМИ АБӮАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

(маҷаллаи илмӣ)

1 (16) 2017

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

(научный журнал)

1 (16) 2017

ДУШАНБЕ
КОНТИНЕНТ -ТҶ
2017

ББК 74.58 (2тоҷик)
П-14
УДК 378.4 (575.3)

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КӮЛОБ
БА НОМИ АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 2009 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 2009 ГОДУ.

Ҳайати тахририя:
Редакционная коллегия:

Абдулло Ҳабибулло, доктори илмҳои физика-математика, профессор
сармуҳаррир
Муродова Г.Р., номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент
ҷонишини сармуҳаррир
Сафаров Б.Қ., котиби масъул

Ҳайати тахририя:
Члены редколлегии:

Каримов С.К., доктори илмҳои химия, академики АМ ФР ва Арбоби илму техникаи ҶТ, **Ҷ. Алимӣ**, доктори илмҳои филология, профессор, **Ибодов М.О.,** доктори илмҳои фалсафа, профессор, **Ғуломов И.,** доктори илмҳои педагогика, профессор, **Абдуллоев М.**, доктори илмҳои таърих, профессор, **Мирзоев С.С.,** доктори илмҳои педагогика, профессор, **Азамов Х.С.,** номзади илмҳои таърих, дотсент, **Сайдалиев Д.,** номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент **Сангов Қ.,** номзади илмҳои педагогика, дотсент, **Расулов Д.,** номзади илмҳои педагогика, дотсент, **Мирзоев Ғ.,** номзади илмҳои филология, дотсент, **Мустафоқулов Т.,** номзади илмҳои психология, дотсент, **Холиқов С.,** номзади илмҳои химия, дотсент.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

ISBN 978-99975-959-1-7

© Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2016. Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ
Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Тел/Факс: 2-35-06
Email: kgurektor@mail.ru

ТОҶИКИСТОН ТАШАББУСКОРИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЛОБАЛӢ ОИД БА ОБ

Хидирзода М.У., профессор

Ҷаҳони имрӯза ҳамчун арсаи васеи муносибатҳои гуногунҷабҳа байни давлатҳои мустақил дар робита ба густариши равандҳои ҷаҳонишавӣ бо мушкилиҳое низ рӯ ба рӯ гашта истодааст, ки маҳз якдилӣ ва якмаромии тамоми кишварҳои сайёра метавонанд ба ҳалли онҳо мусоидати комил намоянд.

Авҷ гирифтани мушкилиҳои вобаста ба паҳншавии ифротгароию терроризм, хавфи паҳншавии бемориҳои гуногуне, ки инсоният дар роҳи табобату пешгирии онҳо то ҳол комёб нашудааст, гармшавии иқлим, мубаризаҳо баҳри ба даст овардани захираҳои нав, васеъ намудани доираи нуфуз байни абарқудратҳо ва ғайраҳо имрӯз ба қатори мушкилиҳои глобалӣ табдил ёфтаанд. Дар ин раванд масъалаи об ва таъмини дастрасӣ ба захираҳои обӣ низ ба қатори масоили муҳими сиёсию иҷтимоӣ ва фарҳангии хусусияти глобалӣ дошта мубаддал гаштааст.

Вобаста ба ин масъала, гузоришҳои амиқ ва илман асосноки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ҷалби диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаи мазкур аҳамияти муҳими байналмилалӣ доранд.

Боиси ифтихор ва сарфарозии ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ аст, ки ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба эълон намудани даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт» аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ дастгирӣ ёфта, вобаста ба он 21 декабри соли 2016 Қатъномаи СММ бо ҳаммуаллифии 177 кишвари узви СММ қабул гардид. Мутобиқи Қатъномаи мазкур давраи солҳои 2018-2028 ҳамчун даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» эълон мешавад, ки он аз 22 марти соли 2018 шурӯъ шуда, дар рӯзи умумиҷаҳонии захираҳои об 22 марти соли 2028 ба анҷом мерасад.

Саҳми кишвари мо дар ҳалли масъалаҳои глобалии вобаста ба об дар ҷаҳон калон буда, ин иқдоми чоруми сарвари давлати мост, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳамовозии гарм пайдо мекунад. Эълон шудани Соли 2003 - Соли оби тоза, солҳои 2005-2015 – Даҳсолаи байналмилалии амалиёт «Об барои ҳаёт», Соли 2013 – Соли байналмилалии ҳамкориҳо дар соҳаи об ва инак, даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» иқдомҳое мебошанд, ки баҳри ҳалли яке аз мушкилиҳои глобалӣ равона карда шудаанд.

Аҳамияти ин иқдомҳоро вокеияти мавҷуда собит намуда истодааст. Зеро тибқи оморҳои сохторҳои дахлдори СММ барои зиёда аз 40 фоиз аҳолии ҷаҳон дастрасӣ ба оби ошомиданӣ ҳанӯз ташвишовар боқӣ монда, ин масъала дар солҳои минбаъда эҳтимолияти тезутундшавиро пайдо хоҳад кард. 70 фоизи ҳолатҳои марговаре, ки дар

натиҷаи ҳодисаҳои табиӣ ба амал меоянд, ба обхезиҳо ва дигар офатҳо вобаста ба об рабт доранд.[1]

Чуноне ки аз ҳуҷҷати муҳими аср «Ҳадафҳои рушди устувор» бармеояд, оби тоза ва дастрасӣ ба он қисми таркибииоламест, ки мо дар он зиндагӣ мекунем. Захираҳои оби нӯшокӣ дар ҷаҳон ҳамон қадаре ҳастанд, ки имконият медиҳанд инсоният ин орзуи худро амалӣ намояд. Вале бо сабаби банақшагирии нодурусти иқтисодиёт ва инфрасохтори сустмиллии онҳо одамон босабаби дастрасӣ надоштан ба оби ошомиданӣ ба мушкилот мувоҷеҳ ҳастанд.[2]

Норасоии оби ошомиданӣ ва шароитҳои номусоиди беҳдоштӣ таъсири худро ба амнияти озуқаворӣ, интихоби василаҳо барои ҳаёт, гирифтани таҳсилоти зарурӣ расонида, вазъи иҷтимоии гурӯҳҳои иҷтимоиро осебпазир гардонида, боиси авҷ гирифтани масъалаҳои фақр ва гуруснагӣ мегарданд.

Таҷрибаи муносибатҳои байналмилалӣ нишон медиҳад, ки ба хусусияти равобити байналмилалӣ дар баробари дигар омилҳо масъалаҳои вобаста ба об низ таъсири худро расонида истодаанд. Яъне, масъалаи дастрасӣ ба захираҳои обӣ, ба масъалаҳои амнияти давлатҳо ва минтақаҳо таъсири худро расонида, яке аз мушкилиҳое мебошад, ки эҳтимолияти баланди хавфи сар задани низоъҳои байни давлатиро пеш овардааст.

Мунокиша ва низоъҳои байниқавмӣ, байнидавлатӣ ва байнимиллатҳо вобастаба об воқеиятест, ки роҳандозии хамкориҳои самарабахшро дар самти дипломатияи об тақозо менамояд. Тибқи таҳлилҳои олимон дар ҷаҳон дар 50 соли охир 507 мунокиша маҳз бо сабаби дастрасӣ ба об рух дода, 21-тои онҳо ба задухӯрдҳои рӯйирости ҳарбӣ оварда расонидаанд. Эҳтимолияти баланди шиддат гирифтани ин низоъҳои нав дар ин замина мавҷуд аст.

Ҳавзаи зиёда аз 260 дарёҳои ҷаҳон байни ду ва ё зиёда давлатҳо тақсим шудаанд, ки дар ҳолати набудани мувофиқаҳои аниқ ва ё ниҳодҳои мустақил тағйир додани ҳавзаҳо метавонанд ба мушкилиҳои ҷиддӣ дар муносибатҳои байнидавлатӣ оварда расонанд.[3]

Маҳз бо назардошти муҳиммияти масъала лозим ба ёдоварист, ки инсоният бояд аз манбаъ ва захираҳои обӣ бо мақсади рушди устувор, таъмини зиндагии арзанда, мусоидат ба рушди имконият ва қобилияти фардии инсонҳо истифода барад.

Таҷрибаи ҳаёт нишон медиҳад, ки имрӯз масъалаи об на танҳо масъалаи экологӣ, балки масъалаи беҳдоштӣ ва тандурустӣ, омили таъмини рушди иқтисодӣ, таъмини манбаъҳои энергия, аз он ҷумла инкишофи бемайлони гидроэнергетика, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, омили таъмини ҳамзистии осоишта байни давлатҳо ва миллатҳо мебошад.

Дар баробари ин масъалаи об ҳамчун масъалаи муҳими иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баромад намуда, таъсири худро ба рушди нерӯи инсонӣ низ мерасонад. Олимон собит намудаанд, ки дар бисёр кишварҳое, ки дастрасӣ ба оби тозаи ошомиданӣ маҳдуд аст, мушкилиҳои ҷиддӣ дар самти таъмини рушди сармояи инсонӣ низ ҷой доранд. Ин мушкилӣ таъсири худро, пеш аз ҳама, ба вазъи иҷтимоии занону кӯдакон расонида, имкониятҳои онҳоро бахри бомаърифат гаштан маҳдуд менамоянд. Зеро вақти зиёди

---

[1] Цели в области устойчивого развития.//www.un.org
[2] Цели устойчивого развития //www.un.org
[3] Водные конфликты.Геополитическая ситуация в регионах мира.// http://www.gumilev-center.ru

онҳо ва қувваашон барои кашонидани он ва таъмини ҳолати беҳдоштӣ дар шароити вазнини маҳдудият ба оби ошомиданӣ мегузарад.

Вазъи таъминот ва дастрасӣ ба шароитҳои хуби беҳдоштӣ бошад, масъалаи муҳим дар самти беҳтаршавии вазъи саломатии ҷомеа мебошад. Пайдоиши бемориҳои гуногуни сироятии вобаста ба об яке аз мушкилиҳои ҷиддӣ дар роҳи ба даст овардани Ҳадафҳои рушди устувор барои бисёр давлатҳои дунё мебошад. Тибқи оморҳои сохторҳои дахлдори СММ қариб 1,8 млрд. нафар дар тамоми ҷаҳон аз манбаъҳои ифлоси оби нушокӣ истифода мебаранд, 2,4 млрд. нафар ба шароитҳо ва хизматрасониҳои зарурии беҳдоштӣ дастрасӣ надоранд. Зиёда аз 80 фоиз пасобҳои дар натиҷаи фаъолияти инсон ҳосилшуда, ба дарёҳо ва баҳрҳо бе тозакунии иловагӣ партофта мешаванд. Ҳамарӯза қариб ҳазор нафар кӯдакон дар ҷаҳон аз касалиҳои дарунравии вобаста ба об ва беҳдошт мефавтанд.[4]

Ин ҳама гувоҳи он аст, ки об ҳамчун неъмати бебаҳои табиӣ имрӯз ҳамчун захираи боэътимод дар таъмини рушди устувори инсоният метавонад нақши муҳим дошта бошад. Дар баробари ин набояд фаромӯш кард, ки ин неъмат дар табиат бебақо набуда, истифодаи самараноки он яке аз омилҳои мусоидат дар самти ба даст овардани мақсадҳои наҷиб дар ин самт мебошанд. Зеро ба гуфтаи коршиносон айни ҳол 1,7 млрд. нафар одамон дар ҳавзаи дарёҳое зиндагӣ мекунанд, ки истифодабарии об аз имкониятҳои захиравии оби истифодашаванда кам мебошанд. Чунин оморҳо ба он ҳушдор месозанд, бояд сари дарёфти механизмҳо ва роҳҳои дурусти идоракунии захираҳои обӣ андеша кард.

Маҳз аз ҳамин сабаб, боло бурдани маърифати экологии аҳолӣ, таҳкими донишҳо дар самти истифодаи самараноки захираҳои обӣ бо мақсади ба даст овардани ҳадафҳои рушди устувор, такмили инфрасохтори мавҷудаи обёрикунӣ, истифодаи техника ва технологияҳои навин дар ин самт ва банақшагирии дурусти иқтисодиёт аҳамияти муҳим доранд.

Лозим ба ёдоварист, ки талаботи инсон дар самти ба даст овардани неъматҳои моддӣ беканор аст. Дар ин замина масъалаҳои дар боло зикршуда, маҳз ба масоили обӣ ва истифодаи самараноки он ҳамчун захираи бебаҳои табиат робита доранд. Маҳз аз ҳамин сабаб, дарёфти механизмҳои нигоҳдорандаи тавозун байни талаботҳо ва имкониятҳо бо мақсади халалдор накардани чӣ низоми табиат ва чӣ низоми ҷамъият зарур мебошанд.

Дар баробари ин, такмили инфрасохтори обрасонӣ низ яке аз василаҳои муҳими ҳалли масъалаи мавҷуда ба ҳисоб меравад. Олимон қайд менамоянд, ки зарурати сармоягузорӣ ба инфрасохтори об баҳри баланд бардоштани сатҳи муассири он бевосита аз сиёсати дурусти иқтисодӣ дар самти об вобаста аст.[5] Ҳамзамон, дар ин ҷо на фақат манфиати иқтисодӣ, балки манфиатҳои иҷтимоию фарҳангӣ ва болотар аз ҳама, рушди нерӯи инсонӣ меистад, ки сармояи бебаҳои дилхоҳ ҷомеа мебошад.

Метавон хулоса намуд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ тавассути масъалагузориҳои сарвари сиёсии кишвари мо мавҷудияи мушкилии вобаста ба обро ҳамчун мушкилии глобалӣ эътироф намудааст. Фаъолияти ҳамоҳангу дастаҷамъонаи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ин самт метавонад омили муҳим дар роҳи ҳалли аксари мушкилиҳои вобаста ба об гардад.

---

[4] Ҳамон ҷо.

[5] Мирзоев Б.,Расулов Ҷ. Об: таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ бештар мегардад.// Ҷумҳурият, 20 январи соли 2017, №16.

АҲАМИЯТИ ҶАҲОНӢ ДОШТАНИ МАСЪАЛАҲОИ ОБ ВА ЗАХИРАҲОИ ОБӢ – ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ РУШДИ УСТУВОР

Обидҷони Шаҳобиддини Қувватзода,
Донишкадаи Энергетикии Тоҷикистон

Ҳаҷми умумии об дар кураи замин 1386 млн. км^3 буда, аз ин 34,65 млн. км^3 ё 2,5 %-и онро оби тозаи ошомиданӣ ташкил медиҳад, ки аз 3/2 ҳиссаи он дар пиряххо ва барфҳои бисёрсола тааллуқдошта, барои истифода дастнорас аст.

Аз ҳаҷми обҳое, ки дар кураи замин мавҷуд аст, танҳо 0,0002 %-и онро инсон бо мақсадҳои гуногун истифода мекунад. Онҳо чи дар сатҳи болои замин ва чи дар вақтҳои сол нобаробар тақсим шудаанд.

Рушди устувори иқтисодии ҳар як давлат, бехатарии миллӣ, сатҳи зиндагии мардум аз истиклолияти энергетикӣ ва истифодабарии мақсадноки энергия вобастагӣ дорад.

Дар шароити гармшавии иқлим аз ҳисоби партовҳои неругоҳҳои ҳароратӣ, корхонаҳои саноатӣ ва ғайра, ки боиси обшавии пиряххо, ба амал омадани ҳодисаҳои нохуши табиӣ ва биёбоншавии заминҳо гардидааст, истифодаи мақсаднок ва самараноки захираҳои гидроэнергетикӣ манфиатнок аст. Дар ҳоли ҳозир аз ҳама манбаи энергияе, ки азхудкунии дурусти он аз ҷиҳати иқтисодӣ фоидаовар ва аз ҷиҳати экологӣ бехатар аст, ин энергияи барқароршавандаи захираҳои обӣ мебошад.

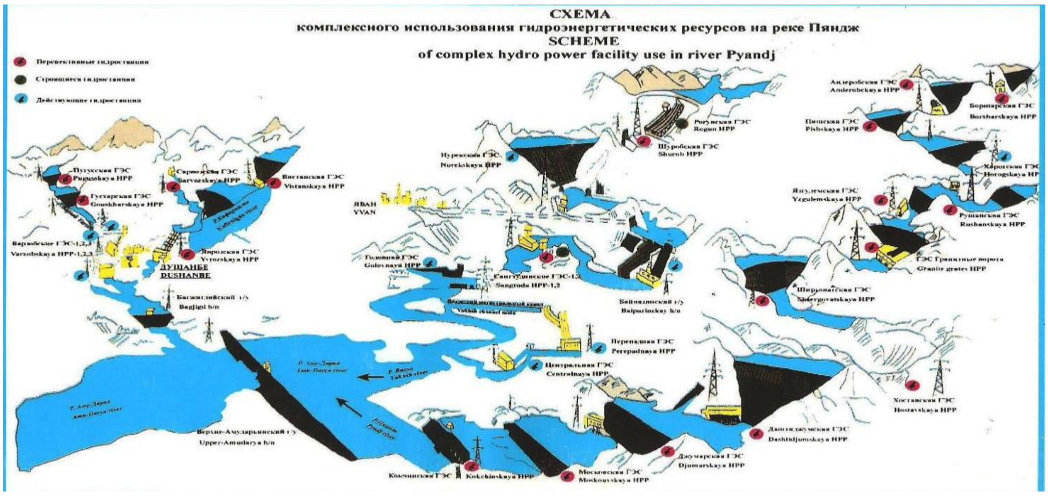

Расми 1. Нақшаи истифодабарии захираҳои обӣ-энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар Тоҷикистони навин гидроэнергетика ҷузъи асосии энергетикаи миллӣ ба ҳисоб рафта, 98 %-и барқи истеҳсолшаванда аз ҳисоби неругоҳҳои барқии обӣ мебошанд. Аз ҳамин лиҳоз, ҷумҳурӣ дар қатори 8- давлати пешқадами истеҳсолкунандаи энергияи сабз, яъне аз ҷиҳати экологӣ тоза дар ҷаҳон қарор дорадва дар мувофиқа бо стратегияи қабулкардаи Ҳукумати Ҷумҳурӣ оид ба рушди устувори иқтисодӣ дар ояндаҳам,соҳаи гидроэнергетикаҳамин мақомро ишғол хоҳад кард. Зеро Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги обӣ-энергетикӣмебошад ва дар оянда аз худ кардани онҳо ҷумҳуриро ба зинаи нави тараққиёт мебарорад.

Тоҷикистон аз рӯи захираҳои обӣ-энергетикӣ, ки ҳаҷми умумии он 527 млрд. кВт. соат дар солро ташкил медиҳад,дар Осиёи Марказӣ дар ҷои аввал ва дар ҷаҳон дар ҷои

ҳаштум меистад. Аз рӯи ҷойгиршавии миқёсӣ бошад захираҳои обӣ-энергетикӣ, ки ба 1 км^2 ҳудуди ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёна зиёда 3682 .кВт.соат дар як солро ташкил медиҳад,ки дар ҷаҳон дар ҷои аввал меистад. (Расми 1)

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи дарёҳое, ки дарозиашон аз 10 км зиёд мебошанд, ба 947 адад расида, дарозии умумии онҳо 28000 км – ро ташкил медиҳанд. Инчунин зиёда аз 25000 дарёча ва обравҳо бо дарозии умумии 90000 км мавҷуд аст.

Зичии миёнаи байни дарёҳо дар ҷумҳурӣ наздики 0,6 км^2–ро ташкил медихад. Ҳаҷми умумии обе, ки дарёҳои Тоҷикистон дар як сол ба ҳисоби миёна мегузаронанд 76,7 км^3 мебошад, ки аз ин 22,1 км^3 ё худ 28,8 %-и он аз ҳудуди давлатҳои ҳаммарз дар шакли дарёҳои сарҳадгузар ба ҳудуди кишвар дохил мешавад ва 54,6 км^3 ё худ 71,1 %-и он дар ҳудуди ҷумҳурӣ тавлид мешаванд (Расми 2)

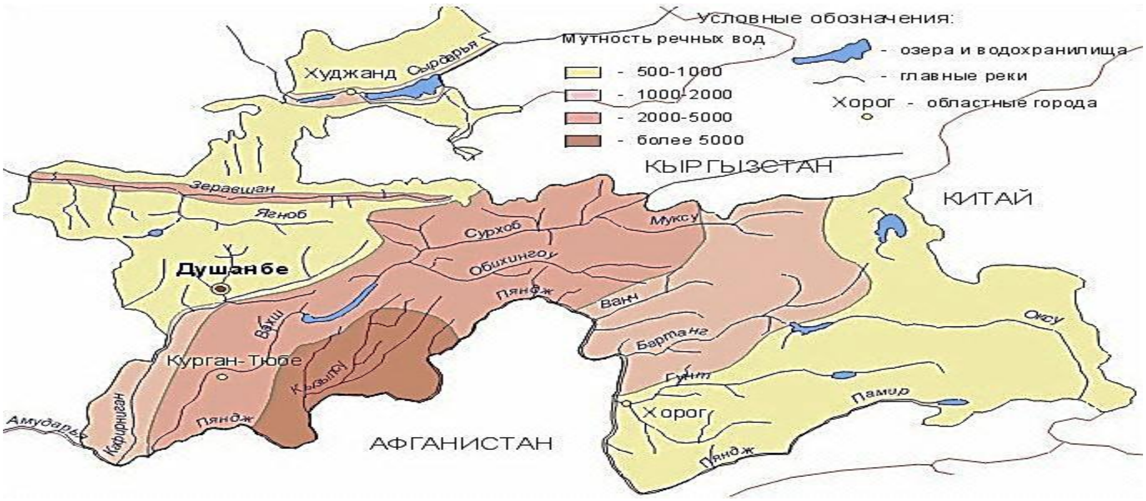

Расми 2. *Харитаи гидрологӣ-географии Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

(Ҷадвали 1)

ЗАХИРАҲОИ ОБӢ-ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳавзаи дарё	Тавоноии миёнасола, мВт	Истеҳсоли миёнасола, тВт. соат	Саҳм дар ҳаҷми умумӣ бо фоиз, %
Панҷ	14030	122,90	23,20
Ғунд	2260	19,80	3,73
Бартанг	2969	26,01	4,93
Ванҷ	1191	10,34	1,96
Язғулом	845	7,40	1,39
Қизил-Су	1087	9,52	1,78
Вахш	28670	251,15	48,00
Кофарниҳон	4249	37,22	7,00
Кӯли Қара-Кул	103	0,90	0,17
Сурхон-Дарё	628	5,50	1,03
Зарафшон	3875	33,94	6,38
Сир-Дарё	260	2,28	0,43
Ҳамагӣ	60167	527,06	100,00

Манбаи асосии ташкилёбии дарёҳо дар кишвар ин аз ҳисоби обшавии барфҳои мавсимӣ мебошад, ки ин 75-80 %-ро ташкил медиҳад. Инчунин 15-20 % аз ҳисоби пиряххо ва то 5% аз ҳисоби борон мебошад.

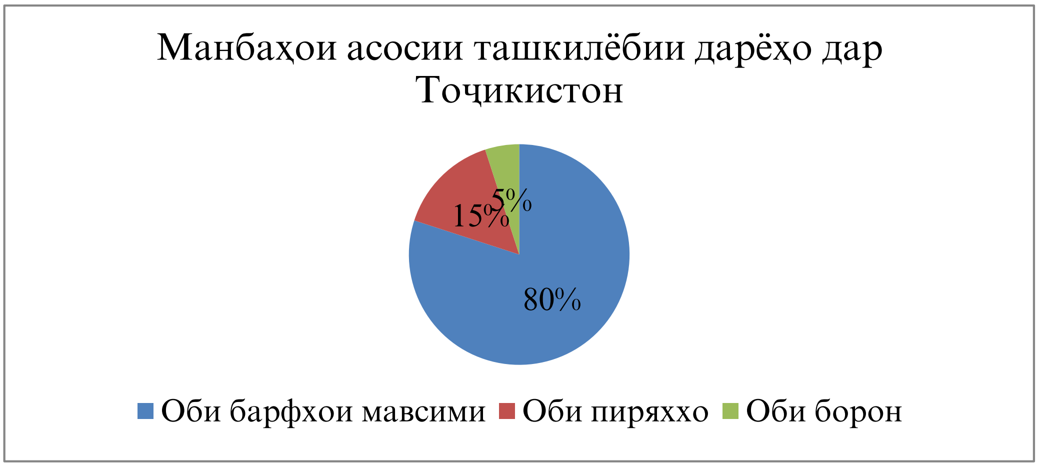

Шумораи умумии пиряхҳо зиёда аз 14500 адад мебошад ва майдони умумии яхпӯшшуда 11000 км^2 ё 8% ҳудуди ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Инчунин, дар кӯлҳоиТоҷикистон 46,3 км^3 об мавҷуд аст.

Барои азхуд кардани захираҳои обӣ-энергетикии дарёҳо асосан дар маҷрои дарё дарғот месозанд, ки сабабгори дар водии дарё пайдо шудани обанбор мегардад.

Обанбор ин кули сунъие мебошад, ки барои ҷамъоварӣ, захира ва дар оянда истифодаи об (барои истеҳсоли неруи барқ, барои пешгирӣ аз офатҳои табиӣ, обтаъминкунӣ ва обёрии заминҳо, тақсимоти об ба шохаҳо, ташкил намудани роҳи обӣ, моҳипарварӣ ва ғайра) сохта мешавад.

Дар баробари ҷиҳатҳои мусбат доштан, обанбор ҷиҳатҳои манфӣҳам дорад. Яъне баъд аз пайдо шудани обанбор чи ҳавзаи боло ва чи поёнӣ аз дарғот реҷаи табиии гидрологиидарё иваз мешавад.Инчунин дар муҳити атрофи обанбор равандҳои табии нав пайдо мешавад. Обанборҳо аз рӯи ҷойгиршавияшон ба кӯҳӣ, наздикӯҳӣ ва водигӣ ҷудо мешаванд. Барои ҳамин ҳам дигаргуншавиҳои табиӣ (экологӣ, гидрологӣ, геологӣ, гидрогеологӣ, географӣ ва иқлимӣ) дар ҳар як обанбор гуногун мешаванд. Масалан: дигаргуншавии равандҳои табиӣ дар ҳавзаи боло (верхние бьеф) вобастагӣ дорад, аз бузургиҳо чун андозаҳои обанбор (масоҳати сатҳи обанбор, ҳаҷм, дарозӣ, паҳной ва чуқурӣ) ва шароитҳои шакл аз боло, гидрографияи минтақа, намудҳои ҷинсҳои кӯҳие, ки дар таги обанбор хобанд, хусусияти идоракунӣ (бисёрсола, мавсимӣ, ҳафтагӣ ва шабонарӯзӣ) ва иқлим.

Дигаргуншавии равандҳои табиӣ дар ҳавзаи поёнӣ (нижние бьеф) аз сифати об дар ҳавзаи поёнӣ ва омилҳои дар боло овардашудавобастагӣ дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 93%-и ҳудуди онро кӯҳҳо ташкил медиҳанд ва ҳавзаи ташкилшавии дарёҳо 2500 – 3000 м аз сатҳи баҳр баланд мебошанд, ки барои сохтани обанборҳои кӯҳӣ хеле қулай мебошад. Ин намуди обанборҳо аз ҷиҳати экологӣ, бехатарӣ ва иқтисодӣ нисбат ба обанборҳои водигӣ бартарӣ дорад.

Бартарияти экологии обонборҳои кӯҳӣ аз водигӣ дар он аст:

1. Сатҳи обҳои зеризаминӣ дар атрофи обанбор наонқадар баланд мешавад.Сабаб ин аст, киобанборҳои кӯҳӣ дар минтақаҳои харсангии нокорам ҷойгир буда, $К_ф$=0-коэфитсиенти полоиш ба сифр баробар аст ва ин сабаб мешавад, ки ботлоқшавии заминҳо кам шавад.

Ҳаҷми обҳои полоишӣ дар асос бо баробарии зерин ҳисоб карда мешавад

$$W_{пол} = 0,001 * h_п * F_{НПУ}. м^3 \quad (1)$$

дар инҷо: $h_{и}$-гафсии қабати полоиш, ки аз намуди хоки асос ва ё ҷинсҳои кӯҳӣ вобастагӣ дорад; $F_{НПУ}$-масоҳати обанбор ҳангоми сатҳи нормалии об дар обанбор.

2. Аз сабаби кам будани майдони сатҳи болоии обанбор ва паст будани ҳарорат дар баландкӯҳҳо бухоршавии об кам ба назар мерасд, ки ин ба дигаргуншавии иқлим на онқадар тасир мерасонад.

Ҳаҷми оби бухоршаванда дар обанбор бо баробарии зерин муайян карда мешавад:

$$E_{бух} = W_{бух} * S_{НПУ}.\ м^3 \quad (2)$$

дар инҷо: $W_{бух}$-гафсии қабати бухоршавӣ, ки аз ҳарорати ҳаво, ҳарорати об, намнокии ҳаво, суръати вазиши шамол вобастаги дорад(мм); $S_{НПУ}$-масоҳати обанбор ҳангоми сатҳи нормали об дар обанбор.

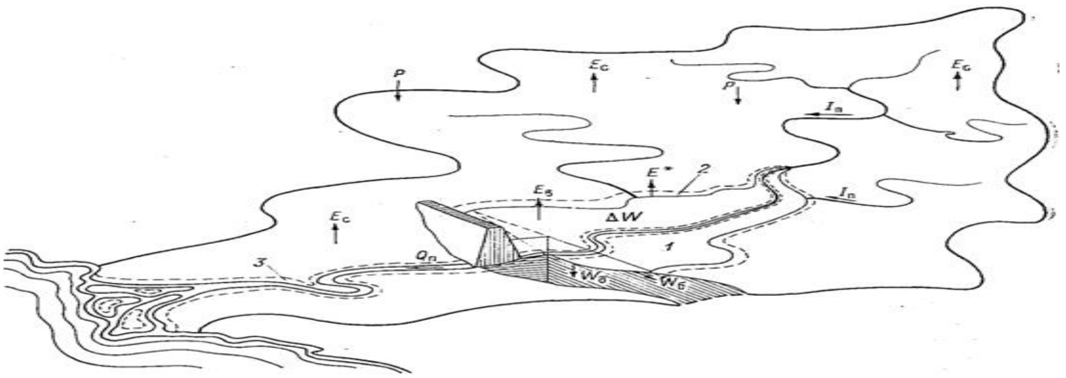

Расми3. *Нақшаи ташкилшавии манбаҳои обанбор ва талафёбии об аз обанбор.*

Ҳаҷми оби талафёфтаи обанбор бо баробарии зерин чунин муайян карда мешавад:

$$V_{тал} = E_{бух} + W_{пол} - V_{бори} \quad (3)$$

дар инҷо:.$V_{бори}$-ҳаҷми боришоти як сола дар обанбор.

Ҳаҷми боришоти яксола дар ҳудуди обанбор

$$V_{бори} = 0{,}001 * X_{бори} * F_{НПУ} \quad (4)$$

дар инҷо: $X_{бори}$ –гафсии қабати боришот (мм).

Бартарии иқтисодии обанборҳои кӯҳӣ аз обанборҳои водигӣ дар он аст:

1. Барои сохтани обанбор бояд дарғот сохт ва дарғотҳои кӯҳӣ асосан дар дарраҳои танггузари V- шакл ё U- шакл ба лоиҳа гирифта мешаванд, ки то 70%-и корҳои сохтмонии дарғотро кам мекунад. Обанборҳои водигӣ бошанд дар минтақаҳои полегоналӣ ё параболӣ кулшакл сохта мешаванд, ки сарфи зиёди маблағро талаб менамояд.

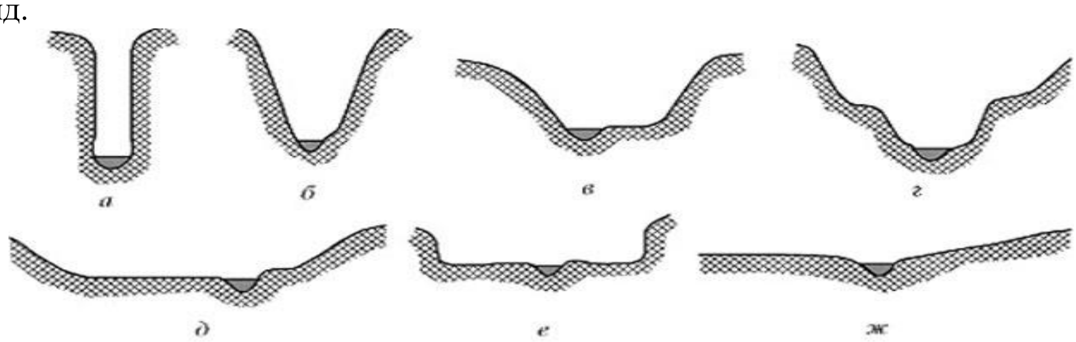

Расми 4*.Буриши кундалангии ҷои сохтмони дарғот.* ***а,б,в,г-*** *дарғотҳои кӯҳӣ;*
д,е,ж- *дарғотҳои водигӣ.*

2. Ҳудуде, ки зери обанбор мемонад дар обанборҳои кӯҳӣ кам буда, ҷойҳое мебошад, ки нокорам ва аз ҷиҳати саноатӣ камманфиат мебошад. Обанборҳои водигӣ бошад баръакс ҳудуди зиёди заминҳои ҳосилхези корамро ки аз ҷиҳати саноатӣ манфиатовар мебошад, зер менамояд.

Расми 5. *Акси обанбори НБО Норак, ки дар асоси харсангии нокорам мехобад ва масоҳати сатҳи болои обанбор нисбати обанборҳои водигӣ хеле кам аст.*

Расми 6. *Акси обанбори кӯҳӣ*

Расми 7. *Акси обанбори НБО Қайроқум, ки дар асоси ғайрихарсангии корами ҳосилхез мехобад ва масоҳати сатҳи болои обанбор нисбати обанборҳои кӯҳӣ хело бисёр аст.*

Бартарияти бехатарии обанборҳои кӯҳӣ аз водигӣ дар он аст:

1. Қувваҳои таъсиркунанда ба дарғоти кӯҳӣ камтар аст нисбат ба дарғоти водигӣ.
2. Дарғотҳои кӯҳии асосашон харсангӣ ё нимхарсангӣ мебошад, ки мустаҳакамии дарғотро нигоҳ медорад.
3. Дарғотҳои равоқӣ (арочные) танҳо дар обанборҳои кӯҳӣ сохта мешаванд.

Расми 8. Акси дарғотҳои равоқӣ (арочные).

Барои муқоиса мо обанбори кӯҳии НБО Норак ва обанбори водигии Қайроқумро мисол овардем:

1. Обанбори НБО – Норак бо ғунҷоиши умумӣ 10,5 км^3 танҳо 98 км^2 майдони харсангии нокорамро зер кардаст.Обанбори НБО – Қайроқум бошад, бо ғунҷоиши умумӣ 4,16 км^3 зиёда аз 520 км^2 майдони заминҳои ҳосилхези корамро зер кардаст, ки нисбати майдони обанбори Норак 5,3 маротиба калон буда,барои Тоҷикистони камзамин аз ҷиҳати иқтисодӣ зарари калон дорад.

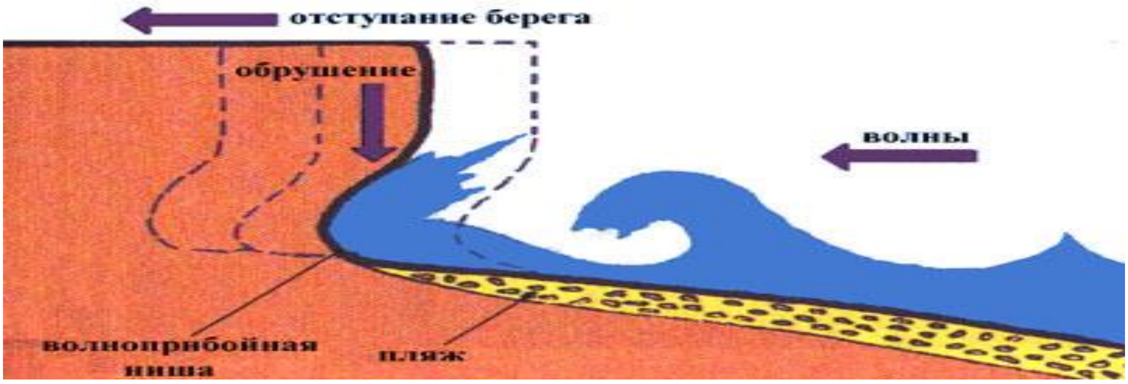

Расми 9. *Нақшаи пайдошавии эрозия дар соҳилҳои обанбор аз ҳисоби мавҷи об.*

Расми 10. *Эрозияи соҳил дар обанбори Қайроқум*

Расми 11. *Эрозияи соҳил дар обанбори Қайроқум*

Расми12. *Эрозияи соҳил дар обанбори Қайроқум*

Ҷадвали 2

Фоидаоварии заминҳои зери обмондаи НБО Қайроқум бо нархномаи соли 2010.

Намуди маҳсулот	Ҳосилхезӣ тонна/га	Нархи як тонна маҳсулот дар соли 2010 (сомонӣ)	Фоиданоки гектар/сол (сомонӣ)	Майдони умумӣ замин гектар	Фиданоки умумӣ заминҳо дар сол (сомонӣ)
Пахта	2	3734	7468	520000	3883360000
Ғалладонагӣ	3	1400	4200	520000	2184000000

2. НБО – Норак дар як сол ба ҳисоби миёнаи лоиҳавӣ зиёда аз 11,2 млрд кВа.соат нерӯи барқ истеҳсол мекунад. НБО – Қайроқум бошад дар як сол ба ҳисоби миёнаи лоиҳавӣ на зиёда аз 0,668 млрд кВа.соат нерӯи барқ истеҳсол мекунад, ки нисбати НБО Норак 17 маротиба кам мебошад.

3. Обанбори НБО – Норак бо системаи худҷоришавӣ зиёда аз 100 ҳазор гектар заминҳои ноҳияҳои Данғара ва Восеъро обёрӣ менамояд. Обанбори НБО – Қайроқум бошад, танҳо 40 ҳазор гектар заминҳои шимолиТоҷикистонро обёрӣ менамояд, ки нисбати НБО Норак 2,5 маротиба кам мебошад.

Аз ин лиҳоз, истифодабарии захираҳои обӣ-энергетикӣ дар обанборҳои кӯҳӣ нисбат ба обанборҳои водигӣ бартариятҳои зиёд дорад.

Калидвожаҳо: об, захираҳои обӣ-энергетикӣ, обанбор, дарғот, истиқлолияти энергетикӣ, нерӯи барқ, экология, гидроэнергетика.

Адабиёт:

1. К.М. Беркович. Русловые процессы на реках в сфере влияния водохранилищ. Московский Государственный Университет имени М.В. Ломоносова.Москва 2012 г.

2. В.С. Вуглинский. Водные ресурсы и водный баланс крупных водохранилищ СССР. Ленинград Гидрометеоиздат 1991.

3. Анализ режима работы каскада Вахшских ГЭС и Кайракумской ГЭС. Иноятов М.Б, Косимов У.У. Душанбе – 2009 г.

4. Н.П.Розанова Гидротехнические сооружения Москва Стройиздат 1978

5. Темур Валамат – заде. Энергетика Таджикистана: настоящее и ближайшее будущее. 2008

6. Ёров Абдулло Ёрович. Влияние гидрофизических процессов Нурекского водохранилища на мелиоративные характеристики орошаемых земель. Душанбе – 2002

7. Манбаъҳои интернетӣ

8. Камиль Банн, Рахмон Шукуров, Лутфулло Бозиев и Дилором Рахимова. Экономика дегратации земель для сельскохозяйственного сектора в Таджикистане. Душанбе 2011 г.

АҲАМИЯТИ ИҶТИМОӢ ВА СИЁСИИ ДАҲСОЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АМАЛ “ОБ БАРОИ РУШДИ УСТУВОР”

Пиров А.К., дотсент, ДДҚ ба номи Носири Хусрав

Маълум аст, ки истиқлолияти сиёсии кишвар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро дар бар гирифта, асоси рушду пешрафти Тоҷикистонро таъмин менамояд. Дар ин росто масъалаи об муҳимтарин, сарчашмаи ҳаёт ва соҳаи базавии ташакулёбии саноат, иҷтимоиёт, пешрафти тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ ва некуаҳволии мардуми кишвар ба шумор меравад. Махсусан дар ҷаҳони имрӯз новобаста аз мушкилоти гуногуни муносибатҳои байналмилалӣ, ҳамкориҳои дастаҷамъонаи кишварҳои олам барои дарёфти роҳи ҳалли масъалаҳои хусусияти умуммибашарӣ дошта, равшан ба назар мерасад. Яке аз созмонҳои олие, ки дар замони муосир чунин ҳамкориҳоро ба роҳ меандозад, ин СММ ба шумор меравад, ки дар доираи фаъолияти густурдаи он бо ҷалби амалҳои созандаю хайрхоҳонаи давлатҳои аъзо таваҷҷӯҳ ба ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳи ҳалли масъалаҳои умумибашарӣ пайваста зоҳир мегардад.

Бояд тазаккур дод, ки ифтихори ҳар як сокини ин диёри куҳанбунёди мо аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба сифати аъзои ин созмони бонуфузи байналмилалӣ аз соли 1992 инҷониб бо мурури дастрасӣ ба сулҳу суботи устувор таҳти сарварии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чандин маротиба тавонист бо таҳия ва пешниҳодҳои муҳим дар мавриди ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳи ҳалли масъалаҳои умумибашарӣ саҳми арзандаи худро гузорад. Ин иқдомҳои шоиста, Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар пеши назари оламиён ҳамчун кишвари ташаббускор ва пайваста таваҷҷӯҳи хосдошта дар ҳалли мушкилоти сайёра муаррифӣ намуд.

Президенти кишвар 12.04.2015 зимни суханронӣ дар Форуми умумиҷаҳонӣ оид ба масъалаҳои об дар ҷумҳурии Корея таъкид намуд ки “... чолишҳо ва таҳдидҳои ҷаҳони муосир, бо шумули буҳрони молию иқтисодӣ, афзоиши аҳолӣ, тағйири иқлим, афзоиши басомади ҳодисаҳои ниҳоии обу ҳаво, норасоии об ва дар натиҷа боло рафтани сатҳи камбизоатӣ, афзоиши бемориҳои сирояткунанда, фавти модару кӯдак ҳанӯз сафарбар намудани талошҳои мо ва қабули чораҳои дахлдорро дар ин соҳа талаб мекунад ”

Боиси фараҳмандист, ки имсол низ ҷаласаи 71-уми маҷмаи умумии Созмони Миллали Муттаҳид бо пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қатъномаи худро оид ба эълони Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор»-ро барои солҳои 2018-2028 қабул намуд, ки ба ҷонибдории он 193 давлати аъзои ин созмон райъ доданд. Дар лоиҳаи Қатъномаи мазкур ташаббускории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавриди Соли байналмилалии “Оби тоза” эълон шудани соли 2003, Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт» эълон шудани солҳои 2005-2015, Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об эълон шудани соли 2013 махсус таъкид гардидааст.

Ин гувоҳи он аст, ки Тоҷикистон бо маҳорати хеле қобили таваҷҷӯҳ дар мавриди татбиқи манфиатҳои миллӣ дар сатҳи ҳамкориҳои байнамилалӣ пайваста кӯшиш ба харҷ медиҳад. Мисоли инро мо метавонем дар дар татбиқи барномаҳои зикрёфта мушоҳида менамоем, ки аз татбиқи онҳо на танҳо Тоҷикистон, балки дигар мамлакатҳои дуру наздик метавонанд манфиатдор бошанд. Бинобар ин дар Қатъномаи эълони Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» барои солҳои 2018-2028 махсусан баён шудааст, ки татбиқи Барномаҳои зикршуда ва имсола бо «таъкиди

он ки, манбаъҳои обӣ барои рушди устувор ва аз байн бурдани камбизоативу гуруснагӣ дорои аҳамияти ҳалкунандаанд ва барои рушди захираҳои инсон ва таъмини саломатию бурдбории инсон комилан заруранд ва барои расидан ба ҳадафҳои рушди устувор ва дигар ҳадафҳои марбут ба соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ дар сатҳи байналмилалии мувофиқашуда аҳамияти аввалиндараҷа доранд».

Мубрамияти қабули Қатъномаи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» барои солҳои 2018-2028-ро СММ дар он нигарониҳои умумибашарие асоснок менамояд, ки барои ҳамаи кишварҳои олам дахл доранд. Аз ҷумла дар Қатънома зикр шудааст, ки «афзоиши аҳолию раванди шаҳрнишинӣ, биёбоншавӣ, хушксолӣ ва тағйири иқлим, инчунин набудани имконот барои таъмини истифодаи мақсадноки об ва дар оянда авҷ гирифтани мушкилоти марбут ба набудани дастрасӣ ба оби нӯшокии бехатар, хизматрасонии асосӣ дар соҳаи беҳдошт ва малакаҳои қавии тозагӣ, нобаробарӣ ба дастрасӣ, офатҳои гидрологӣ ва норасоии об оварда мерасонад».

Рушди саноат ва бунёди корхонаҳои азими кишварҳои минтақа мушкилоти экологӣ ва баҳсҳои сиёсиро ба бор овардааст. Аз сӯи дигар обшавии пиряхҳо ва кам шудани сатҳи оби дарёҳо паёмади ҷиддиро ба амал меорад. Агар қисме аз давлатҳои сайёра гузаштан ба иқтисоди безарарро амри ногузир донанд, барои кишварҳои рушд кардаи саноатӣ бошад, даст кашидан аз манфиатҳои иқтисодӣ талафотест, ки онро бар зарар медонанд. Аммо партовҳои газҳои гулхонаӣ мушкилии марбут ба иқлими сайёраро рӯз аз рӯз мураккабтар месозад.

Доир ба ин масъала дар Қатънома бо нигаронии зиёд таъкид шудааст, ки «хоҷагидории бесамар, таҳияи бемақсад, афзоиши номуайяниҳо ва хатарҳое, ки бар асари тағйирёбии иқлим ва дигар омилҳо ба амал меоянд, бисёре аз низомҳои экологиро (экосистемаҳоро) зери хатар қарор медиҳад».

Қатъномаи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор»-ро барои солҳои 2018-2028-ро СММ, ки бо пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қабул шудааст, барои дар амал татбиқ гаштани ҳадафҳои худ таҳия ва андешидани як қатор чорабиниҳои муҳими сиёсию иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва илмиро пешбинӣ намудааст, ки дар татбиқи онҳо сокинони диёри мо бояд аз худ ташаббусҳои назаррасро анҷом диҳанд. Аз ҷумла таъкид шудааст, ки: расидан ба ин ҳадафҳо бояд аз ҳисоби мукаммалгардонии истеҳсолот ва паҳн кардани дониш, осон намудани дастрасӣ ба дониш ва табодули иттилоот оид ба таҷрибаи пешрафта, гирифтани иттилооти нави марбут ба ҳадафҳои рушди устувори вобаста ба захираҳои обӣ, амалисозии фаъолияти иттилоотию фаҳмондадиҳӣ, ташкили шабакаҳо ва мусоидат ба ташкили шарикӣ ва фаъолияти субъектҳои гуногун ба манфиати татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои рушди устувор вобаста ба захираҳои обӣ, бо назардошти ташаббусҳои мавҷуда, инчунин таҳкими фаолияти коммуникатсионӣ дар сатҳои гуногун ба манфиати татбиқи ҳадафҳои рушди устувори марбут ба захираҳои обӣ таъмин гарданд.

Барои тадбиқи ин ҳадафҳо дар кишвари мо заминаҳои бузурги объективию субективие мавҷуд аст. Дар Тоҷикистон 14 ҳазору 509 пирях мавҷуд аст, ки 8 дарсади ҳудуди кишварро ташкил медиҳанд. Пиряхҳо манбаи аслии оби Тоҷикистон ва 60 дарсади оби Осиёи Марказӣ маҳсуб мешаванд. Ҳукумати Тоҷикистон дар робита ба мушкилоти мавҷудаи умумиҷаҳонии норасоии об ҳамеша сайъу талош дорад, то дар мушкилоти марбут ба оби ошомидании на танҳо минтақа, балки сайёра низ нақши муҳим дошта бошад.

Коршиносон мегӯянд, ки Осиёи Марказӣ домангири баҳси ҷиддӣ дар ростои об аст. Бино ба маълумотҳои дастрас дар ин минтақа истифодаи об мутобиқи декларатсияи «Нукус» амалӣ мешавад. Тоҷикистон бо қарор доштанаш дар саргаҳи обҳои мусаффои минтақа мувофиқи ин декларатсия ҳуқуқи истифодаи 13,6 километри мураббаи обро аз дарёи Сир ва Аму дорад. Аммо Тоҷикистон миқдори ками оби муқарраргардидаро истифода мекунаду оби боқимонда ба ҷумҳуриҳои ҳамсоя равон аст. Вале ҳамоно баҳри Аралро хушкшавӣ таҳдид дораду минтақаро хатарҳои дигари экологӣ думболагир аст. Агар оби дарёҳои Тоҷикистон то баҳри Арал нарасад, пас савол ба миён меояд, ки ба куҷо маҷро гирифтаанд?

Тағйирёбии иқлим ва камшавии захираҳои обӣ зарбаи шадид ба дурнамои иқтисоди сабз ва захираҳои ҳангуфти гедроэнергетикӣ мерасонад. Нақши Тоҷикистон барои пешгирӣ аз норасоии об ҳушдор аз таҳдиди оқибатҳои тағйирёбии иқлим ҷаҳонро водор ба масъулияти бештар дар ростои беҳдошти обу солимии инсоният мекунад. Зеро талоши имрӯза метавонад ҳаёти осоиштаи фардоро барои сокинони минтақа асос гузорад.

Ҳамасола бо мақсади ҷалби таваҷҷӯҳ бар аҳамияти оби ширину тоза ва инчунин ҳифзи манбаҳои оби ошомиданӣ санаи 22-уми март дар сартосари ҷаҳон «Рӯзи байналмилалии об» таҷлил мешавад. Дар ин росто, аён аст, ки рӯз ба рӯз масъалаи об ба яке аз мавзуҳои муҳим табдил ёфта, дар минбарҳои баланди байналмилалӣ роҳҳои дурусти истифодаи оқилонаи ин манбаъи ҳаёт ташвиқ мешавад. Раванди рушдёбандаи ҷаҳони муосир гувоҳ аст, ки оянда начандон дур арзиши об аз қимати нафту газ ва дигар захираҳои табиӣ гаронтар мешавад. Яъне, имрӯз масъалаи об, ба хусус оби ошомиданӣ, ба андозае муҳиму ҳаётӣ шудааст, ки солҳои охир таваҷҷӯҳи ҷомеаи байналмилалӣ бештар шудааст. Барои мисол, танҳо дар Осиёи Марказӣ талабот ба об, бинобар зиёдшавии нуфузи аҳолӣ торафт афзуда истодааст. Тибқи баъзе ҳисобҳо, то соли 2030 истеъмоли об дар Осиёи Марказӣ, то 15-20 фоиз аз сатҳи ҳозира зиёд мешавад.

Ҳоло таъмини об беш аз пеш дар Осиёи Марказӣ ба як мушкили минтақавӣ табдил ёфтааст. Ҷойи пӯшида нест, ки дар чунин шароит кишварҳои поёноби минтақа, ки солҳо боз аз истифодаи ғайримуассири об кор гирифтаанд, ин масъаларо бештар ранги сиёсӣ дода, дар муносибат бо кишварҳои болооб аз фишорҳои иқтисодӣ кор мегиранд.

Тайи даҳсолаҳои охир ҳаҷми пиряххои Тоҷикистон, ки аз муҳимтарин манбаъҳои оби минтақаанд тақрибан 30 фоиз коҳиш ёфтааст. Пиряхи Федченко яке аз бузургтарин пиряхҳои минтақа наздик ба 1 километр паст шуда, масоҳати умумии майдони он ба андозаи 11 километри мураббаъ поён фаромадааст.

Мутахассисон изҳор медоранд, ки обшавии пиряхҳо паёмадҳои ногувор дошта, Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешорӯи мушкили баландшавии оби дарёҳо ва омадани сел ба маҳалҳои зисти мардум мегузорад.

Имрӯз Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлол дорои захираҳои бузурги манбаҳои гидроэнергетикӣ дар олам шинохта шудааст. Шумораи умумии пиряхҳо дар ҷумҳурӣ 14509-то буда, масоҳати умумии майдони яхбандии онҳо 11ҳазор км^2 аст, ки ҳаҷми ниҳоиашон 460 км^2-ро ташкил медиҳанд. Дар Тоҷикистон адади дарёҳо ва рӯдҳои кӯҳӣ беш аз 25 ҳазорро ташкил медиҳанд. Дар ҳавзу обанборҳои Тоҷикистон 46,3км^3 захираи об мавҷуд аст. Захираҳои умумии солонаи потенсиалии энергияи барқи обӣ дар ҷумҳурӣ зиёда аз 527 млрд.кВт. соатро ташкил медиҳад. Умуман, захираҳои оби

ошомиданӣ дар пиряххои Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 60 фоизи захираҳои обии Осиёи Марказиро ташкил менамоянд.

Умуман, захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон назар ба дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ зиёдтар буда, дар самти таъмини иҷтимоиёту иқтисодиёт бузургтарин захираҳое ба шумор меравaнд, ки барои рушди ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо манфиати иқтисодӣ, балки боиси ҳалли бисёр масъалаҳои сиёсӣ ва байнидавлатӣ мегарданд.

Аз ин рӯ, замони соҳибистиқлолӣ боз барои миллати тоҷик самтҳои дигари иқтисодию экологиеро пайдо намуд, ки барои устувор намудани пояҳои давлатдорӣ ва ҳимояи манфиатҳои ҳаётан муҳим хеле зарурат доранд.

Қатъномаи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» барои солҳои 2018-2028, ки СММ бо пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қабул намудааст, ташаббус ва иқдоми бузурги башардӯстонае ба шумор меравад, ки дар амал тадбиқ намудани он ба ҳаёти миллиардҳо сокинони сайёра беҳбудӣ ва хушбахтӣ меорад.

ХУШКШАВИИ БАҲРИ АРАЛ – ФОҶИАИ ЭКОЛОГИИ МИНТАҚАИ ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Бобохонов Ф.Ш., Обидҷони Ш.Қ.,
Донишкадаи энергетикии Тоҷикистон

Ташаббусҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти ҳифз ва нигаҳдории захираҳои бузурги обӣ бо назардошти манфиатҳои милливу минтақавӣ ва байналмиллалӣ имрӯз бо пешниҳоди масъалаҳои мушаххас дар сатҳи ҷаҳонӣ ҷонибдорӣ ва муаррифӣ мегарданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи ду даҳсолаи охир масъалаҳои вобаста ба обро дар чорчӯбаи рӯзномаи глобалӣ фаъолона пеш бурда, бо ташаббуси он ва як қатор кишварҳои дигари ҷаҳон Маҷмаи кулли Созмони Милали Муттаҳид, дар барномаи сатҳи баланд пешниҳодҳои нав ба навро мавриди амал қарор медиҳад. Дар баробари ин ташаббусҳои бузург имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли масоили марбут ба об дар минтақа ва ҷаҳон фаъолона иштирок намуда, иқдому ташаббусҳои наву муҳимро дар ин самт пешниҳоди ҷомеаи ҷаҳонӣ менамояд. Эълон шудани соли 2003 Соли байналмиллалии оби тоза, Даҳсолаи байналмиллалии об барои ҳаёт барои солҳои 2005-2015, ки аз ҷониби 180 кишвари ҷаҳон дастгирӣ ёфт, соли 2013-Соли байналмиллалии ҳамкорӣ дар соҳаи об ва пешниҳоди нави Пешвои миллати тоҷикон даҳсолаи нави амалиёт «Об барои рушди устувор» барои солҳои 2018-2028 имрӯз таваҷҷӯҳи ҷаҳониёнро ба истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ ва ҳамкории дастаҷамъона ҷалб намуд. Баррасии муҳимтарини масъалаҳо аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки пайваста аз минбарҳои бонуфуз сурат мегирад, дар таъмини ҳадафҳои зиндагии шоиста ва ҳалли мушкилоти аҳолии кураи замин чун роҳнамо арзёбӣ гардида, аз ҷониби тамоми сиёсатшиносону намояндагони созмону ташкилотҳои бонуфузи ҷаҳонӣ эътироф мешавад.

Бо ин мақсад ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти ҳифз ва нигаҳдории захираҳои бузурги обӣ бо назардошти аҳамияти байналмиллалӣ имрӯз бо пешниҳоди масъалаҳои мушаххас дар сатҳи ҷаҳонӣ амалӣ

мегарданд, дар ин замина сиёсатмадорон ва коршиносони байналмиллаливу соҳавӣ пешниҳод ва иқдоми навбатии Пешвои миллии тоҷикон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро оид ба эълон намудани даҳсолаи байналмилалии нав «Об барои рушди устувор» барои солҳои 2018-2028 ҷиҳати расидан ба ҳадафи шашуми рушд, ки лоиҳаи қатъномаи дахлдорро дар қатъномаи Созмони Миллали Муттаҳид пешниҳод намуд, аз ҷониби 193 кишвари ҷаҳон ҷонибдорӣ ва дастгирӣ ёфт. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқ ва пешбурди масоили об пешсаф ба шумор рафта, масъалаҳои роҳандозии робитаҳои ҳамшарикию ҳамкории байналмилалӣ, паст намудани хавфи офатҳои табиӣ, тағйирёбии иқлим, дастрасӣ ба оби нӯшокии безарар ва беҳдошт, муҳити зист, инфрасохтору сармоягузорӣ, мудирияти захираҳои об ва аҳамияту накши он дар иқтисоди устувор ба ҳам пайвастагии зич доранд. Бо назардошти рушд ва фароандозии шароит баҳри зиндагии шоистаи аҳолии кураи замин аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавзӯъҳои муҳим марбут ба об, аз ҷумла мушкилоти мардуми сайёра фикру мулоҳизаҳои судманд ба миён гузошта мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки зиёда аз 2 млрд нафар аз шумораи умумии башарият имрӯз дар сайёра ба мушкилоти норасоии об рӯ ба рӯ мебошанд. Дар баробари дигар манбаъҳои ҳаётан муҳими табиӣ талаботи аҳолии сайёра сол то сол ба манбаъҳои обӣ зиёд мегардад. Яке аз ин масъалаҳо дар ҳудуди Осиёи Марказӣ ин хушкшавии баҳри Арал мебошад.

Бахри Арал ҳанӯз то солҳои 60-уми қарни гузашта ҳар сол наздики 60 км^3 об мегирифт. Миқёси он ҳудуди 66 ҳазор км^2-ро ташкил дода, чуқурии он ба 53 метр баробар аз сатҳи бахр буд. Тахминан миқдори намакнокии таркиби оби бахр дар ҳудуди аз 8 то 11 грамм дар як литрро ташкил медод. Бахри Арал дар солҳои охир дар маҷмӯъ 12 км^3 (8 км^3 аз дарёи Аму ва 4 км^3 аз дарёи Сир) об мегирад. Миқёси бахр то 20 ҳазор км^2 кам шудааст. Сатҳи он то 32 метр паст шудааст. Ҳаҷми намак дар як литр оби бахр то 60 граммро ташкил медиҳад. Соли 2000-ум баҳри Аралро коршиносони соҳа ба 3 қисмат ҷудо намуда буданд, яъне Баҳри Арали Шимолӣ, ки ба он Сирдарё мерезад ва ду обанбори асосӣ: баҳри Арали Ҷанубӣ ва баҳри Арали Шарқӣ, ки оби Амударё ба он мерезад.

Тағйирёбии ҳолати бахр аз рӯи фарқияти солҳо

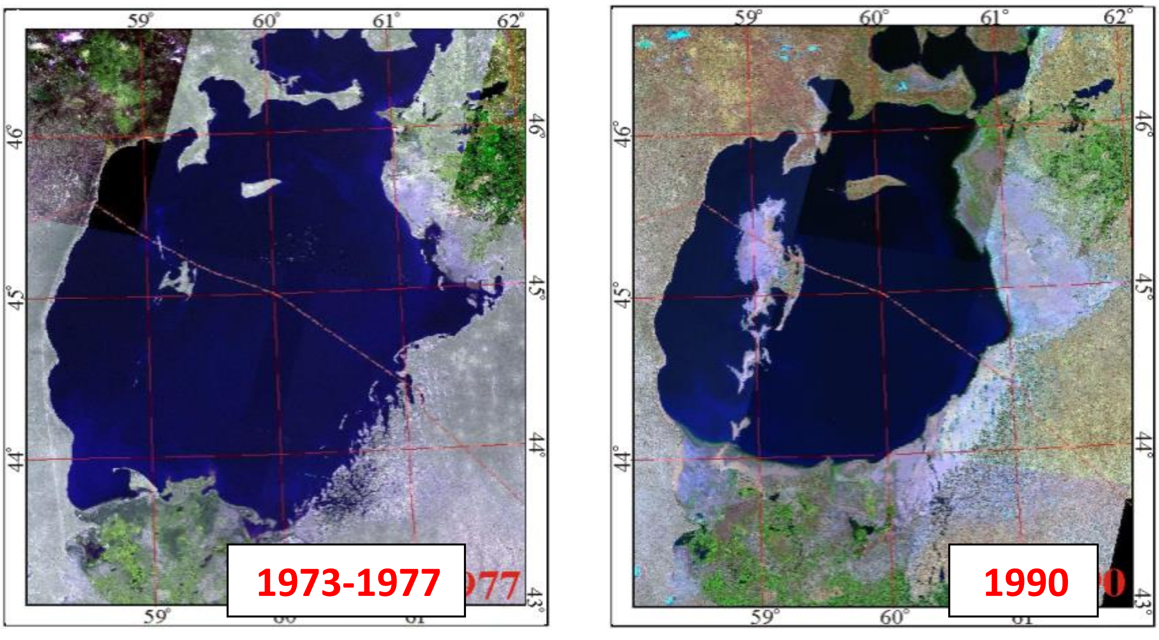

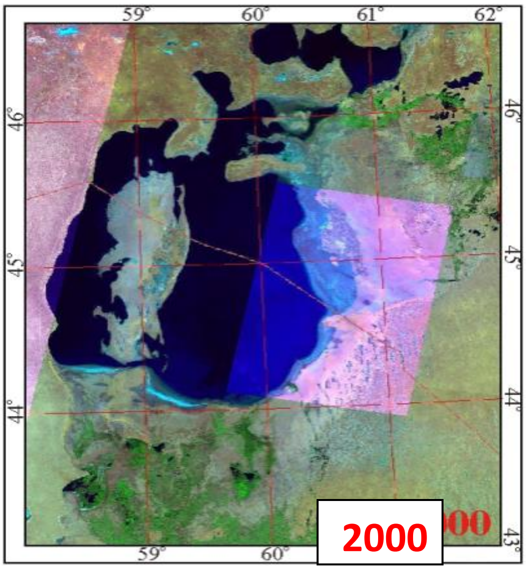

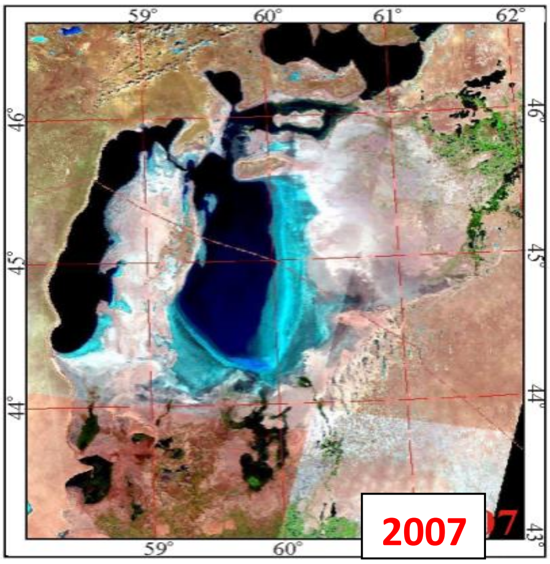

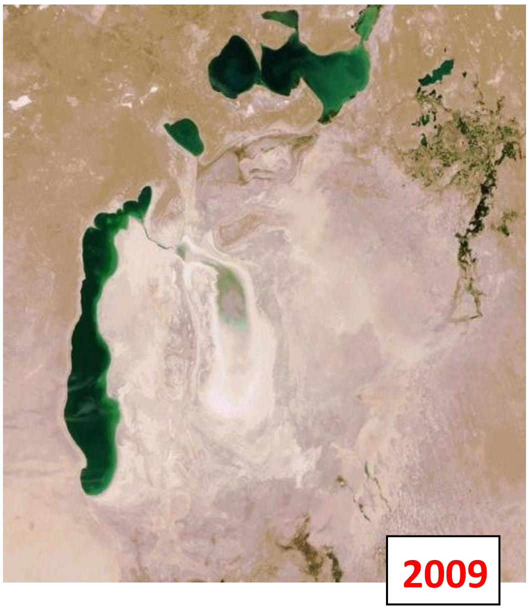

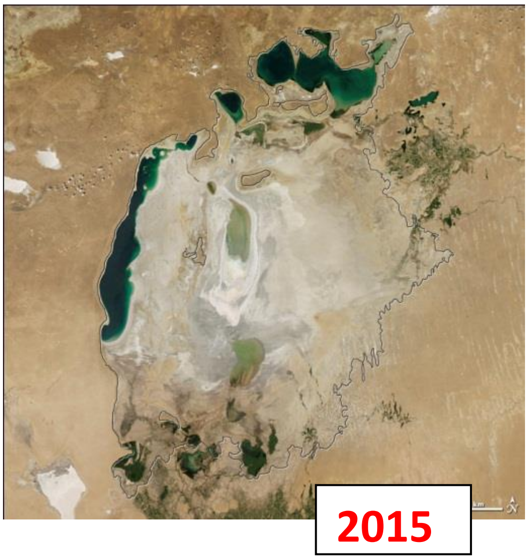

Вазъи имрӯзаи баҳри Арал

Боду шамол намаку химикатро аз ҳавзаи хушкшуда ба ҳаво бардошта, дар масофаҳои то 500 км муҳити атрофро олуда гардонида истодааст. Иқлими маҳал тағйир ёфта, рангорангии биологӣ хароб шуда истодааст. Дар ҳавзаи баҳри Арал камбудии об, маъданнокӣ ва обҳои зеризаминӣ проблемаҳои навро ба миён овардааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳалли проблемаҳои ҳавзаи баҳри Арал бе назардошти манфиатҳои воқеии кишварҳои худи ҳавза ва минтақа ғайримкон аст. Ҳар қадар, ки дар атрофи ин мушкилот сухан ронему ҳангома бардорем, ба ҷуз дарки проблема ба чизи дигаре ноил намегардем. Имрӯз манзараи бухрони баҳри Арал ба қароре ҳаст, ки мардуми минтақа оқибатҳои ногувори онро мефаҳмад ва умед бар он мекунанд, ки идораю сохторхои марбута ҳарчи зудтар нисбати ҳалли он тадбир намоянд, то ки таъсири фалокатбори он идома наёбад. Бояд гуфт, ки рафъи мушкилоти мазкур кори яксолаю дусола нест ва бо қабули қароре ҳам ба зудӣ ҳал намегардад. Ба фикри мо хубтару беҳтар мебуд, дар мавриди ҳалли масъала мо бояд ба ду мавқеъ такя намоем. Аввал ин ки вазифаи асосӣ – бухрони Арал пешгирӣ карда шавад ва дуюм дар мавриди бартараф кардани буҳрон бояд манфиатҳои ҳама кишварҳои ҳавза ба инобат гирифта шавад.

Чи хеле, ки коршиносони маҳаллӣ ва хориҷӣ ақида доранд, ки дар ҳоли ҳозир захираҳои ҳавза дар сурати истифодаи меъёрӣ барои обёрии заминҳо ва мақсадҳои экологӣ дар манотиқи поёноб басанда аст. Аммо қисми зиёди об барои обёрии заминҳо ғайриоқилона истифода мешавад ё ки ба обҳои зеризаминӣ ҳамроҳ мегардад.

Имрӯз проблемаҳои Арал ба мавзӯии сиёсӣ табдил ёфтааст. Бинобар ин онро дар маҷмӯъ бо масъалаҳои байнидавлатӣ, аз ҷумла ҳамкориҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, марзӣ ва энергетикӣ бояд ҳаллу фасл гардад.

Тақсимоти байнидавлатии об дар шароити камобӣ то ҳоло аз рӯи протоколҳои солҳои 1982-1984 барои Сирдарё ва санади соли 1987 барои Амударё муайян карда мешавад, ки дар замони Шӯравӣ қабул карда шуда буданд.

Дар баробари ин дар оянда танзими захираҳои обии Тоҷикистону Афғонистон, ки феълан ба низом оварда нашудааст, ба кишварҳои дигар таъсир расонида метавонад. Дар худи Арал бошад, сатҳи об паст шудан дорад. Қисмати ғарбии он аз тарафи шимол аз қисмати шарқии он ҷудо шуда истодааст. Чи хеле, ки олимон ва коршиносон ба хулоса омадаанд, роҳи наҷот нигоҳ доштани қисмати ғарбии он мебошад. Агар солона аз Амударё 15 км ^{3} об ворид шавад, 30 сол лозим мешавад, ки маъданнокии об дар ин қисмат ба сатҳи муқаррарӣ расад. Бинобар ин қарори муҳими кишварҳои ҳавза лозим аст, то ки ба қисмати ғарбии Арал ҳаҷми зиёди об ҷудо гардад, то ки ба вазъи устувори экологӣ ноил гардем. Барои қисмати шимол бошад солона аз Сирдарё бояд 5 км^3 об ҷорӣ шавад. Дар ҳавзаи баҳри Арал солона ба ҳисоби миёна қариб 5 ҳазор м^3/га оби заҳ ташаккул мeёбад.

Таҷрибаи ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки агар системаи каналҳо ва идораи захираҳои обро беҳтар намоем, рақами болоро то 3 хазор м³/га кам кардан имконпазир аст. Тадқиқотҳо нишон медҳанд, ки бо анҷоми чунин тадбирҳо ҳар сол ба таври илова метавонем сохиби 5,1 км³ об шавем.

Мутахассисон дар нисбати наҷоти баҳри Арал ақидаҳои гуногун доранд. Масалан, бархе бар он ақидаанд, ки як роҳи наҷот ё худ барқароркунии баҳр аз он иборат аст, ки аз қисмати шарқии он даст кашем ва мавҷудияти устувории бахшҳои ғарбию шимолии онро таъмин кунем. Дар ҳоли ҳозир ягона созишномае, ки муносибати мамлакатҳои ҳавзаи баҳри Аралро ҷиҳати истифода ва ҳифзи захираҳои оби минтақа муайян мекунад, санаде мебошад, ки миёни ин давлатҳо 18 феврали соли 1992 ба имзо расидааст.

Бо назардошти он ки қариб ҳамаи ҷумҳуриҳои минтақа дар Конститутсияҳои худ захираҳои оби қаламравашонро сарвати миллӣ эълон кардаанд, мутахассисони байналмилалӣ мегӯянд, ки феълан методологияи қобили қабулро барои ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар мавриди муайян кардану ҷудо намудани обҳои сарҳадгузари миллӣ таҳия кардан имконпазир аст. Бинобар ин давлатҳо аз доктринаи Ҳармон (ҳанӯз соли 1985 ба имзо расида буд) дар мавриди он ки «Соҳиби қаламрав ҳар кореро, ки мехоҳад анҷом диҳад ва дар ин бобат ҳуқуқхои номаҳдуд дорад» ҷонибдорӣ мекунанд.

Як нуқтаро бояд низ қайд намуд, ки тайи чанд соли охир дар мавриди пешгирии амикравии буҳрони Арал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои зиёде ба сомон расонда шудаанд. Ҳатто болоравии сарфи аз меъёр зиёди об то андозае боздошта шуд. Аммо мардуми кишварҳои минтақа ба таври умум оқибатҳои фоҷиабори хушкшавии баҳри Аралро то ҳанӯз комилан дарк накардаанд.

Ҳамин тавр, ба фикри мо имрӯз ба дӯши роҳбарони масъул, мақомоту кумитаҳои дахлдор, мутахассисони соҳаи обу захираҳои он ва умуман ҷомеа масъулияти бузурге вогузор шудааст. То кадом андоза оқилона ва одилона ҳал кардани проблемаи мазкур ба тақдири наслҳои оянда, рӯзгори ободу осудаи онҳо, муҳити солими экологӣ таъсири муайянкунанда мерасонад. Бинобар ин проблемаи мазкур имрӯз бояд тавре ҳаллу фасл гардад, ки фардо аз он сарфароз бошем ва ифтихор намоем.

Адабиёт:

1. Аширбеков У., Зонн И. Арал: история исчезающего моря. Душанбе, 2003.
2. Кодекси об ва зерқонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба танзими муносибатҳо вобаста ба об. Душанбе, 2003.
3. Консепсияи истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2002.
4. Проблемы водного хозяйства и пути их решения //Материалы Республиканской научно-практической конференции (13-14 декабря 2002г). Душанбе, 2002.
5. Сарчашмаҳои интернетӣ.

МАСЪАЛАҲОИ ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ОБҲОИ МИНТАҚАИ КӮЛОБ

Баротов Ҷумахон,
номзади илмҳои география, ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ,

«Дар дунё касе инкор карда наметавонад, ки об дар ҳастии инсоният дурри гаронбаҳост. Зеро об ин худи ҳаёт аст, об –ин рушд, тараққиёт, пешрафт ва об инояндаи ободу осудаи наслҳои нав мебошад. Мову шумо вазифадорем, ки ба хотири амалӣ гаштани ҳамаи ин шиорҳо ҷидду ҷаҳди хешро дарег надорем.»
(Аз суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси байналмилалӣ оид ба ҷамъбасти раванди татбиқи амалии Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт», солҳои 2005 -2015.)

Минтақаи Кӯлоб дар қисмати ҷануби шарқии Тоҷикистон воқеъ аст. Табиати Кӯлоб ниҳоят бою рангоранг мебошад. Алалхусус сарватҳои обӣ фаровонанд. Захираҳои асосии оби минтақаро дарёҳо ташкил мекунанд.

Ҳамаи дарёҳои Кӯлоб ба ҳавзаи Ому тааллуқ доранд. Дарёҳо дар қаламрави минтақа нобаробар ҷойгир шудаанд. Дарёҳо аз ҷиҳати ғизогирӣ ҳам гуногун мешаванд. Онҳо аз барфу борон, пиряххо ва чашмаҳо сар мешаванд. Қариб ҳамаи дарёҳо аз шимоли шарқ ба самти ҷануби ғарбӣ ҷорианд.

Дар минтақаи Кӯлоб барои обёрии заминҳо якчанд обанборҳо бунёд шудаанд. Обанбори Муъминобод дар шимоли шарқии минтақа, дар ноҳияи Муъминобод воқеъ аст. Обанбор соли 1958 сохта шудааст. Масоҳаташ 2,8 км ^{2}, ҳаҷми обаш 31 млн. метри мукааб мебошад. Умқаш ба ҳисоби миёна 10 метр аст. Обанбори Селбур соли 1963 дар ноҳияи Восеъ бунёд гардидааст. Ҳаҷми обаш 20 млн метри мукааб ва майдонаш 2,3 км^2-ро ташкил медиҳад. Ба ҳисоби миёна 8 метр чуқур аст.

Дар қаламрави минтақаи Кӯлоб кӯлҳои калон ва миёна вуҷуд надоранд. Танҳо кӯлҳои хурд дида мешаванд. Ба онҳо кӯли ҳавзи Сир (дар обтақсимкунаки дарёҳои Яхсу ва Оби сурх), Танобчӣ (ноҳияи Темурмалик), Афғон-Дилӣ (ноҳияи Восеъ) ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Дар байни онҳо кӯли Афғон-Дилӣ калонтарин буда, дар 12 км ҷануби ғарбии шаҳри Кӯлоб воқеъ аст. Дарозии кӯл 250 м, паҳноиаш 35-50 м ва чуқуриаш ба 45-50 м мерасад. Кӯл дар натиҷаи ҳодисаи карст ба вуҷуд омадааст. Минтақаи Кӯлоб аз обҳои зеризаминӣ фаровон аст. Дар ин водӣ ҳавзаи артезиании Кӯлоб воқеъ мебошад, ки масоҳаташ ба 13,5 км^2 мерасад.

Захираи истифодашавандаи обҳои зеризаминӣ 328 млн. м^2 -ро ташкил медиҳанд. Дар айни замон дар минтақаи Кӯлоб 15,5% захираи обҳои истифодашаванда ва 20% -и захираи дурнамои обҳои зеризаминии Тоҷикистон ҷойгир шудаанд.

Маълум гардид, ки минтақаи Кӯлоб аз захираҳои об бой аст. Аммо дар натиҷаи риоя накардани меъёри обмонӣ боиси ба амал омадани эрозияи хок мегардад.

Об дар андак вақт канорҳои замини киштро шуста чуқур мекунад. Дар натиҷа майдони кишт ва қабати серҳосили хок нобуд мегардад. Хоки шусташуда ҷӯйҳои атрофро аз лойқа пур мекунад. Дар натиҷа дар давоми якчанд сол ҷарихои хурд ҳосил шуда, барои пешгирии он хароҷоти зиёд сарф мешавад. Тибқи татқиқоти олимони хокшиноси ҷумҳурӣ 68% - и заминҳои киштшавандаи минтақаи Кӯлоб ба эрозияи обӣ гирифторанд.

Чи тавре ки маълум гардид, минтақаи Кӯлоб аз захираҳои обӣ бой мебошад. Аммо дар истифодаи оқилонаи онҳо баъзе мушкилот ҷой дорад. Ин мушкилот ба низоми дарёҳо вобаста аст. Масалан, давраи серобии дарёҳои Ёхсу, Кӯлобдарё, Тоҳирсу ва Сурхоб ба моҳҳои март, апрел ва аввалҳои май рост меоянд. Яъне дар даврае, ки қариб барои зироатҳо об лозим нест.

Ҳангоми фасли тобистон баръакс сатҳи оби дарёҳо паст мегардад, ки ин истифодаи обро мушкил мегардонад. Танҳо низоми дарёи Панҷ барои обёрӣ дар фасли тобистон мусоидат менамояд.

Дар минтақаи Кӯлоб 149,7 ҳазор гектар заминҳо барои обёрӣ мувофиқанд. Ҳоло ҳамагӣ 114 ҳазор гектар обёрӣ карда мешаванд. Ҳоло талабот ба об 1,62 миллиард метри мукаабро (барои 114 ҳ. гектар заминҳои обёришаванда) ташкил медиҳад. Дар айни замон барои обшоркунии заминҳо 20 миллион метри мукааб об намерасад. Дар мавриди ба кор андохтани ҳамаи заминҳои обии минтақа 2,5 миллиард метри мукааб об лозим мешавад. Вобаста ба ин барои минбаъд обшоркунии заминҳо як қатор чорабиниҳои гидротехникиро роҳандозӣ бояд кард.

Чунончӣ, зиёд намудани пойгоҳҳои обкашӣ, обанбору ҳавзҳо ва каналҳо (ҳоло дар минтақаи Кӯлоб ҳамаги се канал мавҷуд аст) ба мақсад мувофиқ аст. Маълум аст, ки истифода ва танзими захираҳои обӣ ба масъалаҳои умумибашарӣ (глобалӣ) табдил ёфтааст, ки ҳалли он ҳамкории ҳамаи кишварҳоро тақозо дорад. Вобаста ба ин соли 2003 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастгирии беш аз 140 давлат солҳои 2005 – 2015 даҳсолагии байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт» эълон гардид. Дар таърихи 09.06.2015 дар Душанбе Конфронси байналмилалии сатҳи баланд оид ба ҷамъбасти татбиқи амалии Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт» баргузор гардид, ки дар кори он беш аз 1500 нафар аз 100 кишвари ҷаҳон ширкат доштанд. Дар ифтитоҳи Конфронси байналмилалӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон суханронӣ намуд. Аз ҷумла, чунин таъкид намуд: «Интизор меравад, ки бар асари таъсири тағйирёбии иқлим дар давраи зикршуда аллакай зиёда аз 50 фоизи аҳолии ҷаҳон бо мушкили норасоии об рӯ ба рӯ мегардад. Чунин вазъ аз мо ҷаҳду талоши ҳарчи бештар муттаҳидона ва андешидани ҳам тадбирҳои оҷил ва ҳам чораҳои дарозмуҳлатро тақозо мекунад. Маҳз ба ҳамин мақсад дар чаҳорчӯбаи Форуми 7-уми умумиҷаҳонии об ман ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ташаббуси нави Тоҷикистонро иброз намудам. Ва имрӯз бори дигар мехоҳам таваҷҷӯҳи шуморо ба ин ташаббус ҷалб карда, пешниҳод намоям, ки Даҳсолаи нави байналмилалӣ таҳти шиори «Об барои рушди устувор» эълон шавад, зеро он, ба андешаи мо, бояд василаи муҳимми мусоидат ба татбиқи Ҳадафҳои рушди устувори марбут ба об гардад. Итминон дорам, ки Даҳсолаи нав дастовардҳои Даҳсолаи қаблии «Об барои ҳаёт»-ро таҳким бахшида, ҷиҳати мутамарказ гардидани саъю талоши мо оид ба ҳаллу фасли минбаъдаи масъалаҳои об дар давраи баъд аз соли 2015 –ум заминаи хубе фароҳам месозад».

Ҳамин тариқ, бо пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳоди даҳсолаи нави байналмилалӣ таҳти шиори «Об барои рушди устувор» аз ҷониби беш аз 100 кишвар тарафдорӣ карда шуд.

Масъала дар он аст, ки ягон соҳаи хоҷагии халқро бе об тасаввур кардан имконнопазир аст. Яъне об яке аз омилҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат маҳсуб меёбад.

Тоҷикистон аз ҷиҳати захираҳои обӣ дар байни кишварҳои Осиёи Миёна дар ҷойи аввал қарор дорад. Минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ аз лиҳози захираҳои об ва

истифодаи оқилонаи об тафовути зиёд доранд. Аммо мушкилоти умумие ҳастанд, ки барои тамоми манотиқи кишвар хос мебошанд.

Инро дар мисоли минтақаи Кӯлоб баррасӣ мекунем. Яке аз масоили муҳими рӯз истифодаи пурраи иқтидории энергетикии дарёҳо ба ҳисоб меравад. Иқтидори гидроэнергетикии тамоми дарёҳои Тоҷикистон 527 миллиард киловатт/ соат-ро ташкил медиҳанд.

Чӣ тавре ки Сарвари давлат дар суханрониашон қайд карданд, мо ҳоло ҳамагӣ 4 фоизи захираҳои гидроэнергетикиро истифода мекунем. Бояд гуфт, ки захираҳои гидроэнергетикии дарёҳои минтақаи Кӯлоб пурра истифода бурда намешаванд.

Алалхусус, бунёди неругоҳҳои хурди барқии обӣ дар ноҳияҳои кӯҳӣ – Ш. Шоҳин, Муъминобод, Ховалинг ва Балҷувон аз ҷиҳати иқтисодӣ ва экологӣ манфиатовар аст.

Аз қисмати шарқӣ ва ҷанубии минтақаи Кӯлоб дарёи Панҷ мегузарад, ки аз ҷиҳати захираҳои гидроэнергетикӣ дар байни дарёҳои Тоҷикистон беназир аст. Тибқи ҳисобу китоби коршиносон иқтидори гидроэнергетикиаш ба 98 миллиард киловатт/ соат мерасад. Дар ин дарё бунёди 13 неругоҳҳои барқии обӣ ба нақша гирифта шудааст. Махсусан қисматҳои поёноб ва миёнаоби дарё барои сохтани неругоҳҳо қулайтар аст

Дар ҳудуди минтақаи Кӯлоб дар дарёи Панҷ сохтмони якчанд неругоҳҳои барқии обӣ ба нақша гирифта шудааст. Дар байни онҳо неругоҳи Даштиҷум калонтарин ба ҳисоб меравад. Иқтидори лоиҳавиаш 4 млн.квт/соат буда, ҳаҷми обаш 17,6 км^3 хоҳад шуд. Ин неругоҳ 15,6 миллиард киловатт / соат барқ хоҳад дод. Неругоҳи Даштиҷум дар шимоли шарқии шаҳри Кӯлоб, дар масофаи 90 км воқеъ аст. Арзиши лоиҳа 3,2 миллиард доллари ИМА –ро ташкил медиҳад. Неругоҳи Даштиҷум дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон бунёд мегардад ва барои ҳарду кишвар пешбинӣ шудааст.

Солҳои охир ҳолати мелиоративии заминҳои кишт бад шудааст. Ҳоло дар минтақа даҳҳо гектар заминҳои кишт гирифтори шӯра ва ботлоқ гардидаанд. Ин дар натиҷаи баланд гардидани обҳои зеризаминӣ ба амал омадааст. Барои паст кардани сатҳи обҳои зеризаминӣ коршиносон тавсия медиҳанд, ки дар киштзорҳо дар масофаҳои муайян заҳбуру заҳкашҳо бунёд кардан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Аҳолии минтақа сол аз сол меафзояд. Масалан, соли 1959 аҳолии минтақа 229,1 ҳазор нафар –ро ташкил медод. Ҳоло бошад, теъдоди аҳолии минтақа ба 1 миллиону 52 ҳазор нафар расидааст. Ҳамасола аҳолӣ ба ҳисоби миёна 15-20 ҳазор нафар меафзояд.

Аз ин рӯ, бо оби ошомиданӣ таъмин намудани аҳолии минтақа масоили муҳим аст.

Об сарвати бебаҳои табиат аст. Ҳар қатраи онро бояд покиза нигоҳ дорем ва оқилона истифода намоем. Дар ин бобат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хуб гуфтааст: «Мо бояд Заминро эҳтиёт кунем, захираҳои обро ҳифз намоем, табиатро аз харобшавӣ нигоҳ дорем, файзу баракати аҷдодиро дучанду сечанд гардонем».

Ҳамин тариқ, истифодаи оқилонаи обҳои минтақа боиси рушду нумӯи иқтисодиёти кишвар мегардад.

НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ – ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН, МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ЭКОЛОГИИ МАРБУТ БА ОБ

Бердиев Ҷ., дотсенти кафедраи геоэкология, ДДҚ ба номи Носири Хусрав

Дар кураи Замин бисёр масъалаҳое ҳастанд, ки ба ҳамаи аҳолии сайёра дахл доранд ва ҳалли онҳо ба муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳо, муносибати ҷамъият бо табиат, таъмин ва сарватҳои табиӣ вобаста аст.

Ин проблемаҳои моҳияти ҷаҳонидошта аз яроқпартоӣ ва муҳофизати сулҳ дар рӯи Замин, проблемаҳои экологӣ, демографӣ, хӯрокворӣ, энергетикӣ, проблемаи оби тоза ва ғайра иборатанд.

Ҳаёт нишон медиҳад, ки ягон давлат, ҳар қадар пуриқтидор бошад ҳам, ё гурӯҳи давлатҳо қудрати ҳалли ин масъалаҳоро надоранд. Танҳо дар ҳамкорӣ байни давлатҳо дар шароити сулҳу салоҳ метавон ин проблемаҳоро ҳал кард.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мақолаи худ «Ҷумҳурии Тоҷикистон дар остонаи асри XXI» таҷрибаи ҳалли муноқишаи тоҷиконро ба ҷаҳониён пешкаш намуда, исбот кард, ки танҳо бо роҳи гуфтушунид ҳал кардани муноқишаи минтақавӣ ва байнидавлатӣ имконият медиҳанд, ки дигар проблемаҳои глобалӣ ҳал карда шаванд.

Муаммои бо оби тоза таъмин намудани аҳолӣ ин пеш аз ҳама таъмин намудани сиҳатии насли ҳозира ва ояндаи миллат аст.

Аз ҳамин сабаб Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 1999 дар Иҷлосияи 54-уми Созмони Милали Муттаҳид соли 2003-ро соли Оби тоза эълон дошт ва афзуд, ки мо бояд захираҳои оби ҷаҳониро омӯхта, кишвару манотиқи аз камобӣ азияткашандаро ҳаддалимкон аз ин вазъияти ногувор раҳоӣ диҳем. Ин пешниҳоди дурандешонаи Сарвари моро Созмони Милали Муттаҳид ва аҳли башар хуш пазируфтанд. Ӯ фикри хирадмандонаи худро инкишоф дода, тарзи оқилона истифодабарии захираҳои оби ҷаҳониро пеш гузошт, солҳои 2005-2015-ро Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт» ва соли 2013-ро «Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об» эълон намуд.

Муҳиммияти таъминоти инсоният бо об дар арсаи ҷаҳонӣ боиси даъват шудани чандин конференсияҳо ва нишасти олимон гардид. Ин буд, ки ибтидои моҳи сентябри соли 2003 Форуми байналхалқии Оби тоза, 8-9 июни соли 2010 ва 9-11 июни соли 2015 Конференсияҳои байналхалқии сатҳи баланд ва баррасии миёнамуддати рафти татбиқи Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт», инчунин 20-21 августи соли 2013 Конфронси байналмилалии «Ҳамкорӣ дар соҳаи об» дар пойтахти кишварамон - шаҳри Душанбе баргузор гардиданд, ки мутахассисон паҳлуҳои ин масоилро ҳамаҷониба таҳлилу баррасӣ намуданд.

Боиси хушнудист, ки аз ҷониби Созмони Миллали Муттаҳид пазируфтани даъвату ташаббусҳои Президенти мамлакат обрӯву эътибори Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар арсаи байналхалқӣ баландтар бардошт ва Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчун абармарди дунёи сиёсат дар ҳалли проблемаҳои экологии марбут ба об дар арсаи байналмилалӣ маъруфу маҳбуби оламиён гардонид.

Вақте ки аз ҷониби Президенти кишвар соли 2003 «Соли байнлмилалии оби тоза» пешниҳод гардид, як қисми мардуми олам Тоҷикистонро кишвари беобу лабташна

гумон мекарданд. Сарвари кишвар – Эмомалӣ Раҳмон аз минбари баланди СММ проблемаи норасоии обро дар миқёси ҷаҳон бардошта, ҳамзамон таъкид дошт, ки Тоҷикистон дар ҷаҳон аз лиҳози захираҳои об дар ҷойи 8-ум, дар миқёси ИДМ дар ҷойи 2-юм ва дар Осиёи Марказӣ дар ҷойи аввал меистад.

Дар рафти ҳаллу фасли масъалаҳои марбут ба об ҳадафи асосии Сарвари давлат аз он иборат аст, ки дар доираи муносибатҳои интегратсионӣ ҷалб намудани таваҷҷӯҳи кишварҳои ҷаҳон ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ба мушкилоти таъмини оби тоза ва ҳифзи муҳити зист, ба масъалаи зарурати шадиди ҳифзи захираҳои об, истифода ва танзими оқилонаи онҳо муваффақ гардем.

Қайд кардан лозим аст, ки роҷеъ ба истифодаи об танҳо дар зарфи 50-соли охир дар ҷаҳон 37 ҳодисаи рух додани муноқишаҳо байни давлатҳо ба қайд гирифта шудааст. Ҷанг байни Покистону Ҳиндустон барои дарёи Ганг ва низоъҳои байнидавлатии Ветнаму Камбоҷа, Исроилу Судону Миср, Судону Ҳабашистон ва ғайраҳо аз ҳамин қабиланд. Зарурият ва моҳияти ҳалли ин масъалаҳо характери глобалӣ дошта, дар мадди аввали сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва сарвари он муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифтааст.

Мавриди зикр аст, ки нарасидани оби тоза яке аз проблемаҳои асосӣ мебошад, ки ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст. Дар як қатор давлатҳои қитъаҳои Африка ва Осиё барои бо оби нӯшокӣ таъмин кардани аҳолӣ миллионҳо доллар сарф карда, бо киштиҳо об мекашонанд. Дар Сингапур барои истеъмоли оби нӯшокӣ лимит муқаррар кардаанд.

Аз рӯи маълумоти СММ имрӯз дар 80 мамлакатҳои дунё норасоии оби нӯшокӣ эҳсос мешавад.

Дар айни ҳол танҳо 1,2 миллиард нафар аҳолии кураи Замин оби тозаро истеъмол мекунанд. Зиёда аз 3 миллиард нафар оби ғайрисанитариро истифода мебаранд. Ҳар сол зиёда аз 5 миллион нафар одамон аз бемориҳои вобаста ба олудагии об, аз ҷумла шикамравӣ, исҳоли хунин ва вабо вафот мекунанд. Қисми зиёди бемориҳо дар мамлакатҳои рӯ ба инкишофи ҷаҳон бо об вобаста аст.

Офатҳои табиии марбут ба об ҳар сол ба ҳисоби миёна ба андозаи беш аз 60 млрд доллари америкоӣ ҳисорот оварда, хушксолӣ ва биёбоншавӣ ба сарчашмаҳои василаҳои зиндагии зиёда аз 1 миллиарду 200 млн одам дар тамоми ҷаҳон таҳдид мекунад. Аз рӯи нишондоди демографҳо шумораи аҳолии сайёра то соли 2050 ба зиёда ба 9 млрд нафар мерасад, ки ба афзудани талаботи истеъмоли об боис мегардад. Интизор меравад, ки бар арсаи таъсири тағйирёбии иқлим дар ин давра зиёда аз 50%-и аҳолии сайёра ба мушкилии норасоии об рӯ ба рӯ мегардад.

Дар замони қадим одамон дар як шабонарӯз 12-18 литр об истеъмол мекарданд. Истифодаи он дар асри XIX ба 40-60 литр ва ҳоло дар мамлакатҳои мутараққӣ ба 200-300 литр, дар чунин шаҳрҳои калони ҷаҳон – Ню-Йорк ба 1045 литр, Москва – 600 литр, Париж – 500 литр расидааст. Ҳол он ки барои ҳаётгузаронии як одам ҳар як шабонарӯз 2 литр об зарур аст.

Камшавии захираҳои обӣ ба иқлим таъсир мерасонад. Натиҷаҳои санҷиши олимони Британияи Кабир нишон доданд, ки аз соли 1850 ҳарорат 2 дараҷа, аз соли 1970 боз ним дараҷа тағйир ёфтааст. Аз рӯи маълумотҳои Созмони Ҷаҳонии Ҳифзи Саломатӣ ва Барномаи СММ оид ба муҳити зист, ҳар сол дар натиҷаи тағйирёбии иқлим, қариб 150 ҳазор одам ҳалок мегардад.

Аз гармшавии ҳарорати ҳаво обшавии пиряхи бузурги ҷаҳон Гренландия хеле афзудааст. Таи садсолаи охир аз яххои обшудаи ин ҷазираи яхин сатҳи оби уқёнуси

ҷаҳон ба 50 миллиард тонна зиёд шуд. Ҳар сол ин ҷазира 17,6 километри квадратӣ болопӯши яхини худро аз даст медиҳад. Дар ин ҳолат ба сукунатҳои миллионҳо аврупоиён хатари обзеркунӣ таҳдид мекунад. Ин хатар пеш аз ҳама ба Ҳолланд, Белгия, Олмон, Фаронса, Покистон, Бангладеш, Ҷазираҳои Укёнуси Ором таҳдид мекунад.

Наҷоти баҳри Арал ва муҳофизати кӯли Сарез, ҳалли масъалаҳои вобаста ба захираҳои обӣ ва сӯзишворию энергетикиро Пешвои миллат яке аз проблемаҳои муҳими на танҳо Осиёи Марказӣ, балки минтақа дар даҳсолаи асри XXI мебинад.

Қобили тазаккур аст, ки Пешвои миллат сиёсати экологиро дар арсаи байналхалқӣ ҳамчун яке аз афзалиятҳои сиёсати давлатии Тоҷикистон ҷонибдорӣ менамояд. Дар давоми 25 соли Истиқлолият таҳти роҳбарии хирадмандона ва дурандешонаи Ҷаноби Олӣ, Эмомалӣ Раҳмон Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 10 Конвенсияи байналмилалии экологӣ ҳамроҳ шуда, дар ин муддат беш аз 50 қонунҳо дар самти масъалаҳои экологӣ, ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ қабул карда шудааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарки масъулияти бузург дар назди наслҳои оянда аз минбарҳои бонуфузи байналмилалӣ пешгирии хатарҳои экологиро ба миён гузошта, барои ҳалли онҳо пешниҳодҳои арзандае кардааст.

Тоҷикистон чун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ вобаста ба масъалаҳои марбут ба об иқдомҳои зиёдеро пиёда намудааст. Дар соли 2015 ҷиҳати тақвияти ташаббусҳои ҷаҳонии Президенти кишвар оид ба масъалаҳои об, муаррифии Тоҷикистон ҳамчун кишвари пешбарандаи равандҳои ҷаҳонии об, боз ҳам баландтар бардоштани обрӯи кишвар дар сатҳи байналмилалӣ, дар Форуми ҳафтуми ҷаҳонии об моҳи апрели соли 2015 дар Кореяи Ҷанубӣ, дар чорабиниҳои сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва рушди устувор моҳи сентябри соли 2015 дар Ню-Йорк ва Конференсияи 21-уми Тарафҳои Конвенсияи СММ оид ба тағйирёбии иқлим моҳи декабри соли 2015 дар Париж намояндагони Тоҷикистон бо сарварии Пешвои миллат низ фаъолона иштирок ва масъалагузориҳо намуданд.

Бо назардошти вазъи муташанниҷи экологӣ аз ҷониби Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон дар чаҳорчӯбаи Форуми 7-уми умумиҷаҳонии об ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ташаббуси нави Тоҷикистон дар бораи эълони Даҳсолаи нави байналмилалӣ таҳти шиори «Об барои рушди устувор» пешниҳод гардид.

Боиси ифтихору сарфарозии халқи тоҷик аст, ки 21 декабри соли 2016 Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид ташаббуси нави Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба эълон намудани даҳсолаи нави амал «Об барои рушди устувор» - барои солҳои 2018-2028-ро пурра ҷонибдорӣ намуданд ва ин ҳам иқдоми наҷибонае буд барои зоҳир кардани таваҷҷӯҳи хоса дар истифодаи оқилонаву наҷибонаи захираҳои обии кишвар ва баланд шудани обрӯву нуфузи рӯзафзуни Тоҷикистони соҳибистиқлол.

Қабул гардидани пешниҳоди чоруми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи об боз як далели пешсафии давлати мо ва Пешвои миллат дар ҳаллу фасли масоили ҷаҳонии об ва дар таҳкими эътибори байналмилалии Тоҷикистон аст.

Бояд гуфт, ки оғози асри XXI барои давлати соҳибистиқлоли мо давраи марҳилаи пешниҳоди наҷибона доир ба дастрасӣ ба оби тоза ва ҳалли мушкилоти дар ин самт ҷойдошта мебошад. Боиси ифтихор аст, ки Тоҷикистон тавассути кӯшишҳои пайгиронаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва заҳмату талоши мардуми шарафмандамон баҳри бунёди давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва иҷтимоиву дунявӣ устуворона баояндаи дурахшон қадам мезанад ва мавқеи хешро дар арсаи байналмилалӣ бештар тақвим дода, баробари он

сатҳи иҷтимоиву иқтисодӣ ва ҳаёти фарҳангию маънавии худро ба сатҳи сифатан нав рушд медиҳад.

Қобили қайд аст, ки суханони зерини Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон дар баланд бардоштани маърифати экологии аҳолӣ бояд шиори зиндагии тоҷикистониён бошад: «Тоҷикистон алҳақ, як неъмати худодод, яз мӯъҷизаи табиат, як пора биҳишти рӯи Замин аст. Мисли сарзамини мо табиати нотакрор, оби софу зулол, чашмаҳои ширин, кӯҳҳои зебову сарбаланди дорои сарватҳои бои зеризаминӣ дар ягон гӯшаи олам вуҷуд надорад. Пас месазад, ки бо чунин диёри зебоманзар ифтихор намоем, месазад, ки шукри ҳар пора замину ҳар қатра обаш кунем ва ин ҳама дороияшро, ки сарчашмаи ҳаёти мост, тозаю озода нигоҳбон бошем».

ЗАХИРАҲОИ ОБИ ТОҶИКИСТОН

Муллоев Х.А., мудири кафедраи назарияи иқтисод ва молия,
ДДК ба номи Носири Хусрав

Ба ҳамагон маълум аст, ки 21 декабри соли 2016 Ассамблеяи Генералии СММ қатъномa дар бораи қабули «Даҳсолаи нави байналмилалии амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028»-ро қабул намуд, ки маҳз аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус аз тарафи Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод гардид. Дар ин бора номаи табрикотии Раиси Маҷмаи Умумии СММ Питер Томсон (22 декабри соли 2016) ва Дабири кулии СММ Пан Ги Мун (23 декабри соли 2016) ба унвонии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсан ба Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ироа гардид, ки албатта боиси хурсандӣ ва дастгирии ҳар як шаҳрванди кишварамон мебошад.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози захираҳои об нисбатан бой буда, зиёда аз 50% сарчашмагирии ҳавзаи баҳри Арал ба ҳудуди Тоҷикистон рост меояд. Ин захираҳо бо пиряххо, ки 8%-и ҳудуди ҷумҳуриро фаро гирифтаанд, якҷоя шуда, захираҳои бузурги оби тозаро ташкил медиҳанд, ки он дар ҳаҷми 845 млрд. метри мураббаъ арзёбӣ мегардад.

Дар маҷмӯъ 55,4% захираҳои оби ҳавзаи баҳри Арал ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд, ки он дар ҳаҷми 64,0 км^3/сол арзёбӣ мегардад. Аз ин ҷост, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби бойигарии захираҳои об дар миқёси ИДМ баъди Федератсияи Россия дар ҷои дуюм, дар миқёси Осиёи Марказӣ ҷои якум ва дар ҷаҳон ҷои 8-ум баъди Ҷумҳурии Чин, Федератсияи Россия, ИМА, Бразилия ва Ҳиндустон меистад.

Агар мо таҳлили қиёсии самаранокии захираҳои гидроэнергетикии дарёҳоро аз назар гузаронем, он гоҳ вазъият дар ин ҷо дигархелтар ҳаст. Барои ин мо таҳлили қиёсии дарёҳои Панҷ ва Вахши Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дарёи Волгаи Федератсияи Россия аз назар мегузаронем.

Дарёҳои Панҷ ва Вахш, агарчӣ аз ҳисоби дарозиашон нисбати дарёи Волга кӯтоҳ бошанд ҳам, аз рӯи иқтидор ва коркарди қувваи барқ нисбати дарёи Волгаи Федератсия Россия бойтаранд. Афзалият дар он аст, ки шароитҳои табиӣ-иқлимӣ ва рельефи ҷумҳурии мо бештар барои коркарди қувваи барқ мусоид буда, ин имконияти коркарди

қувваи барқро якчанд маротиба зиёд менамояд, ки ҳатто дар як дарё аз 5 то 10 адад НОБ сохтан мумкин аст.

Умуман, сохтори оби стифодабарӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ чунин ҳаст: дар соҳаи кишоварзӣ 85%, саноат 6%, оби стифодабарӣ дар шаҳр 5% ва дар деҳот 4%.

Аз ҳама бештар захираҳои об дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла барои обёрикунии заминҳо истифода мешавад, зеро ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 90%-и маҳсулоти соҳаи растанипарварӣ аз заминҳои обӣ ба даст меояд.

Чи тавре ки дар боло қайд карда гузаштем, аз рӯи нишондиҳандаҳои захираҳои гидроэнергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бой буда, дар Осиёи Марказӣ дар ҷои аввал меистад ва 70% захираҳои гидроэнергетикии Осиёи Марказӣ ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон он рост меояд, вале дар шароити ҳозира ҳамагӣ 4%-и он истифода мешаваду халос. Агар мо потенсиал (иқтидорҳо)-и истеҳсолии қувваи барқии ҷумҳуриро таҳлил карда бароем, он гоҳ ин нишондиҳанда тақрибан дар ҳаҷми 527 млрд кВт-соат арзёбӣ мегардад.

Чи тавре, ки дар боло ишорат намудем, шароитҳои табиӣ-иқлимӣ ва рельефи ҷумҳурии мо бештар барои коркарди қувваи барқ мусоид буда, дар як дарё аз 5 то 10 адад силсилаи НОБ сохтан мумкин аст. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо истифодаи захираҳои гидроэнергетикии дарёи Вахш, истифодаи захираҳои гидроэнергетикии дарёи Сурхобу Хингоб ва истифодаи захираҳои гидроэнерге-тикии дарёи Зарафшонро аз назар мегузаронем.

Як нуктаро низ бояд ёдовар шуд, ки 12-майи соли 2016 бо иштироки намояндагони чор кишвар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Исломии Покистон ба оғози татбиқи Лоиҳаи минтақавии интиқоли барқи CASA-1000 асос гузошта шуд. Дар асоси он дар назар дошта шудааст, ки дар ҳолати сохтану ба истифода доданаш имконияти интиқоли қувваи барқ то Осиёи Ҷанубӣ ба амал меояд. Худи маънои CASA аз забони англисӣ кӯтоҳкардашуда гирифта шуда, маънояш Осиёи Марказӣ-Осиёи Ҷанубӣ (Средняя Азия-Южная Азия) мебошад, ки барои сохтмони пурраи он зиёда аз 1 млрд доллари амрикоӣ маблағ ҷудо карда мешавад (ҶТ-320 млн. дол. ИМА, ҶҚ-209 млн. дол. ИМА, ҶИА-354 млн. дол. ИМА ва ҶИП –209 млн. дол. ИМА).

Ҳамин тавр, вазъ ва тамоюли рушди захираҳои обиро ба назари эътибор гирифта, барои истифодаи самараноки захираҳои об ва расидан ба рушди устувор аз нигоҳи мо дар ояндаи наздик гурӯҳи чорабиниҳои зеринро амалӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст:

–сари вақт азнавтаҷҳизонӣ ва барқароркунии иншоотҳои гидротехникӣ ва чӣ тавре ки маълум аст дар ҷумҳурӣ 9 обанбор вуҷуд дорад, ки ҳар кадоми онҳо аз 0,028 то 10,5 млрд. м^3 об ғунҷоиш доранд. Ин иншоотҳо дар шароити ҳозира ба хизматрасониҳои техникӣ эҳтиёҷ доранд, зеро ки аз сабаби дар минтақаҳои сейсмологии номусоид ҷой доштанашон хатари таги об мондани водиҳои дар поёноб ҷойгиршударо ба миён меоваранд (новобаста аз оне, ки ин ҷараён дар ҷумҳурӣ зина ба зина амалӣ гардида истодааст, масалан азнавтаҷҳизониии неругоҳи обии барқии Норак ба анҷом расида истодааст). Як нуктаро низ бояд қайд намуд, ки моҳи августи соли 2014 Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки Аврупоии таҷдид ва Рушд дар бораи азнавсозии НОБ-и Қайроқум дар ҳаҷми 75,7 млн. доллари амрикоӣ ба анҷом расид ва инчунин даҳҳо лоиҳаҳои инвеститсионӣ оид ба рушди соҳаи гидроэнергетика амалӣ гашта истодааст. Аз ин рӯ, ба мақсад мувофиқ мебуд, агар ки азнавтаҷҳизонӣ (реконструкция)-и иншоотҳои гидротехникӣ метавонист яке аз самтҳои афзалиятноки рушди гидроэнергетика дар ҷумҳурӣ қарор мегирифт;

–хубтару беҳтар мебуд, агар дар соҳаи истифодабарии захираҳои обию энергетикӣ таҳқиқоти илмию амалиро бо воситаи таҳия ва пешниҳоди лоиҳаҳои сармоягузорӣ, грантҳо ва ғайра ҷоннок кардан ба мақсад мувофиқ мешуд, ки ин таҳқиқот ҳалли чорабиниҳои зеринро метавонист фаро гирад: таҳияи асосҳои илмӣ ва меъёрҳои муносибатҳои байнидавлатии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳавзаи баҳри Арал; таҳияи самтҳои асосӣ дар соҳаи ҳифзи захираҳои об, сарфаҷӯии об ва неруи барқи минтақа; мутобиқгардонии хоҷагии об барои пешбурди устувору мутавозини истеҳсолоти кишоварзӣ, ки барои ба даст овардани 2-3 ҳосил дар як сол равона шудааст; истифода ва амалисозии усулҳои муосир ва инноватсионии обёрикунӣ (ба мисоли қатрагӣ, боронӣ, зерихокӣ ва ғ.), таҳия ва таъсис намудани низом (система)-и иттилоотии комплексии хоҷагии об; мутобиқ намудани низоми кори обанборҳои барои обёрию неруи барқ таъйингардида ва ғайраҳо;

–таҳқиқотҳо нишон медиҳад, ки баъди солҳои 60-уми асри гузашта сеяки пиряххои минтақа, ки манбаи асосии оби дарёҳои Осиёи Марказӣ мебошанд, нест шудаанд. Чӣ тавре ки маълум аст, дар минтақаи Осиёи Марказӣ, ки захираҳои об дар он омили калидии таъмини рушди устувори минтақа мебошанд, кайҳост, ки зарурати таҳияи барномаи фарогири минтақавӣ оид ба мутобиққунӣ ба тағйироти иқлим эҳсос мешавад. Саривақтӣ будани чунин барномаро зери таъсири тағйирёбии иқлим босуръат коҳиш ёфтани масоҳати пиряххои минтақа низ тақозо дорад;

–омили дигаре, ки метавонад ба рушди истифодаи самараноки захираҳои об ва расидан ба рушди устувор мусоидат менамояд, ин ба назар гирифтани аҳамияти минтақавии сохтани обанборҳои калон мебошад (яъне дар назар дошта мешавад, захира намудани захираҳои обу таҳшин шудани об аз лойқа, ба ин васила нигоҳ доштани тозагии он ва дар мавриди зарурӣ аз онҳо истифода бурдан ва ғ.). Аз нуқтаи назари баъзе аз муҳаққиқони ватанию хориҷӣ аз неру (потенсиал)-и мавҷудбудаи ҳавзаи дарёҳои Аму ва Сир ҳар сол ба ҳисоби миёна то $ 1,8 млрд. захираҳо истифода бурда намешавад, ки худ қазоват намоед дар ҳолати самаранок истифодабарии он захираҳо ба буҷети давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, аз он ҷумла ба буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣ қадар маблағҳоро дохил намудан мумкин аст;

–тараққӣ додани кулли соҳаҳои энергетикӣ, дар навбати аввал такя бо соҳаи гидроэнергетика ва дар ин радиф равнақ додани намудҳои гуногуни энергия - сӯзишворӣ, энергияи офтобӣ, шамолӣ (бодӣ) ва ғайра. Зеро ки ҳамаи ин намуди сарчашмаҳои энергияро дар якҷояги ба роҳ мондан душвор ва шояд ғайриимкон низ бошад. Масалан, таҷрибаи ҷаҳонӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки танҳо давлатҳои бузургу сармоядор ба мисли ИМА, Россия, Ҷумҳурии Чин азхудкунии саноатии ҳамаи он сарчашмаҳои энергияро дар маҷмӯъ (бо таври комплексӣ) ба роҳ мондаанд.

Ҳамин тавр, танҳо дар ҳолати амалигардонии чорабиниҳои дар боло овардашуда, истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои об амалӣ гардида, як қадами устувор дар роҳи таъмин намудани рушди босубот (устувор)-и иқтисодӣ хоҳад гардид.

Гузашта аз ин, тамоми кӯшишу ғайрати худро барои муҳайёсозии шароити моддӣ ва маънавии ҷавонон, наврасон ва аҳли ҷамъият вабеҳбудиву рафъи мушкилоти ҷойдоштаи ин насли созандаи имрӯз ва ояндаи ҷомеа равона кардан вазифаи ҳар яки мо мебошад.

НАҚШИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКА ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Асоев Баҳодур Хайридинович,
ассистент, Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш. Кӯлоб

Дар Паёми навбатии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба пешрафти гидроэнергетика дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат қайд намуданд, ки «Бо дарназардошти он, ки ягон кишвар тараққиёти худро бе рушди энергетика таъмин карда наметавонад, мо расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқро ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегии давлат муайян кардаем. Бо мақсади ноил шудан ба ин ҳадаф ва азхудкуниву истифодаи самараноки захираҳои бузурги энергетики мамлакат ҳоло 11 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ бо маблағи умумии 10 миллиард сомонӣ татбиқ шуда истодааст».[6]

Дар миқёси вилояти Хатлон мавҷудияти захираҳои обӣ барои истеҳсоли қувваи барқи аз ҷиҳати экологӣ тозабуда, самаранок истифода бурдани он, яке аз ҳадафҳои расидан ба стратегияи истиқлолияти пурраи энергетикӣ дониста мешавад.

Гидроэнергетика яке аз он мавзӯъҳоест, ки то кунун дар доираи он таҳқиқоти зиёде ба анҷом расидааст. Вале нақши гидроэнергетика дар рушди иқтисодию иҷтимоии вилояти Хатлон то ҳол ба таври бояду шояд мавриди баррасӣ қарор гирифта нашудааст.

Аз ин рӯ, мо кӯшиш намудем, ки дар асоси маълумотҳо, таҳқиқотҳои муҳаққиқони тоҷик ва хориҷи кишвар, мақолаҳои ба табърасида нақши гидроэнергетикаро дар рушди иқтисодию иҷтимоии вилояти Хатлон нишон диҳем.

Вилояти Хатлон аз захираҳои обӣ бой аст. Дарёҳои Панҷ, Вахш, Кофарниҳон ва Қизилсӯ, ки дар ин ҷо ба як шохрои азим муттаҳидшуда, дарёи аз ҳама калонтарини ОсиёиМарказӣ – Амударёро ташкил медиҳанд. Он дар қаламрави вилоят ба масофаи 85 км ҷорӣ мешавад. Резиши дарёҳои асосӣ нишондиҳандаи зеринро ташкил медиҳанд, аз ҷумла:

Дарёҳои азими Вахш, Панҷ ва Кофарниҳон сарчашмаи омехтаи пиряхиву барфӣ доранд, бинобар ин дар давраи обёрӣ ниҳоят серобанд. Дар вақти обшавии барфҳо ва пиряххо дар онҳо қариб 80-90 фоизи резиши солона ҷорӣ мешавад.

Дар дарёҳои Қизилсӯ, Яхсӯ, Ёвонсӯ ва як қатор дарёҳои дигар, ки шохобҳои дарёҳои асосӣ мебошанд, манбаи барфию боронӣ дошта, серобии онҳо дар муҳлатҳои фишурдаи барвақтӣ - моҳҳои март-май мегузарад. Дар муҳлати боқимондаи сол, яъне дар давоми 8-10 моҳ хароҷоти ками пастобӣ мушоҳида мешавад. Ҳолати мазкур барои бо об таъмин намудани ноҳияҳои навобёришаванда зарурати партовҳои байниҳавзавии резиши дарёҳоро дар қаламрави вилояти Хатлон пеш меорад. Масалан, оид ба партофтани қисми маҷрои Панҷ ба ҳавзаи Қизилсӯ, аз Вахш ба водиҳои Ёвону Данғара лоиҳаҳо татбиқ шудаанд ё худ мавҷуд ҳастанд. Гузаронидани тадбирҳои минбаъдаи хоҷагии об барои рушди соҳаҳои кишоварзиву саноатии вилоят пешбинӣ мешаванд.

---

[6] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон баМаҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 22 декабри соли 2016.

Бештар аз 90 фоизи захираҳои обии иқтидорӣ ва аз нигоҳи техникӣ имконпазир ба ҳавзаи дарёҳои вилоят рост меоянд. Махсусан, дарёи кӯҳии Панҷ аз нигоҳи истифодаи энергетикӣ ва обёрӣ ниҳоят муҳим аст. Аз 13 сохтмони неругоҳҳои пешбинишаванда дар дарёи Панҷ чор ададаш дар қаламрави вилояти Хатлон ҷойгир шудаанд, ки иқтидори умумии муқарраршудаи онҳо 7.150 млн.кВт/соатро ташкил мекунад. Инҳо неругоҳҳои Кокчин, Москва, Ҷумар ва Даштиҷум мебошад. Ин қисми дарё бештар омӯхта шудааст ва азхуд намудани захираҳои гидроэнергетики қитъаи мазкур баъди азхуд кардани сохтмони захираҳои гидроэнергетикӣ дар дарёи Вахш имконпазир аст.[7]

Барои рушди энергетика ва обери вилоят дарёи Вахш ниҳоят манфиатнок аст. Мувофиқи ҳисобҳои мутахассисон ба як километри маҷрои дарёи Вахш 14.5 ҳазор кВт рост меояд, дар айни замон ба Енисей - 4.7, Ангара - 5.3, Лена - 4.4 кВт/соат рост меояд. Ба 1 км дарозии маҷрои дарёи Вахш нисбат ба дарёи Норин 1.7 маротиба бештар, нисбат ба Амударё бошад 7 маротиба бештар энергия рост меояд.

Вилояти Хатлон аз ҷиҳати захираи об бойтарин минтақа мебошад. Истифодаи дарёи Вахш дар қаламрави вилояти Хатлон бо 7 гидроузелҳо: Норак, Бойғозӣ, Головной, Перепадный, Марказӣ (дар канали магистралии Вахш), бо ду неругоҳи сохташуда ва сохташавандаи Сангтӯда неругоҳи сохтмонаш пешбинишудаи Шӯроб муайян мешавад. Таъин шудани НОБ-и Сангтӯда 1 ва 2 низоми энергетикии кори НОБ-ҳои Нораку Бойғозиро тавассути ба худ гирифтани вазифаи танзимкунанда беҳтар месозад. Созишномаҳои байни Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Исломии Эрон ба имзо расида, роҷеъ ба ҳамкориҳо дар соҳаи рушди гидроэнергетикаи ҷумҳурӣ, бахусус дар вилояти Хатлон имкониятҳои зиёдеро фароҳам меоранд.[8]

Омӯзиш ва тадқиқотҳои захираҳои зеризаминӣ, обӣ дар вилояти Хатлон зиёд буда, оид ба кофтукоби захираҳо олимони хориҷӣ ҳамкории зиёд доранд. Айни ҳол афзун кардани робитаҳои байналхалқӣ, дар соҳаи энергетика ва муносибатҳои судманди дуҷониба бо давлатҳои хориҷӣ барои аз худ кардани нуқтаҳои нефту газ, баланд бардоштани самаранокии азхудкунӣ ва истифодабарии онҳо, сиёсати энергетикӣ дар оянда мебошад. Барои ҷори кардани ин сиёсат чунин тадбирҳо лозим аст:

- таъмин кардани бехатарии энергетикии вилоят;
- ҷалб кардани сармоя дар соҳаи гидроэнергетика ва амсоли инҳо;
- таҳияи системаи мониторинги ягонаи истифодаи захираҳои обӣ-энергетикии давлатҳои Осиёи Марказӣ;
- аз худ кардани захираҳои энергетикӣ мувофиқ бо сиёсати пешгирифтаи давлатҳои Осиёи Марказӣ;
- ҷалб кардани сармоя дар соҳаҳои ташкили инфрасохтор, истеҳсол ва интиқоли неруи барқ(CASA-1000);
- ҳамкорӣ дар таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои муштараки илмӣ-инноватсионӣ дар самти истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ-энергетикӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили захираҳои гидроэнергетикӣ вилояти Хатлон дар навбати худ ба равиши истиқлолияти пурраи энергетикӣ ва сиёсати энергетикӣ ҳамчун шохаи бехатарии иқтисоди миллӣ ба он равона карда шудааст, ки таъмин кардани аҳолӣ бо қувваи барқи аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ҳамчунин таконбахшии рушди иқтисодиёти вилоят ва Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар ҳолати ба даст овардани истиқлолияти пурраи энергетикӣ, рушди гидроэнергетика ба пешравии иқтисодиёти

[7] Муҳаббатов Х.М., РаҳимовМ.Р., Географияи Тоҷикистон. Душанбе. «Маориф ва фарҳанг», 2011.
[8] Барномаи рушди иҷтимоию иҷтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2005- 2015.

вилоят таъсири мусбат мерасонад. Инчунин, шиддат гирифтани равиши рушди иҷтимоию иқтисодии вилоят ин он маъноро дорад, ки кам кардани сатҳи бекорӣ, баланд бардоштани маош, нафақа ва саҳми он умуман дар равиши иҷтимоӣ шуда метавонад.

Калидвожаҳо: энергетика, истиқлолияти энергетикӣ, захираҳои обӣ, бехатарии энергетикӣ, рушди энергетика, гидроэнергетика, рушди иқтисодӣ.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 22 декабри соли 2016.
2. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2005- 2015.
3. Кабутов М.К. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (китоби дарсӣ). Дар зери таҳрири доктори илмҳои география, профессор Муҳаббатов Х.М.: Душанбе, 2005.
4. Муҳаббатов Х.М., Раҳимов М.Р., Географияи Тоҷикистон. Душанбе. «Маориф ва фарҳанг», 2011.

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҲОИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИИ ДАРЁИ ПАНҶ

Мирзоев А.Қ., ассисенти кафедраи географияи ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тоҷикистон кишвари дорои захираҳои бузурги обӣ буда, истифодаи самараноки ин сарвати табиӣ тақозои замони муосир ба ҳисоб меравад. Шумораи дарёҳои беҳамтои ҷумҳуриамон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки мо дар миқёси Осиёи Марказӣ сарчашмаи асосии истифодабарии онҳо қарор дорем ва дар ҳамин замина ҳуқуқ ба истифодаи ин сарвати беҳамторо дороем. Пас боиси таваҷҷӯҳ аст, ки иқтидори гидроэнергетикии мамлакатро, ки он ба 527 млрд кв/с мерасад, истифода барем. Дар миқёс ба дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна 60% - и обҳои минтақа аз Тоҷикистон сарчашма мегиранд, аммо мутаассифона қисми ками он дар қаламрави ҷумҳуриамон истифода мегардад. Аз ин рӯ, лозим аст, ки аз захираҳои энергетикии худӣ аҳолии мамлакатро таъмин намуда, масъалаҳои гидроэнергетики ҷумҳуриро пурра ҳал намоем.

Дар ин баробар таваҷҷӯҳ намоем ба яке аз дарёҳое, ки дар қисмати ҷануб ва шарқии ҷумҳурӣ ҷойгир мебошад. Дарёи Панҷ – яке аз бузургтарин дарёҳои Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ин дарё сарчашмааш аз дарёҳои Помир (Тоҷикистон) ва Вахондарёи Афғонистон оғоз мегардад ва ҳаҷми ҷоришавии оби он ба 1000 $м^3/с$ мерасад.

Вахондарё – дарёест дар қисмати шимолу шарқи Ҷумҳурии Афғонистон. Дарозии дарё ба 220 км расида сарчашмаи он аз пиряхи Вревский оғоз мегардад. Сипас бо дарёи Помир дар қишлоқи Лангар дар баландии 2799 м аз сатҳи баҳр якҷо гардида, номи Панҷро мегирад.

Помир – ин дарё аз қаторкӯҳҳои Вахон (дар ҷануб) ва Аличури Ҷанубӣ (дар шимол) оғоз гардида, дар баландии 4130 м кӯли Зоркӯлро бурида мегузарад. Сарчашмаи ин дарёҳо пиряху барф буда, қариб тамоми фасли сол сероб мебошанд.

Дар натиҷаи якҷояшавии ин ду дарё дарёи Панҷ оғоз мегардад. Панҷ бузургтарини дарёи Тоҷикистон буда, масоҳати ҳавзаи он ба 114 ҳазор км мурабаъ мерасад. Қисми чапи дарё ба Ҷумҳурии Афғонистон рост меояд. Ин дарё дорои шохобҳои зиёд буда, калонтарини онҳо Бартанг (528 км), Ғунд (296), Язғулом (80 км), Қизилсу (230 км) ва Яхсу (160 км) ба ҳисоб меравaнд. Инчунин аз дарёи Панҷ қисми ноҳияҳои Ҳамадонӣ ва Фархору Панҷ обёрӣ мегарданд.

Бо мақсади таъмини энергетикии кишвар якчанд нерӯгоҳҳои барқӣ ба нақша гирифта шудааст, ки яке аз лоиҳаҳои ҷолиб сохтмони Неругоҳи Даштиҷум бо иқтидори 4000 мВт ва обанбори ҳаҷмаш 17,6 $км^3$ аст. Сарбанди Неругоҳи Даштиҷум дар қитъаи наздисарҳадии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Афғонистон воқеъ мебошад.

Майдонҳои сохтмони Неругоҳи Даштиҷум дар масофаи 90 км дуртар аз истгоҳи роҳи оҳани Кӯлоб воқеъ ҳастанд.

Неругоҳи Даштиҷумро бо шаҳри Кӯлоб шоҳроҳи хушсифати автомобилгарди Кӯлоб – Қулма – Қароқурум мепайвандад. Дар минтақа шабакаҳои барқии шиддаташон 35-110-220 кВ амал мекунанд. Дар шаҳри Кӯлоб дар асоси иқтидорҳои истеҳсолии мавҷуда бо роҳи тавҷеҳи онҳо дар муҳлати кӯтоҳтарин истеҳсоли таҷҳизоти ғайристандартиро барои эҳтиёҷоти сохтмон ба роҳ мондан мумкин аст.

Ҳангоми тавлиди солонаи 15,6 млрд. кВт соат нерӯи барқ, маблағгузории хос барои 1 кВт иқтидори муқарраршуда, ҳамагӣ 800 доллари ИМА-ро ташкил мекунаду халос.

Арзиши лоиҳа 3,2 млрд. доллари ИМА аст. Неругоҳи Даштиҷум бояд ҳамчун иншооти барқӣ-обшоркунӣ дониста шавад.

Лозим ба ёдоварист, ки ин неругоҳ боиси обёрӣ гардидани заминҳои кишоварзии ҷумҳурӣ хоҳад гардид.

НАҚШИ АБӮБАКР МУҲАММАД ИБНИ ЗАКАРИЁИ ИБНИ ЯҲЁИ РОЗӢ ДАР ТАШАККУЛИ МАНЗАРАИ ИЛМИИ ОЛАМ

(Ба 1150-солагии мутафаккир бахшида мешавад)

Ибодов М.О., доктори илми фалсафа,профессори кафедраи фалсафа.,
Абдулвохидов А., н.и.ф, ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Мафҳумҳои «манзараи олам», «манзараи илмии олам» яке аз мафҳумҳои бунёдӣ дар таърихи фалсафа ва илм мебошанд. Масалан фалсафаи атиқаро кайҳонмарказӣ (космосентризм) номидаанд, ки мувофиқи он кули мавҷудот (раванду ҳодисот) ин кайҳони том мебошад, ки дар он ҳама чиз дар тартиби ҳамоҳангии ягона вуҷуд дорад. Аз ҷумла, дар Юнони Бостон Арасту (Аристотел) чунин ҳамбастагии «манзараи олам» (ягонагии олам)-ро дар асари хеш, «Категорияҳо» дар мисоли ягонагии категорияҳои қисм ва том дарҷ намудааст. Дар асари «Физика» бошад, ягонагии кули унсурҳои табиат ва дар асари «Сиёсат» ҳамоҳангии унсурҳои ҷомеаро шарҳ додааст.Мувофиқи чунин фаҳмиши атиқии манзараи олам, ҳама чиз дар кайҳони ягона ҷои муайяни худро доранд ва то андозае тақдирашон пешакӣ пешгӯӣ шудааст. Яъне ҳама чизҳо дар кайҳони ягона таъинот, мазмун, макон ва ҳамбастагии худро доранд.Ин албатта фаҳмиши содалавҳонаи манзараи олам мебошад, ки хусусияти хоси фалсафа ва ҷаҳонбинии дунёи атиқа буда, ҳоло аз фаҳмиши илмии олам хеле дур буд.

Фаҳмиши асримиёнагии манзараи олам мазмуни марҳалаи таърихӣ ва ҷаҳонбинии он замонро ифода намуда ва масъалаи асосии онро муносибати инсон бо Худованд (худомарказӣ) ташкил дода буд.

Вале дар ҳар сурат, нақши афкори фалсафӣ, табиӣ-илмӣ ва фарҳангии мутафаккирони он давра барои фаҳмиш ва ташаккули минбаъдаи манзараи илмии олам бағоят калон мебошад.

Аз ҷумла, таълимоти шаҳиртарин файласуф, олим, табиб, кимёгар ва физикдони форс-тоҷики он замон Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ дар ин ҷода пурарзиш мебошад, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2016 №269, 17 октябри соли 2016, 1150 солагии ӯ дар Симпозиуми байналмилалӣ дар ш. Душанбе ҷашн гирифта шуд.

Маълумоти тарҷумаиҳолӣ дар бораи зиндагиномаи Муҳаммад Закариёи Розӣ дар асарҳои Ибни Надим, Абурайҳони Берунӣ, Шайхураис Абӯалии Сино, Муҳаммад Котиби Хоразмӣ, Носири Хусрав, Абулқосим Зайди Байҳақӣ, Ибни Қифтӣ, Ибни Халликон, Фахриддуни Розӣ, Юлиус Руска, Маҳмуд Наҷмободӣ, Убайдулло Каримов, муҳақиқони тоҷик Мусо Диноршоев, Абдулҳай Комилӣ ва дигарон дода шудааст, бинобар ин дар ин хусус ҳарф намезанем.

Аз ин хотир бар мегардем ба шарҳи таълимоти Муҳаммад Закариёи Розӣ дар бораи фаҳмиши физикӣ, кимиёвӣ, кайҳоншиносӣ, риёзии манзараи илмии олам.

Таълимоти пурарзиши мутафаккир оид ба манзараи илмии олам дар асарҳои зерини ӯ равшан баён гардидааст: «Самъ-ул-каён», «Ал - ҳаюло ас-сағир ва ал- ҳаюло ал- кабир», «Физ-замон вал макон», «Китоб-ул-бурҳон», «Ас-сират-ул- фалсафа», «Ат-тиб у - рӯҳонӣ» ва ғайра, ки шумораи онҳо ба наздикии 300 номгӯй мерасад.

Бояд гуфт, ки роҷеъ ба шумораи таълифоту таснифоти ин мутафаккири маъруфи форс-тоҷик дар сарчашмаҳои мавҷуда ададҳои мухталиф баён гардидааст. Аз ҷумла, Ибни Надим 167 номгӯй, Абурайҳони Берунӣ- 184, Ибни Абиусайба – 238, Маҳмуди Наҷмободӣ – 266 номгӯй осори Муҳаммад Закариёи Розиро ёдовар шудаанд.[9]

Мутаасифона, таҳлили сарчашмаҳои мавҷуда нишон медиҳад, ки бештари асарҳои Муҳаммад Закариёи Розӣ бо сабаби носозгори рӯзгор аз байн рафтаанд, вале бо шарофати қалами таърихнависон, адибон, файласуфон ва дигар мутафаккирон номи асарҳои мутафаккир то рӯзҳои мо омада расидаанд.

Мутобиқи маълумоти сарчашмаҳои лотинии аврупоиён номи Муҳаммад Закариёи Розӣ дар шакли Разес (Rhazes) номида шудааст. Аз ҷумла, дар китоби «Философский энциклопедический словарь». (Москва: 1983, с.563) номи мутафаккир дар шакли Разес (Rhazes) омадааст.

Дар бораи шаъну шуҳрат ва саҳми Муҳаммад Закариёи Розӣ дар рушди фалсафа, физика, кимё аз ҷумла, фаҳмиши манзараи илмии олам асарҳои файласуфи маъруфи тоҷик Мусо Диноршоев арзиши воло доранд. Аз ҷумла, ду асари арзишманди ӯ «Аз таърихи фалсафаи тоҷик» (Душанбе, 1995) ва «Плюралистическая философия Абу Бакра ар - Розӣ» (Душанбе, 2014) барои фаҳмиши мавзӯи манзараи илмии олам маълумотҳо ва маводҳои пурарзишро дарбар гирифтаанд.Мусо Диноршоев қайд менамояд, ки аз таҳлили осори Муҳаммад Закариёи Розӣ маълум мегардад, ки ӯ дар ҳамаи соҳаҳои фаҳмиши олам маълумот доштааст. Дар фалсафа, ӯ тарафдори таълимоти моддӣ оид ба олам буд. Аз ин рӯ, ҳомиёни дин ӯро доимо таънаю маломат менамуданд.Таълимоти фалсафии ӯ оид ба олам асосан исботи қадимияту ҳамешагон ҷавоҳири панҷгона – Худо, модда (ҳаюло), рӯҳи мутлақ, макони мутлақ, ва фазои мутлақро дар бар гирифтааст.Дар таърихи фалсафа ҷавҳари панҷгона бо номи «асҳоби ҳаюло» маъруф аст.

Дар бораи ҳастии ҳаюло (модда) ва абадияту бартарияти он мутафаккир чунин гуфтааст: «Падид омадани тобеъ аз чизе будааст ва он чиз қадим будааст. Ва он ҳаюло будааст. Пас ҳаюло қадим аст ва ҳамеша будааст. Валекин мураккаб набудааст, балки кушода будааст. Ва ба охири кор, ки олам бархезад, ҳаюло ҳамчунон, ки будааст кушода шавад ва ҳамеша кушода бимонад».[10]

Баъди таҳлили қадимияту абадияти ҳаюло, мутафаккир ба таҳқиқи масъалаи сохтори ҳаюло мегузарад. Ба ақидаи Муҳаммад Закариёи Розӣ, ҳаюлои абадӣ аз унсурҳои хурдтарини алоҳида (атомҳо) иборат аст. Пас ҳама шаклҳои ҳаюло низ аз ҳамин унсурҳои мураккаб таркиб ёфтааст. Сабаби гуногуниятии олам низ ҳамон унсурҳои алоҳида (атомҳо) мебошад. Бо ин маъно, мутафаккир атомизми Демокритро дастгирӣ намудааст. Дар ҷои дигар ӯ гуногунияти мавҷудоти оламро чунин шарҳ додаст: «Аз он ҷузвҳои ҳаюло он чӣ сахт фароз омадааст, аз ӯ ҷавҳари замин омадааст. Ва он чӣ кушодатар фароз омадааст, аз ӯ ҷавҳари об омадааст. Ва он чӣ аз ӯ низ кушодатар омадааст, ҷавҳари ҳаво омадааст. Ва он чӣ аз ҷавҳари ҳаво кушодатар омадааст, ҷавҳари оташ омадааст… Таркиби ҷирми фалак ҳам аз он ҷузвҳои ҳаюло аст…»[11]

---

[9] .Ниг: Абдулҳай Комилӣ. Зиндагиномаи Муҳаммад Закариёи Розӣ. Душанбе: СИЭМТ, 2016, с.44

[10] . Ниг: Таърихи фалсафа. Душанбе, 2011, с. 41.

[11]. Ҳамон ҷо, с. 42

Таълимоти физикии Муҳаммад Закариёи Розӣ дар бораи олам аввалин маротиба дар китобҳои Абдулҳай Комилӣ «Физика ар – Рази и Ибн Сины» (Москва, 1990) ва «Физика ар - Розӣ» (Москва, 2014) бо маълумоти нодире баён гардидааст.

Фаҳмиши физики олам ва завқи ҳунари заргарӣ Муҳаммад Закариёи Розиро ба таҳқиқи масъалаи асосҳои кимёгии олам овардааст. Чунонки маълум аст, ӯ дар баробари соҳаи физика, дар соҳаи кимёи замонаш низ ҳамчун донишманди ягона шинохта шуда буд. Дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ ӯро «падари илми кимё» номидаанд. Дар бораи шуҳрати кимёдонии мутафаккир донишмандони маъруфи ватанию хориҷӣ аз қабили Маҳмуд Наҷмободӣ, Юлиус Руска, У.И. Каримов, М. Диноршоев, Х. Ҳикматуллоев, А. Комилӣ ва дигарон маълумотҳои арзишманд додаанд. Аз байни онҳо донишманд ва кимёшиноси маъруфи узбекистонӣ У.И. Каримов дар пажӯҳиши осори Муҳаммад Закариёи Розӣ саҳми муносиб гузоштааст.

Бахусус ӯ дар китоби хеш «Неизвестное сочинение ар – Рази – книга тайны тайн» – (Ташкент, 1957) оид ба фаҳмиши сохтори манзараи кимёгии олам як силсила фикрҳои муҳиму пурарзиш баён намудааст. Аз ин рӯ, аксари пажӯҳишгарони осори кимёшиносии Муҳаммад Закариёи Розӣ, рисолаи зикргардидаи У.И.Каримвро арзиштарин ва саҳеҳтарин сарчашма номидаанд.

Аслан Муҳаммад Закариёи Розӣ дар овони ҷавонӣ ба заргарӣ ва кимёшиносӣ шуғл варзида ва баъдан ба илми тиб рӯ овардааст. Дар ин хусус муҳаққиқи муосири тоҷик Абдулҳай Комилӣ чунин менависад: «Абубакр Муҳаммад Розӣ осораш дар ибтидо ба касби заргарию саррофӣ машғул буд ва сипас ба илми кимё рӯ овард». Дар натиҷаи таъсири буғу дуоҳои кимёӣ ва наздикӣ ба оташ, ки дар ҷараёни кор рух медод, чашмони ӯ дардманд шуданд…сипас аз илми кимиё дурӣ ҷуст ва ба илми тиб пардохт». [12]

Баъдан ӯ дар шаҳрҳои овозадори Рай ва Бағдод ба ҳайси раиси бемористон кор ва фаъолият намуда, чун табиби нотакрор машҳури ҷаҳон мегардад. Дар ин бора Алӣ Асғари Ҳалибӣ чунин гуфтааст: «Пизишкӣ набуд, Буқрот онро ба вуҷуд овард, мурда буд, Ҷолинус онро зинда кард, пароканда буд, Абӯбакри Розӣ онро фароҳам овард, ноқис буд, Ибни Сино онро комил кард».[13]

Ҳамин тавр, аз таҳлили дар боло зикргардида маълум мегардад, ки Муҳаммад Закариёи Розӣ доир ба фаҳмиши илмии сохтори кайҳонӣ, физикӣ, кимёгӣ, риёзии олам, ҳаракат, фазо, нур ва ғайра таълимот ва таълифоти пурарзише мерос боқӣ гузоштааст.

Нақши ӯ дар густариши фаҳмиши асримиёнагии манзараи илмии олам хеле калон мебошад.

**РОЛЬ АБУБАКРА МОХАММЕДА ИБН ЗАКАРИЯ ИБН ЯХЁ РАЗИ
В ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНОЙ КАРТИНЫ МИРА**

Ибодов М., Абдулвохидов А.

В статье анализируется учение Абубакра ар–Рази о физике, химии, математике, медицине, атомизме, которые лежать в основе понимания научной картины мира. Отмечается что в основе философской концепции мыслителя лежит учение о пяти вечных началах: вещество, Бог, душа, пространство, время. Говорится о том, что

[12] Абдулҳай Комилӣ Зиндагиномаи Муҳаммад закариёи Розӣ, с.39-40.
[13] Таърихи фалсафа, с.40.

атомическое учение Абубакра ар–Рази напоминает атомизм древнегреческого философа Демокрита. В целом, естественно - научное учение Абубакра ар–Рази имело важное значение для понимания и дальнейшего развития научной картины мира.

Ключевые слова: научная картина мира, философия, Бог, творец, вечность, пять вечных начал, атомы, вещество, время, местность, физика, химия, математика, медицина .

ROLE ABUBAKRA MOHAMMED IBN ZAKARIYA IBN YAHYA STRIKE IN FORMATION OF THE SCIENTIFIC PICTURE OF THE WORLD

Ibodov M. Abdulvokhidov A.

In the article it is analyzing studies of Abu Bakr ar- Razi about physics, chemistry, mathematics, medicine, atomism, which lies in the base of understanding the scientific picture of the world. It is mentioned that in the base of the philosophical conception of the thinker it is drown about five eternal beginning: matter, God, soul, space, time.It is said that the atomic teaching of Abu Bakr ar- Razi reminds the atomism of the ancient Greek philosopher Demokrit. As a whole, naturally the scientific studies of Abu Bakr ar-Razi in his time had the important meaning for the understanding and for the future development of the scientific picture of the world.

Keywords: scientific picture of the world, philosophy, God, creator, eternal, five eternal beginning, atoms, matter, time, place, physics, chemistry, mathematics, medicine.

МОЛОДЁЖЬ КАК СУБЪЕКТ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА И ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Х. Азамов, кандидат ист. наук, доцент КГУ им. А.Рудаки
Г. Муродова, кандидат политических наук, доцент КГУ им. А.Рудаки

Спор о субъекте молодежной политики имеет давнюю историю (включая советскую эпоху) и всегда упирался в нежелание признать самостоятельность молодёжи как социальной группы. В советское время признание самоопределения молодёжи с точки зрения официальной идеологической доктрины входило в противоречие с классовой структурой общества. Поэтому в научной литературе и на практике ей отводилось преимущественно промежуточное положение внутри классовой структуры, а существование рассматривалось в качестве подготовительного периода для будущей жизни. Актуальные молодежные проблемы виделись исключительно как следствие издержек воспитания и решались в основном методами идеологического воздействия.

В нынешних же условиях, учитывая тенденции развития многих стран мира в строну демократизации общественно - политической и духовной жизни общества в целом, ученые, специалисты, абсолютное большинство политиков и социологов считают, что во - первых, молодёжь не на словах, а на деле должна быть субъектом своей политики. Во-вторых, выделяя в молодёжной политике некоторую предметную область, мы не должны забывать, что она отражает сущность явления только в том, случае, если обозначает некоторую целостность и синтезирует наиболее типичные свойства субъекта. Ни условия развития молодежи, ни отдельные сферы её жизнедеятельности не отвечают в польной мере этим требованиям. Свойствам,

объединяющим молодёжь в единую социально-демографическую группу и вместе с тем отличающим её от других общностей, являются интересы. Весь предшествующий опыт свидетельствует о том, что реализация молодёжной политики есть не что иное, как поиск оптимальных путей преодоления противоречий между интересами общества и подрастающего поколения. Игнорирование интересов молодёжи или манипулирование ее сознанием во имя каких – либо высоких целей приводит к тому, что политика, особенно в период демократизации общества не достигает цели и превращается в фарс. Вместе с тем, также не допустимо ставить молодёжь в привилегированное положение, что неизбежно ведёт к ее конфронтации с другими группами общества.

Сегодня, в условиях демократизации общества, важнейшим принципом молодёжной политики, на наш взгляд должно стать ориентация на раскрытие и укрепление инновационного потенциала молодого поколения. Для этого надо признать тот факт, что особенное положение молодёжи как становящегося субъекта общественного производство и общественной жизни предполагает и её социальное самоопределение, и нетрадиционные формы социальной деятельности.

Поэтому важно, чтобы в государственной молодёжной политике в качестве равноправных субъектов были представлены как общество, так и молодёжь. К тому же, в демократическом государстве, общество в лице государственных органов должно декларировать общие цели молодёжной политики, намечать конкретные целевые ориентиры, гарантировать свободу выбора и обеспечивать возможности для осуществления общественно значимых форм развития молодёжи, защищать права, активно противодействовать в соответствии с законом, любым антиобщественным и противоправным проявлениям в ее среде.

Именно в нынешних условиях важно выработать единую концепцию государственной молодёжной политики, представляющую собой общую стратегию и принципиальные направления взаимодействия общества и молодёжи.

При этом цели молодёжной политики нельзя определять, как создание условий для жизнедеятельности молодых людей, ибо условия могут быть не целю политики, а лишь средством, инструментом ее реализации. Целью данной политики должно стать социальное развитие молодежи, осуществляемое путём реализации её коренных интересов обновляющего общества.

Ясно, что Республика Таджикистан, встав на путь обновления, нуждается в целостной концепции развитии, составной частью которой является молодёжная политика. Выработка принципов формирования этой политики, определения её направленности, а также юридических, экономических и политических механизмов реализации должны опираться на анализ реального положения молодёжи.

Говоря о подходах концепции молодёжной политики, по нашему представлению следует предусмотреть меру справедливости в отношениях молодёжи с другими социальными группами. Выделение интересов молодёжи вовсе не означает противопоставления этой группы населения другим. Гарантируя возможности для реализации этих интересов, общество проявляет заботу и о своём будущем, о расширенном воспроизводстве собственных духовных и физических сил.

Направленность и содержание молодёжной политики должна определиться, отношением общества к молодёжи, т.е. сложившимся представлением молодых людей о своём социальном статусе. Жизненное самоопределение является мерой и исходным пунктом отношения к своему положению в обществе.

В нынешних условиях, после гражданской войны, которая нанесла ощутимый удар по морально-этическому и психологическому состоянию молодёжи, в условиях перехода республики к рыночным отношениям, когда общество ищет оптимальный путь выхода из кризисного состояния, важно иметь продуманную и взвешенную политику социального, политического, профессионального и экономического самоопределения молодого поколения. Исходя из анализа социального положения молодого поколения республики, в качестве приоритетных можно выделить следующие направления молодёжной политики: жизненное политическое самоопределение, социальное самоопределение; профессиональное самоопределение; равенство трудового старта, возможности социального продвижения; экономическая самостоятельность; духовное и физическое развитие, и наконец, укрепление молодой семьи.

Правительство республики предпринимает решительные шаги в деле реализации государственной молодёжной политики, основной задачей, которой является создание базы для формирования гармонично развитого и инициативного поколения. С этой целью ещё в 1997 году постановлением Правительства РТ соответствии с Указом Президента страны от 23 мая 1997 г. «О некоторых мерах по улучшению работы с молодёжью» (кстати, с этого же года 23 мая - официально объявлен Днём молодёжи РТ) был создан Комитет по делам молодёжи при правительстве РТ. Созданием, его фактически завершился первый этап реализации государственной молодёжной политики. До конца 1997 г. были созданы в г. Душанбе и в областях управления, а в других городах и районах- отделы по делам молодёжи, которые финансируются из государственного бюджета. При этом, из шести аспектов государственной молодёжной политики - проблема занятости молодых людей - одно из главных. Ещё в советские времена, в 1989 г. более 8000 школьников были отправлены в Астраханскую и Волгоградскую области, где они эффективно совмещали труд и отдых. С целю же возобновления такого сотрудничества с областями Российской Федерации в 1998 году 1500 школьников участвовали в такой поездке, а в 1999г. 400 школьников из Согдийской области.[14] В Комитете была создана Биржа труда молодёжи, которая заключает долгосрочные договора с соответствующими областями России о миграции трудовых ресурсов.

Процесс реализации государственной молодёжной политики было тесно связано с Постановлением правительства РТ «О национальной программе «Молодёжь Таджикистана» на 1998-2000г.г.» Она предполагала выделение бюджетных ассигнований на формирование и развитие наиболее приоритетных направлений молодёжной политики с учётом вовлечения молодёжи в строительстве демократического и правового общества в суверенном Таджикистане. Курс на рыночные отношения увеличил степень экономической свободы и расширил возможности молодёжи для индивидуально – трудовой, предпринимательской деятельности, порождая новые стимулы к труду. Начало нового столетия требует качественно иного подхода к разработке правительственной молодёжной программы. Теперь уже главная её цель должна состоять в создании государственной и общественной поддержки молодёжи, её цель должна состоять в создании государственной и общественной поддержки молодёжи, её социальной зашиты, формировании и развитии её творческой активности, способностей, навыков и стимулов к саморазвитию и самореализации. Следует последовательно реализовать

[14] Дайджест-пресс,№50,1999,17 декабря.

проекты по повышению правовой культуры, участия молодёжи в процессе демократизации общества, антинаркотической компании, поддержке детей- сирот и.т.д.

Социальное продвижение молодёжи - необходимое условие, как собственного её развития, так и общественного прогресса на этапе создания материальных и духовных основ построения демократического, правового государства в Таджикистане. Здесь молодёжная политика призвана увеличить возможности для должностного, профессионально квалифицированного, образовательного, научного роста молодых людей, обеспечить свободный выбор ими путей и средств социального продвижения. Сегодня значительная часть молодёжи занята неквалифицированным, непрофессиональным трудом, велик процент молодых людей, выполняющие ручные работы, неохотно продвигают молодых в должности, отсутствуют стимулы в продолжении учёбы, в повышении квалификации.

Повышение экономической самостоятельности молодёжи является одним из критериев социального прогресса, важным направлением молодёжной политики. Чем выше доля молодых людей, имеющих собственный экономический статус, тем больше молодёжи включено в воспроизводственные прогрессы экономической жизни нашего общества. У значительной части молодых людей отсутствует собственное экономическое положение в обществе, материальное положение работающей молодёжи также не обеспечивает ей полной экономической самостоятельности. Не имея полноценного экономического статуса, большинство молодых людей в немалой степени находятся на иждивении у родителей. Всё это является причиной нетрудовой дифференциации материального положения молодёжи, её зависимости от родительского поколения, деформирует мотивы и стимулы её зависимости от трудовой и политической активности, вовлечения их в создании демократического, правового государства. Следует отметить, что собственная трудовая деятельность, включая их дополнительный труд, (особенно, когда труд мало обеспечиваем) не даёт возможности молодому человеку обрести экономическую самостоятельность.

Поэтому как отмечал Лидер Нации Э. Рахмон «Одним из позорных и опасных явлений сегодняшнего мира является вовлечение молодёжи в чуждые и опасные движения и течения, совершение контрабанды и незаконного оборота наркотических средств, правонарушений, примикание канал к организованным преступным группировкам, поддержание чуждым традициям, обрядам, одежде, которые отчуждают подростков и молодёжь от национального менталитета. К сожалению, в последнее время в районах, городах и областях Республики пускают корни особенно негативное влияние названных проявлений, наблюдаются вовлечение некоторой части молодёжи в радикальные группировки, распространение экстремистских материалов занятие контрабандой наркотических средств и пропаганда чуждой культуры».[15] Важнейшим показателем материальной самостоятельности молодёжи является наличие у неё собственного жилья, лишь малая часть молодых людей имеет собственную квартиру или отдельный дом, остальные живут с родителями, или снимают жильё. Неполная экономическая самостоятельность, а тем более отсутствие её, для подавляющего большинства молодёжи является прямой причиной её социальной нестабильности, формирует ощущение собственной неполноценности, постоянной зависимости от окружения. Поэтому целью молодежной политики, направленной на повышение

[15] Из выступление Лидера Нации Э. Рахмона в честь Дня знаний «70-летия образования Кулябского государственного Университета им. А. Рудаки с 1.09.2015г».

экономической самостоятельности молодёжи, должно стать преодоление её материальной зависимости от родительского поколения и утверждение собственного экономического статуса.

В Республике Таджикистан за годы независимости проделана большая плодотворная работа по линии повышения качества образования, улучшения материальной жизни студенческой молодёжи и преподавателей сферы образования, особенно молодых педагогов. В законах Республике Таджикистан «Об образовании» впервые в истории образования страны определены гарантии, функции, обязанности, льготы педагогов в качестве передового слоя общества. Осуществленные до сегодняшнего дня Правительством страны меры в сфере образования и молодёжной политики способствовали улучшению показателей развития человеческого потенциала, и продолжают оказывать положительный эффект на реализацию установленных приоритетов относительно уровня жизни, грамотности, просвещенности, уровня благосостояния, создание благоприятных условий для достойной жизни молодого поколения.

«К сегодняшнему дню - как отмечал Лидер Нации Эмомали Рахмон,- наши одаренные дети обучаются в лучших Вузах около 40 развитых зарубежных государств по десяткам специальностей, первые из них уже начали работу в министерствах и государственных учреждениях в качестве госслужащих и считаются специалистами высокого уровня».[16]

Только в 2015 году более 4 тыс. молодёжи страны направлены по учёту в зарубежные страны и при этом в первую очередь учтены необходимые для нашей страны, нашей национальной экономике специальности.[17] Расширяется охват молодёжи малым и средним предпринимательством и с этой целью правительством страны реализованы льготные проекты и другие стимулирующие меры. Молодежь в качестве продолжателя реализации наших высших целей, сегодня с твёрдой волей и усилиями, стремясь к будущему процветанию страны добиваются заметных успехов во многих сферах.

Сегодня за рубежом за счёт государства обучаются более 12 тыс. талантливых и одаренных молодых людей. В настоящее время в высших учебных заведениях страны обучаются более 170 тыс. студентов. Для здорового развития общества и привлечения подростков и молодёжи к спорту за последнее пять лет построено и сдано в эксплуатацию 19 стадионов, 621 спортивных площадок, 110 спортзалов, 11 плавательных бассейнов и 9 спорткомплексов. Кроме того, отремонтировано и реконструировано 2700 спортивных площадок, 635 спортивных залов, 14 плавательных бассейнов и 5 спорткомплексов.) [18]

Сегодня часть молодёжи с энтузиазмом трудится в производственных сферах, на крупных строительных площадках страны, служат в рядах Вооруженных сил, в том числе находятся на защите рубежей Родины, обеспечивают безопасность и спокойствие государства и общества, а другая часть возвышает флаг Таджикистана на международных и региональных спортивных состязаниях.

---

[16] Там же.
[17] Там же.
[18]. Послание Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона Парламенту Республики Таджикистан от 23.01.2015г.

Правительство страны и впредь будет продолжать эту политику, проявляя особое уважение к молодёжи, всегда опираясь на эту могущественную силу, благоустраивающую страну и возвышающую имидж отечества.

Ключевые слова: молодёжь, концепция молодёжной политики, социальное развитие, социальные группы, субъект политики, политическое самоуправление, национальная программа, Лидер нации, демократизация, правовая культура.

Литература:

1. Послание Президента Республики Таджикистана Э. Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 23.01.2015г.
2. Выступление Президента Республики Таджикистана, лидера Нации Э. Рахмона в честь Дня знаний и 70-летия образования Кулябского государственного университета. 1 сентября 2015г.
3. Э. Рахмон. Политика мира и созидания. Душанбе, «Ирфон», 2001.
4. «Дайджес- Пресс», 2009, 22 октября.
5. «Вечерний Душанбе», 2003, 19 декабря.
6. «Бедность в Таджикистане». Материалы конференции национальных экспертов. Душанбе, 2004.
7. «Азия- Плюс», 2008, 17 апреля.
8. «Аргументы и факты», № 22-23, 1992.
9. Волков А.Г.. Населения СССР. Изд-во «Знание», М., 1988.
10. Вестник статистики.1991, №5
11. Бозрикова Т.Н. Проблемаҳои аққалиятҳои этникӣ дар Тоҷикистон. Душанбе, 2003.

МОЛОДЁЖЬ КАК СУБЪЕКТ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА И ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Х.Азамов., Г.Муродова

Статья посвящена проблемам субъекта молодёжной политики, свойствам, объединяющим молодёжь в единую социально-демографическую группу. В статье особо прочеркивается, что игнорирования интересов молодёжи, манипулирование её сознанием во имя каких-либо высоких целей приводят к тому, что политика в условиях демократизации общества не достигнет цели и превращается в фарс. В статье особое внимание уделяется вопросу концепции молодёжной политики, проблемам мер справедливости в отношениях молодёжи и другим социальным группам.

Ключевые слова: молодёжь, концепция молодёжной политики, социальное развитие, социальные группы, субъект политики, политическое самоуправление, национальная программа, Лидер нации, демократизация, правовая культура.

YOUTH AS THE SUBJECT OF THE SOCIAL PRODUCTION AND PUBLIC LIFE

Kh.Azamov., G.Murodova

Article is devoted problems of the subject of a youth policy, the properties uniting youth in uniform socially-demographic group. In article it is especially underlined, that ignoring of interests of youth, a manipulation its consciousness for the sake of any high purposes lead to that the policy in the conditions of society democratization will not achieve

the object and turns to a farce. In article the special attention is given to a question of the concept of a youth policy, problems of measures of justice in relations of youth and to other social groups.

Keywords: youth, the concept of a youth policy, social development, social groups, the subject of a policy, political self-management, the national program, the Leader of the nation, democratization, legal culture.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИНСТИТУТИ САРВАРИИ СИЁСӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдуллоев Н. н.и.с., Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таҳлили омилҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ нишон медиҳанд, ки институти сарварии сиёсӣ дар давлатҳои гуногун дар як вақт пайдо нашудааст. Бинобар ин, бояд таҷрибаи таърихиро ба ҳисоб гирифт, он вақт тасдиқ кардан мумкин аст, ки ташаккул ва рушди институти сарварии сиёсӣ дар ин ё он мамлакат хусусиятҳои худро дорад.

Бояд тазаккур дод, ки институти сарварии сиёсӣ дар системаи сиёсии ҷомеа имрӯз аҳамияти муҳими сиёсӣ ва ихтимоӣ дорад. Бинобар ин солҳои охир дар соҳаи тадқиқотҳои илмии проблемаи мазкур диққати ҷиддӣ дода мешавад. Ҳарчанд ки олимони ғарбу шарқ комёбиҳои муайян ва пешравиҳои зиёдеро дар ҳалли проблемаи мазкур ба даст оварданд, лекин то имрӯз муҳимияти институти сарварии сиёсӣ ва аҳамияти он дар ҳар як давлат ва умуман дар миқёси ҷаҳонӣ нокифоя омӯхта ва тадқиқ карда шудааст. Зарурати таҳқиқи илмии проблемаи мазкур аз сабаби он ба вуҷуд меояд, ки дар солҳои охир дар ҷаҳон дигаргуниҳои муҳими сиёсӣ дар ҳаёти ҷомеа шуда гузаштанд, ки бо институтҳои сарварии сиёсӣ робита доранд.

Тафовути калидии раванди сиёсӣ дар бисёр мамолики Аврупо ва Осиё аз равандҳои мазмунан ба ҳам монанд, ки бо гузариш аз тоталитаризм ба демократия дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, ки ба ҳайати ИҶШС дохил буданд, аз он иборат аст, ки дар ин мамлакатҳо аз ибтидо ғояҳои эҳёи миллӣ ва демократикунонӣ ба қисматҳои мухталифи сектори сиёсӣ ҷудо карда шуданд, ки бо якдигар дар мухолифат мебошанд.

Дар робита ба ин бояд қайд кард, ки кадом омилҳо ба ташаккул ва рушди институти сарварии сиёсӣ мусоидат менамояд.

Мувофиқи таҳлили сарчашмаҳо ва адабиёти дахлдор тасдиқ кардан мумкин аст, ки солҳои охир сиёсатшиносон рафти ҷараёни ташаккул ва рушди институти сарварии сиёсиро тадқиқ намуда, ба чунин хулоса омаданд, ки пайдоиш ва ташаккули институти сарварии сиёсӣ натиҷаи рушди объективии ҷомеа мебошад. Институти сарварии сиёсӣ на берун аз роҳи калон ва раванди сиёсии ҷомеа, балки зинаи ногузири рушди он мебошад. Ин институт чун натиҷаи рушди дуру дарози раванди сиёсӣ, танҳо дар зинаи муайяни рушди худи ҷомеа метавонист пайдо шавад.

Дар баробари ин бояд қайд кард, ки пайдоиш ва ташаккули институти сарварии сиёсӣ– ин на танҳо имконияти ҳақиқӣ, ки рушди раванди сиёсиро мекушояд, балки зарурати таърихиест, ки ҳамаи таҷрибаи амалию мукаммалсозии ҷомеаи демократиро дарбар мегирад.

Пеш аз он, ки дар бораи институти сарварии сиёсӣ дар Тоҷикистон сухан гӯем, ба андешаи мо, бояд аввал дар бораи таҷрибаи мамолики Ғарбу Шарқ сухан гӯем. Таҳлили сарчашмаҳои адабӣ собит месозанд, ки асоси методологӣ ва назариявии қонуниятҳои пайдоиш ва ташаккули институти сарварии сиёсӣ аз тарафи мутафаккирони бузурги Ғарбу Шарқ гузошта шудаанд. Онҳо зарурати институти сарварии сиёсиро асоснок карда, мақом ва нақши онро дар системаи сиёсӣ чун зуҳуроти қонунии ҷомеа нишон додаанд. Дар соҳаи ҷамъбасти назарияи давлат, ҳокимияти сиёсӣ, парламент ва институтҳои сиёсӣ олимони машҳури Ғарб саҳми муайян гузоштанд. Дар байни онҳо И.Нанте (Олмон), Г.Гегел (Олмон), Т.Боттомор, Х.Ревс, Д.Покк, Т.Гоббс (Англия), Г.Бутул, М.Корзе, А Лурен, К.Фройнд (Фаронса), Я.Муха, Я.Штумский (Полша), Дж.Бернорд, Р.Бейли, Д.Бухер, Л.Козер, Т.Мелинг (ИМА) ва дигаронро қайд кардан зарур аст. Олимони Ғарб моҳият ва вазифаи давлатро баррасӣ карда, консепсияҳои арзишноки илмӣ-назариявии шакли идоракуниро дар шароити монархия, республика ва парламент пешниҳод карданд. Онҳо собит мекарданд, ки барои пайдоиш ва ташаккули институтҳои республикавӣ ва парламентӣ, пеш аз ҳама, омилҳо ва заминаҳои мувофиқи иҷтимоӣ-сиёсӣ заруранд. Таҳлили таҷрибаи андӯхтаи инсоният аз он шаҳодат медиҳад, ки дар мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон институти сарварии сиёсӣ дар асоси омилҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва маънавӣ ба вуҷуд меояд. Пайдоиш ва ташаккули институти сарварии сиёсӣ, пеш аз ҳама, аз хусусиятҳои равандҳои сиёсии ин ё он мамлакат, ки бо рушди марҳилаи таърихии он алоқаманд аст, вобастагӣ дорад, зеро ҳар як мамлакат хусусиятҳои хоси давраҳои таърихӣ, хусусиятҳои хоси ҷараёни рушди ҷомеа ва хусусиятҳои хоси омилҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ дорад, ки дар асоси онҳо ташаккули институти сарвари сиёсӣ ба вуҷуд меояд. Фикрҳои дар боло баёнгардида имкон медиҳанд тасдиқ намоем, ки пайдоиш ва ташаккули институти сарвари сиёсӣ аз хусусиятҳои рушди раванди сиёсӣ дар ин ё он мамлакат вобаста аст.

Яке аз чунин хусусиятҳо ба сатҳи рушди равандҳои сиёсӣ ва демократӣ алоқаманд аст. Таҷрибаи таърихии мамолики ғарб нишон медиҳад, ки принсипҳои демократӣ ба раванди ташаккули институти сарварии сиёсӣ таъсири калон мерасонад.

Самтҳои асосии дигаргуниҳои сиёсӣ дар давраи аввали ташаккули институти сарварии сиёсӣ, масалан, дар Русия бо амалҳои нерӯҳои демократӣ дар аз байн бурдани режими тоталитарӣ муайян карда мешуданд. Барои барпо кардани системаи сиёсии демократӣ дар давлатдории мустақил, баъди пошхӯрии ИҶШС мубориза барои сарварӣ дар ду самт оғоз шуд: аввалан, роҳбарияти собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ саъю кӯшиш мекард, ҳуқуқи худро барои назорат аз болои захираҳои иқтисодии ҷумҳурӣ, ки асосан дар ихтиёри идораҳои умумииттифоқӣ буданд, равона созад; дуюм, кӯшиш мекард ба аҳолӣ собит созад, ки маҳз ба ҳукумати ҷумҳурӣ фаъолнокии сиёсӣ дар амалисозии дигаргуниҳои демократӣ тааллуқ дорад.

Бояд қайд кард, ки тақсимоти ҳокимият – ҷузъи муҳими механизми амал кардани ҳокимияти сиёсӣ, инчунин имкони якҷояшавии ҳокимиятҳои қонунбарор, иҷроия ва судиро дар бар мегирад.

Ҳамин тавр барои пайдоиш ва ташаккули институти сарварии сиёсӣ дар Федератсияи Русия ва дигар мамолики ИДМ, пеш аз ҳама, чунин заминаҳо лозим шуданд: аввалан, муҳимтарин заминаҳои иқтисодӣ яъне рушди индустриалӣ ва иқтисодӣ; дуюм, дараҷаи рушди индустриалӣ (саноатӣ) бахри пешравии мамлакат аҳамияти бузург дорад; сеюм, талаботи институти сарварии сиёсӣ инкишофи

коммуникатсияи оммавӣ мебошад; чорум, муҳимтарин заминаи ташаккули институти сарварии сиёсӣ – иқтисоди бозоргонӣ аст; панҷум, иқтисоди бозоргонӣ нисбат ба системаи фармофармоӣ заминаи иҷтимоии институти сарварии сиёсӣ маҳсуб шуда, сатҳи баланди некӯаҳволии шаҳрвандонро таъмин мекунад; шашум, дар маҷмӯъ бошад сатҳи некӯаҳволии мардум имкон медиҳад низоъҳои иҷтимоӣ аз байн бурда шавад. Он ба демократикунонии ҷомеа дар ҳолате таъсир мерасонад, агар дар яктарафа кардани нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат намояд.

Ғайр аз ин, барои ташаккули институти сарварии сиёсӣ дар ҳар давлат боз заминаи умумии зарурӣ, саводнокии аҳолӣ, дар маҷмӯъ бомаърифатии он мебошад. Таъсири омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба институти сарварии сиёсӣ аз бисёр ҷиҳат ғайримустақим бо маданияти сиёсии дар ҷомеа ҳукмрон ифода меёбад. Ҳамин тавр, омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ заминаҳои дохилии институти сарварии сиёсиро тавсиф мекунанд.

Омилҳои иҷтимоӣ-сиёсии дар боло номбаршуда собит месозанд, ки пайдоиш ва ташаккули институти сарварии сиёсӣ дар мамлакатҳои алоҳида дар асоси шароитҳои мушаххаси таърихӣ мегузаранд, ки метавонад таҷрибаи таъсиси институти мазкурро дар мамлакатҳои ИДМ тасдиқ кунанд.

Ғайр аз ин мушкилоти ташаккул ва рушди институти сарварии сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди олимон вазифа мегузорад муайян кунанд, ки дар кадом асос он ба вуҷуд меояд ва кадом омилҳо ба ташаккули институти сарварии сиёсӣ мусоидат менамоянд. Ҷавоб ба ин саволҳо таҳлили амиқу ҳамаҷонибаи вазъияти иҷтимоӣ-сиёсии давраи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз ҷомеаи тоталитарӣ ба демократӣ талаб менамояд. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити давраи гузариш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҳол ду омили ба ҳам алоқаманд ба вуҷуд омад: аввалан, зарурати ба даст овардани истиқлолияти миллӣ ва мустақилияти халқи тоҷик; дуюм, шароити иҷтимоӣ-сиёсии пайдоиши институти сарварии сиёсӣ.

Омӯзиш ва таҳлили адабиёти мавҷуда нишон медиҳад, ки раванди пайдоиш ва ташаккули институти сарварии сиёсӣ дар Тоҷикистон дар як вақт бо ба даст овардани истиқлолияти миллӣ ва мустақилияти халқи тоҷик оғоз ёфт.[19]

Ҳамаи ин имкон медиҳад ба хулоса оем, ки раванди ба даст овардани истиқлолияти миллӣ ва мустақилияти сиёсии халқи тоҷик ва таъсири онҳо ба рафти пайдоиш ва ташаккули институти сарварии сиёсӣ хеле калон аст. Бинобар ин таҳлили мушаххаси раванди алоқамандии истиқлолияти миллӣ ва институти сарварӣ сиёси зарур аст.

Қайд кардан мумкин аст, ки тағйиротҳои мушаххасе, ки дар Тоҷикистон дар аввали солҳои 90- и асри XX ба амал омад, бо тезутундии махсус дар назди олимон - ҷомеашиносон, шаҳрвандони мамлакат масъаларо дар бораи характери давлатдории тоҷикон гузошт, зеро баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолият 9 сентябри соли 1991 Тоҷикистон роҳи тараққиёти мустақили худро интихоб кард.

---

[19] Э.Рахмон. Юбилей независимости и второй всемирный форум таджиков.-Душанбе, 1993; Конституция Республики Таджикистан.-Душанбе: «Ирфон», 1995; Раджабов С.Р. Независомсть священна.-Душанбе, 1997; Имомов А. Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998)-Душанбе, 1998; Гиёсов К. Национальные интересы: социально- философкий аспект.-Душанбе, 2000; Расулов К.Р., Гулахмедов М.Г. Равандхои миллӣ ва сиёсии истиклолияти Точикистон.-Душанбе, 2001 и др.

Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи на он қадар зиёди вуҷуд доштани истиқлолият тарафдории худро аз шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ собит месозад. Ба ҳамаи бесарусомониҳои иҷтимой-иқтисодӣ нигоҳ накарда, ин масъала дар бораи шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ аз ҷониби ягон сохтори давлатӣ ё иттиҳодияи ҷамъиятӣ-сиёсӣ зери шубҳа гузошта нашуд.

Дар баробари ин, барои ҷумҳурӣ, масъалаи дар бораи ба кадом шакли идоракунӣ- парламентӣ ё президентӣ афзалият додан, монеа эҷод шуд.

Бояд қайд кард, ки дар як вақт бо ҷорӣ кардани мансаби Президент дар Тоҷикистон зарурати таъсиси институти сарварии сиёсӣ пайдо шуд.

Вале на дар ин марҳила, на дар дигар сессияҳои Шӯрои Олии Тоҷикистон ин масъала махсус баррасӣ нашуд, ва ба таври юридикӣ қарорҳо қабул нашуданд. Чуноне маълум аст, дар сессияи ҳаждаҳуми Шӯрои Олӣ масъала дар бораи институти президентӣ бардошта шуд, институте, ки ҳақиқатан институти сарварии сиёсӣ мебошад. Парламенти онвақта ба комиссия дар бораи коркарди лоиҳаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхтани ин масъаларо супорид, ва дар изҳороти сиёсии Раиси Шӯрои Олӣ гуфта мешуд, ки ба ин масъала бояд худи халқ дар райъпурсии дар июни соли 1994 ҷавоб диҳад[20].

Таҷрибаи амалии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки мушкилоти ҳолати иҷтимой-сиёсӣ, махсусан институти сарварии сиёсӣ, дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд. Дар ҳақиқат, баъзе ҷанбаҳои он, қисман, мавзӯи тадқиқоти илмӣ гардидаанд.

Вале ҷанбаҳои алоҳидаи масъалаи асосҳои иҷтимой-сиёсии пайдоиш ва ташаккули институти сарварии сиёсӣ дар Тоҷикистон дар адабиёти фалсафӣ, ҷамъиятӣ-сиёсии ватани баррасӣ шудаанд. Дар байни онҳо, ба андешаи мо, тадқиқотҳои М.Д.Диноршоев, Д.Давлатов, В.Набиев, М.Тоштемиров, З.Саидов, Р.Г.Ғуломов, С.Шарипов ва дигарон пуразиштаранд.[21] Муаллифон дар онҳо кӯшиш кардаанд ташаккули институти сарварии сиёсиро дар системаи нави сиёсии ҷамъият, сохтори он, мақом ва нақши давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявиро дар Тоҷикистон, таҳлили ҳокимияти сиёсӣ ва парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро нишон диҳанд. Вале, дар ин тадқиқотҳо масоили пайдоиш ва ташаккули институти сарвари сиёсӣ дар Тоҷикистон пурра дарҷ нагардидаанд.

Шароити иҷтимой-сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавӣ дар давраи гузариш нишон медиҳад, ки пайдоиш ва ташаккули институти сарвари сиёсӣ дар Тоҷикистон дар шароити хеле мураккаб мегузашт. Ин, аввал, ноустувории вазъияти дохилии як қатор нерӯҳои сиёсӣ, ки ба ташаккули ҳаёти нави сиёсии ҷомеаи тоҷик монеъ мешуданд;

---

[20] См.: Фаттоев С. Народный Президент. Душанбе: «Ирфон», 2000. С.115.

[21] Диноршоев М.Д. Проблемы политической независимости Таджикистана. //Материалы международной научно-практической конференции "Место Таджикистана в новом международном порядке". //Известия АН Таджикистана, серия Философия и правоведение, 1997, Давлатов ***Д.,*** Набиев ***В.*** Движение национального единства и возрождения в Таджикистане. - Душанбе., 1997; Тоштемиров ***Ш.*** , Саидов 3. Президент Рехмонов: Человек и политик. - Душанбе, 1997; Назаров Т.Н. Таджикистан: Горизонту настоящего и будущего.- Нью-Йорк, 1999; Махмадов А.Н.Политические режимы. Душанбе, 1999; Салимов Н.С.,Гуломов Р.Г. Вахдат-Якдили.-Душанбе, 1997; Гуломов Р.Г.Суверенный Таджикистан на пути демократизации общества.- Душанбе, 2001; Шарипов С. Таджикистан: Демократизация политических отношений. - Душанбе, 2000 и др.

дуюм, таъсири қувваҳои беруна, ки бо ҳар роҳ барои барпо кардани сохти сиёсии ҷомеаи демократӣ халал мерасониданд; сеюм, аксарияти аҳолии Тоҷикистон байни сохти сиёсии кӯҳна ва нав мекалавиданд. Ҳамаи ин барои ташаккули системаи нави ҷамъияти демократӣ шароити номусоид ба вуҷуд меовард.

Андешаҳои дар боло баёншударо ба асос гирифта, тасдиқ кардан мумкин аст, ки пайдоиш, ташаккулёбӣ, рушд ва хусусиятҳои институти сарварии сиёсӣ дар Тоҷикистон раванди қонунӣ мебошад ва он дар асоси заминаҳои мушаххаси объективӣ, ҳамчунин омилҳои устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, маънавӣ-идеологӣ ташаккул ёфтааст.

Хулоса, пайдоиш, ташаккулёбӣ ва рушди институти сарварии сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷоя бо соҳиб шудани мамлакат ба истиқлолияти давлатӣ ба вуҷуд омад.

Калидвожаҳо: сарвар, институти сарварии сиёсӣ, парламент, президент, раванди сиёсӣ.

Адабиёт:

1. Диноршоев М.Д. Проблемы политической независимости Таджикистана. //Материалы международной научно-практической конференции "Место Таджикистана в новом международном порядке". //Известия АН Таджикистана, серия Философия и правоведение, 1997.
2. Рахмон Э. Юбилей независимости и второй всемирный форум таджиков. Душанбе, 1993.
3. Конституция Республики Таджикистан. Душанбе: «Ирфон», 1995.
4. Имомов А. Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998).Душанбе, 1998.
5. Махмадов А.Н.Политические режимы. Душанбе, 1999.
6. Салимов Н.С.,Гуломов Р.Г. Вахдат-Якдили.Душанбе, 1997.
7. Гуломов Р.Г.Суверенный Таджикистан на пути демократизации общества. Душанбе, 2001.
8. Шарипов С. Таджикистан: Демократизация политических отношений. Душанбе, 2000 .

ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Абдуллоев Н.

Настоящая статья посвящена факторам зарождения и формирования института политического лидерства, его роли и решающего места в укреплении и развитии демократического общества. Автором подвергнуто анализ имеющаяся литературы по данной теме и приведены конкретные примеры о роли и места политических, социальных, экономических и культурных факторов, высказывается точка зрения об их влияния на совершенствование и развитие института политического лидерства.

Ключевые слова: лидер, институт лидерства, парламент, президент, политический процесс.

OCCURRENCE AND DEVELOPMENTS OF INSTITUTE OF POLITICAL LEADERSHIP IN TAJIKISTAN

Abdulloev N.

Present article is devoted factors of origin and formation of institute of political leadership, its role and a solving place in strengthening and development of a democratic society. By the author it is subjected the analysis of the available literature on the given theme and concrete examples about roles and places of political, social, economic and cultural factors are resulted, the point of view expresses their influence on perfection and development of institute of political leadership.

Keywords: the leader, leadership institute, parliament, the president, political process.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА СВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Якубов Ф., ассистент кафедры политологии КГУ им. Абуабдуллох Рудаки

Закон Республики Таджикистан от 26 марта 2009 год, №489, «О свободе совести и религиозных объединениях», принятий Маджлиси Оли, признает и подтверждает право каждого на свободу совести и свободу вероисповедания, а также равенство всех перед Законом независимо от отношения к религии и от убеждений. Это право основывается на том, что Республика Таджикистан является светским государством. Особо отмечено проявление уважения и терпимость ко всем религиям и религиозным направлениям, признается особая роль ханафитского направления исламской религии в развитии национальной культуры и духовной жизни народа Таджикистана [1].

Государственный закон «О свободе совести и о религиозных объединениях» 2009 года основан на концепции государственного регулирования деятельности религиозных объединений.

Нам представляется, что основной целью данного Закона является стремление государственной власти в лице правоохранительных органов к предотвращению возможной противоправной деятельности «тоталитарных», «деструктивных» религиозных организаций. Это является отличительным признаком настоящего закона «О свободе совести и о религиозных объединениях» 2009 года. Подобный механизм должен обеспечить надлежащее взаимодействие религиозных объединений, как между собой, так и с органами государственной власти.

Подобные законы многих национальных систем законодательства зарубежных государств исключают любое воздействие исполнительной власти на процесс создания религиозного объединения. Специальные государственные органы европейских государств устанавливают факт преступных действий с вытекающими последствиями ответственности.

Мы считаем, что в Закон «О свободе совести и о религиозных объединениях» необходимо внести изменения, касающиеся проведения религиоведческой экспертизы. По нашему мнению, подобная экспертиза должна проводиться в отношении учений всех местных и централизованных религиозных организаций при первоначальной регистрации в качестве таковых. На данном этапе направление запроса о проведении

религиоведческой экспертизы должно вменяться в обязанность органу, принимающему решение о государственной регистрации религиозной организации.

После распада Советского союза неминуемо возникла проблема построения не только новой государственности, но и создания новой государственной идеологии. Изначально все стремления новой власти были направлены на своеобразное изобличение советского строя и образа жизни, но на этом все и закончилось. В результате народ так и не получил от своих избранников указания на дальнейшие действия. Образовалась существенная пустота в жизни общества. В этот момент необходимость единой идеи для всего государства была одной из самых главных. Такую роль начала выполнять идеология светского государства в части, где она могла заменить существующую на тот момент идею построения религиозного общества. Одними из таких сфер жизнедеятельности были выбраны культура и религия. Однако, вспомнив о многогранности и глубине таджикского наследия, сторонники возрождения традиций ограничились лишь общественными обсуждениями и восстановлением народного фольклора, совершенно забыв о таких особенностях Таджикистана, как, например, территориальное устройство, религиозное воспитание, объединяющая идеология, не ограниченная тезисом о монархии или самодержавии.

Рассмотрим распространенные ситуации, которые вызывают вопросы, касающиеся соблюдения конституционного принципа светского государства.

Требует оценки присутствие государственных служащих на религиозных церемониях. Как частное лицо чиновник власти, конечно, может посетить мечеть во время богослужения. Однако он присутствует во время больших праздников и в священных для каждого мусульманина праздниках Курбан-байрам и Рамадан. Появление на такой церемонии чиновника выглядит как бы политическим шагом, выражением косвенной государственной благосклонности к отдельно взятой религии. По нашему мнению, о предпочтении говорить не стоит. Президент может присутствовать при совершении религиозного обряда вне рабочего времени как частное лицо. Ежегодно Президент страны накануне религиозных праздников (Иди Курбон, Рамадан) выступает с поздравительным обращением к верующим. Объявление в Таджикистане мусульманского религиозного праздника Курбан-байрам и Рамадан нерабочим (праздничным) днем может вызвать недовольство у представителей других религий или атеистов. В обоснование законодательной нормы о закреплении в качестве нерабочего дня религиозного праздника, действительно, может указать на повышение тем самым уровня гарантий прав работающего населения Таджикистана.

По нашему мнению, в данном случае возможно применение иного подхода – культурно-исторического. Дело в том, что одной из культурообразующих составляющих таджикского народа и самого Таджикистана явилась исламская религия. Установление религиозных мусулманских праздников (Курбан-байрам и Рамадан) в качестве официального нерабочего дня на всей территории республики указывает на исторический и культурный учет государства своего прошлого, своего наследия.

Неслучайно многие страны Западной Европы, будучи воспитанные в лоне Католической церкви, выделяют несколько дней в качестве нерабочих, которые сопряжены с религиозным праздником Рождества.

Однако существуют некоторые особенности закрепления религиозного контекста в нормативно-правовых актах. Так, например, принцип о тайне исповеди на первый взгляд может показаться очередным нарушением конституционной формулировки о светском характере государства, однако уголовно-процессуальная норма является

гарантией того, что свобода совести и вероисповедания не будет нарушено тем, что государство в лице правоохранительных органов не вторгнется в сферу деятельности религиозного объединения в лице священнослужителя.

Возвращаясь к поставленной проблеме о содержании нормативного правового акта, то установление праздничного дня в честь религиозного праздника не является нарушением светского характера государства, поскольку в основе подобных действий законодателя отсутствует мотив вмешательства в религиозную сферу или же своеобразного «навязывания» религии обществу.

Каждый имеет право на получение религиозного образования по своему выбору индивидуально или совместно с другими. Религиозные организации вправе создавать религиозные образовательные учреждения в соответствии со своими уставами и в порядке, установленном настоящим Законом. Центральные соборные пятничные мечети и соборные пятничные мечети могут заниматься обучением основам религии в соответствии со своими уставами (положениями) путём создания учебных групп, говорит статья 8 Закона «О свободе совести и о религиозных объединениях» 2009 года[1]. Главной задачей государства в связи с этим является надзор за соблюдением прав и свобод учащихся при организации религиозных курсов в школе.

Нарушением светского характера государства в государственных и муниципальных образовательных организациях является введение курса основы религии как обязательного для всех учащихся. Спорная ситуация возникает в случае, если учитель на уроке решит коротко рассказать о той или иной теме через призму религии. С одной стороны, подобная ситуация может быть расценена как нарушение светского характера образования в государственной или муниципальной образовательной организации, с другой - это может позволить учителю максимально донести до школьников, например, идею, которую автор вкладывал в свое произведение или максимально точно усвоить исторические события. Дело в том, что таджикская литература, таджикский язык и русская история зачастую содержать в себе религиозную составляющую или контекст. Поэтому рассмотрение того или иного правила, произведения русской литературы, русской истории, по нашему мнению, возможно с применением религиозного контекста.

Реализация права на свободу совести в вооруженных силах, других воинских формированиях должна осуществляться на основании соответствия Конституции 1994 года [4], законов Республики Таджикистана «О свободе совести и о религиозных объединениях» и «О статусе военнослужащих»**[2],** Устава внутренней службы Вооруженных Сил Республики Таджикистан и приказов министерства обороны Таджикистана.

Для более полного уяснения проблемы рассмотрим обстановку, в которой она зарождалась. Этот вопрос относится к сфере взаимодействия институтов военно-силового блока государства с религиозными объединениями, которое началось в начале 1990-х годов. Смена общественно-политического строя и образовавшийся идеологический вакуум отразились непосредственно на армии. В этот период возросло внимание религиозных объединений к проблемам вооруженных сил. Это проявилось в их участившихся соглашениях с командованием частей, оказании гуманитарной помощи военнослужащим, восстановления совместными усилиями исторических памятников.

Не лишним будет указать на то, что названные законы, регулирующие свободу совести и вероисповедания в вооруженных силах, поддерживают курс на недопущение

религиозной идеологии в воинских частях. В частности, Закон «О свободе совести и о религиозных объединениях» в ст.9 прямо запрещает создание религиозных объединений в воинских частях. Закон «О статусе военнослужащего» запрещает в ст.6 пропаганду того или иного отношения к религии.

Важной проблемой является вопрос об участии религиозных объединений в политике. Для ответа на него следует дать определение понятию политика. Политические отношения возникают в процессе осуществления власти народа в Республике Таджикистан, то есть публичной власти в трех ее формах государственной власти, общественной власти и власти местного самоуправления. По сути все в государстве и обществе вращается вокруг категории власти. Она представляет собой совокупность средств управления жизнью государства и общества.

Участие религиозных объединений в отношениях, связанных с отправлением государственной власти, является прямым нарушением конституционного принципа светскости. Представители религиозных объединений не имеют права использовать свое положение к формированию того или иного отношения к органам государственной власти, политическим партиям или должностным лицам.

Может ли быть государство виновато в том, что делает религиозные объединения «ручными»? Могут ли быть религиозные объединения ответственны за то, что заигрывают с государством, забывая о своем истинном предназначении. В любом случае мы никогда не получим официальный ответ на этот вопрос. По нашему мнению, виноваты в нарушениях конституционного принципа, как представители государства, так и священнослужители. Государство не сможет вторгнуться в сферу деятельности религиозного объединения без молчаливого одобрения последнего. В свою очередь и государство не даст религиозным объединениям участвовать в политике без получения для себя соразмерных выгод.

Итак, участие религиозных объединений в деятельности государственных органов при осуществлении государственной власти (например, проведение выборов, рассмотрение законопроекта и т.д.) должно рассматриваться как нарушение принципа светскости государства.

Другая ситуация возникает в случае участия религиозных объединений в общественных обсуждениях. В качестве примера можно привести присутствие духовного лица во время заседания Общественной палаты при Президенте Республики Таджикистан, поскольку это позволит рассмотреть вопрос, вынесенный на обсуждение не только с точки зрения религии, но и узнать примерный взгляд на соответствующую проблему верующих граждан. Участие в установленном законом порядке представителя религиозного объединения в решении общественного вопроса, по нашему мнению, не является нарушением принципа светскости государства.

В настоящее время в законодательстве Республики Таджикистан отсутствует правовая норма, которая предусматривает ответственность за нарушение принципа светскости государства. Любой законодательный механизм для правильной и корректной работы должен быть обеспечен силой принуждения, которая выражается в юридической ответственности. По нашему мнению, Кодекс об административных правонарушениях Республики Таджикистан необходимо дополнить нормой, содержащей правило о том, что нарушение светского характера государства, которое выразилось в том, что государство или религиозное объединение вмешались в сферу деятельности друг друга, наказывается штрафом в определенном размере. Виновным считается лицо, вышедшее за установленные рамки государственно-религиозного

общения. Например, сотрудничество государственного органа и религиозного объединения по вопросу, относящемуся к сфере деятельности светской власти, наказывается штрафом в определенном размере. Ответственность должен нести государственный орган. И наоборот: если религиозное объединение инициирует сотрудничество с государственным органом,должностным лицом в религиозной сфере деятельности, оно несет ответственность в виде штрафа.

В настоящий период истории Таджикистана совершенно ясно, что государство нуждается в религии как в духовной опоре нации. Однако в условиях светского государства необходимо установить те общесоциальные вопросы и задачи, по которым государство и религиозные объединения могут взаимодействовать друг с другом. Конституция Таджикистан 1994 года закрепила идеологический плюрализм и запрет на установление общеобязательной религии или идеологии. Однако сама Конституция любого государства содержит в себе идеологию, которая будет претворена в жизнь с помощью законодательных актов.

Религиозное объединение, религия участвует в формировании культуры, традиций и устоев народа. Оно же является и хранительницей духовного наследия. Целью религиозного объединения является выработка высокой этики, из-за которой оно так важно государству. Свою задачу религиозное объединение выполняет в полной мере только тогда, когда действует в своей сфере согласно своему духу. В противном случае церковь утрачивает свою главную цель служения государству, и необходимость в ней со стороны государства теряется.

Приходится констатировать, что спустя четверть века Республика Таджикистантак и не реализовала тот потенциал, который был заложен в нормы Основного закона. Вопрос о светском характере государства находится в непосредственной близости с вопросом о духовном здоровье нации. В настоящее время в Таджикистане наблюдается упадок культурных традиций. У большинства населения можно констатировать отсутствие национального самосознания, отсутствие единой пронизывающей все слои общества объединяющей идеи. Это приводит все более к нарастающим волнениям в обществе на почве религиозных и национальных конфликтов.

В этой связи государство обязано переосмыслить свои отношения с религиозными объединениями, внести соответствующие поправки в Закон «О свободе совести и о религиозных объединениях» 2009 года, предусматривающие новый механизм общения государства и религиозных объединений на основе договоров в социально-значимых сферах.

Главной задачей для преодоления проблем, возникающих на современном этапе развития светского государства, является определение места и роли религиозных объединений в Таджикистане. Для этого необходимо отстранить религиозные объединения от всех политических вопросов, прекратить использовать религию в качестве прикрытия для достижения материальных целей. Религиозные объединения должны выполнять строго вероисповедные функции, не смешивая свою деятельность с предпринимательской деятельностью.

Ключевые слова: светское государство, религиозные организации, конституция, свобода совести, религия, правительство.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан «О свободе совести и религиозных объединениях». 26 марта 2009. №489.

2. Закон Республики Таджикистан «О статусе военнослужащих». 1 марта 2005. №90.
3. Конституция Республика Таджикистан. Душанбе, 2003.
4. Сайт парламент. http://Parlament.tj/ru.
5. Сайт президент.http://President.tj/ru.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ АМАЛИШАВИИИ ПРИНСИПИ ДАВЛАТИ ДУНЯВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Яқубов Ф.

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба як қатор хусусиятҳои амалишавии принсипҳои давлати дунявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот додааст. Муаллиф дар асоси таҳлили адабиётҳои илмӣ ва сарчашмаҳо амалишавии принсипҳои дунявиятро дар институтҳои ҷомеа ва мушкилиҳоюю монеаҳои амалишавии ин принсипҳо ибрози ақида намудааст.

Калидвожаҳо: давлати дунявӣ, иттиҳодияҳои динӣ, конститутсия, озодии виҷдон, дин, ҳокимият.

SOME FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF THE SOVIET STATE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Yakubov F.

This article discusses some of the features of the implementation of the principles of a secular state in the Republic of Tajikistan. Based on the analysis of scientific literature and primary sources on the topic author offers his vision of the principles of the secular institutes in the society and the difficulties encountered along the way.

Keywords: a secular state, religious organization, constitution, freedom of conscience, religion, government.

РОДОНАЧАЛЬНИКИ ПЕРВЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ В ДРЕВНЕЙ ГРЕЦИИ

Азамов Х.С., дотсент КГУ им.А.Рудаки.
Назарова Г.А., ассистент кафедры политологии КГУ им. Абуабдуллох Рудаки

В начале I тысячелетия до н.э. в Древней Греции возникает государственность в форме самостоятельных и независимых полисов, т.е.отдельных городов- государств, включавших в себя наряду с городской территорией также и прилагающие сельские поселения.

Архаический период VIII-VIвв. до н.э. был временем формирования социально - расчленного общества и государства в форме полисного строя. Это был новый путь развития, отличный от того пути, которым шли в своё время древневосточные общества и древнейшие греческие государственные образования II-го тысячелетия до. н. э. (например, общества древнего Крита и Архейской Греции). Дело в том, что «…формирование основ греческой цивилизации в VIII-VI вв. до н.э. осуществлялось не путём уничтожения «частных» родовых отношений, как в громадном большинстве предшествующих обществ, а на более сложной культурной основе, включающее богатое

крито-микенское наследство».[22]Исторический опыт II-го тысячелетия до н.э. не пропал даром, был учтён, он обогатил общий исторический процесс.

Позже, повсеместно в древнегреческих полисах развёртывается ожесточённая борьба за власть, которая находит своё концентрированное выражение в борьбе за учреждение одной из форм правления - аристократия (власти старой или новой знати, привилегированных «лучших»), олигархии (власти богатых и имущих) или демократии (власти народа, т.е. всех взрослых свободных уроженцев данного полиса).

Борьба разных слоёв общества за власть за установление соответствующих форм и норм социальной и политика - правовой жизни нашла своё отражение в борьбе различных течений философской, политической и правовой мысли Древней Греции.

В истории возникновения и развития древнегреческих политических воззрений выделяются три периода.

1. Ранний период (IX- VI вв. до н.э.) связан со временем возникновения древнегреческой государственности. В этот период наблюдается заметная рационализация политических представлений. Это можно наблюдать в творчестве Гомера, Гесиода и особенно знаменитых «Семи мудрецов» и формируется философский подход к проблемам государства и права (Пифагор, пифагорейцы, Гераклит).

2. Второй период (V- первая половина IV века до н.э.)– это время расцвета древнегреческой философской и политика - правовой мысли, нашедшего своё выражения в учениях Демократа, софистов, Сократа, Платона и Аристотеля.

3.Третий период (вторая половинаIV-IIв до н.э.)- период эллинизма, время начавшегося упадка древнегреческой государственности, подпадания греческих полисов под власть сначала Македонии, а затем и Рима. Воззрения этого периода представлены в учениях Эпикура, Стоиков и Полибия.

Возникнув в условиях деления людей на свободных и рабов, античная политическая мысль оформилась и развивалась как идеология свободных. Свобода - фундаментальная ценность, главная цель усилий и основной предмет забот всей древнегреческой политической теории и практики. Это была не всеобщая, а ограниченная свобода: рабы были вне этой свободы. Не были они и субъектами той политики (политической жизни), которая представляла собой форму жизни только свободных людей, полноправных членов полисного коллектива граждан полиса.

Политики и связанные с нею практические и духовные занятия выступают здесь как дело свободы и сфера усилий свободных людей, а труд (прежде всего труд физический)- как удел рабов. Вся производственная и трудовая сфера, как и сфера семьи, находится, по тогдашним представлениям, в принципе вне сфере свободы и, следовательно, вне политики как отношений свободы. Отношения господина и раба, главы семьи и остальных её членов как отношения господства и подчинения трактуются как неполитические отношения.

Таким образом, наряду с теорией божественного происхождения власти в учениях Древней Греции зарождаются и основы политической философии, юриспруденции, складываются политико-социологические подходы к политологическим изысканиям.

«Именно в Древней Греции сложилось и получило всестороннее развитие такое общественно- политические образование, как полис, который одновременно был и городом- государством, и городом обществом, олицетворяя собой гражданскую жизнь. От него, по существу, произошли все основные политическое понятия: политика,

[22] История Древней Греции. М., «Высшая школа», 2005, с.126.

политическое искусство, политическое знание, политические управление и др».[23]Правильность этой мысли основывается ещё тем, что политика в собственном смысле этого слова представляет собой одновременно форму деятельности, связанную с властными отношениями в обществе, а саму деятельность государства и его институтов по управлению различными областями общественной жизни: экономикой, социальной сферой, культурой, образованием, наукой, здравоохранением и др. «В этом плане говорят о политике экономической, промышленной, аграрной, социальной, военной и.т.д. Иначе говоря, политика призвана обеспечить жизней деятельность различных сфер общественной жизни, институтов, организаций, общества в целом».[24]

В числе многих древнегреческих мыслителей особо следует выделить Демократа, Платина и Аристотеля, политические воззрения которых вызывает наибольший интерес, многие положения их учения до сих пор актуальны.

У Демокрита, Платона, Аристотеля, Цицерона и ряда других мыслителей государство есть необходимая форма общей жизни людей, поглощающего отдельного человека. Такие политические взгляды и учения называются этическими (фр. государство).

Демокрит (ок.460-370 гг.до.н. э.) с именем которого связан материалистическая линия античной философии сделал одну из первых попыток рассмотреть возникновение и становление человека, человеческого рода и общества как часть естественного процесса мирового развития.

По Демокриту, человеческое общество появляется лишь после эволюции как результат прогрессивного изменения первоначального природного состояния. В этом смысле общество, полис, положительное, а законодательства созданы искусственно, а не даны по природе. Однако само их происхождение представляет собой естественно необходимый, а не случайный процесс. В государстве, по его мнению, представлены общее благо и справедливость. Интересы государства превыше всего, и заботы граждан должны быть направлены к его лучшему устройству и управлению. Он считал, что хорошо управляемое государства есть величайший оплот: в нём всё заключается и, когда он сохраняется, все цело, а погибнет оно, с ним вместе и все гибнут.

Для сохранения государственного единства Демокрит требует единомыслия граждан, их единения между собой, взаимного сочувствия взаимопомощи, взаимозащиты и братства. Этим положениям о единения граждан и социально-политическом миры в полисе созвучны его восхваление надлежащей меры в имущественных отношениях, критика излишества и недостатков. Наряду с этим высказыванием в пользу демократии в учении Демокрита имеется немало положений аристократического характера. Считая искусство управления государством наивысшим из всех искусств Демокрит говорит о том, что, дурные граждане недостойны почётных должностей из-за своей небрежности, глупости и наглости. Он сетует на то, даже хорошие правители при ныне существующим порядке управления т.е. при демократии, испытывают несправедливости от управляемых из-за ответственности перед ними.

Законы по Демокриту призваны обеспечить благоустроенную жизнь людей в полисе, но, чтобы действительно достигнуть этих результатов, необходимы соответствующие усилия и со стороны самих людей, их повиновение закону. Законы нужны для обычных людей, чтобы обуздать присущие им зависть, раздоры, взаимное

[23] Мальцев В.А. Основы политологии. Москва. 1998, с. 27
[24] Гаджиев К.С. Политология. М., «Логос», 2003. С.5

причинение вреда «Демокрит значительно способствовал развитию политико-правовой мысли, углублению философского и социального анализа проблем общества, государства, политики ».[25]

Платон (427-347 до. н.э) является родоначальником, создателем системы объективного идеализма. С точки зрения объективного идеализма весь окружающий нас природный и социальный мир-мир не истинный.

Это мир, который однажды возникнет, какое-то время существует, а затем уничтожается. Это всего лишь мир сотворённый, существующий не сам по себе. А есть мир идеальный, мир идей, и в этом мире ничто не возникает и не уничтожается, а существует вечно, вне времени и пространства. Так, например, на земле приходят и уходят люди, образуются и гибнут государства, а в высшем умопостигаемом мире есть идея человека и идея государства.

Платон считает, что государство как совместное поселение создаётся благодаря многообразию человеческих потребностей и разделению труда.[26]

Воззрение Платона как одного из величайших мыслителей не только античности, но и во всей истории философии, политологических и правовых учений, изменялись на протяжения его долгого творческого пути. Платоновское учение об идеях появляется в более поздних диалогов («Государстве», «Политика», «Софист», «Парменид».)

В «Государство» Платона конструируя идеальное справедливое государство, исходит от того соответствия, которое, по его представлениям, существует между космосом в целом, государством и отдельной человеческой душой. Идеальное государство трактуется Платоном как реализация идей и максимально возможное воплощение мира идей и земной общественно- политической жизни в полисе.

«.... В республике Платона, отмечал К. Маркс, -разделение труда является основным принципом строения государства, она представляет собою лишь афинскую идеализацию египетского кастового строя ».[27]

Идеальное государство Платона- справедливое правление лучших. Платон разделяет естественно- правовое положение Сократа, сфармулировавщееся в споре с софистами, о том, что законное и справедливое одно и тоже, поскольку в их основе лежит божественное, т. е. идеальное начало.

Идеальное государство как правление лучших и благородных- аристократическое государственное устройства. Этот тип государственном устройства, согласно Платону можно назвать двояко: если среди правителей выделится кто- нибудь одни, то правление будет царской властью, если несколько правителей, тогда правление будет аристократией.

Платон в «Государстве» верит в возможность реализации своего проекта, хотя и признаёт трудности его осуществления. Но если даже идеальное государство будет создано, оно всё ровно не будет вечным и в силу неизбежной порчи человеческой натуры сменится другими формами правления. Понимая изменение и смену различных общественно- государственных форм как круговращение внутри определённого цикла, Платон говорит о соответствии между пятью видами государственного устройства (аристократией, тимократией, олигархией, демократией и тиранией) и пятью видами душевного склада. Существенное значение Платон придаёт также идеологической обработке населения проектируемого государства путём внушения представлений о

---

[25] История политических и правовых учений. М, 1983, с.44

[26] Платон. Государства. Собр. соч, В 4т. М,1994, т.3, с. 136.

[27] Маркс К, Энгельс Ф. Соч.., т.23, с. 379

божественности и неизбежности учреждаемых порядков и законов, суровых загробных карах за их нарушение и. т. д.

Дальнейшее развитие и углубление античной политической мысли после Платона связано с именем его ученика и критика Аристотеля (384-322гг. до.н.э.). В своём главном политическом произведении «Политика» Аристотель утверждал, что государство возникает из необходимости людей общаться, помогать друг другу, для удовлетворения их общих нужд. Он говорит, что не имеют государства только боги (из-за величия), варвары (из-за отсталости) и животные (из-за отсутствия разума). Основой государства он считал разумную природу человека. Имея понятия о справедливости и несправедливости, добре и зле, истине и лжи, люди могут жить в условиях государственного общения. Главное в государстве,- считал он,- власть, которая сплачивает его и не позволяет распасться на отдельные семьи.

В государстве и в семье кто-то должен управляет, а кто-то подчиняться. Одно государство отличается от другого формой организации власти.

Аристотель проанализировали известные ему 158 видов государственного устройства, и на такой большой фактической основе разработал типологию форм государственного устройства. В основе типологии он положил три критерия: первый- количественный. Согласно этому критерию, все государства различаются в зависимости от количества лиц, осуществляющих государственную власть: одно лицо, меньшинство или большинство. Второй- качественный критерий, которое задаёт следующие параметры власти: в чьих интересах осуществляется власть?

Здесь возможны два варианты: в интересах граждан государства (в общих интересах) или в интересах самых правителей (в частных интересах). И третий- имущественный критерий- правят богатые или бедные- совпадает с количественным критерием правления меньшинства (богатые) или большинства (бедные) и, таким образом, не играет самостоятельной роли в типологии форм государственного устройства.

В соответствии с выбранными критериями, все формы государственного устройства сводятся к трём «правильным» и к трём «неправильным». Правильная форма государства, в котором правит один наилучший человек называется царской властью; правильная форма правления лучших людей называется аристократией, а правильная форма правления большинства -политикой. Неправильная форма, при которой дела государства находится в руках одного случайного человека- тирания; неправильная форма власти богатого меньшинства- олигархия, и неправильная форма правления неорганизованного большинства- демократия.

По сути Аристотель отделял организованную власть большинства- умеренную демократию (политая), от неумеренной, неорганизованной власти большинства- власти толпы (охлократия). Он полагал, что тирания- наихудшая, а демократия- наиболее безобидная из всех форм правления.

Таким образом, Аристотель предпринял понятия всесторонней разработки науки о политике. Политика как наука у него тесно связана с этикой. Научное понимание политики предполагает, по Аристотелю, развитые представления о нравственности (добродетелях), знание этики (нравов).

Политико- правовая тематика подробно освещается в таких сохранявшихся его работах как «Политика», «Афинская полития», и «Этика».Социально- политическая и государственно- правовая проблематика освещается Аристотелем в принципе с позиций идеального понимания полиса- города- государства как политического общения

свободных и равных людей. Согласно Аристотелю государство- продукт естественного развития. В этом отношении оно подобно таким естественно возникшим первичным общениям как семья и селение.

Но государство-высшая форма общения, обнимающая собою все группе формы общения достигают своей цели (благой жизни) и завершения.

Политическое правление отмечаетАристотель - это правление закона, а не людей: правители, даже лучшие, подвержены чувствам и аффектам, закан же- «Уравновешенный разум».

Таким образом, мыслители Древней Греции внесли существенный вклад в развитии политических воззрений, в теоретическую разработку проблем государства. Этим обусловлено их заметное влияние на последующих мыслителей и их выдающееся место в истории политических учений.

Литература:

1. История Древней Греции. М., «Высшая школа», 2005
2. Маркс К., Энгельс Ф., соч, т.21,23,39.
3. Ленин В.И. Полн. С обр. соч, т. 29, 18
4. Гаджиев Н.С. Политология М., «Логос», 2003
5. Мальцев В.А. Основы политологии. М.,1998.
6. История политических и правовых учений. М., 1983.
7. Платон. Государство Собр. соч., В 4 томах, т. 3, М., 1994.
8. Шмитт. Понятие политического. «Вопросы социологии» М., 1993, т.1.
9. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. М., 1993.
10. Антология мировой политической мысли. В 5т., т.1, М., 1997.
11. Аристотель. Политика. Собр. соч, В 4 т, т 4, М.,1984.

РОДОНАЧАЛЬНИКИ ПЕРЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ В ДРЕВНЕЙ ГРЕЦИИ

Азамов Х.С., Назарова Г.А.

Статья посвящена проблеме возникновения, развития и совершенствования первых политических учений в Древней Греции, главным образом в лице древнегреческих мыслителей Демокрита, Платона и Аристотеля.

В ней авторы особое внимание уделяют проблеме борьбы разных слоев общества за власть, за установление соответствующих форм и норм социальной и политико-правовой жизни, которая нашла своё отражение в борьбе различных течений философской, политической и правовой мысли Древней Греции. Основным содержанием статьи является сущность политических воззрений выше упомянутых мыслителей древности.

Ключевые слова: демократия, государство, справедливость, аристократия, полития, монархия, тирания, олигархия, правление, закон, гражданин, собственность, наследство, царская власть.

ANCESTORS OF THE FIRST POLITICAL DOCTRINES IN THE ANCIENT GREECE

Azamov KH.S., Nazarova G. A.

Article is devoted a problem of occurrence, development and perfection of the first political doctrines in the Ancient Greece, mainly in the name of Ancient Greek thinkers Democrita, Platon and Aristotle.

In it authors give special attention to a struggle problem different social classes for the power, for an establishment of corresponding forms and norms of a social and politiko-legal life which has found the reflexion in struggle of various currents of philosophical, political and legal thought of the Ancient Greece. The basic maintenance of article is the essence of political views above the mentioned thinkers of an antiquity.

Keywords: democracy, the state, justice, estate, the aristocracy watered, property, a monarchy, tyranny, oligarchy, board, the law, the citizen, the property, the inheritance, the imperial power.

КОРНАМОИҲОИ ДЕВАШТИЧИ СУҒДӢ

**Сафаров Х., муаллими калони кафедраи таърих ва ҳуқуқ,
ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ**

«Рисолаи таърихии тамаддуни тоҷик дар он аст, ки баъди аз сар гузаронидани сахтиҳои хорошикани нуфузи тамаддуни эллинӣ, боз чун мӯъҷизае аз нав эҳё шуда, болоравӣ ва камолоти афсунтареро ноил гашт»[28].

Барҳақ ин суханони Пешвои миллат аз қаъри таърих оғоз ёфта, то солҳои 90 – уми асри XX идома ёфт. Ҳисси истиқлолхоҳии тоҷикон буд, ки ин миллати парешон аз асри V п.м. то асри XX милодӣ дар ҳайати 32 давлати бузургу кӯчак бимонда, дар давоми ин қадар дарозои таърих тавонист, ки лаҳзаи муносиб ёфта, ба муқобили истилогарон сар бардорад. Чунин муборизаҳои ошкоро ва пинҳонӣ аз аҳди қадим то давраи тақсимоти миллӣ – марзии соли 1924, 47 маротиба ба вуқӯъ пайвастааст. Агар чунин натиҷагирии таърихнигорӣ дуруст бошад, пас 32 давлате, ки дар ҳудуди Осиёи Миёна ба халқи тоҷик фармонфармоӣ мекарданд, ба ҳар давлати истилогар 1,5 маротибаи шӯришҳои халқӣ барои истиқлолияти миллӣ рост меояд.

Дар давраи аввали таърихи асримиёнагӣ, ки дар сарзамини Осиёи Миёна муносибатҳои феодалӣ нав ба нашъунамо сар карда буд, шӯриши аҳолии Суғд ба муқобили арабҳо оғоз шуд.

Зуҳури Ислом дар асри VII дар нимҷазираи Арабистон ба вуҷуд омадааст, ки дар ҷаҳони муосир яке аз динҳои бонуфузи афзоянда ба ҳисоб меравад. Асосгузори дини Ислом пайғомбар Муҳаммад (с) (570-632) мебошад. Баъд аз вафоти Ҳазрати Муҳаммад (с) (632) миёни гурӯҳҳои мусулмон ихтилоф ба вуҷуд омад, ки ин боиси пайдоиши равияҳои шиа (аҳли ташаюн) ва суннӣ (аҳли тасаннун) гардид[29].

Зуҳур ва инкишофи дини Ислом, ки қабилаҳои арабро ба ҳам муттаҳид сохт, бо ташкили Хилофати Араб зич алоқаманд аст.

Ташаккули Хилофати Араб аслан дар замони салтанати «Хулафои Рошидин» яъне «Халифаҳои чаҳоргона» анҷом ёфт. Сарзаминҳои беканори Шому Фаластин, Миср ва Урдун ва кишварҳои дар шимоли қитъаи Африко, асосан аз ҷониби арабҳо дар ҳамин давра тасхир карда шуд.[30]

Арабҳо дар як вақт ба муқобили 2 давлати пуриқтидори ин давра – Империяи Византия (Рум) ва Шоҳаншоҳии Эрони Сосонӣ ба ҷанг даромаданд.

Махсусан, дар ҷангҳои Каддисия (637), Ҳулвон (637), Наҳованд (642) ва Кирмон (649), арабҳо тамоми қувваҳои муттаҳидаи ҷангии Сосониёнро торумор карда, соли 651 маркази Хуросон – шаҳри Марвро тасхир карданд, ки ин амалан маънои забти ҳамаи сарзамини Эронишаҳрро дошт.

Бархӯрду амалиётҳои ҷангии арабҳоро дар Хуросону Вароруд (сарзамини Паси рӯд) ба 3 марҳила тақсим кардан мумкин аст.

---

[28] Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Душанбе, 2002, с.56.
[29] Тоатов Х., Юлдошев Р. Хатлон дар масири таърих. Хуҷанд, 2006. с.88.
[30] Гаибов Г. Ранные походы арабов в Среднюю Азию.Д. Дониш,1989, стр 82.

Марҳилаи аввал: солҳои 644-704-умро дар бар мегирад, дар ин марҳила арабҳо аввал Хуросонро пурра забт карда, ба мулк давлатҳои ҷудогонаи Мовароуннаҳр якчанд ҳамлаҳои ғоратгарона карданд, вале ин ҷангҳо бештар характери инкишофӣ ва ғоратгарона доштанд.

Агар таърихро ба рақам баён кунем, дар марҳилаи якум сипоҳиёни араб солҳои 654, 673, 676, 680, 697, 702, 703, 704 яъне зиёда аз 8 маротиба рӯди Ҷайҳунро убур карда, шаҳру вилоятҳои ҷудогонаи Мовароуннаҳрро ғорат карда, аҳолиро ба асирӣ гирифта, ба Марв баргаштанд.

Марҳилаи дуюм: солҳои 705-750-умро дар бар мегирад. Ин давра ба ҷангҳои пуршиддати арабҳо ва муқовимати сахти мулк-давлатҳои алоҳида ва ниҳоят забти пурраи сарзамини Мовароуннаҳр аз ҷониби арабҳо рост меояд.

Дар ин давра яке аз сарлашкарони араб марди шуҷоъ, серғайрат ва маккори араб Қутайба ибни Муслим (704-715) амири Хуросон таъйин мешавад. Солҳои 704- 715 арабҳо водиҳои Зарафшону Қашқадарёро тасарруф намуданд[31].

Марҳилаи сеюм: солҳои 715-722-юмро фаро мегирад. Ин давраи паҳншавии дини Ислом, шиддат ёфтани сиёсати мустамликавии арабҳо, муқовимати сахти халқҳои Мовароуннаҳру Хуросон алайҳи истилогарони араб, ниҳоят таъсиси давлатҳои миллӣ ва истиқлолият пайдо кардани халқҳои ин сарзамин.

Баьди аз тарафи арабҳо забт карда шудани Хуросон ва Мовароуннаҳр ва пеш аз шӯриши Муқаннаь дар ин сарзаминҳо як қатор шӯришҳо, исёнҳо, ихтилофҳо ва хурӯҷҳо рӯй додаанд[32]

Аз сарчашмаҳои суғдӣ маълум мешавад, ки ҳокими Суғд дар давраи ҳуҷуми арабҳо ба ин сарзамин қаҳрамони ин сарзамин Деваштич буд.

Ӯ аз соли 706 то давраи ба ҳалокат расиданаш 722-юм ҳокими ноҳияи Панҷ (Панҷакент) буд.

Деваштич ба мисли дигар шоҳзодагон ва ҳокимони турк маҳз дар дил ҳаваси озодии Ватанро мепарварид. Ӯ мехост, ки аз тобеъияти арабҳо баромада, истиқлолияти худро нигоҳ дорад. Деваштич ба хубӣ дарк намуд, ки арабҳо, ки қисми зиёди Мовароуннаҳру Хуросонро тахсир кардаанд, ба наздикӣ ба Суғдзамин ва Хатлонзамин ворид хоҳанд шуд.

Ҳангоме, ки фатҳкунандаи сарзамини Суғд сарлашкари араб Ал – Харашӣ дар Хуҷанд буд, яке аз шахсони наздики Деваштич Фатуфарн ба ӯ мактуб навишта чунин овардааст: «Ҳамаи шоҳони Фарғона, Чоч, Истаравшан ва Туркони Ҳафтрӯд аз арабҳо тарсида, аз муборизаи якҷоя ба муқобили тозиҳо даст кашидаанд»[33].

Деваштич баъди он, ки аз Фатуфарн ва дигар ҷосусони водии Сайҳун мактубҳо гирифт, донист, ки иттифоқчиёнаш – шоҳони Чоч, Истаравшан ва Туркон тарсида, баъзеашон бо арабҳо шартномаҳои имтиёзнок бастанд ва қисми дигарашон аз ҳудуди Мовароуннаҳр берун рафтанд ва аз онҳо умеди ёрӣ нест.

Аз ҳуҷҷатҳои бойгонӣ маълум мегардад, ки бисёр сарварони навоҳии Суғд аз тарси Ал – Харашӣ пинҳон шудаанд. Деваштич онҳоро ҷустуҷӯ намуда, бо ваъдаҳои сиёсатмадорона бо худ ҷалб карданӣ мешавад.

---

[31] Бобохонов М.Таьрихи тоҷикони ҷаҳон. Д,1999. с 41-42.
[32] Айнӣ С . Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. ИсьёниМуқаннаь. Д, 1988. С,95.
[33]. Якубов Ю .Таьрихихалкиточик,ибтидоиасри миёна.Д,2001.с 174-177

Бахри муборизаи тӯлонӣ бо арабҳо бурдан Деваштич дар Буттамон ғалла, меваҳои хушк, гову мол, умуман захираҳои хӯрокворимро бо рӯйхат гирифта буд. Ба мардуми гурусна бо иҷозати Деваштич гандум тақсим мекарданд.

Дар мактуби дигар омадааст: «Аз деҳаи Заровадк 5 зину лаҷом, 20 банд, 250 тири пайком фиристодем». Ҳамаи ин чорабиниҳо дар гирду атрофи деҳаҳои Прагар, ки қароргоҳи Деваштич буд, сурат мегиранд. Қаҳрамони Суғдзамин қалъаҳои Мадм, Кум ва Абаргарро барои шӯришгарон тайёр карда буд.[34]

Деваштич ҳамчун ҳокими яке аз рустоҳои давлати Суғд ба ишхиди Суғд итоат мекард. Деваштич ҳам монанди ишхид дарбору дарбориён, дастаи начандон калони ҳарбӣ дошта, аз номи худ пул сикка мезад[35].

Ин буд, ки ҳангоми хуҷуми арабҳо ба сарзамини Панҷакент соли 720 дар Суғд ба муқобили Хилофати Араб шӯриш сар зад, ки сарварии онро Деваштич ба уҳда дошт. Ҳангоми шӯришҳои пайдарпай ба муқобили Хилофати Араб ҳокимияти маҳаллӣ бо якдигар рақобати душманона доштанд. Онҳо аз нуфузи якдигар метарсиданд. Аз ҳаммеҳанони худ ёрӣ талаб накарда, аз Туркон ёрӣ мепурсиданд. Ҳар деҳа, русто ва шаҳр дар алоҳидагӣ меҷангиданд. Дар дохили Суғд даҳҳо шоҳони мустақил вуҷуд доштанд. Агар онҳо ба муттаҳидӣ ва якдилӣ аз рӯи як нақша амал мекарданд, арабҳо ҳеҷ гоҳ ба онҳо ғолиб намеомаданд[36].

Лашкари араб на танҳо миқдоран зиёд буд, балки бо як мақсад ва як нақша амал мекарданд. Дастаҳои хурди аъёну ашрофи Суғд дар атрофи Деваштич муттаҳид нашуда, балки барои манфиати шахсӣ ва шухрати худ бо арабҳо меҷангиданд.[37]

Аз сабаби номуттаҳидӣ, парокандагӣ ва якдигарнофаҳмӣ шӯриши Деваштич соли 722 шикаст хӯрд. Деваштич баъди шикаст хӯрданаш ба болооби Зарафшон ба қалъаи Муғ ақиб нишаст. Арабҳо ӯро дастгир карда, соли 722 ба қатл расониданд.[38]

Вале ҳисси истиқлолиятхоҳии мардуми озод, далеру шуҷоъ аз сари нав рӯҳ гирифта, корнамоии қаҳрамононаи Деваштичро Абӯмуслими Хуросонӣ, Муқаннаъ, Сумбоди Муғ ба муқобили Хилофати Араб идома доданд.

Калидвожаҳо: хилофат, арабҳо, ишхид, Суғд, Варорӯд, шӯриш, қаҳрамонӣ, бойгонӣ, истиқлолиятхоҳӣ.

Адабиёт:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Душанбе, 2002, с. 56.
2. Бобохонов М. Таърихи тоҷикони ҷаҳон. Душанбе,1999. С. 41-42.
3. Яқубов Ю. Таърихи халқи тоҷик, ибтидои асри миёна. Душанбе, 2001. с 174-177.
4. Энсиклопедияи советии тоҷик. Душанбе, 1980. С.249.
5. Тоатов Х., Юлдошев Р. Хатлон дар масири таърих. Хуҷанд, 2006.с. 88.
6. Айнӣ С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Душанбе, 1988. С.94.
7. Гафуров Б. ч.1,Таджики Душанбе, 1978. с25-26.

[34]. Джалилов А. Антиарабское движение согдейце в 720-722.// ИООН. АН Тадж ССР.-вып,3. 1957, стр. 81-92.
[35].Э С Т. Д.,1980. с 249.
[36]. Гафуров Б.Таджики.ч, 1. Д., 1978. с 25-26
10 Бартольд В.В. К истории арабских завоеваний в Средней Азии. соч,т-2,ч, 4. М. 1964, стр. 380-384.
[38] Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. Таърихи халқи тоҷик. Д. 2010, с. 309-310.

8. Бартольд В.В. К истории арабских завоеваний в Средней Азии. соч,т-2,ч, 4. М.1964, стр 380-384.
9. Джалилов А. Антиарабское движение согдейцев 720-722.// ИООН. АН Тадж ССР.-вып, 3. 1957, стр. 81-92.
10. Гаибов Г. Ранные походы арабов в Среднюю Азию. Д. Дониш, 1989, стр. 82.
11. Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. Таърихи халқи тоҷик. Д. 2010, с 309-310.

ГЕРОИЧЕСКИЕ ПОДВИГИ ДЕВАШТИЧА

Сафаров Х.

Автор в данной статье отобразил вечный дух героя таджикского народа Деваштича. Деваштич являлся одним из Правителей Пенджикента (708-722), который во времена арабского нашествия восстал за единство и свободу таджикского народа против захватчиков. В 710 г. н.э в Согде против арабского халифата началось восстание, в котором одним из его руководителей был Деваштич.

Ключевые слова: хилафат, правитель, арабы, ишхид, Согд, Вароруд, восстание, героизм, архив, независимость.

HEROIC FEAT DEVASHTICH

Safarov Kh.

The author in article has displayed eternal spirit of the hero of Tajik people Devashticha. Devashtich was one of Governors Penjikenta (708-722) who in days of the Arabian invasion has risen for unity and freedom of the Tajik people against aggressors. In 710 of our era in Cogda against Arabian califats revolt in which one of its heads was Devashtich has begun.

Keywords: califat, the governor, arabs, Sogd, Varorud, revolt, heroism, archive, independence.

МУҲОФИЗАТИ САРҲАД ДАР АФКОРИ ҲАРБИИ НИЁГОН

Бозоров С., Собиров С., ассистентони кафедраи таърих ва ҳуқуқ, ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Пайдоиши нахустин давлатҳо аз замони қадим ба сифати унсури муҳими умури идора барои равнақ ва инкишофи халқиятҳо ва миллатҳои ҷаҳон мусоидат намудааст. Давлат ҳамчун институти марказии ҳокимият дар заминаи ба вуҷуд овардани мақомотҳо ва дастгоҳи муҳими кори идора барои ҳифз ва бақои ҳокимиятҳои сарварон, шоҳон ва роҳбарони мамлакатҳо аз замони қадим то ба имрӯз асоси боэътимод гузоштааст.

Маълум аст, ки давлат дорои дастгоҳи муҳимми ҳифзкунандаи манфиат ва арзишҳои миллӣ мебошад. Сарҳади давлатӣ ҳамчун унсури муҳим ва асосии давлатҳо аз давраҳои қадим ба вуҷуд омадааст. Аксари донишмандон бар он назаранд, ки пайдоиши сарҳад ба таърихи ҷамоаи ибтидоӣ рафта мерасад. Вақте ки одамони нахустин дар ҷамоаи обшинаи ибтидоӣ дар доираи қавмию қабилавӣ қарор мегирифтанд, онҳо кӯшиши муқаррар намудани ҳудуд ва сарҳади худро мекарданд. Ҳокимон ва шоҳони қадим дар заминаи ташкили дастгоҳи муҳофизатии давлат-артиш ҳудуди давлатии худро (сарҳадҳои кишварашон) ҳифз намоянд. Ибораҳои “марзбон ва

нигаҳбони сарҳад" маҳз дар ҳамин марҳалаҳои таърихӣ ба вуҷуд меояд. Ҳолатҳои дигаре низ ба назар мерасид, ки бо истифода аз қудратмандӣ ва иқтидор давлатҳо аз тариқи артиши худ сарҳади давлатии худро васеъ мекарданд. Дар заминаи аз сарҳади як давлат ба дигар давлат гузаштан, унсурҳои дигари алоқаманд ба муносибатҳои байни якдигарии давлатҳо дар мисоли пардохт ва боҷи сарҳадӣ пайдо мегардид. Талошу бузургманишинии қисме аз давлатҳо бошад ба фоҷиаҳои дигар дар мисоли ҷангҳои пайвастаи байни қабилавӣ, гурӯҳҳои қавмӣ, халқияту миллатҳо оварда мерасонид.

Таърихи башар гувоҳӣ медиҳад, ки дар баъзе давлатҳо ва минтақаҳои ҷаҳон аз қадим ба масъалаи ҳифзи сарҳади давлатӣ аҳамияти ҷиддӣ зоҳир мегардид ва барои муҳофизат ва ҳифзи сарҳадҳои байниякдигарӣ қисме аз давлатҳо дар заминаи имконоти худ сарҳадҳои кишварҳои худро бо деворҳои баланд ва дароз муҳофизат мекарданд. Деворҳо аз масолеҳи табиӣ ба монанди чӯб, санг, ҳар гуна металҳо ва хиштҳо сохта мешуданд. Бунёди чунин деворҳо аслан дар гирду атрофи шаҳрҳо ҷараён мегирифт ва онҳо нақши муҳофизатиро адо менамуданд. Чунончӣ, дар вақти ҷангҳои байнидавлатии Юнон (ҷангҳои Пелопонес солҳои 431-404 то милод), афиниҳо барои бехатарии давлати худ девореро сохтанд, ки 7 - км дарозӣ дошт. Инчунин, барои бартараф кардани ҳуҷуми кӯчманчиён, ҳанӯз дар асри V п.м. дар Хитойи Қадим деворе Бузурги Хитой бунёд гардида буд, ки то замони мо осори он мавҷуд аст. Бунёди чунин деворҳо ва дигар воситаҳои ҳифзи сарҳадии давлатҳо имрӯз низ дар қисме аз давлатҳо вобаста ба омилҳои таъсири ҷангҳои байниякдигарӣ ва афзоиши нуфузи ҳиҷрати аҳолӣ дар мисоли давлатҳои ИМА дар қитъаи Амрико ва давлатҳои аврупоии қисмати шимолии Баҳри Миёназамин идома дорад.

Таҷрибаи бархе аз давлатҳо дар мавриди ҳифзи сарҳадӣ ва давлатии кишварҳо ибратомӯз мебошад. Чунончӣ дар давлати Рими Қадим барои муҳофизати давлат артишро ба ду қисм ҷудо мекарданд, ки аз ин ҳисоб як қисми онро барои муҳофизати сарҳад сафарбар менамуданд. Иқтидорманӣ ва устувории давлати Рим дар марҳалаи то мелод ва давраи таназзули империяи Шарқии Рим, то замони асри V - милодӣ маҳз ба ҳамин омил вобастагии зич дошт.

Мафҳуми сарҳади давлатӣ аз рӯи моҳияти худ ифодакунандаи марзу буми ҳар як давлат мебошад ва дар илми сарҳадшиносӣ чунин маъноро ифода мекунад: «Сарҳадӣ давлатӣ-хат ва ҳамвории аз ин хат гузаранда, ки ҳудудҳои сарҳади давлатиро муайян мекунад (замин, обҳо, сарватҳо, фазои ҳавоӣ) яъне ҳудуди фазоии фаъолияти мустақилияти давлатро меноманд»[39].

Гузаштагони мо тоҷикон, аз қадим ҳамчун сокинони таҳҷоии минтақаи Осиёи Миёна ба ҳисоб рафта, мавҷудияти худро дар ҳайати давлатҳои нахустини чун Суғд, Бохтар ва Хоразм нигоҳ доштаанд. Ҳанӯз аз замонҳои қадим миёни мардуми тоҷик масъалаи муҳофизати сарҳад барои ҳар сарҳадчӣ нишони шуҷоату мардонагӣ ва касбияти баландро дар мадди аввал гузошта буд. Иҷрои вазифаҳо ва ҷавобгарӣ нисбати онҳо, вазифаҳои масъулиятноки ҳар сарҳадчӣ, ҷиҳати таъмини амнияти давлат ва сарҳади давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Бешубҳа мо метавонем Шераку Спитамен ва Темурмалики далерро аввалин сарҳадчиёни мардуми тоҷик ном барем, ки намунаи корнамоиҳои онҳо ҳеҷ вақт аз хотираҳо дур намешавад. Дар замони ҳукмронии Ҳайтолиёну Ҳоқонати Турк ва Эрони сосонӣ сарҳад муқаррар гардида буд. Ин сарҳад

[39]Ҳакимов Ш. Қ, Усмонов. Ф.Н. Ҳуқуқи байналмилалӣ. Душанбе. «Ирфон». 2009. Саҳ.60.

бо бурҷе, ки Баҳроми Гӯр (420-438 шоҳи Сосонӣ) барои сохтани он ба сарбозонаш фармон дода буд, барои ҳарду тараф нуқтаи муқаддас ва дахлнопазир ҳисоб мешуд.

Дар ин даврахо давлатҳо масоҳати минтақаи зери назорати худро ба ҳар тариқ идора менамуданд. Хусусан дар аҳди Сосониён тақсимоти ҳудудӣ (территориявӣ) ва вазъи идоракунии ноҳияҳо гуногун буд. Идоракунии марзҳо аз ҷониби марзбонон сурат мегирифт ва аз рӯи моҳият аз ҷиҳати сиёсӣ, ҳарбию-маъмурӣ давлати худро ҳифз менамуданд. Шаҳрҳоро Шахрдор дар деҳот бошад хоҷагидорони калон идора менамуданд. Дар замони Сосониён сарҳадот ва музофотҳои он доимо тағйир меёфт. То он вақте, ки Хусрави Анушервон дар натиҷаи ислоҳоти гуногун ҳамаи музофоти Эронро ба чор минтақаи маъмурӣ ҷудо намуд ва дар ҳар чор тарафи он намояндаи худ амалдоронро таъйин намуд, ки онҳоро эронсипаҳбад меномиданд. Эронсипаҳбад дар ихтиёри маъмурияти ҳарбӣ буд. Маъмурияти ҳарбӣ метавонист, ки эронсипаҳбадро аз вазифааш озод намояд. Ин сипаҳбадон чор минтақаро идора менамуданд. Аз ҷумла сипаҳбади Шарқ - минтақаи Кирмон, Сиистон ва Хуросон, сипаҳбади Ҷануб – Форс ва Хузистон, сипаҳбади Ғарб-Ироқро то сарҳади Империяи Рим ва сипаҳбади Шимол - минтақаи Осиёи Хурдро идора менамуданд.

Ин сипаҳбадон дар ихтиёри худ артиши муайяне доштанд ва фармондеҳи артиш низ ба ҳисоб мерафтанд. Вазифаи онҳо дар назди сардори давлат нигоҳдорӣ ва фатҳнопазирии сарҳади давлатӣ ба ҳисоб мерафт. То давраи Хусрави Анушервон мафҳуми марзбон-ҳамчун заминдори наздисарҳадӣ ифода меёфт. Дар замони ҷанг сипаҳбадҳо афсарони худро доштанд, ки зери фармондеҳии онҳо ба майдони ҷанг ҳозир мешуданд. Зоҳиран ҳама фаолияти марзбони сипаҳбад_характери ҳарбӣ дошт[40].

Асрҳои VII–VIII, минтақаҳои тоҷикзамин (баъди забти давлати Сосониён) аз ҷониби арабҳо истило гардида, онҳо ҳамаи мардумро ба як давлат-Хилофати Араб тобеъ намуданд. Дар ин давра ғайр аз аскарони хилофат табақаҳои поёнии ҷомеа барои муҳофизати сарҳадоти хилофат нақши муҳим мебозиданд. Масалан, дар асрҳои VIII-IX дар минтақаҳои Осиёи Миёна гурӯҳи ҳимоятгарон аз дини ислом «ғозиён» ба вуҷуд омаданд. Онҳо минтақаҳои сарҳадиро аз тохтутозҳои аҷнабиён муҳофизат мекарданд. Дар асри X милодӣ, дар замони Хилофати Аббосиён, амирони Сомонӣ, ки аз хонаводаи тоҷик буданд, Мовароуннаҳру Хуросонро соҳиб гаштанд. Дар замони Сомониён (875 – 1005) ҳудуди давлати онҳо аз ғарб ба шарқ аз Ироқ то Тибет ва аз шимол ба ҷануб аз баҳри Арал то баҳри Умонро дар бар мегирифт, ки иборат аз Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр буд. Хилофати араб ба воситаи ин давлатҳо марзҳои корвонгузари Осиёи Миёнаро муҳофизат намуда, инчунин, маркази хилофат низ аз ҳамин ҳисоб даромади зиёдеро соҳиб мешуд.

Пас аз Сомониён ин минтақаҳоро туркону муғулон аз силсилаҳои сулолаҳои Ғазнавиён (солҳои 963–1187), Қарахониён (солҳои 1005–1141), Қарохитоиён (солҳои 1141–1212), Салчуқиён (солҳои 1037–1194), Хоразмшоҳиён (солҳои 1077–1231), Чингизиён (солҳои 1220–1370), Темуриён (солҳои 1370–1501), Шайбониён (солҳои 1501–1599), Аштархониён (солҳои 1599–1753) ва Манғитиён (солҳои 1753-1920) идоранамуданд.

Дар солҳои 60-уми асри XIX ин сарзаминро, ки дар дасти амирони манғитии Бухоро ва хонҳои Хеваву Хуқанд буд, Россияи подшоҳӣ забт намуда, қисми таркибии

[40]Риза Ша‘бани. Краткая история Ирана: Петербургское Востоковедение, 2008. Стр.143.

Империяи Россия мегарданд. Дар сарҳади шимолии империяи Россия бо давлати Афғонистон 10 (22) июли соли 1887 байни Россияву Англия мувофиқат ба амал омада буд. Масъалаи баҳсталаб, ки диққати Россияву Англияро ба худ ҷалб карда буд ин мулки пурсарвати Помир ба ҳисоб мерафт. Лекин мардуми Помир майли ба тарафи Россия гузаштанро доштанд, чунки дар тӯли асрҳо онҳо аз дасти амалдорони афғон ба дод омада буданд. Англисҳо низ ба масъалаи Помир дахолат мекарданд.

Бо мақсади ҳалли масъалаи сарҳади байни ҳарду давлат 27 феврал(11-март) соли 1895 дар шаҳри Лондон сафири Россия Георг фон Стаал ва Вазири корҳои хориҷии Англия Кимберлӣ нотаҳои дипломатиро ба ҳамдигар супорида, сарҳади Осиёи Марказигии ҳарду тарафро муқаррар карданд. Ин муқаррароти сарҳадӣ барои Империяи Россия то соли 1917 ва баъди он ба ихтиёри ИҶШС гузашта, то ба соли 1991 дар ҳайати он монд.[41]

Моҳи январи соли 1896 подшоҳи Россия Николаи II хати сарҳадии империяи Россияро дар Бадахшон тасдиқ кард.[42]

Баъди ғалабаи Инқилоби Октябр ва барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар Русия, 30 юми марти соли 1918, Идораи марказии Ҳифзи Сарҳади Давлатӣ таъсис ёфт. Муҳофизати сарҳадот бо Қарори Шӯрои Комиссарони Халқии ИҶШС, 28-уми май 1918 ба ихтиёри муҳофизатчиёни сарҳадии давлати ҷавони шӯравӣ гузашт. 20-уми январи соли 1931 тибқи фармони Созмони давлатии Управленияи Сарҳадӣ дар минтақаи Осиёи Миёна гурӯҳи сарҳадии 66-уми Хоруғ ва Помир ташкил карда шуданд. Моҳи марти ҳамон сол Комендатураи ҳифзи сарҳадӣ дар Самарқанд таъсис ёфт. То давраи ба охир расидани ҶБВ сарҳадчиёни минтақаи Тоҷикистон муборизаро бар зидди дастаҳои босмачиён пеш бурда, соли 1931 сардори яке аз калонтарин дастаҳои босмачиён Иброҳимбекро дастгир намуданд. Бо фармони Управленияи Комитети Халқии Вазорати корҳои дохилӣ дар Осиёи Миёна аз 28-октябри соли 1934 сохтори зерини роҳбарияти отряд эълон карда шуд, ки аз чунин қисмҳо иборат буд: роҳбарият, шуъбаи ҷустуҷӯӣ, шуъбаи сиёсӣ, шуъбаи аслиҳа ва тайёрӣ, шуъбаи ташкилию амалиётӣ, шуъбаи кадрҳо, шуъбаи таъминот, молия, сохтмонӣ, ва инчунин шуъбаи манзилӣ.

Бо фармони Комиссариати халқии Вазорати корҳои дохилӣ аз 28 уми октябри соли 1934 отряди Осиёи Миёнагии сарҳадчиён ба се минтақа тағйир дода шуд: Управленияи сарҳадии Бадахшон дар ҶШС Тоҷикистон, ҶШС Туркманистон (Ашқобод), ҶШС Узбекистон (Тошкент) ва шуъбаи назорату тафтишотии ҳифзи дохилӣ ва сарҳадии Комитети Халқии Вазорати корҳои дохилӣ ҶШС Қирғизистон таъсис ёфтанд. 2-феврали соли 1939 Қарори Комитети Халқии Вазорати корҳои дохилии ИҶШС оиди аз нав ташкил намудани Қӯшунҳои сарҳадӣ ба тавсиб расид. Дар заминаи ин қарор бо фармони КХ ВКД ИҶШС аз 8-уми марти соли 1939 Округи қӯшунҳои сарҳадии Осиёи Миёна ташкил карда шуд. Аз апрели соли 1939 то октябри соли 1942 роҳбарии ин округро Рындзюнский ва баъдан роҳбарии ин гурӯҳро офитсери пуртаҷриба генерал майор А.Я Киселёв ба уҳда дошт. Аз соли 1941 сар карда, дар ноҳияҳои имрӯзаи Панҷ, Ҳамадонӣ Ш. Шоҳин камендатураҳои сарҳадӣ таъсис дода шуд, ки дар заминаи ин дар минтақаи ҷануби кишвар имкониятҳои васеъ барои ҳифзи сарҳад ба вуҷуд омад. Баъдтар бо фармоиши ВКД ИҶШС аз 24-феврали соли 1954

---

[41]Пограничная стража на Памире [электроные ресурсы].Google –интернет.
[42]Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик Душанбе. 2007.саҳ. 39

Округи тоҷикистонии сарҳадӣ аз сари нав ба округи Осиёи Миёнагии сарҳадӣ тағйир дода шуд. Дар тӯли мавҷудияти Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС корнамоиҳои сарҳадчиён дар мубориза ба муқобили дастаҳои босмачиён дар Осиёи Миёна, ҳамчун намунаи касбияти баланди онҳо ҷиҳати ҳифзи ватани азизамон ба амалӣ мегардид.

9 сентябри соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибистиқлол гардид. Дар заминаи ин дастовард имкониятҳо барои таъсиси системаи мушаххаси ҳифзи сарҳади давлатии кишвар ба вуҷуд омад. Агар чӣ дар ибтидои шоҳроҳи нави таърихӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ ба вуҷуд омад ва он ба раванди муътадили инкишофи кишвар таъсири бади худро расонид, бо ибтикор ва ташаббуси Ҳукумати Тоҷикистон тадбирҳои амалӣ ҷиҳати ташкили ҳифзи сарҳад анҷом гардид. Сарҳади давлатӣ чун қоида дар асоси шарномаҳои байни давлатҳои ҳамсоя ва мувофиқи ҳуқуқҳои байналмиллалӣ муқаррар карда мешаванд. Муқарраркунии сарҳади давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама дар Конститутсияи он ва Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби ҳалли масъалаҳои сохти марзиву маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995[43] амалӣ мегардад. Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 декабри соли 1992 барои таъсиси Қӯшунҳои сарҳадии Тоҷикистон мусоидат намуд. 28 декабри ҳамон сол бошад, Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қарор оиди дар ҳайати Кумитаи давлатии амнияти миллии мамлакат таъсис додани Раёсати ҳифзи сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор қабул кард. Ин нуқтаи муҳимро бояд таъкид кард, ки муҳофизати сарҳади давлат, дар доираи қаламрави назди сарҳад дар хушкӣ, дарёҳо, кӯлҳо ва дигар обанборҳо аз ҷониби Қӯшунҳои сарҳадӣ, дар фазои ҳаво бошад – аз ҷониби Қувваҳои ҳарбии ҳавоӣ ва мудофиаи зидди ҳавоии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад.

Имрӯз, масъалаи нигоҳдошти марзӣ дар ҷумҳуриамон яке аз масъалаҳои ҳаётан муҳим ба ҳисоб рафта, дар заминаи он пеши роҳи гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, қочоқи силоҳ, фурӯши инсонҳо, ҳаракатҳои хавфноки экстремистӣ-террористӣ ва амсоли онҳо масъалаҳои халалпазири амнияти Осиёи Марказӣ ва кишварро ҳифз менамояд.

Ҳоло дар доираи ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва махсус Федератсияи Россия ва ИМА ёрӣ барои ҳифзи сарҳади кишвар ба роҳ монда мешавад, ки натиҷаҳои судманди онро ҳама ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ эҳсос менамоянд. Пеши роҳи ҳама хатарҳои алоқаманд ба омилҳои сарҳадӣ ва ҷаҳонишавӣ, ки давлатҳои минтақаро таҳдид менамоянд, гирифта мешаванд.

Калидвожаҳо: таърих, марз, марзбон, сарҳад, ҳифз, мустаҳкамкунӣ, давлат, таҳлил, таҳқиқ.

Адабиёт:

1. Ҳакимов Ш. Қ, Усмонов. Ф.Н Ҳуқуқи байналмилалӣ Душанбе «Ирфон» 2009. саҳ-60.
2. Риза Шабани. Краткая история Ирана: Петербургское Востоковедение. 2008, стр.143.
3. Пограничная стража на Памире [электроные ресурсы]. Google –интернет.
4. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик Душанбе. 2007. саҳ. 39.

[43] . Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби ҳалли масъалаҳои сохти марзиву маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 4ноябри соли 1995.

5. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби ҳалли масъалаҳои сохти марзиву маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 4 ноябри соли 1995. Душанбе. 1995.

ЗАЩИТА РУБЕЖЕЙ В ВОЕННЫХ УЧЕНИЯХ НАШИХ ПРЕДКОВ
Базаров С., Собиров С.

Данная статья посвящена истории образования и формирования, также восстановления и укрепления госграницы на примере истории других мировых держав, где основное внимание обращено Республик Таджикистан. Автор придерживается того исторического факта, что таджикский народ испокон веков подвергается нападению врагов извне и постоянно сталкивается с проблемами зашиты границы.

Ключевые слова: история, территория, стражник, рубеж, охрана, укрепление, государства, анализ, расследование.

DEFENDING BOUNDERY IN THOUGHTS OF PERSIAN MILITARY
Bozorov S., Sobirov S.

This story is to organize and to strength the protection of the state border in the case of countries and the Republic of Tajikistan, analysis and investigations. Author pointed that Tajik people has an ancient history and pays serious attention in the process of forming their own state linked to the issue of protection of the state border.

Keywords: history, boundary, frontier guard, border, care, fortification, state, analysis, explorat.

ИЗ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ РОССИЙСКО-ТАДЖИКСКОГО ПАРТНЕРСТВА

Алуев А. ассистент кафедры истории и право КГУ им. Абуабдуллох Рудаки

Межгосударственные отношения Республики Таджикистан и Российской Федерации характеризуются многогранностью свойственной для всех постсоветских стран и вызванной тем, что они являются частями, бывшего огромного государственного образования - СССР. 70 лет Россия и Таджикистан были связаны между собой, во-первых, как части единого, политического, экономического и социального организма, во-вторых, как “центр” и “периферия”. За годы, прошедшие со времени развала СССР, происходили и дезинтеграционные, и интеграционные процессы, менявшие направление и содержание таджикско-российских отношений.

Во-первых, образовались связи, которые относятся к компетенции взаимоотношений на уровне СНГ.

Во-вторых, развиваются взаимоотношения России и Таджикистана как двух суверенных государств, регламентированные международными правовыми нормами.[44]

Следует выделить особую сферу, игравшую огромную роль во взаимоотношениях обеих стран в первые пять лет после обретения независимости. Ее можно назвать “развод” - “интеграция”. Эти отношения можно разделить на следующие группы: 1) “развод”, т.е. постепенный разрыв старых отношений между Россией и Таджикистаном, сложившихся в рамках Союза, и их перевод на рельсы общепринятых межгосударственных отношений; 2) трансформация российско-таджикских отношений в рамках процессов, происходящих в СНГ; 3) сохранение неопределенных, зачастую

[44] Белобородова И.Н./ Центр стратегических и политических исследований РФ. Стр. 1-16.

относящихся к сфере неформальных отношений под вывеской СНГ в течение периода времени, необходимого для того, чтобы обе страны определились в тех или иных аспектах своей внутренней и внешней политики. Следует отметить, что “развод” практически завершился к 1996 г., поэтому доминантой отношений между Россией и Таджикистаном в настоящее время является очень напряженный поиск оптимальных форм, путей, способов сотрудничества.

Этот поиск осложнен рядом обстоятельств. Россия и Таджикистан, так же как и другие страны СНГ, переживают период национально-государственного переустройства, самоопределения, политической и экономической интеграции в мировое сообщество. Поиск своего места в меняющемся мире идет в условиях одновременно протекающих процессов глобализации и фрагментации международного сообщества. Перманентное изменение баланса политических сил на международной арене, складывание новой структуры геополитических и региональных связей вызывают особые трудности при строительстве полноценных межгосударственных отношений между постсоветскими странами. Активное присутствие России в Таджикистане, несмотря на затяжной межтаджикский конфликт и его последствия в виде вынужденных миграций, роста деятельности наркобизнеса, не находит адекватного объяснения в массовом сознании россиян, в котором Таджикистан находится в одном типологическом ряду с Афганистаном и Чечней. Все это затрудняет осмысление таджикско-российских отношений, которые нуждаются в глубоком изучении. Распространена точка зрения, что главным в центрально-азиатском направлении российской внешней политики является предотвращение угрозы безопасности России.

Исходя из этого мнения, можно предположить, что основной задачей Российской Федерации на южном направлении и также по отношению к Республики Таджикистан - является сохранение и упрочение своего влияния в ЦАР путем противодействия вовлечению региона в сферу влияния других государств и обеспечения гарантированной охраны слабо защищенных южных рубежей СНГ. В достижении этих целей роль надежного союзника принадлежит Республики Таджикистан, для которого Российская Федерация является основным стратегическим партнером. Непосредственную угрозу интересам России может представлять возможность эскалации афганского конфликта на территорию ЦА, что может привести к потере Российской Федерации южной буферной зоны.

Кроме этого, к рискам и вызовам последнего времени можно отнести распространение международного терроризма, наркобизнеса, неконтролируемые миграции, эпидемии и пандемии и т.д. Все эти угрозы сдерживаются на территории Таджикистана, который является буфером, отделяющим СНГ от зоны конфликтов - воюющего долгие годы Афганистана, индо-пакистанского конфликта в Кашмире. Всемерная поддержка Таджикистаном отношений с Россией основывается на стремлении обеспечить свою безопасность. Распад СССР обернулся утратой безопасности на значительных участках постсоветского пространства.

Новые государства, в том числе и Республика Таджикистан, пока еще во многом не способны оградить себя от внутренних и внешних угроз. Военно-политическая и в значительной степени экономическая безопасность в определенной мере поддерживаются за счет внешних факторов. Особенности географического и геополитического положения Таджикистана обостряют эти проблемы.

В основе всемерной поддержки Республики Таджикистана курса на развитие интеграционных процессов на постсоветском пространстве, и особенно на поддержание тесных связей с Российской Федерацией, лежит совокупность экономических, социальных, гуманитарных, внутренних и геополитических факторов. Наиболее важны следующие: Слабость государства вследствие межтаджикского конфликта чревата сохранением и в постконфликтном периоде угрозы территориальной целостности страны. Это главное обстоятельство, побуждающее Таджикистан искать сильного сюзерена в лице Российской Федерации. Существует необходимость в военном

“зонтике” для Таджикистана, неспособного своими силами охранять протяженную границу с воюющим Афганистаном. Военный союз с Российской Федерацией является одним из основных гарантов военной безопасности Республики Таджикистан. Таджикистан ориентируется на Россию также из-за привязанности техники и технологий к российским, сохранения пророссийской ориентации частью элиты и интеллигенции Таджикистана, наличия большой таджикской диаспоры в России и значительной (5 % населения) диаспоры россиян в Республики Таджикистан, огромной трудовой возвратной миграции граждан Таджикистана в Россию. [45]

Конфликт замедлил формирование полноценной государственности в Таджикистане: так, до сих пор твердо не определена концепция национальной безопасности, не выработана система национальных интересов, не сформированы приоритеты внешнеполитической деятельности, не отлажен механизм формирования и реализации внешней политики. Тем не менее, Таджикистан вышел на мировую арену, стремясь укрепить свое международное положение. За короткое время Таджикистан сумел получить широкое международное признание, вступить в качестве полноправного члена в ООН, ОБСЕ, ОИК (Организацию Исламская Конференция) и ряд других авторитетных организаций. Межгосударственные отношения РТ и РФ основываются на Договоре о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи, подписанном 25.05.93 г. в Москве. Этот документ положил начало подведению серьезной и прочной юридически-правовой базы под российско-таджикские отношения.

Со времени после заключения Договора было подписано более 90 договоров, соглашений и протоколов, которые подкрепили принятую Президентами обеих стран Декларацию о дальнейшем укреплении и расширении всестороннего сотрудничества между Республики Таджикистан и Российской Федерации. Стимулировал развитие таджикско-российских отношений Указ Президента Российской Федерации Б.Ельцина “0 стратегическом курсе Российской Федерации с государствами-участниками СНГ”. Периодически проводятся двусторонние встречи на уровне президентов, глав парламентов, правительств двух государств, руководителей министерств и ведомств, на которых подтверждаются намерения развивать таджикско-российские отношения в экономике, культуре, координировать деятельность двух стран на международной арене и в укреплении их обороноспособности. Заметное продвижение в российско-таджикских отношениях было отмечено зимой 1995-1996 гг., когда правительство Таджикистана заявило о своем решении, о присоединении к Таможенному Союзу. Уже в мае 1996 г. были подготовлены основные документы по вхождению Республики Таджикистан в Таможенный Союз и согласованы документы по торгово-экономическому сотрудничеству между Республики Таджикистан и Российской Федерации. Однако по ряду причин решение о вступлении Таджикистана в Таможенный Союз было принято только в 1998 г.

Важно отметить и то, что таджикско-российское сотрудничество расширяется не только на двусторонней основе, но и многосторонней, в рамках таких международных и региональных организаций, как ООН, ОБСЕ, СНГ, Евро-Азиатское экономическое сообщество, Организация договора о коллективной безопасности и Шанхайская Организация Сотрудничества. Спектр сотрудничества между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией в рамках этих организаций самый широкий - от совместной выработки и координации внешнеполитических подходов по решению актуальных международных и региональных проблем до налаживания многопланового сотрудничества в торгово-экономической, гуманитарной и других областях в целях дальнейшего развития интеграционных процессов на всем пространстве Содружества.

[45] Россия – Таджикистан: новые горизонты сотрудничества; Управление информации МИД РТ.

Таджикистан и Россия как равноправные субъекты международных отношений на сегодняшний день заключили между собой более 170 нормативно-правовых документов, регулирующих практически все ключевые позиции их сотрудничества.[46]

В мае 1996 г. был принят ряд важных договоренностей в рамках работы российско-таджикской комиссии развитию торгово - экономического сотрудничества. Однако практически все они остались нереализованными. Замедление работы в области российско-таджикских отношений наблюдалось в период президентской кампании в Российской Федерации. Однако после инаугурации Президент Б.Н.Ельцин в тот же день встретился с Президентом Таджикистана Эмомали Рахмон и подтвердил прочную поддержку российского политического руководства усилиям президента Таджикистана по установлению мира, выходу из тяжелого социально-экономического кризиса.

Актом особых отношений с Россией является и Договор о двойном гражданстве, подписанный президентами и ратифицированный парламентами обеих стран. Большое значение для развития таджикско-российских отношений имел визит премьера В.С.Черномырдина в январе 1998 г., когда был подписан ряд межправительственных соглашений.

В этот же период в таджикско-российских взаимоотношениях самостоятельное значение приобрели два сюжета: попытки образовать Тройственный Союз Россия - Узбекистан - Таджикистан с целью противодействия распространению исламского экстремизма, которые реализовались 12 октября 1998 г. в г. Ташкенте, где была подписана Декларация о всестороннем сотрудничестве Российской Федерации, Республики Таджикистан и Республики Узбекистан; попытки решения афганской проблемы по схеме “6 + 2”.[47]

В апреле 1999 г. состоялся официальный визит Президента Эмомали Рахмон в Россию, во время которого состоялось подписание целого ряда важных документов, особое место среди которых заняли Договор о союзническом взаимодействии между Республики Таджикистан и Российской Федерации, ориентированном в XXI век, Договор о статусе и условиях пребывания российской военной базы на территории Республики Таджикистан. Важным направлением двустороннего сотрудничества является согласование_оценок и подходов по важнейшим международным проблемам (ядерные проблемы, пути разрешения кризисных ситуаций и т.д.), а также координация действий в ООН, ОБСЕ, других международных организаций. В целом надо признать, что интенсивность контактов руководителей России и Таджикистана с 1993 г. по 1999 г. была очень высокой.

С уверенностью можно сказать, что таджикско-российское сотрудничество имеет достаточно крепкую правовую базу и стабильно развивается на основе принципов стратегического партнерства и союзнических отношений, является многогранным и охватывает все сферы жизни: политику, экономику, торговлю, военно-техническую, гуманитарную помощь, гражданскую оборону, помощь при чрезвычайных ситуациях и многие другие области. Динамику развития на самом высоком уровне имеет двустороннее взаимодействие между Таджикистаном и Россией в политической сфере, приоритеты которого просматриваются в контексте таких общих задач, как укрепление безопасности и стабильности в регионе. Конфликтогенная ситуация, складывающаяся в регионе под воздействием факторов новых вызовов, диктует необходимость наращивания совместных усилий двух стран в направлении урегулирования региональных конфликтов и противодействия так называемым новым угрозам современности, представленными терроризмом, экстремизмом, незаконным оборотом наркотиков и оружия, транснациональной преступностью.

Политические контакты Таджикистана с Россией с самого начала независимого развития строились исходя из той основы, что только мир и спокойствие в регионе могут

---

[46]. Валентина Кондрашова – «У России свой подход». /Asia-plus от 27.09.2005г. стр 3. www.asiaplus.tj.

[47] . Шарапов А.Л. Таджикско-Российские отношения; состояния и перспективы.

создать благоприятный климат для дальнейшего развития и прогресса государств региона. В контексте этого необходимо отметить, что по большинству актуальных международных и региональных проблем существует близость или полное совпадение позиций Таджикистана и России. Стороны на постоянной основе на различных уровнях проводят консультации и совещания по актуальным международным вопросам глобального и регионального характера. Наглядным доказательством скоординированных действий двух государств на международной арене может стать их единая позиция по вопросу урегулирования проблемы Афганистана, совместные шаги, предпринимаемые для установления мира и стабильности на многострадальной афганской земле, а также для экономического возрождения страны. Затрагивая вопросы региональной стабильности и безопасности, нельзя не указать на ту решающую роль, которую сыграла Россия в позитивном завершении межтаджикского мирного переговорного процесса, на постоянную политическую поддержку высшим руководством Российской Федерацией усилий руководства Республики Таджикистан по установлению мира и спокойствия в стране. Говоря о политических контактах Таджикистана и России, следует отдельно отметить постоянные рабочие встречи двух президентов, результаты которых, несомненно, определяют во многом ритм и динамику развития двусторонних отношений.

Ключевые слова: СНГ, партнерства, союз, сотрудничества.

Литература:

1. Белобородова И.Н./ Центр стратегических и политических исследований Российской Федерации. 356 стр.
2. Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002г., 4том, Москва, 2002. 400стр.
3. Россия – Таджикистан: новые горизонты сотрудничества; Управление информации МИД РТ.
4. Валентина Кондрашова – «У России свой подход». /Asia-plus от 27.09.2005г. стр 3. www.asiaplus.tj.

АЗ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ ШАРИКИИ СТРАТЕГИИ РОССИЯЮ ТОҶИКИСТОН

Алуев А.

Муаллиф дар мақолаи худ таърихи ташаккули шарикии Тоҷикистону Росияро дар солҳои мавҷудияти ИҶШС маълумот додааст. Бо ҳама паҳлуҳои таърихӣ ҳамкории Федератсияи Россия бо Ҷумҳурии Тоҷикистонро баъди пошхӯрии ИҶШС қайд кардааст.

Калидвожаҳо: ИДМ, ҳамкорӣ, иттифоқ, шарикӣ.

FROM HISTORY OF FORMATION OF STRATEGY OF THE RUSSIAN-TADJIK PARTNERSHIP

Aluev A.

The author a hotel to show history of emergence of partnership of Russia and Tajikistan within 70 years in article existence of the USSR. He everything the party has shown cooperation of the Russian Federation and RT and after the collapse of the USSR .

Keywords: CIS, partnership, union, cooperation.

РУШДИ МУАССИСАҲОИ ТИББИИ МИНТАҚАИ КӮЛОБ ДАР СОЛҲОИ 20-40 УМИ АСРИ XX

Маҳмадов И.М., саромӯзгори кафедраи таърих ва ҳуқуқ,
ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Агар ба таърих назар афканем дар соҳаи тибби Тоҷикистон то соли 1924 ягон муассисаи тадқиқотии илмӣ набуд ва мутахассисони ба тадқиқот омода намерасиданд. Дар натиҷаи сар задани Инқилоби Октябр соли 1917, дар кишвари Туркистон, ки ҷузъи империяи Русия буд, ҳокимияти Шӯравӣ барпо гардид. Дар хоки он Ҷумҳурии Шӯравии мухтори Туркистон ташкил ёфт, ки ҳамон вақт ноҳияҳои шимолии Тоҷикистони ҳозира ба ҳайати он дохил буданд. Дар хоки Аморати Бухоро ва хонигарии Хоразм ҳокимияти Шӯравӣ соли 1920 муқаррар шуд, ки дар он Ҷумҳуриҳои халқии шӯравии Бухоро ва Хоразм ташкил ёфтанд. Қисмҳои марказӣ, Ҷанубӣ ва Шарқии Тоҷикистони ҳозира, бо номи «Бухорои Шарқӣ» маълуманд, ки ба ҳайати ҶХШ Бухоро дохил мешуд.

Авҷ гирифтани ҳаракати муқовимат (босмачигарӣ) дар замони барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ, дар ин минвол бо сабабҳои мухталиф, шароити мураккаби сиёсию иқтисодӣ, кори муассисаҳои тиббӣ нисбатан вазнинтар гардида, тиб ва ҳифзи саломатӣ аслан тараққӣ намеёфт, ки сабабгори пайдоиши садҳо намуди бемориҳои сирояткунандаю маҳвкунанда мегардид. Масалан; бемориҳои вараҷа, домана, зардпарвин, обпартояк, гулӯдард, чашмдард, гару мараз, гӯшдард ва бисёр бемориҳои дигар авҷ мегирифт. Ёрии аввалини тиббӣ дар доираи маҳалҳои қисмҳои ҳарбии Армияи Сурх амал мекард. Ходимони тибби ҳарбӣ ба кори худ машғул гардида, имкони муолиҷаи тамоми мардумро надоштанд. Бо назардошти он ки дар маҳалҳои иқоматашон кори муолиҷавӣ мебурданд, бемориҳои ҷойдоштаро то андозае пешгирӣ менамуданд. Мутобиқи шартномаи ба имзо расидаи соли 1924 табибон уҳдадор гардида буданд, ки дар минтақаҳои Тоҷикистон: Ғарм, Юрчӣ, Қабодиён, Сариосиё, Ёвон ва Кӯлоб ёрии амбулаторӣ расонида, беморони Кӯлисӯфиён, Қаратоғ, Бойсун ва Душанберо ба бемористонҳо қабул намоянд, вале воқеаҳои сиёсӣ ба ин кор даст намедод. [3. саҳ. 101]

Боиси таассуф аст, ки таъсиси муассисаҳои тандурустии ҷумҳурӣ ва минтақаи Кӯлоб ҳамқадами Инқилоби Октябр буда, такя ба табибони ҳарбӣ доштанд ва дар воқеъ ягон муассисаи табобатӣ ва муолиҷавии хизматрасон барои аҳолии маҳаллӣ мавҷуд набуд.

Дар хусуси аҳволи вазнини хизматрасонии тиббии мардуми Хатлонзамин М.В. Варигин чунин менависад:*«Агар бемории вараҷаро ба ҳисоб нагирем, ки он сар то сари ин ноҳияҳоро фаро гирифтааст, аз бешаҳои Ҳиндустон монданӣ надорад. Дар тирамоҳ дар вақти корҳои саҳроӣ, касалиҳои зиёди сирояткунанда низ ёфт мешаванд, ки ҷони ҳазорҳо аҳолии ин минтақаро мебарад. Номгӯи нопурраи чунин касалиҳо: устухондард аз намак ва шамолхӯрии дутарафа, баромадани моя аз меҳнати вазнин ва тоқатнофарсо, зардпарвин, ҷогар, сардард, ришта, чашмдард, бемории сил, домана, дандондард, касалиҳои сирояткунандаи пӯст, гӯшдард ва амсоли инҳо. Иброз намудааст, ки хушбахтона дар он деҳаҳое, ки бемории мараз мавҷуд аст нарафтаам. Махавҳоро бошад аз дигар деҳаҳо ҷамъ*

намуда, ба яке аз деҳаҳое, ки дар наздикии Қизилсу воқеъ аст меоварданд. Аз як шахси таҳҷоии табиби халқӣ шунидам, ки дар миёни ҷинсҳои латиф маризиҳои занона ҳам зиёд будаанд. Аз ин ҷост, ки бисёрии онҳо пас аз таваллуди ду фарзанд ё ин ки баъди ба 25-30 солагӣ расидан вафот мекунанд. Аҷибии кор дар он буд, ки мардуми таҳҷоӣ бемориро ризогӣ ва иродаи худованд медонистанд». [2. саҳ. 780-799]

Бо хуруҷи як қатор бемориҳои мавҷуда, ки М.В. Варигин номбар намудааст; аз ҷумла хуруҷи бемории вараҷа зарурати пайдоиши муассисаҳои тандурустӣ гардид. Нахустин муассисаи тиббӣ дар шаҳри Кӯлоб соли 1923 пайдо шудааст. Бо ёрӣ ва дастгирии табибони гарнизони Армияи Сурх ва бо ташаббуси комитети инқилобӣ соли 1923 амбулатория ва пункти тиббӣ ташкил шуда буд. Баъд аз ташкил ёфтани ҶМШС Тоҷикистон соли 1924 то андозае имконият пайдо шуд, ки ба иҷрои вазифаҳои иҷтимоию иқтисодӣ аз ҷумла равнақи тиб дар ҷумҳурӣ шурӯъ гардад. Соли 1924 Комиссариати халқии ҳифзи сиҳатии ҷумҳурӣ ташкил ёфт ва он аз рӯи низомномае амал мекард, ки онро Ҳукумати Ҷумҳурӣ 20-уми марти соли 1925 тасдиқ намуд. Воқеан, соли 1926 дар шаҳри Кӯлоб беморхонаи дорои амбулатория таъсис ёфт, ки аз 10 кати хоб иборат буд. Дар Кӯлоб мубориза бар зидди бемории вараҷа оғоз гардид, ки аввалин мубориизон духтурони Армияи сурх буданд. Дар ин сол стансияи вараҷа ташкил ёфта, экспедитсияи Институти тропики Комиссариати халқии нигоҳдории тандурустии СССР аз Сталинобод ба Кӯлоб омада буданд, ки пас аз ин дар тамоми ноҳияҳои собиқ вилояти Кӯлоб мубориизаи зидди бемории вараҷа оғоз шуд. [7. саҳ. 63]

Дар собиқ пойтахти Тоҷикистон шаҳри Сталинобод Институти тропикӣ ва дар шаҳру ноҳияҳои Қӯрғонтеппа, Вахш, Фархор, Ғарм ва дигар ҷойҳо стансияҳо ташкил шуданд. Дар соли 1932 шумораи стансияҳо ба 20-адад расида, баъдтар дар ҳама ноҳияҳои ҷумҳурӣ стансияҳо таъсис ёфтанд. Танҳо солҳои 1929 – 1940 имконияти воқеӣ пайдо шуд, ки соҳаи тиб бо суръати баланд инкишоф ёбад. Дар ин давра миқдори муассисаҳои тиббию санитарӣ афзуда, базаи моддию техникии онҳо мустаҳкам мешуд. Соли 1930 дар Хуҷанд пажӯҳишгоҳи бемориҳои сил ва пажӯҳишгоҳи тадқиқоти илмӣ бо усулҳои физикӣ муолиҷавӣ кушода шуданд. Бо туфайли мустаҳкам шудани муассисаҳои тиб бо аҳолӣ вазъ беҳтар шуда, сокинони аксарияти шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон аз ҷумла, вилояти Кӯлоб аз кори онҳо баҳраманд мегардид. Махсусан доктор Л.Ф. Парадоксов ва академик Е.Н. Павловский, ки сардори якчанд экспедидсияҳои паризотологӣ буд, ба муқобили бемории вараҷа ва дигар бемориҳои сироятӣ мубориза мебурданд. Барои нест намудани ин беморӣ кӯлҳо ва ботлоқҳоро хушк намуда дар атрофи онҳо заҳкашу каналҳо канда, ба воситаи кишти пахта ва пошидани заҳрхимикатҳо ба воситаи тайёра, дар ҳавзҳо паҳн кардани моҳиҳаи «гамбузия» (пашшаи вараҷа) нест карда мешуданд.

Аз маълумотҳои бойгонӣ бармеояд, ки вазъият дар ноҳияҳои Кӯлоб, Фархор, Чубек нисбатан вазнин буд. Солҳои 1925-1926 мубориизаи зидди бемории табларза, вараҷа оғоз гардид, ки маъракаи эмгузаронӣ гузаронида шуда, шумораи ин бемориро 50% кам гардид. Соли 1929 дар Кӯлоб 12 муассисаи табобатӣ ташкил карда шуд. Баҳри ривоҷу равнақ додани муассисаҳои тиббӣ ва табобатӣ ташкилотҳои партиявӣ ва советӣ диққати махсус дода, дар баробари ташкил додани марказҳои саломатӣ (поликлиникаҳо), бунгоҳҳои тиббӣ (амбулаторияҳо), табобатхонаҳо, таваллудхонаҳо, сохтани поликилиникаҳои кӯдакона, шуъбаҳои ҷарроҳӣ барои кӯдакон, шуъбаҳои

табобати чашм, гӯш, бинӣ, ташкил намудани табобатхонаҳои бемории пӯст, бемориҳои сирояткунанда, сохтани табобатхонаҳои бемориҳои дилу гурда имконият дод, ки бисёр бемориҳо дар шаҳри Кӯлоб ва ноҳияҳои атрофи он пешгирӣ гардида, ҷиҳати беҳдошти сатҳи саломатии мардум хизмат расонанд. Дар ҷумҳурӣ идораҳои саломатӣ ба таълими кадрҳои тиббии маҳаллӣ ниёз дошт. Зеро кадрҳои дорои маълумоти тиббӣ дошта берун аз ҷумҳурӣ таълим гирифта, таъмин мегардиданд. Аз ин хотир соли 1939 дар шаҳри Душанбе Донишгоҳи тиббӣ ба номи Абуалӣ Сино кушода шуд. Бо вуҷуди ин дар техникумҳои тиббии Душанбе, Хуҷанд, Конибодом ва Панҷакент доир ба соҳаҳои гуногуни тиб кадрҳои дорои маълумоти миёнаи тиббӣ таълим тайёр мешуд. [5. фонд 86. Оп.1.дел.8 вар.2-16]

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашудаи ҳамонвақтаи ҳукумат миқдори муассисаҳои тиббӣ афзуда, заминаи моддию техникӣ қадре мустаҳкам ва сатҳи хизматрасонӣ беҳтар мегардид. Вале оғози ҷанги дуюми ҷаҳон ва Ҷанги Бузурги Ватанӣ барои рушди тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ ва бахусус тиб бетаъсир намонд, ки баъд аз ғалабаи ҶБВ бар Германия, меҳнати осоиштаю бунёдкорона фаро расид. Натанҳо тадбирҳои аз нав барқароркардаи хоҷагии халқ замони дар ҷанг хароб гардида, балки тарақиёти пешрафтаи тиб муайян карда мешуд. Дар миёни онҳо вазифаҳои соҳаҳои тиб ва ҳифзи саломатӣ муйаян шуда буданд, ки давраи ташкилу инкишоф ёфтани тиб дар ҳудуди Тоҷикистон ва аз ҷумла дар минтақаи Кӯлоб ба ҳисоб мерафт.

Аз таърих бармеояд, ки субҳи 22 –юми соли 1941 Германияи фашистӣ ба хоки Иттиҳоди Шӯравӣ зада даромад ва меҳнати осоиштаи мамлакатҳои Шӯроҳо барканда шуда,Ҷанги Бузурги Ватанӣ оғоз гардид. Тоҷикистон низ узви Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ дониста мешуд, тамоми мушкилиҳои солҳои ҷангро аз сар гузаронид ва саҳми худро дар торумори қӯшунҳои фашистӣ гузошт, ки садҳо ҳазор фарзандони тоҷик ҷони худро баҳри Ватан аз даст доданд. Баробари сар шудани Ҷанги Бузурги Ватанӣ тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ ба хусус тиб низ дар тамоми собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ рӯ ба таназзул ниҳод. Тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ дар муддати бағоят кӯтоҳ дигаргун шуда, ба талаботи давраи ҷанг мувофиқ гардонида шуданд.

Аз ҷумла фаъолияти ташкилоту муассисаҳои нигоҳдории тандурустӣ дар Тоҷикистон мутобиқи талаботи ҷанг ва ақибгоҳ дигаргун шуд. Дар назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба эҳтиёҷоти фронт ва ақибгоҳ вазифаҳои мушаххас меистод, ки ба тиб ва ҳифзи саломатӣ низ дахл дошт.

Дар Ҷумҳурӣ солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар фаъолияти тащкилоту муассисаҳои нигоҳдории Тандурустӣ адои хизмати тиббию санитарии корхонаҳои саноатии мудофиа мақоми махсус доштанд. Дар ин замон миқдори беморхонаҳо ва муассисаҳои муолиҷавии адокунандаи хизмати мардум рӯ ба афзоиш ёфт. Соли 1940 дар Ҷумҳурӣ 29-беморхона дорои 10,2 ҳазор кат ҷой дошт. Соли 1945 нисбати соли 1940 миқдори катҳо 23%, амбулаторияю поликлиникаҳо 26%, бунгоҳои тиббии деҳот 3% зиёд шуд. Бо туфайли ба ҷумҳурӣ муҳоҷир шудани кормандони соҳаи тиб аз минтақаҳои Русия шумораи духтурон ва мутахассисони дараҷаи маълумоти миёнадор афзуд.

Соли 1943 вобаста ба муваффақиятҳои калони қӯшунҳои Шӯравӣ дар муборизаи зидди истилогарони фашистии немис мутахассисони дорои дараҷаи тиббиро ба ноҳияҳои тобеъшуда фиристоданд, ки миқдори табибон кам шуд. Новобаста аз он, ки соли 1943-1945 Донишгоҳи тиббии Тоҷикистонро мутахассисони ҷавон хатм карда

буданд, ҳанӯз ҳам норасоии духтурон ҳис карда мешуд. Зеро аксари ҷавонон ба сафи қувваҳои Артиши Сурх даъват мешуданд. [3. саҳ. 109]

Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар фаъолияти ташкилоту муассисаҳои нигоҳдории тандурустӣ адои хизмати тиббию санитарии корхонаҳои саноатӣ ва мудофиа мақоми махсус дошт, ки ба масъалаи муолиҷа ва пешгирии бемории мардум ва ҳатто муҳоҷирон ҳам диққати махсус медоданд. Дар ин солҳо вазъи санитарӣ - эпидемологӣ дар Ҷумҳурӣ тағйир ёфт. Шумораи одамони дучори бемориҳои доманаю табларза хеле афзуд, ки ин қувват додани муборизаи зидди бемориҳои сироятии мазкурро талаб мекард. Дар натиҷаи ба муборизаи зидди домана ва табларза бештар эътибор додани ходимони тиббӣ соҳаҳои дигари тиб, аз ҷумла шумораи бемориҳои сил, венерӣ ва ҳасор қадре суст гардид.

Мебояд зикр намуд, ки бо хурӯҷ ёфтани ин бемориҳои номбаршуда, аз ҷумла бемории вараҷа (табларза) ва чашмдард соли 1923-1924 дар шаҳриКӯлоб муассисаҳои нигоҳдории тандурустӣ пайдо гардиданд ва бо қарори Комиссариати ҳарбии Туркистон ба вилояти Кӯлоб гурӯҳи табибони касбӣ барои пешгирӣ ва муолиҷаи ин бемориҳо фиристода шуданд. Моҳи январи соли 1925 дар заминаи Кумитаи инқилобӣ ва Комиссариати ҳарбии полки 78-уми Артиши Сурх бунгоҳи саломатӣ ташкил дода шуд, ки ба он Нина Фёдоровна Колтсова роҳбарӣ мекард.

Дар соли 1925 дар маркази шаҳри Кӯлоб дар шафати хонаи афсарони сурх табобатхонаи ҳарбӣ дорои 15-кат ба кор шурӯъ кард. Бо сарварии маршали Шӯравӣ С М Будёний. (1883-1973) барои шаҳрвандон як беморхона ва як бунгоҳи тиббӣ кушода шуд. Аз соли 1924 то соли 1930 дар шаҳру ноҳияи Кӯлоб 2 беморхона дорои 50 кат ва як бунгоҳи тиббӣ сохта ба истифода шуд. Соли 1929 дар шаҳри Кӯлоб нахустин дармонгоҳи дандонпизишкӣ, соли 1932 беморхонаи касалиҳои сил, пӯст, чашм ба кор оғоз карданд, ки ҳар кадом 10-15 кат доштанд. Аз соли 1930 то соли 1940 дар Кӯлоб марказҳои нигоҳдори тандурустӣ, мубориза зидди вараҷаву чашмдард ва ёрии таъҷилӣ, табобатгоҳи кӯдакон, маслиҳатгоҳ барои занон, дар шӯроҳои деҳоти Даҳана, Зиракӣ ва Зарбдор бунгоҳҳои тиббӣ кушода шуданд. Соли 1942 Маркази вилоятии дар шаҳри Кӯлоб буда, бо табибони соҳибтахассуси зарурӣ пурра таъмин карда шуд ва ҳуҷраҳои нави табобатӣ низ кушода шуд. Соли 1942 дар назди Стансияи санитарӣ-эпидемологии вилоятӣ барои ташхиси бемориҳои сироятӣ ташхисгоҳ, барои дар вақтҳои зарурӣ расонидани ёрии таъҷилии тиббӣ дар назди заводи пахтатозакунии вилоятии дар шаҳри Кӯлоб буда, бунгоҳи тиббӣ кушода шуд. Барои баланд бардоштани сатҳу сифати хизматирасонии тиббӣ соли 1942 аз Федератсияи Русия ба вилояти Кӯлоб як гурӯҳ табибони ҷавон бо роҳхат фиристода шуданд, ки ба табобатхонаҳои шаҳру вилояти Кӯлоб ба кор фаро гирифта шуданд. Ичунин, дар ин солҳо барои беҳтару хубтар ба халқ наздик кардани хизматрасонии тиббӣ дар назди беморхонаи вилоятӣ ташхисгоҳи муоинаи клиникии сайёр кушода ба истифода дода шуд. [6. саҳ. 19, 53-54]

Тибқи фармони Раёсати Шӯрои Олии ИҶШС аз 27 октябри соли 1939 округи Кӯлоб барҳам дода шуда, вилояти Кӯлоб бо марказаш шаҳри Кӯлоб таъсис ёфт. Шӯрои намояндагони меҳнаткашони вилояти Кӯлоб дар ҷаласаи худ аз 8-10 уми феврали соли 1940 масъалаи вазъи тандурустии меҳнаткашони вилоятро дар соли 1940 ва дурнамои онро дар соли 1941 мавриди баррасӣ қарор доданд. Дар вилояти Кӯлоб, 12 ноҳия дорои 216,8 ҳазор нафар одам буд, барои хизмати тиббӣ расонидан як табобатхонаи шаҳрӣ

дорои 80 кат, як дармонгоҳ бо утоқҳои бемориҳои ғадудҳои таршшуҳоти дохилӣ, ҷарроҳӣ, бемориҳои кӯдакона, чашм ва дандонпизишкӣ, физиотерапевтӣ, рентген, бемориҳои занона, беморхонаи чашм барои калонсолон, бунгоҳи саломатӣ, маркази мубориза ба муқобили табларза, вендиспансер ва беморхонаи касалиҳои сил, маркази ёрии таъҷилӣ амал мекарданд.

Соли 1940 дар тамоми ноҳияҳои вилояти Кӯлоб 13-то муолиҷахона ташкил ёфта буд. Муассисаҳои тандурустии Кӯлоб 18 адад буда, дорои 5- автомашинаи хизматӣ буд. Шуъбаи тандурустии вилояти Кӯлоб барои кормандони тиб 31 асп ҷудо карда буд, ки барои хизмати тиббӣ расонидан ба мардуми деҳотҷойҳо истифода мешуданд.

Дар Кӯлоб дар солҳои пеш аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ 111 нафар духтур, 7- нафар дандонпизишк, 372-нафар коркуни тиббӣ бо ихтисоси фелдшер, 38-нафар момодоя, 36-нафар ҳамшираи тиббӣ, 169-нафар лаборант, 15-нафар духтурони санитарӣ, 11-нафар табибоне, ки ваксина мегузаронианд, 8-нафар ҳамшираҳои тиббие, ки доруи хина тақсим мекарданд, 12 нафари дигар дар ҷодаи ҳифзи тандурустии мардуми минтақаи Кӯлоб хизмат мекарданд. Дар Кӯлоб кормандони дорои таҳсилоти миёнаи тиббӣ 27 нафар ва дар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб 194 нафар ба аҳолӣ хизмат мерасониданд. Соли 1940 бо қарори Шӯрои Комиссариати Туркистон аз ҷумҳуриҳои ҳамсоя ба вилояти Кӯлоб 16 нафар духтур, 1-нафар дандонпизишк, 20 фелдшер, 4 момодоя ва 42 нафар ҳамшираи тиббӣ ҳамагӣ 70 нафар мутахассиси соҳаи тиб фиристода шуданд, ки кору фаъолият мекарданд. [9. саҳ.60-61]

Аз маълумотҳои бойгонӣ бармеояд, ки эпидемияи бемории сироятӣ дар ноҳияҳои гирду атрофи он ҳам хурӯҷ ёфта буд. Дар миёни кӯдакон бемориҳои сурхча, скорлотина ва гулӯзиндонак, дар тобистони ҳамин сол бемории сироятии вараҷа тамоми ноҳияҳои минтақаи Кӯлобро фаро гирифт. Дар собиқ ноҳияи Кангурт бемории сӯхтанӣ, дар ноҳияи Данғара бемории брутселёз, дар дигар ноҳияҳо бемории вараҷа паҳн шуд. Вазнин шудани вазъи санитарию эпидомологии ноҳияҳои вилоят ҳолати иқтисодию иҷтимоии мардумро тоқатфарсо карда буд. Мақомоти Ҳукумати вилоят ва сарварони шуъбаи тандурустии вилоят чораҳои таъхирнопазир андешиданд. Дар ибтидо чораҳои зидди эпидемӣ ва зидди бемории вараҷаро дар тамоми ноҳияҳои вилоят мутташакил намуданд, ки ба ин муносибат муассисаҳои нигоҳдории тандурустӣ ташкил дода шуданд. [5. фонд 86. опс1.дел.9 вар.1-39]

Аз ҷумла дар ноҳияи Фархор аз солҳои 1924 – 1930 чунин муассисаҳо ба қайд гирифта шудаанд. Ягона беморхона ва ташхисгоҳ дар ҷои ҳозираи шуъбаи касалиҳои пӯст арзи ҳастӣ дошт, ки он дорои 17 кат буд. Беморхонаи дигар дорои 5 кат дар колхози ба номи Карл Маркс амал мекард. Сардухтури ин беморхонаҳо Ямонт Флиста Алоизовна буда, ӯ соли 1945 бо як гурӯҳи маҷрӯҳони Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба госпитали шаҳри Душанбе меояд ва баъди шифоёбӣ бо хоҳиши худаш ба ноҳияи Фархор бо роҳхати Вазорати Тандурустӣ фиристода мешавад. Вай аввалан утоқи корӣ надошт ва дар хонаи шахсии Бобои Эмомалӣ ҷои ташхисгоҳ ташкил карда, ба аҳолӣ хизмат мекард ва бо ташаббуси ин мард соҳиби бунгоҳи тиббӣ мегардад. Табиби дигар, ки дар солҳои ҶБВ ба ноҳияи Фархор омада, ба дардмандон ёрии тиббӣ мерасонид, ин Орлова Александра Николаевна ба ҳисоб мерафт. [8. саҳ.90]

Дар ноҳияи Ховалинг бошад, аввалин нишонаҳои соҳаи тандурустӣ дар солҳои 1920 пайдо шуда буд. Аз сабаби зиёд будани бемории табларза духтури полки 76- уми саворai Аскарони Сурх Чирейкин соли 1925 омада, дар назди полк нуқтаи тиббӣ

мекушояд, ки онро кружок ном мебурдаанд. Аз соли 1933 сохтмони бинои нави беморхона оғоз гардида, баъди анҷом ба фаъолият сар кард. Солҳои 1941-1945 дар Ховалинг духтур Чкрян роҳбарӣ карда, бар зидди бемориҳои тропикӣ аз ҷумла табларза мубориза мебурданд. [4. саҳ.140-141]

Дар ин солҳо бар асари бемориҳои обпарто, зардчаю сил, ифлосию чиркинӣ маҳв шудани мардуми ноҳияи Мӯъминобод маҳз бо шарофати духтурони рус рӯ ба беҳбудӣ овард ва соли 1930 нахустин амбулатория ба кор даромад. Соли 1934 сохтмони беморхона оғоз шуд, ки то соли 1940 ба кор оғоз кард. Дар солҳои 1940 – 1945, яъне солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ яке аз аввалин духтурон ва мудири шуъбаи тандурустии ноҳияро Одина Нозимов ба уҳда дошт. Баъдан Илчин Элеонора Петровна, Исаак Абрамович Вайсбург ба аҳолии кӯҳистони Мӯъминобод хизмат мерасониданд.

Инчунин, дар ноҳияҳои Ш.Шоҳин(собиқ н.Шӯрообод), Данғара, Совет, Даштиҷум, Кангурт, Балҷувон, Панҷ, Восеъ, муассисаҳои тиббӣ ба миён омаданд. Умуман муассисаҳои нигоҳдории тандурустӣ дар шаҳри Кӯлоб ва ноҳияҳои атрофии он солҳои 1920 ва 1940 дар заминаи гарнизонҳои ҳарбии Артиши Сурхи Шӯравӣташкил ёфта, дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба мардум хизмат мерасониданд. Ҷанги Бузурги Ватанӣ бо ғалабаи барҷастаи мардуми Шӯравӣ бар истилогарони фашистии немис анҷом ёфту давраи меҳнати осоиштаи бунёдкорона фаро расид.

Калидвожаҳо: тиб,беморхона, духтур, вараҷа, домана, зардпарвин, обпартовак, гулӯдарду чашмдард, кӯҳистон, муассиса, сил, пӯст, дандонпизишк, маркази муолиҷавӣ, артиш.

Адабиёт:

1. Бегматов М. Роҳи пуршарафи мубориза ва ғалабаҳои беназир. Д., 1973, - 27с.
2. Варигын М.А. Опыт описания Кулябского бекства. Петроград. Типография М.М. Стаснолевича. 1916г. стр. 780-799.
3. Исхаки Ю.Б., Таджиев Я. Краткая история таджикской медицины.- Душанбе: ТГМУ, 1993. – 128с.
4. Мункӣ А.С., Сатторзода С. Ховалинг. – Душанбе. Ирфон-2001,- 300с.
5. Муассисаи Бойгонии вилоятӣ дар ш. Кӯлоб Фонд-86, Опис-1, соли1925-1940.
6. Раҳматзода И., Раҳматов А. Таърихи тиб ва табибони маъруфи минтақаи Кӯлоб. – Душанбе, 2010, - 396с.
7. Шарифов Д., Зокиров С. Аз таърихи маориф, маданият ва муассисаҳои тандурустии вилояти Кӯлоб. - Кӯлоб, 1991, - 68с.
8. Усмонов Б. Фархориён. – Душанбе. 2010, - 272с.
9. Энсиклопедияи Кӯлоб. Душанбе. 2005.

РАЗВИТИЕ МЕДИЦИНСКОЙ УЧРЕЖДЕНИЕ КУЛЯБСКОЙ ЗОНЫ В 20-40 ГОДЫ XX ВЕКА

Махмадов И.

Автор исследует в своей статье развитие медицинских учреждений Кулябской зоны в 20-40 годы прошлого века.

Он приводит доказательство своих мислей последовательно излогая развитие медицинских учереждений в Хатлонской области и конкретно Кулябской зоны.

Ключевые слова: медицина, больница, врач, малярия, тиф, желтуха, халера, ангина, офтальмия, институты, туберкулез, кожи, глаз, стоматолог, медицинский центр, армии.

THE DEVELOPMENT OF THE MEDICAL INSTITUTION OF KULYAB ZONE AT 20-40 CENTURY XX

Mahmadov I.

The author explores in his article the development of medical institutions of the Kulob zone in the 20-40-ies of the last century.

He brings evidence of his thoughts consistently outlining the development of medical institutions in Khatlon and Kulyab zones specifically.

Keywords: medicine, malaria, typhoid, jaundice, Haller, sore throat, ophthalmia. WWII, mountains, institutions, tuberculosis, skin, eyes, dentist, the army.

ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД–УНСУРИ МУҲИМИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНЁД

Раҷабова Д., муаллими кафедраи таърих ва ҳуқуқ,
ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ роҳи бебозгашти эъмори давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи адолатпарварро интихоб намуд ва дар ин роҳ пайваста қадамҳои ҷиддӣ ва устувор гузошта истодааст. Барои ноил гардидан ба ин мақсад дар фазои ҳуқуқии кишвар аз рӯзҳои аввал тағйироти ҷиддӣ ба амал омад. Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1994) гувоҳии ин гуфтаҳост.

Яке аз дастовардҳои асосии дар сатҳи Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда муқаррароти меъёри моддаи 5 мебошад, ки мувофиқи он: «Инсон ҳуқуқ ва озодиҳои он арзиши олӣ» дониста шудаанд. Аз ҷумла мувофиқи моддаи 14 –уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд»[1].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 21 –умин солгарди Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд кард, ки «Дар асоси меъёрҳои конститутсионӣ кафолати таъмини амалишавии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва ҳифзи онҳо меҳвари асосии сиёсати давлат эътироф гардида, дар Тоҷикистон заминаҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ташваккул ёфтанд, ки ин шаҳодати амалишавии ҳамаҷонибаи принсипи гуногунандешии сиёсӣ ба шумор меравад»[2].

Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд –унсури муҳими давлати ҳуқуқбунёд, институти аввалиндараҷаи ҷомеаи шаҳрвандӣ, нишонаи болоравии ҷомеаи инсонӣ, маданияти ҳуқуқӣ ва умуман тамаддун аст. Назария ва амалияи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд таърихи бисёрасра дошта, дар ҳуҷҷатҳову санадҳои гуногуни таърихи башар инъикос ёфтааст, ба монанди Эъломияи истиқлолияти ИМА (с.1776), Эъломияи

[1] Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2003.
[2] Рӯзномаи «Садои Мардум», 5 ноябри соли 2015.

ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванди Франсия (с.1789), Эъломияи ҳуқуқи башар (с.1948) ва ғ. Таърихи инсоният Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабирро хуб дар ёд дошта, мавриди истифода қарор гирифтанашро инкор намекунад. Дар ин бора Пешвои миллат –Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханрониҳояшон таъкид менамояд: «Ҳарчанд илми ҳуқуқшиносии мамолики Ғарб қонунҳои асосӣ ва қонунҳои ин кишварро ҳамчун манбаи нахустини пайдоиш ва эътирофи ҳуқуқу озодиҳои инсон мешуморад, вале миллати мо низ дар ҳаллу фасли ин масъала дар ҳошияи таърихи башар набудааст. Дар ин бобат ёдовар шудан аз Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир, ки зиёда аз дувуним ҳазор сол қабл аз ин қабул гардида буд, кофист»[3].

Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир нахустсанадест дар таърихи низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқ ва озодии виҷдон, ҳуқуқ ба дахлнопазирии манзил ва татбиқи он. Ин ҷо мавриди зикр аст, ки то ба матни Эъломияи Куруши Кабир, ки ифодакунандаи моҳияти низоми демократии давлатдорист, таваҷҷӯҳ намоем: «Ман эълон мекунам, ки ҳар кас озод аст, ҳар дину оинеро, ки майл дорад, баргузинад ва дар ҳар ҷо, ки мехоҳад, сукунат намояд. Ва ҳар касбу кореро, ки мехоҳад, интихоб намояд, танҳо ба шарте ки ҳаққи касеро поймол нанамояд ва зараре ба ҳуқуқи дигарон нарасонад». Дар ин Эъломия се арзиши демократӣ – озодии дину мазҳаб, озодии интихоби ҷойи зист, поймол накардани ҳаққу ҳуқуқи каси дигар инъикос ёфтааст. Ин меъёрҳо дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, ки 10 декабри соли 1948 қабул шудаанд, ҳамчун мундариҷа истифода шуда, барои тамоми кишварҳои узви СММ сарчашмаи арзишҳои инсонӣ ва раҳнамои ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд.

Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ҳуҷҷати олиест, ки дар он муқаддасоти ҳуқуқу озодиҳои инсон ҳамчун усули асосии муайян кардани вазъи ҳуқуқию сиёсии шахс муқаррар карда шудааст. Дар моддаи аввали он омадааст, ки «Ҳамаи одамон ба дунё озод меоянд ва аз лиҳози манзалат ва ҳуқуқ ба ҳам баробаранд». Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонун «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар санадҳо асосан меъёрҳои ин Эъломияиро нисбати ҳуқуқу озодиҳои асосӣ инъикос менамоянд.[4] Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конститутсионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво дониста мешавад.

Бевосита амалӣ шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, пеш аз ҳама, ба он асос меёбад, ки онҳо дар Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд ва иҷрои онҳо кафолат дода мешавад. Дар Конститутсия пешбинӣ гардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон мазмуни онро дорад, ки онҳо уҳдадории ҳуқуқии шахсони мансабдор ва ҳамаи кормандони мақомоти давлатӣ муқаррар мекунанд ва ҳамаи шахсони мансабдор ва мақомоти давлатӣ вазифадоранд риояи ин ҳуқуқу озодиҳоро таъмин намоянд.

Инчунин меъёрҳои Конститутсия эътибори олии ҳуқуқӣ доранд ва онҳо бевосита, мустақиман амал мекунанд. Шахс ва шаҳрванд Конститутсияро ба роҳбарӣ гирифта, метавонад ҳуқуқу озодиҳои худро амалӣ намояд ё дар ҳолати вайрон кардани онҳо ба меъёрҳои Конститутсия такя намуда, онҳоро ҳифз кунад.

[3] //Минбари халқ, - 2014,   24-сентябр.
[4] Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2012. С.178.

Бевосита амалӣ шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эътироф намудан мазмуни онро дорад, ки ҳамаи шахсони мансабдор ва мақомоти давлатӣ бояд онҳоро эҳтиром, риоя ва ҳифз кунанд. Онҳо бояд мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳоро муайян созанд. Яъне қонунҳо набояд қоидаҳои рафтореро муайян намоянд, ки ба ҳуқуқу озодиҳои инсон мувофиқ набошанд ё онҳоро халалдор насозанд. Мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, маҳаллӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, дар фаъолияти худ пеш аз ҳама, бояд ҳуқуқу озодиҳои инсонро ба назари эътибор гиранд. Риоя гардидан ва иҷро шудани онҳоро таъмин намоянд. Фаъолияти онҳо дар ягон маврид набояд ҳуқуқу озодиҳои инсонро халалдор созад ё маҳдуд намояд.

Ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд беҳисобанд. Барои муқаррар кардан, танзим намудан ва муайян кардани кафолати тадбиқи онҳо тамоми низоми ҳуқуқии давлат сафарбар карда шудааст. Ба воситаи ҳазорҳо қонунҳои сатҳи гуногун ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки дар мувофиқат бо санадҳои муҳимми ҳуқуқи байналмилалӣ дар хусуси ҳуқуқи инсон қабул шудаанд, низоми ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои инсон ва шаҳрванд муқаррар карда мешаванд. Дар онҳо на фақат ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳо муқаррар, балки роҳу воситаҳои амалӣ намудани онҳо нишон дода мешаванд. Кафолатҳои тадбиқи ҳуқуқу озодиҳо вобаста ба имкониятҳои давлат дар ҳамаи самтҳои ҳаёти сиёсӣ, фардӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайра муайян карда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки асоси ҳуқуқу озодиҳои фардӣ аз боби аввали Конститутсия оғоз меёбад, ки онҳо ба сифати яке аз рукнҳои муҳимми асосҳои сохтори конститусионӣ нишон дода шудаанд ва таъсири ин меъёр ба низоми ҳуқуқу озодиҳои фардӣ ва кафолати онҳо хеле арзишманд мебошанд. Хусусияти хоси ҳуқуқу озодиҳои фардие, ки дар Конститутсия танзим ёфтаанд, аз он иборат аст, ки аксари онҳо ба шахс, яъне ҳар як инсон таъйин шуда, ба шаҳрвандӣ алоқаманд нестанд. Онҳо ба ҳар кас аз рӯзи тавлидёбӣ тааллуқ дошта, таҷовузнопазиранд Ин гурӯҳ аз ҳуқуқу озодиҳое иборат аст, ки барои ҳифзи ҳаёт, озодӣ, қадру номус, шаъну шарафи инсон ва дигар ҳуқуқҳои фитрӣ, ки ба ҳаёти шахсӣ алоқаманд мебошанд, таъйин гардидаанд.

Ҳуқуқу озодиҳои сиёсии шаҳрванд, ҳамчун ҳуқуқу озодиҳои фардӣ қисми таркибии вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд буда, ҳуқуқи инкорнашавандаи онҳо мебошад. Хусусияти хоси давлати демократӣ муқаррар кардани низоми ҳуқуқу озодиҳои сиёсие, ки иштироки шаҳрвандонро дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ва давлат таъмин менамояд, мебошад.

Дар низоми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд гурӯҳи иҷтимоию иқтисодӣ мақоми махсусро ишғол менамояд. Он чунин самтҳои муҳимми ҳаёти инсонро ба монанди моликиятдорӣ ва меросгузории он, муносибатҳои оилавӣ ва ҳимояи давлатии он, ҳуқуқ ба меҳнат ва кафолати он, ҳуқуқ ба манзил, ба истироҳат, ба ҳифзи саломатӣ, ба таъминоти иҷтимоӣ, ҳуқуқ ба иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ ва истифодаи дастовардҳои он, ҳуқуқ ба таҳсилро дар бар гирифта, ба таъмини эҳтиёҷоти моддӣ, ҷисмонӣ ва маънавии инсон ва шаҳрванд равона карда шудаанд.

Хусусияти ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд мувофиқи Конститутсияи ҳозира дар он аст, ки барои амалӣ гаштани онҳо худи инсон ва шаҳрванд, иттиҳодияҳои онҳо, ҳар гуна сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ мутасаддӣ мебошанд. Зеро ки давлат дар танҳоӣ аз уҳдаи иҷрои ин вазифа, яъне муҳайё сохтани шароит ва кафолат додани тадбиқи онҳо ба хубӣ баромада наметавонад. Бинобар ин ташаккулёбӣ

ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ яке аз роҳҳои боэътимоди устувор намудани кафолати тадбиқи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аст. Сатҳи баландшавии нақши ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳаёт ба ҳарчи бештар аз тарафи инсон ва шаҳрванд истифода бурда шудани ҳуқуқу озодиҳо таъсири мусбӣ мерасонад. Ташкил ва фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба инсон ва шаҳрванд имкон медиҳанд, ки ба тарзи ихтиёрӣ дар соҳаҳои ба касбу шавқу имкониятошон мувофиқ, ба худи онҳо ва ҷомеа манфиатовар машғул гарданд ва қобилияти худро такмил диҳанд. Ташаккулёбӣ ва ривоҷи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ аз як сӯ ба пайдо ва инкишофи таҳкурсии падидаҳои демократӣ, одату анъанаҳои демократӣ ва озодии ҷомеа мусоидат намояд, аз сӯи дигар барои иҷрои вазифаҳои давлат ва васеъ гаштани асоси иҷтимоии он ёрӣ мерасонад.

Ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд хислати адошавӣ ё вобаста ба сатҳи татбиқгардӣ маҳдудшавӣ надоранд. Онҳо бевосита ва доимоамалкунанда мебошанд. Ҳар кас мувофиқи имконият ва лаёқати худ аз онҳо истифода бурда метавонад. Ҳаҷми истифодаи ҳуқуқу озодиҳои асосӣ онҳоро кам ё маҳдуд намекунад. Баръакс, ҳар кас зина ба зина онҳоро ба манфиати худ ва ҷомеа ҳарчи бештар татбиқ карда метавонад.[5]

Ба ҳамин тариқ, кафолати ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд шаклҳои гуногун дошта, сарфи назар аз ба кадом соҳаи ҳаёт алоқаманд будани онҳо давлат ва субъектони дигар татбиқ ва ҳимояи онҳоро таъмин менамоянд. Тавре, ки дар моддаи 17 Конститутсия муқаррар карда шудааст, давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз ҳамагуна тафовут ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад. Ин кафолатҳо вобаста ба иҷрои барномаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангӣ, инкишофи қонунгузории нави ҷумҳурӣ, амалӣ гардонидани мусолиҳаи миллӣ ва созиши ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоию сиёсии ҷомеа боз ҳам ривоҷ меёбад ва қавитар мегарданд.

Калидвожаҳо: инсон, ҳуқуқ, озодӣ, Конститутсия, давлат, ҷомеаи шаҳрвандӣ, қонун, принсип, шаҳрванд.

Адабиёт:

1. Имомов А. Нақши конститутсия дар бунёди давлатдории миллии тоҷикон. Душанбе, 2011. С.358.
2. Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2012. С.495.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2003.
4. Рӯзномаи «Садои Мардум», 5 ноябри соли 2015.
5. Тафсири илмию омавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2009.
6. Сарфароз Юнусов. «Конститутсия – кафили плюрализми сиёсӣ ва бисёрҳизбӣ»//Минбари халқ, 2014, 24 сентябр.

[5] Имомов А. Нақши конститусия дар бунёди давлатдории миллии тоҷикон. Душанбе, 2011. С.211.

ПРАВА И СВОБОДА ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА – ОСНОВА ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Раджабова Д.

В данной статье автор хотел показать права человека и гражданина с точки зрения юриспруденции. Он доказал, что права и свобода человека и гражданина, являются единственной неотделимой частью общества.

Ключевые слова: человек, право, свобода, конституция, государства, гражданское общества, закон, принцип, гражданин.

THE RIGHTS AND FREEDOM OF THE PERSON AND THE CITIZEN - THE LAWFUL STATE BASIS

Rajabova D.

In this article, the author wanted to show the right of man and citizen from the point of view of jurisprudence. He proved that right and freedom of man and the citizen, are the only inseparable part of society.

Keywords: human, law, freedom, the Constitution, the state, civil society, law, principle, citizen.

ЯВЛЕНИЯ ПЕРЕНОСА В IN_2TE

Каримов С.К., Академик

Электропроводность - σ и коэффициент Холла – $R_н$ кристаллов соединений In_2Te Р-типа измерялись в интервале температур от 90 К до 470, а коэффициент термо – э.д.с. от 310 до 470 К. Исследование проводилось на двух образцах выращенных при различных условиях методом Чохральского. При вытягивании монокристалла 2 через поверхность раздела кристалл – расплав пропускался постоянный электрический ток в результате чего возникал эффект Пельтье, способствующей выравниванию фронта кристаллизации, рентгеновским, термическим и металлографическим анализами подтверждается однофазность монокристаллов In_2Te, выращенных таким методом. Образец 1 выращен без применения эффекта Пельтье, тоководы зонды припаивались чистым оловом. Такие контакты ожидались довольно надежными и прочными почти по всем интервалам температур. Только при температуре жидкого кислорода контакты имели значительное сопротивление.

Температура и градиент температуры измерялись с помощью мед- константановых термопар. Термопары не имели индивидуальной градуировки, использовались градуировка для данной партии константана и меди, из которых были изготовлены эти термопары. Небольшие отклонения в градуировке термопар от типичной дадут небольшие, относительные погрешности в определение температуры, но могут привести к большим, относительным погрешностям в определении градиента температуры. Для исключения этой погрешности (если даже они и небольшие, все равно может привести к значительному искажению температурной зависимости термо – э.д.с.). Определение производилось следующим образом: Измерялось термоэлектрическое напряжение при двух значениях градиента температуры (при одной и той же средней температуре) термо – э.д.с. определялись как частное:

$$\alpha = \frac{\vartheta_2 - \vartheta_1}{\Delta\tau_2 - \tau_1} = \frac{\delta\vartheta}{\delta\Delta\tau}, \quad (1)$$

где ϑ_2 и $\vartheta_1(\delta\vartheta)$, $\Delta\tau_2$ и $\Delta\tau_1(\delta\Delta\tau)$. ($\vartheta_1$ и ϑ_2 - начальная и конечная скорость движения зарядов; τ_1 и τ_2 - начальная и конечная время движения зарядов).

Найденное таким образом значение термо – э.д.с. (α) при различных значениях $\delta\Delta\tau$ при различных значениях $\delta\vartheta$ имеют разброс не более 1,3%. Результаты измерений для обеих образцов (1,2) предоставлены на рисунках 1-3. На рис. 1 показана зависимость электропроводности и эффекта Холла от температуры для нестабильного образца-1. Измерении на нем производились следующим образом: снимались зависимость электропроводности σ (нижние кривые) и эффекта Холла – $R_н$ (верхние кривые) от температуры при нагревании до некоторой температуры (рис.1. кривая 1).

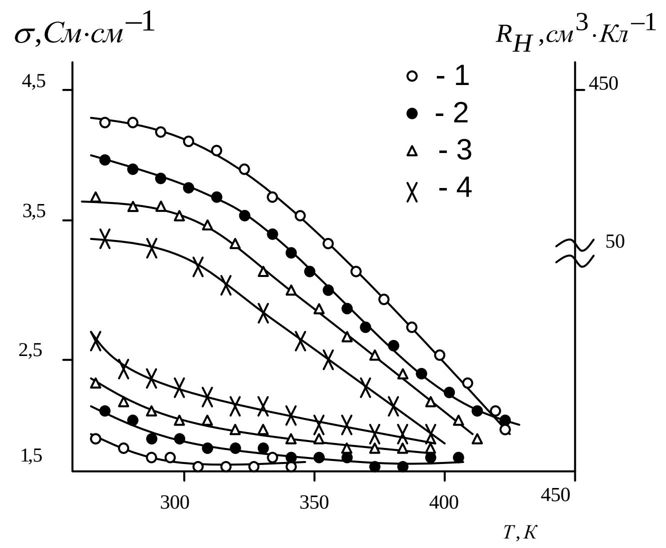

Рис.1. Температурные зависимости электропроводности – (нижние кривые) и коэффициента Холла (верхние кривые) соединения In_2Te.

Снимались зависимости электропроводности (нижние кривые) и эффекта Холла (верхние кривые) от температуры при нагревании до некоторой температуры (рис.1, кривая 1). После выдержки (отжига) при этой температуре в течение 15-20 часов снимались те же зависимости при охлаждении до комнатной температуры (кривая 2). Затем образец выдерживали 15-20 часов при комнатной температуре и процесс повторяли. Было проведено 8-10 таких циклов измерении, причем температуру отжига измеряли в широких пределах (от 395 до 485 К). На рис.1 показано два цикла для температур 435 и 405 К. Измерения производились довольно быстро так, что образец, по-видимому, не перетерпивал существенных изменений. Полученные экспериментальные данные свидетельствуют о том, что в образце происходит изменение как по время отжига, так и при комнатной температуре. Во время отжига концентрация дырок уменьшается (кривая $\sigma \sim f(T)$) сдвигается вниз, точка инверсия коэффициента Холла $R_н$ в сторону более низких температур. При комнатной температуре происходит до некоторой степени обратный процесс. Все кривые нагревания (кривые 1-4) имеют одинаковый характер температурной зависимости. Кривые охлаждения по характеру температурной зависимости можно разбить на два класса: Если температура отжига ниже 420 К, то кривые охлаждения (4) ничем существенно не отличаются от кривых нагреваний (1,3); а если температура отжига выше 420 К, то все кривые охлаждения также имеют одинаковый характер, но существенно отличаются от кривых нагреваний в области температур 365-385 К. Это особенно отражается на зависимости электропроводности от температуры.

На рис.2 и 3 представлены данные для стабильного образца 2.

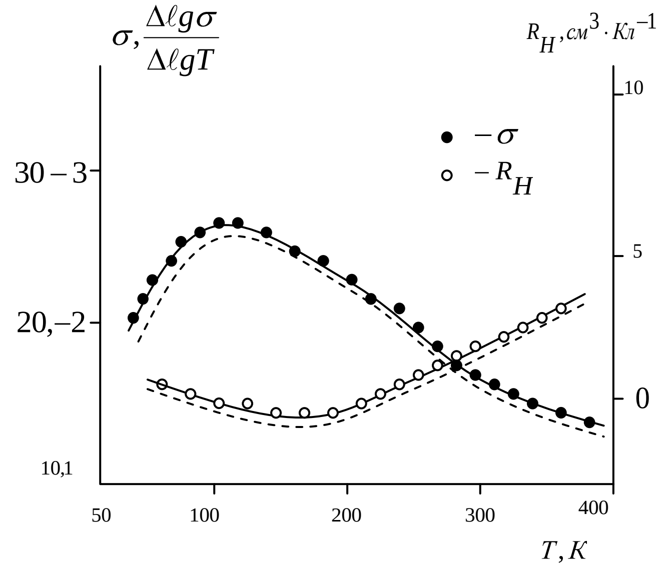

Рис.2. Температурная зависимость электропроводности и коэффициента Холла In_2Te.

Электропроводность - σ и коэффициент Холла - $R_н$ при комнатной температуре изменяются на не более чем на 10% после выдержки при температуре до 455 К в течение нескольких суток (σ и R_H) образца 1 примерно при тех же условиях изменились на порядок. Эффект Холла образца 2 (рис.2, кривая 2) в широком интервале температур (от 220 до 450 К) остаётся практически постоянным. Концентрация носителей тока (заряда) в образце 2, определенная по эффекту Холла $R_н$ в этой области составляет $1{,}4 \cdot 10^{15} см^{-3}$. При температуре ниже 220К эффект Холла $R_н$ незначительно возрастает с повышением температуры. Кривая 1 изображают температурную зависимость электропроводности - σ, и кривая 2-температурную зависимость наклона функции $\ell g R\sigma = f(\ell g T)$ (см. рис. 2.). Температурная зависимость термо э.д.с. соединения In_2Te приведена на рисунке 3.

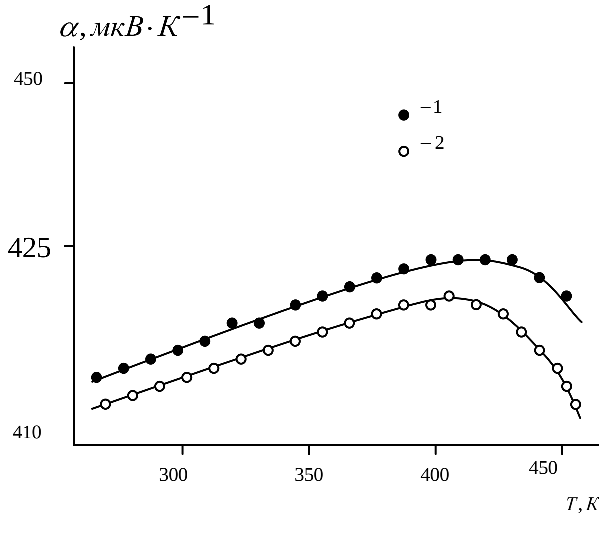

Рис. 3. Температурная зависимость коэффициента термо-э.д.с. соединения In_2Te.

Таким образом, по полученным результатам можно сделать следующие выводы. Механизм рассеяния подвижности зарядов по температурным зависимостям электропроводности образца 2 можно объяснить наличием двух механизмов рассеяния: при температурах выше 375К рассеянию происходит, в основном, на акустических колебаниях решетки. В той области температур подвижности зарядов изменяется как $\mu_a \sim f(T^{-1,5})$. При более низких температурах начинает сказываться рассеяние на ионизированной примеси (μ_u) и в области температур жидкого кислорода (азота) этот механизм становится преобладающим.

В случае наличия двух механизмов рассеяния (если процессы рассеяния независимы), то подвижность определяется следующим выражением:

$$\frac{1}{\mu_{a,u}} = \frac{1}{\mu_a} + \frac{1}{\mu_u}, \quad (2)$$

где μ_a и μ_u - подвижности заряда при рассеянии только на акустических колебаниях решетки или только на ионизированных примесей, соответственно, исходя из этого выражения и считая, что $\mu_a \sim f(T^{-1,5})$ а концентрации носителей заряда во всем интервалам температур остается неизменной, тогда $\mu_u \sim f(T^{-1,5})$ поскольку не изменяется концентрация рассеивающих (центров), нами были подсчитана температурная зависимость электропроводности - σ (рис. 2., кривая 1). Штриховая кривая рассчитана для случая $\mu_a \sim +(T^{-1,5})$. Как видно из рис.2, кривая 1 довольно хорошо описывается поведение электропроводности - σ. Предположение о постоянстве концентрации носителей заряда, по всем интервалам температур не противоречит наблюдаемому росту коэффициента Холла $R_н$ при температурах ниже 220К. Этот рост приблизительно на 30% при 90 К может быть обусловлен изменением фактора рассеяния на акустических и на ионных.

Оценена также эффективная масса плотности состояния дырок в $\mathrm{I}n_2Te$. Эффективная масса дырок была оценена по данным термо – э.д.с. и эффекта Холла $R_н$. Оценка производилась для такого интервала температур, где термо-э.д.с. изменяется как $\frac{3}{2}\cdot\frac{K}{e}\ell gT$ (рис.3) и где рассеяние на ионизированных примесях не играет существенной роли (360-390К).При температурах ниже 360 К термо – э.д.с. изменяется более резко, чем $\frac{3}{2}\cdot\frac{K}{e}\ell nT$. Выше 400К термо-э.д.с. начинает уменьшаться. Это, по – видимому, обусловлено влиянием зоны проводимости эффективной массы дырок оказалось равной 0,9 m_o т.е. близкой свободного электрона. Исследовано отношение подвижностью заряда $в = \frac{\mu_\rho}{\mu_n}$ или $в = \frac{\mu_a}{\mu_u}$. В этом отношении интересно поведение образца 1. Есть основания считать, что не стабильность его обусловлена неоднородностью (не в однофазностью), а именно наличием в образце свободного индия. Именно с этим связан различный характер температурной зависимости электропроводности - σ и эффекта Холла - $R_н$ при охлаждении от температуры выше и

ниже 429К, т.е. выше и ниже температуры плавления индия. Для выяснения факта неоднофазности был проделан термический и металлографический анализ кристаллов, из которых были вырезаны образцы 1 и 2.

На термограммах нагревания и охлаждения (нагрев производился до 700 К) при большом усилении сигнала дифференциальной термопары были замечены слабые, но каждый раз повторяющиеся при соответствующих температур плавлении и кристаллизации индия при температуре 429 К и монотектической реакции при 696 К. На термограммах кристаллов серии 2 этих эффектов не обнаружено. Микроскопические исследования проводились на травленных сколах в плоскости (010) и микрошлифа $\vec{c}$. В кристаллах серии 1. удалось обнаружить редкие иглоподобные включения индия. Изучение кристаллов серии 2 позволило сделать заключение, что они являются однофазными. Из данных для образца 1 можно получить некоторые сведения и о подвижности электронов (μ_n) в In_2Te. Данные для эффекта Холла - $R_н$ свидельствуют о том, что подвижность электронов (μ_n) в In_2Te больше чем подвижность дырок (μ_p). Данные для эффекта Холла $R_н$ свидетельствуют о том, что подвижность электронов μ_n в In_2Te должна быть гораздо больше подвижность дырок (μ_p) т.е. $\mu_n >> \mu_p$. Отношение подвижности электронов и дырок $(\frac{\mu_n}{\mu_p} = в)$ может быть получено из выражения:

$$\frac{|R_{n(\max)}|}{R_P} = \frac{(в-1)^2}{4в}, \qquad (3)$$

где $R_{n(\max)}$ - максимальное значения коэффициента Холла в отрицательной области; R_p - значение коэффициента Холла в области истощения.

В наших экспериментах не было достигнута $R_{n(\max)}$, однако значение коэффициента Холла $R_н$ в отрицательной области превышающие R_p. На основании этого можно утверждать, что $\frac{|R_{n(\max)}|}{R_p} > 1$, это значит, что отношение подвижности носителей заряда $в = \frac{\mu_n}{\mu_p} > 6$

Ключевые слова: Бинарных соединении индий теллур (In_2Te), электропроводность, коэффициент Холла, коэффициент термо – э.д.с., подвижность, температурная зависимость.

Литература:

1. Каримов С. К. Полупроводниковые холькогенидов таллия. Изд-во «Металлургия», Москва , 1982, 128 с. с илл.

2. Каримов С. К. Физика и химия бинарных полупроводниковых холькогенидов таллия. Изд-во АНРТ, «Дониш», Душанбе, 1998, 360 с. с илл.

ҲОДИСАИ ГУЗАРОНАНДАГӢ ДАР In_2Te

Каримов С. К.

Дар натиҷаи омӯзиши ҳодисаҳои электргузаронӣ - σ, коэффитсиентҳои Холл (R_n) ва ҚЭҲ-и гармоӣ (α)дар ҳароратҳои паст (азоти моеъ) ва баланд, консентратсия ва ҳаракатнокии ҳомилони заряд дар кристаллҳои In_2Te намуди 1 (оттажёный) ва 2 (до закалька) омӯхта шуд. Ҳаракатнокии зарядҳои ионизатсияшуда ва активатсияшуда муайян карда шуданд. Нисбати ҳаракатнокии зарядҳои манфӣ (μ_n) ба зарядҳои мусбат (μ_p): $\frac{|\mu_n|}{\mu_p} = в > 6$ муайян карда шуд. Ин нишон медиҳад, ки дар In_2Te $\mu_n > \mu_p$ яъне $m_p^* > m_n^*$ (m_p^* и m_n^* - массаи эффективии электрон ва ҷавф). Пас маълум мешавад, ки дар In_2Te зарядҳои ҷараёнгузаронанда асосан электронҳо мебошанд.

Калидвожаҳо: Пайвастагии бинарии индий теллур (In_2Te), ҷараёнгузаронӣ, коэффитсиенти Холл, коэффитсиенти ҚЭҲ – и гармоӣ, ҳаракатнокӣ, вобастагии ҳароратӣ.

THE PHENOMENON OF MIGRATION IN In_2Te

S.K. Karimov

The study cases conductivity (σ), Hall coefficient (R_n) and thermo -e.d.s (α) at low temperatures (liquid nitrogen) and higher temperatures were studied concentration and mobility of charge carriers in the crystals of type $In_2Te\,1$ and 2 (before hardening). Determined ionizing and activation charge mobility. Defined by the ratio of the negative charge of mobility (μ_n) on a positive charge (μ_p): $\frac{|\mu_n|}{\mu_p} = в > 6$. This shows that In_2Te $\mu_n > \mu_p$ that is the effective mass of holes greater than the effective mass of the electrons $m_p^* > m_n^*$ (m_p^* and m_n^* - the effective mass of the electrons and holes). Then it is clear that the In_2Te main conductive charges are electrons.

Keywords: Binary compound of indium, tellurium (In_2Te), electrical conductivity, Hall coefficient, the coefficient of thermo - e.d.s., mobility, temperature dependence.

ЗАДАЧА ГИЛБЕРТА С НАГРУЖЕННЫМИ СВОБОДНЫМИ ЧЛЕНАМ И С ДОПОЛНИТЕЛЬНЫМИ УСЛОВИЯМИ

Р. Акбаров, д.ф.м.наук –профессор, Ш. Мухторова, ассистент кафедры высшей математики КГУ им. Абуабдуллох Рудаки

1.Постановка задачи. Пусть L- гладкий замкнутый контур, ограничивающий внутреннюю область $D^{+} \equiv D,\quad a(s), b(s), c(s)$ действительные функции дуги s контура удовлетворяющие условия Гельдера. Краевой задачей Гильберта с нагруженными свободными членами и с дополнительными условиями будем называть следующую задачу

Найти все функции $\phi(z) = u(x,y) + i\vartheta(x,y)$, определенными в D/L, аналитические на D , H- непрерывно продолжимые на L, предельные значения действительных и мнимых части, которых удовлетворяют на контуре линейному соотношению

$$a(s)u(s) + b(s)\vartheta(s) = c(s) + \sum_{k=1}^{m} \alpha_k \theta_k(s),$$

или

$$\mathrm{Re}\left[(a - ib)\phi(z)\right] = c(s) + \sum_{k=1}^{m} \alpha_k \theta_k, \qquad (1)$$

где $\alpha_k (k = 1,2,....m)$ -некоторые неизвестные вещественные коэффициенты, $\theta_k(s)$- заданные линейно-независимые вещественные функции. Дополнительно, требуется определит постоянные $\alpha_k (k = 1,2,...m)$ такими, чтобы (1) имело место многообразие решений из которого затем выбираются решения, которые бы удовлетворяли дополнительными условиями

$$\mathrm{Re}\int_L \phi(\tau) g_j(\tau) d\tau = h_j,\ j = 1,2....p, \qquad (2)$$

где $g_1(t), g_2(t),......, g_p(t)$ –заданные линейно-независимые функции,а $h_1, h_2,...h_p$- заданные вещественные постоянные.

Дополнительная сумма в правой части равенства (1) с дополнительными условиями на решения представленными равенством (2), отличает задачу Гильберта сформулированную в заголовке от классических постановок $[1-2]$

В случае, когда все $\alpha_k \equiv 0$ и отсутствуют все условия (2), никаких дополнительных членов не задается и задача (1) переходит в хорошо изученную классическую задачу Гильберта $[1-3]$, которая при c(s)=0 является однородной и при $c(s) \neq 0$ неоднородной. Задача (1) с учетом заданных главных частей в случае $\alpha_k \equiv 0$, изучен в $[4]$.

Будем считать, что коэффициенты $a(s), b(s)$ не обращаются одновременно в нуль и удовлетворяют условия $a^2(s) + b^2(s) = 1$.

Сформулированную задачу, следуя классическому случаю, будем называть «внутренняя» задача Гильберта с нагруженными свободными членами в правой части и с дополнительными условиями на решение. Аналогично на ставится «внешняя задача» (для внешней области D^{-}).

2. РЕШЕНИЕ ЗАДАЧИ. Понятие регуляризующий множитель вводится в [1]. Пусть s-угловая координата точки z на окружности $|z|=1$, так что $t=t(s), a(s)=a(t(s)), b(s)=b(t(s))$ и $P(s)$ действительная функция аргумента s. Мы должны умножить функцию $a(s)+ib(s)$ на $p(s)$ так, чтобы функция $p(s)[a(s)+ib(s)]$ была граничным значением аналитической в D^+ и непрерывной в единичном круге функцией, т.е.

$$\phi^+[t(s)]=p(s)[a(s)+ib(s)], \quad t(s)\in L$$

Область D^+ содержит начало координат, так как $p(s)$ принимает действительные значения , её индекс равен о; следовательно,

$$\text{ж} = ind\phi^+(t(s))=ind[a(s)+ib(s)]$$

Поэтому

1) если $\text{ж}=0$,то $\phi(z)$ не имеет нулей в D^+;

2) если $\text{ж}>0$, то $\phi(z)$ имеет ровно ж нулей в D^+;

3) если $\text{ж}<0$, то $\phi(z)$ не может быть аналитической в D^+.

Рассмотрим каждой случай в отдельности. *В случае ж*$=0$, $\phi(z)$ можно представить в виде

$$\phi(z)=e^{I\gamma(z)}=e^{i[\omega(z)+i\omega_1(z)]}=e^{-\omega_1(z)+i\omega(z)},$$

где обе функции $\omega(z)$ и $\omega_1(z)$ принимают действительные значения и ограничены. Тогда на границе области D^+ будет выполнятся равенство

$$P(s)[a(s)+ib(s)]=e^{i\gamma(t(s))}=e^{-\omega_1(t(s))}\cdot e^{i\omega(t(s))} \qquad (3);$$

следовательно ,

$$p(s)\sqrt{a^2}(s)+b^2(s)=e^{-\omega_1(t(s))}$$

т.е

$$p(s)=e^{-\omega_1(t(s)}, \quad \omega(t(s))=arctg\frac{b(s)}{a(s)} \qquad (4)$$

Поскольку в рассматриваемом случае, $Ln\phi(z)$ должен быть аналитической функцией в области D^+ , функция $\omega(z)$ является гармонической в этой области. Её граничные значения определяются формулой (4),так что $\omega(z)$ в области D^+ определяется по формуле Пуассона [1].Далее ,поскольку функции $a(t)$ и $b(t)$ удовлетворяют на L условие Гельдера, то $\omega(t(s))$ также удовлетворяет условие Гельдера.

Поэтому из формулы Шварца будем иметь

$$\gamma(z)=\omega(z)+i\omega_1(z)=\frac{1}{2\pi i}\int_L\left[arctg\frac{b(\tau)}{a(\tau)}\frac{\tau+z}{\tau-z}\cdot\frac{d\tau}{\tau}\right] \qquad (5)$$

Теперь разделим обе части краевого условия (1) на регуляризующей множитель функции $a(s)+ib(s)$:

$$\frac{\mathrm{Re}\,\phi(z)}{e^{i\gamma(t)}}=e^{\omega_1(t)}\left[c(t)+\sum_{k=1}^{m}\alpha_k\theta_k(t)\right] \qquad (6)$$

Краевое условия (6) есть условие задачи Дирихле. Взяв от обеих частей оператора Шварца и выражая $\phi(t)$ получим:

$$\begin{aligned}\phi(z)&=e^{i\gamma(z)}\left\{S(e^{\omega_1(s)}\left[c(s)+\sum_{k=1}^{m}\alpha_k\theta_k(s)\right])+i\beta_0\ \right\}=\\&=e^{i\gamma(z)}\left\{S\left[e^{\omega_1(s)}c(s)\right]+\sum_{k=1}^{n}\alpha_k S\left[e^{\omega_1(s)}\theta_k(s)\right]+i\beta_0\ \right\}\end{aligned} \qquad (7)$$

В случае $ж>0$, положим Ф(z)=zж $e^{-\omega_1(t)}$,тогда

$$P(s)=\frac{|t(s)|^{æ}e^{-\omega_1(t(s))}\cdot}{\sqrt{a^2(s)+b^2(s)}}=|t|^{æ}e^{-\omega_1(t)}, \qquad (8)$$

$\omega(t)=arcg\{(t(s))^{-æ}[a(s)+ib(s)]=arcg\frac{b(s)}{a(s)}-æ\arg t(s)$ и для функции $\gamma(z)=\omega(z)+i\omega_1(z),$ получаем представление

$$\gamma(z)=\omega(z)+i\omega_1(z)=\frac{1}{2\pi}\int_L[\ arctg\frac{b(s)}{a(s)}-æ\arg\tau\ ]\frac{\tau+z}{\tau-z}\frac{d\tau}{\tau} \qquad (9)$$

Теперь разделим обе части краевого условия(1) на $t^{æ}e^{i\gamma(t)}$, тогда

$$\frac{\mathrm{Re}\,\phi(t)}{t^{æ}e^{i\gamma(t)}}=|t|^{-æ}e^{\omega_1(t)}\left[c(t)+\sum_{k=1}^{m}\alpha_k\theta_k(t)\right] \qquad (10)$$

Краевое Условие (10) есть условие задачи А, следовательно по формуле (12) будем иметь:

$$\phi(z)=z^{æ}e^{i\gamma(z)}\left\{S\left[|t|^{-æ}e^{\omega_1(s)}c(s)\ \right]+\sum_{k=1}^{m}\alpha_k S\left[|t|^{-æ}e^{\omega_1(s)}\theta_k(s)\ \right]+Q(z)\ \right\} \qquad (11)$$

В случае $ж<0$, если положить $\phi(z)=z^{æ}e^{i\gamma(Z)}$ где функция $\gamma(z)$ определена формулой (9), то из (10) можно вывести, что $\phi(z)$ регулярна всюду в D^+ , за исключением точки $z=0$, где эта функция имеет полюс порядка -ж . Кроме того, функция $\phi(z)$ непрерывна на границе L и

$\phi^+(t(s))=p(s)[a(s)+ib(s),\quad]$ где $p(s)$ задана соотношением (8). В этом случае $Q(z)\equiv 0$,тогда

$$\phi(z)=z^{æ}e^{i\gamma(z)}\left\{S\left[|t|^{-æ}e^{\omega_1(s)}c(s)\ \right]+\sum_{k=1}^{m}\alpha_k S\left[|t|^{-æ}e^{\omega_1(s)}\theta_k(s)\ \right]+ic_1\ \right\} \qquad (12)$$

Для того, чтобы получить аналитическое решение следует в формуле (12) положить $c_1=0$ и потребовать, чтобы оператор

$$S\left[|t|^{-æ} e^{\omega_1(s)} c(s)\ \right] + \sum_{k=1}^{m} \alpha_k S\left[|t|^{-æ} e^{\omega_1(s)} \theta_k(s)\ \right] \qquad (13)$$

имел нуль порядка **-ж** в начале координат. Это даст -2- ***ж*** 1 условий которым должен удовлетворят свободный член и дополнительные члены для, того чтобы решение задачи было возможно. Не имея явного выражения оператора Шварца для произвольного контура, нет возможности выписать эти условия разрешимости в общем случае.

Потребуем теперь, чтобы решение задачи (1) представленное формулой (11) удовлетворяло дополнительным условиям (2). Подставляя (11) в (2) имеем:

$$\operatorname{Re}\int_L \phi(\tau) g_j(\tau) d\tau = h_j \Rightarrow \operatorname{Re}\int_L \tau^{æ} e^{i\gamma(\tau)} S\left[|\tau|^{-æ} e^{\omega_1(\tau)} c(\tau)\ \right] g_j(\tau) d\tau +$$
$$+ \sum_{k=1}^{m} \alpha_k \operatorname{Re}\int_L \tau^{æ} e^{i\gamma(\tau)} S\left[|\tau|^{-æ} e^{\omega_1(\tau)} \theta_k(\tau)\right] g_j(\tau) d\tau + \qquad (14)$$
$$+ \operatorname{Re}\int_L \tau^{æ} e^{i\gamma(\tau)} Q(\tau) g_j(\tau) d\tau = h_j, \qquad (j = 1,2,\cdots,p)$$

Вводя обозначения

$$\beta_{kj} = \operatorname{Re}\int_L \tau^{æ} e^{i\gamma(\tau)} S\left[|\tau|^{-æ} e^{\omega(\tau)_1} \theta_k(\tau)\ \right] g_j(\tau) d\tau \quad (k = 1,2,...m;\ j = 1,2..p)$$
$$d_j = h_j - \operatorname{Re}\int_L \tau^{æ} e^{i\gamma(\tau)} S\left[|\tau|^{-æ} e^{\omega_1(\tau)} c(\tau)\right] g_j(\tau) d(\tau) - \operatorname{Re}\int_L \tau^{æ} e^{i\gamma(\tau)} \theta(\tau) g_i(\tau) d(\tau)$$

Равенству (14) придадим следующей вид:

$$\sum_{k=1}^{m} \beta_{kj} \alpha_k = d_j, \qquad (j = 1,2,...,p) \qquad (15)$$

представляющий собой систему ***p*** алгебраических уравнений ***с m*** неизвестными $\alpha_1, \alpha_2, ...\alpha_m$. Пусть $p = m$, тогда матрица $\|\beta_{kj}\|$- квадратная и если $\Delta = \det\|\beta_{kj}\| \neq 0$,то система (15) имеет и притом единственное решение при любых d_j .Таким образом, справедливо следующая.

Теорема *Задача Гильберта с нагруженными свободными членами в правой части (1) и с дополнительными условиями на решения (2) приводится к линейном алгебрической системе (15) с p вещественными уравнениями и с m неизвестными* $\alpha_1, \alpha_2, ..., \alpha_m$ *. Если p=m и определитель системы (15) не равен нулю, то она разрешима единственным образом при любых* d_j $(j = 1,2,...m)$ *и тогда при* $ж \geq 0$ *общее решение задачи (1)-(2) дается формулой (11) и содержит 2ж+1 вещественными коэффициентами.*

Ключевые слова: краевая задача, нагрузка, дополнительные условия.

Литература:

1. Акбаров Р. Краевые задачи теории аналитических функции с заданными главными частями и им соответствующие особые интегральные уравнения. Душанбе, «Дониш», 2006.
2. Гахов Ф.Д. Краевые задача. М; Наука, 1972.

3. Михайлов Л.Г.Новый класс особых интегральных уравнений и его применения к дифференциальным уравнениям с сингулярными коэффициентами Душанбе, «Дониш» 1963.
4. Мусхелишвили Н.И. Сингулярные интегральные уравнения. М:, Наука, 1968.

ЗАДАЧА ГИЛБЕРТА С НАГРУЖЕННЫМИ СВОБОДНЫМИ ЧЛЕНАМ И С ДОПОЛНИТЕЛЬНЫМИ УСЛОВИЯМИ

Р.Акбаров, Ш.Мухторова

В статье исследуется задача Гильберта с нагруженными свободными членами и дополнительными заданиями граничных моментов для односвязной области.

Ключевые слова: краевая задача, нагрузка , дополнительные условия

I HILBERT PROBLEM WITH LOADED FREE TERMS AND WITH THE ADDITIONAL CONDITIONS

R.Akbarov , Sh.Mukhtorova

In the article investigates the Hilbert problem with loaded free terms and additional tasks boundary moments for a simply connected domain.

Keywords: boundary problem, load, additional conditions.

ҲАЛ ВА ТАДҚИҚИ МАСЪАЛАҲОИ МАТНИЕ, КИ БА МУОДИЛА ВА НОБАРОБАРИҲО ОВАРДА МЕШАВАНД

Раҳимов Н., муаллими калони кафедраи методикаи таълими математика,
Шарифов Ш., муаллими калони кафедраи методикаи таълими математикаи
ДДК ба Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар масъалаҳои матнӣ муносибати байни бузургиҳои матлуб, додашудаҳои ададӣ ва параметрҳо пешакӣ оварда нашуда, балки аз шарти масъала, ки бо сухан ифода мешавад, барқарор мешаванд. Бузургиҳои матлуб ё бузургиҳои дигаре, ки тавассути онҳо ин бузургиҳо ёфта мешаванд, номаълумҳо ном гирифтаанд. Ҳамаи муносибатҳои байниҳам новобастаи додашудаҳо ва бузургиҳои номаълум ё бевосита дар шарти масъала оварда мешавад, ё аз мазмуни масъала бармеояд, ё онҳоро ба воситаи муҳокимарони дар намуди муодила ё нобаробарӣ менависанд.

Ҳамин тариқ, аз рӯи шарти масъалаи додашуда баробарӣ ё нобаробариҳоро бо номаълумҳои матлуб тартиб медиҳанд. Ин муносибатҳо дар ҳолати умумӣ ягон системаи омехтаро ташкил медиҳанд. Дар ҳолатҳои хусусӣ ин система метавонад муодила ё нобаробариро дар бар нагирад, балки аз як муодила ё нобаробарӣ иборат шавад.

Агар бузургиҳои маълум маҳсуб шуда, дар намуди умумӣ дода шуда бо ҳарфҳо ифода шаванд, пас муодила (ё нобаробарӣ) параметрҳоро дар бар мегирад. На ҳамеша шарте, ки бояд номаълум ё параметрҳоро қаноат кунад, бо баробарӣ ё нобаробарӣ ифода меёбанд. Масалан, шарти адади бутун ё ратсионалӣ будан ба воситаи баробарӣ ё нобаробарӣ дода намешавад. Шарти ба қиматҳои имконпазири нобаробарӣ ё

параметрҳо такякунанда моҳияти ҳамон шартҳои иловагие мебошад, ки аз рӯи он ҳалли системаи омехта дар назар дошта мешавад.

Ҳамин тавр, дар ҳолати умумӣ ҳалли масъалаҳо ба ҳалли системаи омехтаи ҳосилшуда дар ягон майдони ададӣ бо шартҳои иловагии муайян оварда мешавад. Шарти ниҳой – аз маҷмӯи ҳамаи ҳалҳои системаи омехта, интихоб кардани ҳамон ҳалҳое мебошад, ки ба соҳаи қиматҳои имконпазири номаълум дохил мебошанд.

Агар муҳокимароние, ки дар асоси он муносибатҳо (муодила ё нобаробарӣ) тартиб дода мешаванд, дар ягон ҳолати махсус қабулнашаванда бошад, пас ин мавридро алоҳида пайгирӣ намудан лозим аст.

Одатан, дар ҳал ва тадқиқи масъалаҳо дар асоси мазмуни мушаххаси шарҳҳое ворид мегарданд, ки мавридҳои ҳал надоштан ё ҳалҳои бешумор доштанро нишон медиҳад. Аксаран дар тадқиқи масъалаҳо шартҳои иловагие ворид мешаванд, ки ба шарҳи мушаххаси ҳал мусоидат мекунад. Агар ягон номаълум бузургиеро ифода кунад, ки дар ду самти муқобил ҷой дошта бошад, пас шарт гузоштан лозим аст, ки он дар кадом ҳолат мусбат ва дар кадом ҳолат манфӣ мешавад.

Ҳалли ҳамон як масъала метавонад хеле содда ё хеле мураккаб бошад. Ин аз интихоби бузургии ба сифати номаълум қабул шуда ва аз интихоби муносибати новобастае, ки дар асоси он системаи омехтаи мувофиқ тартиб додашуда аст, вобавстагӣ дорад.

Масъалаҳои аз ҳалли мушкилотҳои назарявӣ ва амалӣ ба амал омада махсусиятҳои мушаххас доранд, ки ҳал ва тадқиқи онҳо гуногуншакл мебошанд.

Якчанд аз ин гуна масъалаҳоро пешниҳод намуда, ҳалли онҳоро тавассути муҳокимарониҳо меорем.

Масъалаи 1. Арзиши 1кг молро ёбед, агар ҳангоми ба 5 сомонӣ кам кардани k кг– и он, арзиши n кг-и он бо зиёдшавӣ ба 2 сомонӣ ҳосил шавад.

Ҳал: Бигузор $x -$ нархи 1кг мол бошад. Пас, $\mathrm{k}x -$ арзиши k кг ва nx- арзиши n кг мол мешавад. Аз рӯи шарти масъала:

$\mathrm{k}\,x - 5 = \mathrm{n}x + 2$ ё $(\mathrm{k}-\mathrm{n})\,x = 7 \quad x > 0$

Қиматҳои имконпазири параметрҳои k ва n бо шарти $\mathrm{k} > 0, \quad \mathrm{n} > 0$ муайян мешавад.

Системаи омехтаи (1)-ро ҳал мекунем.

1. $x = \frac{7}{\mathrm{k}-\mathrm{n}}$ ҳангоми $\mathrm{k} \neq \mathrm{n}$ будан.
2. Ҳангоми $\mathrm{k} = \mathrm{n}$ будан муодила ҳал надорад.

Дар мавриди (1) нобаробарии $x > 0$ ҳангоми $\mathrm{k} > \mathrm{n}$ будан иҷро мешавад. Агар $\mathrm{k} < \mathrm{n}$ бошад, муодила дорои решаи манфӣ мешавад, ки дар ин ҳолат ба мазмуни масъала мувофиқ намебошад.

Ҳамин тариқ дар асоси муҳокимарониҳои фавқ соҳиб мешавем:

$x = \frac{7}{\mathrm{k}-\mathrm{n}}$, ҳангоми $\mathrm{k} > \mathrm{n}$. Ҳангоми (1) $\mathrm{k} < \mathrm{n}$ будан масъала ҳал надорад. Масъала метавонад ҳалҳои бешумор дошта бошад.

Якчанд ҳалли бутуни онро нишон медиҳем

1. $\mathrm{k} = 8, \mathrm{n} = 1,$
2. $\mathrm{k} = 9, \mathrm{n} = 2,$

3. $k = 10$, $n = 3$,

4. $k = 11$, $n = 4$, ва ғайраҳо.

Мавриди 2. ($k = n$) имконнопазир аст, зеро он ба шарти масъала муқобил аст.

Масъалаи 2. Маблағи 78 сомониро бо аломатҳои пулии 5- сомонӣ ва 3- сомонӣ, ба чанд тарз додан мумкин аст?

Ҳал: Бигузор x ва y миқдори матлуби аломатҳои пулии 5-сомонӣ ва 3- сомонӣ бошанд. Дар асоси ин шарт муодилаи дуномаълумаи
$5x + 3y = 78$ -ро ҳосил мекунем.

Ин масъаларо бо ворид кардани шарти иловагии мусбати бутун будани x ва y ҳал мекунем. Муодилаи додашударо дар соҳаи ададҳои бутун ҳал мекунем. Бо усули санҷиш муқаррар кардан мумкин аст, ки ҳангоми $x = 0$ будан $y = 26$ мешавад, яъне ин ҷуфт ҳалли муодила мешавад.

Аз ин ҷо, ҳалли умумиро дар намуди зерин навишта метавонем.

$$x = 3t, \quad y = 26 - 5t$$

Барои он ки муодиларо дар маҷмӯи ададҳои бутуни мусбат ҳал кунем, бояд нобарибариҳои зеринро илова кунем:

$$x \geq 0, \qquad y \geq 0, \qquad 26 - 5t \geq 0.$$

Аз ин ҷо бармеояд, ки $0 \leq t \leq \frac{26}{5}$

6-қимати бутуни t нобаробариро қаноат мекунад.

$$t_1 = 0, t_2 = 1, t_3 = 2, t_4 = 3, t_5 = 4, t_6 = 5,$$

Дар асоси ин қиматҳои параметр ҳалҳои матлубро ҳосил мекунем:
$x_1 = 0,\ y_1 = 26,\ x_2 = 3,\ y_2 = 21,\ x_3 = 6,\ y_3 = 16,\ x_4 = 9,\ y_4 = 11,\ x_5 = 12,\ y_5 = 6,\ x_6 = 15,\ y_6 = 1$.

Масъалаи 3 . Ду тарафи a ва b -и секунҷаи ABC дода шудааст. Суммаи баландиҳои h_a, h_b-и бо ин тарафҳо гузаронидашуда, ба баландии h_c – и ба тарафи сеюм гузаронидашуда баробар аст. Тарафи сеюми секунҷаро ёбед:

Ҳал: $x = c$ ифода мекунем, Аз рӯи шарти масъала : $h_a + h_b = h_c$ (1)

Ҳосили зарби тарафи секунҷа ба баландие , ки ба ин тараф гузаронида шудааст. ба дучандаи масоҳати секунҷа баробар аст.

$h_a \cdot a = h_b \cdot b = h_c \cdot x$ (1) Аз ин ҷо меёбем:

$$h_a = \frac{h_c \cdot x}{a}, \qquad h_b = \frac{h_c \cdot x}{b}$$

Ин қиматҳоро дар муодиаи (1) гузашта, меёбем.

$$\frac{x}{a} + \frac{x}{b} = 1 \qquad \text{ё} \qquad b\,x + a\,x = a\,b$$

Барои муайянӣ a -ро тарафи калони секунҷа меҳисобем.

Аз рӯи хосияти секунҷа, ки тарафи дилхоҳи он аз суммаи ду тарафи дигари он кӯтоҳ ва аз фарқи ин ду тараф дарозтар аст, соҳиб мешавем:

$$a - b < x < a + b$$

Ҳалли масъала , ба ҳалли системаи омехтаи зерин оварда мерасонад.

$$\begin{cases} b\,x + a\,x = a\,b \\ a - b < x < a + b \\ x > 0, a > 0, b > 0 \end{cases}$$

Муодиларо ҳал карда ҳосил мекунем:

$x = \frac{a+b}{a+b} > 0$

Ин қимати x -ро дар нобаробарӣ гузошта ҳосил мекунем:

$a - b < \frac{ab}{a+} < a + b$ ё $a^2 - b^2 < ab < (a+b)^2$

Нобаробарии $ab > (a + в)^2$ айниятан иҷро мешавад, бинобар ин иҷроиши нобарибарии $a^2 - b^2 < ab$ кифоя аст . $a^2 - b^2 - ab < 0$

Тарафи чапи нобаробариро ба зарбкунандаҳо ҷудо мекунем.

$\left(\frac{a+b}{2}\right)^2 - \frac{5}{2} b^2 = \left(a + \frac{\sqrt{5-1}}{2} b\right)\left(a - \frac{\sqrt{5-1}}{2} b\right)$ қайд мекунем, ки ҳангоми $a > 0$ будан зарбкунандаи якум мусбат аст, бинобар ин нобаробарӣ ба нобаробарии хаттии зерин эквивалент аст,

$a - \frac{\sqrt{5-1}}{2} b < 0$, аз ин ҷо $a < \frac{\sqrt{5-1}}{2} b$

Пас, $x = \frac{ab}{a+b}$ мешавад, ки дар ин ҷо $0 < b < a < \frac{\sqrt{5-1}}{2} b$ аст.

Азбаски дар доираи фанҳои омӯзиши ҳал ва тадқиқи чунин масъалаҳо бо сабаби маҳдудияти имконият номумкин аст, пас ҳалли онҳоро дар маҳфилҳои фанни ба роҳ мондан мувофиқ аст.

Муҳиммияти мавзуъро бо он асоснок менамоем, ки ҳалли ин гуна масъалаҳо дар воқеъият ногузир буда, дар айни ҳол ба муҳокимарониҳои донишҷӯён ва истифодаи самараноки дониш ва малакаҳои амалии онҳо мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: муносибат, баробарӣ, нобаробарӣ, параметр, айният, татқиқ, шарҳ, системаи омехта, бузургиҳои матлуб, масъалаҳои матнӣ.

Адабиёт:

1. А.Г.Цыпкин. Маълумотнома аз математика, Душанбе, «Маориф», 1989.
2. А.Д.Александров, Н.Ю.Нецветаев. Геометрия, Москва, «Наука», 1990.
3. С.И.Туманов, Элементарная алгебра, Москва, «Просвещание», 1970.
4. В.В.Зайцев, В.В.Рыжков, М.И.Сканави. Элементарная математика, Москва, «Наука». 1974.
5. Энциклопедический словарь юного математика. Москва. «Педагогика»,1989.

РЕШЕНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕКСТОВЫХ ВОПРОСОВ И ПРОБЛЕМ, КОТОРЫЕ УКАЗЫВАЮТСЯ РАВЕНСТВО И НЕРАВЕНСТВО

Рахимов Н., Шарифов Ш.

В статье приведены теоретические и практические сведения для решения и исследования текстовых вопросов и проблем, которые указывают равенство и неравенство, представлены несколько вопросов с целью лёгкого их выполнения, которые имеют свои характерные особенности.

Ключевые слова: связь, равенство, неравенство, параметр, тождественность, исследование, разъяснение, перемешанная система, требуемая величина, текстовые задачи.

DECISION AND RESEARCH OF TEXT QUESTIONS AND PROBLEMS WHICH ARE SPECIFIED EQUALITY AND THE INEQUALITY

Rahimov N., Sharifov Sh.

In article theoretical and practical data for the decision and research of text questions and problems which are specified equality and an inequality are resulted, some questions for the purpose of their easy performance which have the prominent features are presented.

Keywords: communication, equality, an inequality, parameter, identity, research, an explanation, the mixed system, demanded size, text problems.

АҲАМИЯТИ ХОҶАГӢ ВА РОҲҲОИ ПАРВАРИШУ МУҲОФИЗАТИ БАЪЗЕ НАМУДҲОИ ЁБОИИ АВЛОДИ *ALLIUM* L.

Бобоев Т., Бобоев М.Т., Қуллаев Ш., Ёқубов С., Бобоев Ш.

Масъалаи омӯзиши олами набототи худрӯи ҷумҳурӣ ва истифодаи оқилонаю сарфакоронаи онҳо яке аз масъалаҳои муҳими ҳалталаб буда, дар солҳои охир аҳамияти илмию амалии он ба маротиб афзудааст. Хусусан, боғикунонии гиёҳҳои нодиру камёфт ва гизоию шифобахши худрӯй дар шароити имрӯза басо зарур аст.

Дар шароити имрӯза масъалаи ҳифзу оқилона истифодабарии растаниҳои фоидаовар ва ғизоию шифобахши табиӣ басо ташвишовар мебошад. Ин гуна растаниҳо дар натиҷаи ҷамъоварӣ ҳамчун гиёҳҳои доругӣ, ғизоӣ, хӯроки чорво, ороишӣ ва ғ. ба ҳадди нестӣ расида истодаанд (Ҳоҷиматов, 1989). Ҳоло он ки омӯзиши хусусиятҳои химикию-фармакологии як қатор растаниҳои шифобахш ва ғизоӣ нишон дода истодааст, ки дар таркиби барг, поя, гул, мева ва решаи онҳо гурӯҳи калони пайвастагиҳои химиявие дучор мешаванд, ки барои табобати беморони гуногун заруранд. Аз солҳои 50-уми асри XX сар карда таъсири номатлуби одамон ба як катор набототи худрӯи шифобахш ва ғизоию хушгул ва дигар намудҳо хеле афзуд. Имрӯзҳо мардум ба миқдори бениҳоят зиёд барои тайёр кардани хӯрокҳои гуногун намудҳои гиёҳҳои худрӯй, алалхусус пиёзи анзур, модел, моил, бубанак, гуши бузак, сиёҳалафро ба бозорҳо мебароранд. Аксарияти онҳоро бо пиёзакашон ҷамъоварӣ мекунанд, ки минбаъд шумораашон рӯз то рӯз коҳиш ёфта истодааст ва аксарияташон ба Китоби сурхи Тоҷикистон ворид гаштаанд (Китоби сурхи Тоҷикистон, 1988). Аз ин лиҳоз кормандони боғи набототи дар Кӯлоббудаи Маркази илмии Хатлони Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба парвариши пиёзҳои нодир ва ғизоӣ, ки яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад пардохтанд.

Оилаи пиёзгулон (Alliaceae) дар Тоҷикистон намудҳои ороишӣ ва ғизои зиёд доранд, ки тақрибан 100 намдро ташкил медиҳанд. Баъзеи онҳо дар мамлакатҳои ғарбу аврупо боғӣ карда шудаанд ва дар он ҷойҳо талабгорони зиёд доранд. Қариб ҳамаи пиёзҳои мо – растаниҳои дорои нашъунамои баҳорӣ ё аввалҳои тобистон мебошанд (Флора, 1962).

Пиёзҳо ба муҳит хело устуворанд. Агар кишти тухмҳо дар тирамоҳ сурат гирад, майсаҳо дар баҳор якбора неш зада мебароянд. Кишти тухмҳо бояд дар чуқурии 1,0-1,5 см сурат гирад ва аз боло бо поруи пӯсида пӯшонида шаванд. Гулкунӣ баъд аз 3-4 соли пошидани тухм оғоз меёбад. Пиёзҳо хеле хуб инкишоф меёбанд ва нашъунамои хуб

доранд. Кӯчаткуниро дар тамоми фасл ва дар ҳама ҳолати рушдёбӣ гузаронида метавонанд.

Дар кабудизоркунӣ метавонем дар сабзамайдонҳо, роҳравҳо ва гулзорҳо бо дигар растаниҳое, ки дар як муддат ё дертар нашъунамо меёбанд шинонида шаванд.

Ба пиёзи ороишӣ пиёзи азимҷусса, баландқомат, анзур, қаратовӣ, кабуди осмонӣ ва Баршевский тавсия дода мешавад. Ҳамаи намудҳои пиёзиҳои қайдшуда – растаниҳои асаловари хуб низ мебошанд.

Пиёзакҳои пиёзи анзур дар хӯрок бо тарзи намакхӯрда ё очоронидан истифода бурда мешавад. Барги пиёзи азимҷусса, модел, бубанак, моил, гуши бузак хӯрданбоб аст.

Пиёзи анзур – *Allium stipitatum*

Дар Тоҷикистон дар ҷойҳои камзамин ва нишебиҳои санглох дар баландии аз 1200 то 3300 м аз сатҳи баҳр васеъ паҳн шудааст.

Дар боғи набототии шаҳри Кӯлоб аз соли 1999 парвариш меёбад. Пиёзакҳояш аз қаторкӯҳи Ҳазратишох ва кӯҳи Эмомаскара оварда шудаанд.

Пиёзи анзур – растании ғизоӣ ва ороишӣ буда, гулпояи баланд ва чатргулҳои калони диаметрашон 14-16 см доранд. Дар гултоҷаш гулҳои зиёди бунафши торики ситорашакл дошта, дар як гултоҷ миқдорашон то 300-350 дона мерасанд. Пояаш 120-150 см баландӣ дошта, ҳамвор, ранги сабзи торик дорад. Ҳамаи баргҳояш наздирешагӣ буда, тасмашакл ва сатҳи боло ва тагашон серқилча то 30-40 см дарозӣ ва 5-7 см паҳнӣ дорад. Мевааш кӯрашакли чиндормонанд буда, 0,5 см дарозӣ ва 0,7 см паҳноӣ дорад. Тухмҳояш сиёҳранг ва ноҳамвор буда, дар 1 г то 115 дона дида мешаванд (Бобоев Т., Бобоев М.Т., 2010а, б).

Дар боғи набототи шаҳри Кӯлоб охири январ ва аввали феврал рушди пиёз оғоз меёбад ва танҳо дар солҳое, ки саршавии баҳор дер меояд, баргҳо дар аввали март мебарояд. Дар охири март ва аввали апрел гулғунчаҳо пайдо мегарданд. Гулкунӣ аз нимаи дуюми апрел сар шуда, то миёнаҳои моҳи май давом мекунад. Тухмҳояш дар июн мепазанд. Дар давраи гулкунӣ – дар моҳи май аллакай пажмурдашавии баргҳо сар шуда, хушкшавӣ аз нӯги баргҳо оғоз мешавад. Дар охири июн қисми рӯизаминии растанӣ тамоман мемирад.

Рушди ин намуд дар кӯҳистон дертар сар мешавад. Дар он ҷо моҳи май–июн ва дар қисмати болотар дар моҳи июл гул мекунад. Пухтарасии тухмҳо дар моҳҳои июл ва август мушоҳида мешавад. Сипас давраи оромии решапиёзҳо сар шуда, дар ин ҳолат то боришоти тирамоҳӣ мемонанд. Баробар саршавии боришот дар тирамоҳ, аллакай рушди патакрешаҳо ба амал меояд, онҳо ба ҳар тараф парешон гардида, модаҳои ғизоиро ба реша меоранд ва бедоршавии пиёзреша сар шуда, минбаъд ҳатто дар фасли тирамоҳу зимистон қадкашии баргҳо мушоҳида мешаванд. Ҳамин аст, ки баробари обшавии барфҳо, дар сатҳи хок пайдошавии баргҳои пиёзи анзур ба чашм мерасад.

Мушоҳидаҳои сершуморе, ки солҳои охир дар минтақаҳои гуногуни паҳншавии пиёзи анзур гузаронидем, нишон медиҳанд, ки қариб дар ҳамаи мавзеъҳои рушди он миқдораш хеле коҳиш ёфта, дар қисман ҷойҳо аллакай ба ҳадди нестӣ расидааст.

Аз рӯйи хусусиятҳои биоэкологияш пиёзи анзур ба гурӯҳи растаниҳои эфимероидҳо дохил шуда, рушдаш аввали баҳор сар шуда, баробари баландшаии ҳарорати ҳаво, дар охири баҳор ва аввали тобистон ба поён мерасад. Дар ин давраи начандон тӯлонӣ

растанӣ метавонад инкишоф ёфта, гул кунад ва тухмаш пухта расад, сипас ба ҳолати дуру дарози оромӣ гузарад.

Модел – *Allium giganteum*

Дар Тоҷикистон модел бештар дар ноҳияҳои ҷанубӣ паҳн гаштааст. Дар нишебиҳои кӯҳӣ байни дарахтон ва буттаҳо, баъзан вақт дар соҳили дарёҳо – дар шағалзамин мерӯяд. Аз рӯи баландӣ вай аз 500 то 2000 м аз сатҳи баҳр вомехӯрад.

Дар боғи набототии шаҳри Кӯлоб аз соли 1999 парвариш карда мешавад. Ин растании калону зебо хушагули ҷафси кӯррашакл дошта, диаметраш ба 10-14 см мерасад. Гулҳояш равшани бунафшранг, ситорашакл, баргҳои косагулаш паҳн, диаметраш ба 1 см баробар аст. Пояаш боқувват, рангаш кабудранг буда, ва 100-150 см баландӣ дорад. Баргҳояш калон, тасмашакл, ба монанди пояаш кабудранг буда, 30 – 40 см дарозӣ ва 8 – 12 см паҳнӣ дорад. Мевааш кӯраки маҷақмонанд буда, қариб 0,3 см баландӣ ва 0,6 см паҳнӣ дорад. Тухмҳояш сиёҳ, нокмонанд ва бо пардаи ноҳамвор пӯшида шуда, дар 1 г 227 дона дорад. Тирамоҳ тухми репродуксияи худиро дар моҳи ноябр коштем ва баҳорон дар моҳи март майсаҳо ба миқдори зиёд аз тухм баромада, то моҳи май рушд намуда, сипас ба хушкшави сар мекунанд. Дар соли аввал аз тухм танҳо як баргак баромада, дар ду соли минбаъд ин баргчаҳо калон шуда, аз соли чаҳорум сар кард дар баъзе фардҳо гулкунӣ ва тухмбанди мушоҳида мешаванд. Дар моҳи май-июн гулкунӣ ва дар моҳи июл пухта расидани тухмҳо ба амал омада, сипас пояи растани хушк мешавад.

Нашъунамои модел дар боғи набототии Кӯлоб дар моҳи феврал сар мешавад. Аввал баргҳои калон пайдо шуда, сипас дар охири моҳи март ё аввали моҳи апрел пояи гулдор пайдо мешавад, ки ғунчагулаш бо рӯйпӯши сабз печонида шудааст. Гулкунӣ дар авваи май сар мешавад ва дар аввали июн ба охир мерасад, яъне модел дар давоми як моҳи пурра гул мекунад. Тухмҳояш дар охири моҳи июн – аввали моҳи июл мепазанд. Баргҳояш мунтазам – аз охири моҳи апрел то миёнаҳои моҳи июн хушк шуда, ранги сурхчатоб мегиранд.

Мушоҳидаҳои сершуморе, ки солҳои охир дар минтақаҳои гуногуни паҳншавии модел гузаронидем, нишон медиҳанд, ки қариб дар ҳамаи мавзеъҳои рушди он миқдораш хеле коҳиш ёфта, дар қисман ҷойҳо аллакай ба ҳадди нестӣ расидааст. Бинобар ин, моделро ба Китоби сурхи Тоҷикистон ворид намудан лозим аст ва дар маҳалли паҳншавии он чораҳои пешгирии онро аз нобудшавӣ ба роҳ мондан даркор.

Пиёзи қоматбаланд, модел – *Allium makleana (elatum)*

Дар кӯҳҳо дар нишебиҳои шағалу сангдори қаторкӯҳҳои Ҳазрати Шоҳ дар баландии аз 1900 то 3500 м аз сатҳи бахр мерӯяд.

Ин растании калонҷусса буда, хушагули зебои кӯрашакл дорад, ки диаметраш 10-12 см.-ро ташкил медиҳад. Дар як қутр гулҳои зиёди гулобию бунафшранги ситорашакл дошта, баргҳои косагулаш борику нугтез мебошанд. Думчаҳои гулаш борик, 4-5 см дарозӣ доранд. Пояаш бебарг, сабз, 70-100 см баландӣ дорад. Шумораи баргҳояш 2-4 –то буда, хело калон ва сабз мебошанд.

Баргҳо 30-35 см дарозӣ ва 7-9 см паҳнӣ доранд. Мевааш – кӯраки кӯрашакл буда, диаметраш 5 мм мебошад. Тухмҳояш сиёҳ, шакли секунҷа дошта, вазни 1 г тухм ба 265 дона баробар аст.

Нашъунамои пиёзи қоматбаланд дар боғи набототии Кӯлоб дар миёнаҳои моҳи феврал сар мешавад. Гулкунӣ бошад дар охири моҳи апрел ва аввали май оғоз

мегардад. Тухмҳояш дар моҳи июн мепазанд ва дар ҳамон давр қисми рӯизаминии растанӣ мехушкад ва нашъунамои растанӣ ба итмом мерасад.

Дар шароити табиӣ дар кӯҳҳо ин намуди пиёз дар моҳҳои июн – июл гул карда, пухтарасии тухмҳо то моҳи август давом мекунад.

Ин намуди пиёз зимистони хунукро нағз гузаронида ба сармои сахт тобовар мебошад. Муддати дароз ҳамчун зироати барои ғизоӣ номувофиқ ҳисоб мeёфт, вале солҳои охир онро низ бари истеъмол ҷамъ меовардагӣ шуданд.

Пиёзи қаратовӣ – *Allium karataviense*

Пиёзи каратавӣ дар қисмати минтақаҳои кӯҳии Тоҷикистони Ҷанубӣ дар сангрезаҳои нишебии шағалдор байни буттаҳои сирак дар баландии аз 600 то 3000 м аз сатҳи баҳр мерӯяд.

Дар боғи набототи Кӯлоб аз соли аз соли 2006 парвариш карда мешавад. Пиёзакҳояшро аз қаторкӯҳҳои Хазрати Шоҳ ноҳияи Ш.Шоҳин (собиқ н.Шӯрообод) (Амрути хам) оварда шуданд.

Бисёр пиёзи зебою пастак, хушагули кӯрашакли калонаш гулчаҳои ситорашакли гулобию бунафшӣ дорад, ки диаметраш 8 – 10 см-ро ташкил медиҳад. Пояаш пастак, 15 – 20 см баландӣ дошта, аз баргҳояш кӯтоҳтаранд, рангаш сабз ва тобиши гулобӣ дорад. Баргҳояш калону элипсшакл, 20 -35 см дарози ва 8 – 15 см паҳн мебошанд. Ба ранги сабзи онҳо ранги сурх бисёр омехта мегардад, махсусан ранги сурхи равшан ҳангоми сабзиш дар давраи аввал, ки ҳусни ороишии ин растании аҷоибро дучанд мекунад.

Мевааш – дилмонанди баръакс, кӯсакаш бисёр калон, 8 – 10 мм паҳнӣ дорад. Тухмҳояш сиёҳ, ноҳамвор, каму беш ҳамвор, тухмшакл, дар як г 125 дона доранд.

Дар боғи набототи Кӯлоб пиёзи каратавӣ охири феврал ва аввали март қад мекашад, ғунчаҳояш дар охири март пайдо мегарданд ва шукуфтани гулҳо дар нимаи аввали апрел сурат мегирад. Гулкунӣ дар аввал ё байни май ба охир мерасад. Тухмҳояш дар июн мепазанд, ки баъди он нашъунамояш ба охир мерасад. Дар кӯҳҳо пиёзи каратавӣ дар моҳи июн гул мекунад ва тухмҳояш дар мохи август мепазанд.

Пиёзи каратавӣ аз дигар намудҳои пиёз дар боғпарварӣ бештар қадр карда мешавад. Махсусан вай дар теппачаҳои алпӣ ва бордюрҳои паст бисёр мувофиқ аст.

Пиёзи Баршевки – *Allium barszewskii*

Ба гурӯҳи намудҳои паҳншудаи пиёз мансуб меёбад. Дар нишебиҳои шағалдор, сангӣ ва камзамини кӯҳҳо байни дарахтон, буттаҳо ва алафҳо дар баландии аз 750 то 3500 м аз сатҳи баҳр мерӯяд.

Дар боғи набототи Кӯлоб аз соли аз соли 2000 парвариш карда мешавад. Ҳамасола аз тухмҳои рехташуда ба миқдори зиёд наврустаҳои нав месабзанд, ки ба пурра мутобиқшавии ин намуд дар водиҳо шаҳодат медиҳад. Растаниро аз ноҳияҳои гуногуни Тоҷикистони Ҷанубӣ овардаем.

Пиёзи Баршевский бисёр растании нафис, хурд, бо хӯшагули нимкӯрашакли 4-6 см. Гулҳояш зангӯламонанд, 1,3 – 1,5 см дарозанд, рангҳои қирмизӣ, гулобӣ, гулобии беранг ва аҳён ранги сафедро дар бар мегирад.

Гулчаҳояш дар думчаҳои борик, байни худ ноҳамвор, қирмизӣ ё сабзу қирмизӣ ҷой гирифтаанд. Пояаш борик, бисёр сабз, 65 – 75 см дарози, аз қисми поён бо остинаки баргҳои росту ҳамвор ё шахшул пӯшонида шудааст. Мевааш – кӯсаки сехонагӣ бо паҳлуҳои барҷаста, 0,5 см баландӣ ва 0,4 см паҳнӣ доранд. Тухмҳояш сиёҳ, ҳамвор, тухмшакли дарозрӯя, дар 1 гр. қариб 900 дона.

Дар боғи набототи шаҳри Кӯлоб пиёзи Баршевский дар феврал ё март қад мекашад. Дар моҳи май - аввали июн ба гулкунӣ оғоз мекунад, мевааш дар охири июн мепазанд ва дар ҳамон давра қисми рӯизаминии он мемирад. Дар кӯҳҳо вобаста ба баландии ҷоигиршавиаш, дар моҳҳои июн –июл, ва дар қисми болоӣ дар моҳи август гул мекунад. Пухтани тухмҳо дар мохи сентябр-октябр ба амал меояд.

Калидвожаҳо: зоти *Allium* L., аҳамияти хоҷагӣ, муҳофизат, интродуксия, боғи ботаникӣ.

Адабиёт:

1. Бобоев Т., Бобоев М.Т. Изучение биоэкологические особенности редких и исчезающих видов растений Южного Таджикистана способы их размножение и сохранение. Деп. в НПИЦентр 27.12.2010а (№ 0103 ТД058). С. 52-54.
2. Бобоев Т., Бобоев М.Т. Растаниҳои нодиру камёфтро бояд ҳифз намуд. Душанбе, 2010б. 16 с.
3. Красная книга Таджикской ССР. Изд-во Дониш, Душанбе, 1988. 336 с.
4. Ходжиматов М. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана. Д. 1989.
5. Флора Таджикской ССР, т. I-IV. Изд-во АН СССР. М.-Л., 1962.

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ, ИНТРОДУКЦИЯ И МЕРЫ ОХРАНЫ НЕКОТОРЫХ ДИКОРАСТУЩИХ ВИДОВ РОДА *ALLIUM* L.

Бобоев Т., Бобоев М.Т., Куллаев Ш., Ёкубов С., Бобоев Ш.

В статье рассматривается хозяйственное значение и меры охраны некоторых дикорастущих видов рода *Allium* L. интродуцированных в Кулябском ботаническом саду.

Ключевые слова: род *Allium* L., хозяйственное значение, охрана, интродукция, ботанический сад.

ECONOMIC IMPORTANCE, INTRODUCTION AND MEASURES OF PROTECTION SOME SPECIES GENUS *ALLIUM* L.

Boboev T., Boboev M.T., Kullaev Sh.J., Yoqubov S., Boboev Sh.

The characteristics about economic meaning (importance) and protection some natural of species - genus *Allium* L., introduction in Kulob botanic garden are resulted.

Keywords: genus *Allium* L., economic importance, protection, introduction, botanic garden.

ТОЗА НИГОҲ ДОШТАНИ ОБ - ВАЗИФАИ МУҚАДДАС

Бояҳмадов Ш., омӯзгори кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоӣ, ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар асри XXI, ки оғози ҳазорсолаи сеюм ба шумор меравад, масъалаи ҳифзи табиат ва муҳити зист яке аз масъалаҳои муҳими инсоният маҳсуб мегардад, зеро табиат на танҳо сарчашмаи асосии зиндагии инсон, балки манбаи дониш, маълумотгирӣ ва маҳорату малакаи инсонӣ мебошад. Ҳифзи саломатии инсон, таъмини

он бо маводи зарурӣ, тоза нигоҳ доштани муҳити атроф аз масъалаҳои мубрами замони ҳозира мебошад.

Дар садаи бистум ҷомеаи ҷаҳонӣ тавре рӯ ба пешравию тараққӣ ниҳод, ки натиҷаҳои ниҳоии он махсусан, дар истифодаи захираҳои табиӣ, амалҳои инсоният дар ривоҷи техника ва озмоишҳои истифодаи яроққои гуногуни атомию муқаррарӣ дар охири сада инсониятро ба гирдоби бухрони экологӣ овард. Акнун дар садаи XXI яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеаи ҷаҳонӣ масъалаи экология ва нигоҳдории захираҳои табиӣ аст.

Дар баробари масоили гуногуни экологӣ масъалаи об, истифодаи оқилонаи он инчунин, нигаҳдорию захираҳои оби тоза, ки яке аз омилҳои асосии ҳаёти олами ҳайвоноту наботот ва инсоният мебошад, аз масъалаҳои марказӣ дониста шудааст. Об, ҳарчанд аз ҷониби файласуфони Шарқ, ки яке аз чор унсури азал шинохта шудааст, ҳамчун сарвати бебаҳои табиат беохир нест. Агар захираҳои он ноокилона ва исрофкорона истифода гарданд, инсоният ва муҳити зист ба бисёр мушкилотҳои зиндагӣ рӯ ба рӯ мегардад.

Дар рӯи олам кишварҳое ҳастанд, ки аз набудани оби тоза танқисии бештаре доранд. Тибқи баъзе маълумотҳо 3 миллиард аҳолии кураи Замин аз нарасидани оби нӯшокӣ танқисӣ мекашанд. Ҳар сол дар ҷаҳон ба сабаби истеъмоли оби ғализу ифлос 5 млн. нафар одамон ҳалок гашта, беш аз 3 млн. нафари дигар ба бемориҳои мухталиф гирифтор мешаванд.

Аҳамияти муҳим доштани ин масъаларо ба инобат гирифта, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мақолаи худ «Тоҷикистон дар остонаи асри XXI» дар радифи дигар масоили сиёсиву иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба масъалаҳои глобалӣ экологии ҷаҳон дахл намуданд. Маҳз бо ибтикорот ва пешниҳоди Президенти кишварамон соли 2003 «Соли умумиҷаҳонии оби тоза», эълон шуд ва он дар сессияи 54 - уми Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид, солҳои 2005-2015 даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт» пазируфта шуд. Аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид, ҳамчунин дар мубоҳисоти умумии иҷлосияи 70 - уми маҷлиси умумии Созмони Милали Муттаҳид даҳсолаи об ба иҷрои ҳадафҳои рушди устувор қабул гардида, солҳои 2015-2025 - ро Даҳсолаи «Ҳадафҳои рушди устувор» - пешниҳод намуд, ки аз тарафи маҷмаи умумии Созмони Милали Муттаҳид пазируфта шуд. Ҳамаи ин аз муҳим будани ин масъала ва аз муҳаббату эҳтироми мардуми сарзамини мо, алалхусус, Сарвари кишварамон нисбат ба об чун яке аз воситаҳои асосии ҳаёти мавҷудоти зинда гувоҳӣ медиҳад.

Маълум аст, ки бештари кураи заминро об фарогир аст, вале 94 фоизи обҳои он шӯр буда, наметавонанд мавриди истеъмоли инсон қарор гиранд. Танҳо 6 фоизи обҳои замин ширин буда, аз он 4,3 фоизаш обҳои зеризаминӣ ва боқимондааш оби дарёҳою пиряхҳо аст. Аз рӯи баъзе маълумотҳо, танҳо 2,35 фоизи обҳои замин оби софу ширин мебошанду бас.

Солҳои 2015-2025 эълон шудани «Даҳсолаи об ба иҷрои ҳадафҳои рушди устувор» моро водор месозад, ки имрӯз ғами фардо, ғами наслҳои оянда худро бихӯрем. Зарур аст, ки ин масъала дар мадди назари хурду бузург, пиру ҷавон бошад. Бояд ин масъаларо тавре ташвиқ намоем, то ҳамагон тадриҷан дарк намоянд, ки ҳар як фарди сайёраи замин ба ҳифз кардани ин муқаддасоти азалӣ масъул аст. Мо бояд хуб донем,

ки обу ҳавои тоза, ҳуррамии гулгашту чаманҳо, сарсабзиву шукуфоии макони ҳар яки мо, қабл аз ҳама, ба мавҷудияти оби тозаву ширин сахт марбут аст.

Дар воқеъ, обҳои Тоҷикистони мо тозатарин обҳои рӯи кураи заминанд. Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди оби тоза мебошад. Барои аҳолии Тоҷикистон 974 дарё, 46 км^3 оби тоза, 14, 509 пиряххо, 1300 кӯл, 187км^3 обҳои зеризаминӣ ва 720000 га заминҳои обӣ мавҷуд мебошанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аввалин сарвари давлате аст, ки масъалаи тоза нигоҳ доштан ва сарфакорона истифода бурдани онро дар СММ гузошт. Ӯ ғами халқҳои ҷаҳонро хӯрда изҳор кард, ки 3 млрд. аҳолии дунё аз нарасидани оби нӯшокӣ танқисӣ мекашанд ва дар баромади худ қайд намуд, ки «Арзиши об на камтар аз арзиши нафт, газ ва дигар навъҳои сӯзишвориву манбаҳои энергия мебошад».

Ҳоло ташаббуси Раиси ҷумҳурии моро зиёда аз 150 давлати ҷаҳон дастгирӣ карда, оид ба нигоҳ доштани оби тоза чораҳо меандешанд. Оид ба хавфу хатари канда шудани «дарғот»-и табиии кӯли Сарез сарони давлатҳои ҷаҳонро огоҳонид, ки 18 - 19 феврали соли 1911 дар натиҷаи заминҷунбӣ ба сатҳи дарёи Бартанг (Мурғоб) лағжидани қисми кӯҳ боиси пайдо шудани кӯли чуқур гардид.

Барои пешгирии ин офати табиӣ бисёр созмонҳои байналхалқӣ, бонкҳои ҷаҳонӣ, хазинаи Оғохон 3 млрд, доллари амрикоӣ сармоягузорӣ карданд.

Аз соли 1999 дар Тоҷикистон Агентии тадбиқи лоиҳаи ҳалли масъалаҳои кӯли Сарез таъсис дода шуда буд. Ҳоло ин муассиса дар кӯли Сарез, мушоҳидаҳои гуногун гузаронида, роҳи бехавф гардонидани онро дида истодаанд.

Моҳи март дар конфронси байналхалқӣ оид ба оби тоза дар шаҳри Киотойи Япония баромад намудани муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва аз соли 2005 то соли 2015 эълон намудани даҳсолаи муҳофизати оби тоза, бори дигар симои ҷумҳурии мо, сиёсатмадори ҷаҳонӣ будани сарвари моро нишон дод. Таклифи сарвари давлати моро 6000 вакилон ва 147 давлати ҷаҳон тарафдорӣ карданд. Олимон ҳисоб карданд, ки 404 ё худ 3 млрд. нафар аҳолии дунё аз нарасидани оби тоза маҳрум мебошанд. Дар ҷаҳони муосир мунокишаҳои байни баъзе давлатҳои ҷаҳон мушоҳида карда мешаванд, ки мақсади асосии онҳо ба даст овардани захираҳои сӯзишворӣ ва оби тоза мебошад. Инро мо дар муносибати давлатҳои Туркия, Сурия, Исроил ва Урдун дида метавонем. Дар баромади худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон қайд намуд, ки дар давоми 50 сол захираи оби тозаи пиряххои Помир 2 маротиба кам гаштаанд. Сабаби он баланд шудани консентрати атмосфера аст. Яке аз рӯзноманигорони Япония менависад, ки «Тоҷикистон дорои захираи бойи оби нӯшокӣ мебошад, сарвари ӯ ғами халқи ташналаби дунёро мехӯрад. Ин ифодаи сарвари ғамхори як мамлакати хурди кӯҳӣ аст». Мо онро тарафдорӣ мекунем.

Муҳофизат ва истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ яке аз масъалаҳои ҳалталаби замони ҳозира ба шумор меравад, зеро об ҳамчун манбаи ҳаёт дар табиат мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Мураккабтарин мубодилаҳо дар организм тавассути об рӯй медиҳанд, талафоти 10-20% - и оби организми зинда боиси ҳалокати он гардида метавонад. Одамон аз қадимулайём обро муқаддас мешуморанд ва ҳар як нияти неки инсониро ба об ташбеҳ медиҳанд.

Масъалаи тоза нигоҳ доштани об ва оқилона истифода бурдани он дар мадди аввал меистад. Беэътиноӣ ва амалиётҳои хунукназаронаи инсон ба табиати атроф буд, ки оби бисёр дарёҳо паст шуда, соҳилҳояш аз партовҳо пур ва заҳролуд шуда, дар

натиҷа, бешак, боиси марги мавҷудоти зинда мегарданд. Манбаи ҳосилшавии ин партовҳо обҳои коркарди саноатҳое, ки дар таркибашон хлоридҳо, рангҳои гуногун, кислотаҳо, оҳан, хром, рӯҳ, қӯрғошим, никел, моддаҳои фаъоли сунъӣ, толуол ва нитратҳо доранд, мебошад.

Тарбияи экологӣ яке аз вазифаҳои муҳими таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад. Зеро ҳифзи саломатии инсон, таъмини он бо маводи зарурӣ, тоза нигоҳ доштани муҳити зист аз масъалаҳои асосии имрӯза маҳсуб меёбад. Ҳавои атмосфера яке аз унсурҳои ҳаётан муҳими табиат буда, тоза нигоҳ доштани он яке аз масъалаҳои мубрами имрӯза мебошад. Ҳамаи ин масъалаҳоро бояд мо ба насли имрӯза, махсусан, ба насли наврас ба хубӣ омӯзонем ва талқин намоем, ки ба табиат муносибати дилсӯзона намоянд.

Пешгирии харобшавии муҳити зист аз масоили муҳими имрӯза аст, ки онро проблемаи глобалӣ низ маънидод кардаанд. Аз ин сабаб, дар вақти таълими ҷуғрофия, биология, химия, физика, таълими меҳнат ба ин ҷиҳати масъала эътибор додан зарур мебошад. Сол ба сол зиёд шудани корхонаҳои саноатӣ, нақлиёт ва аҳолӣ боиси ифлос шудани ҳаво мегардад. Дар ҷумҳурии мо низ корхонаҳои хурду бузург фаъолият менамоянд, ба мисли Заводи алюминии тоҷик, заводҳои семент, комбинати электрохимиявии Ёвон, заводи нуриҳои нитрогендори Вахш ва ғ-ҳо, ки аз худ партобҳои ба табиат зарароварро мебароранд. Мувазафони ин корхонаҳоро мебояд, ки сехҳои коркарди партовбҳоро ба роҳ монанд, то ки ҳаворо заҳролуд насозанд. Дар конфронси Дублинск, ки соли 1992 таҳти унвони «Об ва мувозинати экологӣ» баргузор шуда буд, дар масъалаи тоза нигоҳ доштани об дар қарни XXI қайд шудааст: «Об дорои арзиши иқтисодӣ мебошад ва новобаста аз истифодаи мухталиф, онро бояд ҳамчун мол эътироф кард».

Калидвожаҳо: об, узв, микроб, табиат, инсон, дарё, тозагӣ, заҳролуд, экология, укёнус, ифлосӣ, ҳаво.

Адабиёт:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Даҳсолаи об барои ҳаёт. Душанбе-«Ирфон»2011.
2. Фархуддинов И., Ҳ. Мақсадов. Экологияи умумӣ. Душанбе, «Матбуот», 2016.
3. Сатторов А. Методикаи таълими биология. Душанбе. «Ирфон» 2009.

ХРАНЕНИЕ ЧИСТОЙ ВОДЫ - СВЯШЕННЫЙ ДОЛГ

Бояҳмадов Ш.

В этой научной статье речь идёт об основных целях объявления межнационального десятилетия (2005 - 2015г.) «Вода для жизни», которое было принято Организацией объединённых наций (ООН) по инициативе Республика Таджикистан.

Ключевые слова: вода, организм, вирус, природа, человек, река, чистый, бактерия, экология, океан, грязный, атмосфера и т.

TO KEEP THE CLEANING WATER – SACRED DUTY

Boyahmadov Sh.

The main subject in this science article is about an announce of international decade (2005-2015) «Water for the life» which was accepted by UNO by initiative of Republic of Tajikistan.

Keywords: water, an organism, a virus, the nature, the person, the river, pure, a bacterium, ecology, ocean, dirty, atmosphere.

ТАМОЮЛИ РУШДИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мирсаидов М. Н., н.и.и., и.в. дотсент, ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар рушди иқтисодиёт ва беҳтар кардани некуаҳволии аҳолӣ сармоягузорӣ нақши калидӣ дошта, он ҳамчун сарчашмаи асосии тараққиёт ба ҳисоб меравад. Сармоягузорӣ дар рушди инфарасохтори коммуникатсионӣ, бахши хусусию фаъолияти соҳибкорӣ, рушд ва таҷдиди иқтисодиёт таъсири мусбат ва манфӣ дорад.

Таъсири мусбат ва манфии он аз омилҳои объективӣ ва субъективии вобаста мебошад. Ба омилҳои объективӣ ин меъёри фоида, дараҷаи фоизи қарз, меъёри андоз, дараҷаи таваррум ва беқурбшавии пули миллӣ дохил мешавад. Ба омилҳои субъективӣ қарори сармоягузорон оид ба маблағгузорӣ дохил мешавад, ки ин омил дар навбати худ аз вазъи сиёсӣ, вазъи иқтисодӣ, мавқеи ҷуғрофӣ, сиёсати давлатӣ ва ҳатто фаъолияти роҳбарони мақомоти масъули давлатӣ вобаста мебошад.

Бояд қайд намуд, ки тибқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми умумии сармоягузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядеҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000-2014 афзоиш ёфтааст. (Нигаред ба диаграммаи №1).

Диаграммаи №1.

Тамоюлҳои рушди сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000-2014

(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

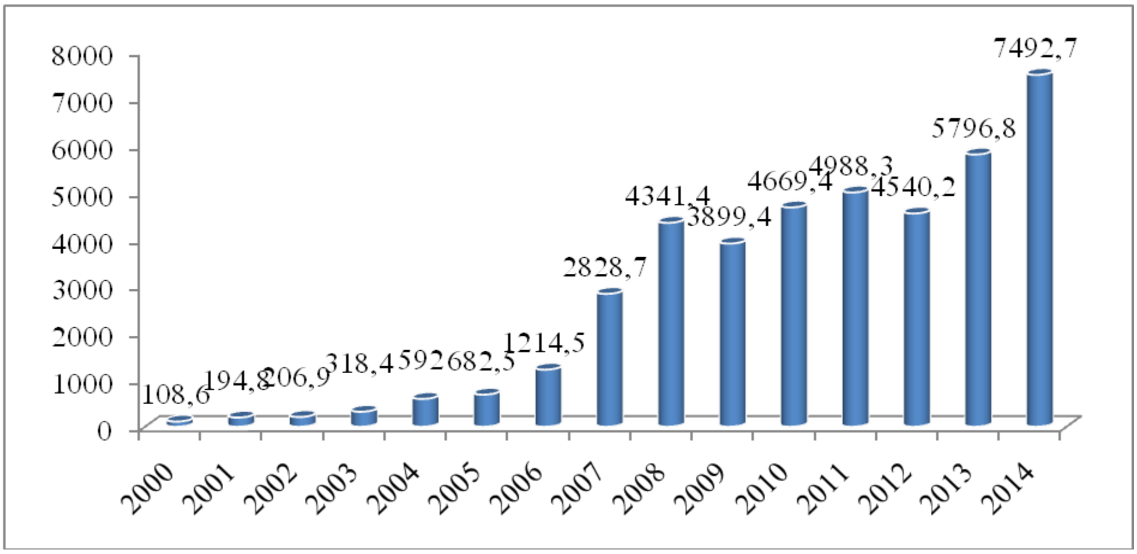

Сарчашма: Тоҷикистон: 20-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ.- Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011. - 17-18 с., Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015. - 13с.

Аз рақамҳои дар диаграммаи №1. дарҷгардида маълум мегардад, ки нишондиҳандаи воқеии сатҳи маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядеҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2014-ум 7 млрд. 492,7 млн. сомониро ташкил дод, ки ин

нишондиҳанда нисбат ба соли 2000-ум 7 млрд. 384,1 млн. сомонӣ, яъне 68,9 маротиба афзоиш ёфтааст.

Ҳиссаи сармоягузорӣ дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирёбанда буда, аз 2,7 фоизи соли 2000 ба 11,9 фоиз дар соли 2014 расидааст. (Нигаред ба диаграммаи №2).

Диаграммаи №2.

Ҳиссаи сармоягузорӣ дар ММД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000-2014, бо фоиз

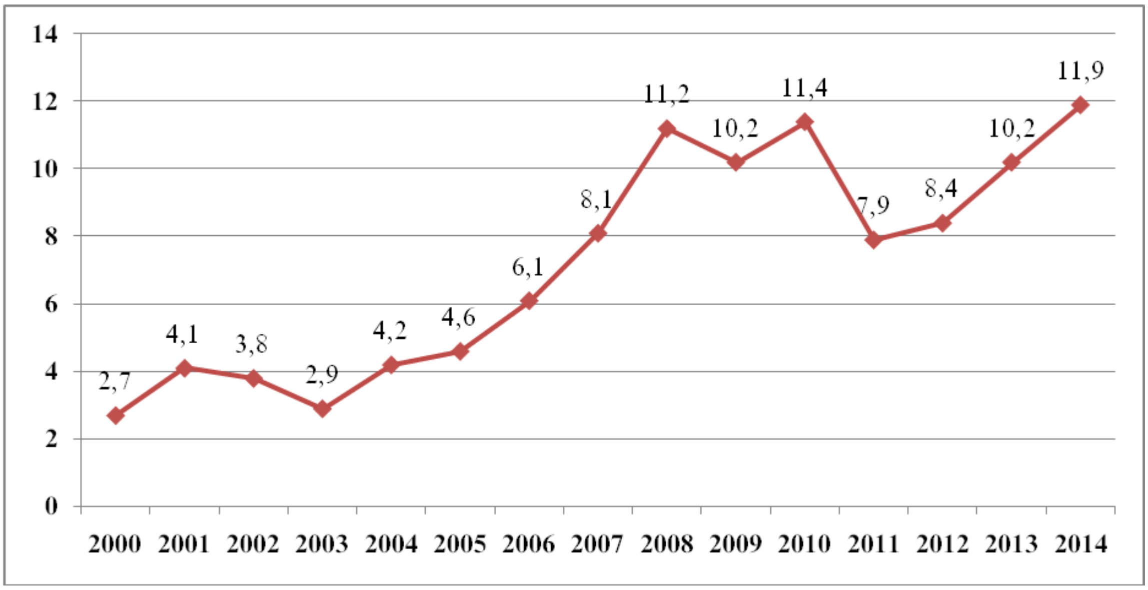

Сарчашма: Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011.-10-11, 2015.-10-11

Чунон ки аз маълумотҳои омории ҷадвали №1 бармеояд, дар солҳои 2010-2014 ҳиссаи сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби давлатӣ (35,9% то 41,4%), хоҷагиҳои деҳқонӣ (0,1% то 0,1%), саҳомӣ (4,6% то 3,7%), аҳолӣ (7,6% то 7,2%) ширкатҳои ҶДММ (7,6% то 11,4%), корхонаҳои шахсӣ (3,8 % то 8,4), Тоҷикматлубот (0,4% то 0,1%), корхонаҳои муштарак (1,8% то 68%), сармоягузории хориҷӣ (38,2 % то 21,0%) ташкил додааст, ки дар он ҳиссаи бузурги сармоя ба давлатӣ ва сармояи хориҷӣ рост меояд. (Нигаред ба ҷадвали №1).

Ҷадвали №1

Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо фоиз

Солҳо	2010	2011	2012	2013	2014
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	100	100	100	100	100
аз он ҷумла:					
давлатӣ	35,9	49,9	44,5	41,8	41,4
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
саҳҳомӣ	4,6	5,3	2,8	4,5	3,7
аҳолӣ	7,6	9,1	9,3	8,0	7,2
ҶДММ	7,6	4,0	6,2	8,1	11,4
корхонаҳои шахсӣ	3,8	3,9	6,1	8,6	8,4
Тоҷикматлубот	0,4	0,4	0,1	0,1	0,1
корхонаҳои муштарак	1,8	5,4	8,1	8,8	6,7
сармоягузории хориҷӣ	38,2	21,9	22,8	20,0	21,0

Сарчашма: Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015.-12-13

Таҳлилҳои рақамҳои ҷадвали №2 нишон медиҳад, ки сармоягузорӣ дар сохтори технологии сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2000 – 2014 аз ҷумла: корҳои сохтмону васлгарӣ 96,5 маротиба; таҷҳизот ва асбобу анҷом 27,4 маротиба; дигар корҳои асосӣ ва хароҷот 11,4 маротиба зиёд шудааст. (Нигаред ба ҷадвали №2).

Ҷадвали №2

Сохтори технологии сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

(бо нархҳои амалкунанда, ҳазор сомонӣ)

Солҳо	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Ҳамагӣ	108637	682542	4669365	4988319	4540213	5796846	7492677
корҳои сохтмону васлгарӣ	69454	509548	4127136	4154779	3895723	4988164	6701535
таҷҳизот ва асбобу анҷом	21550	98814	315123	549009	308645	544971	589622
дигар корҳои асосӣ ва хароҷот	17633	74180	227106	284531	335845	263711	201250

Сарчашма: Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011.-26-27, 2015.-20-21

Мусаллам аст, ки сармоягузориро аз рӯйи объектҳои таиноти истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ ҷудо мекунанд. Аз мушоҳидаҳои омории ҷадвали №3 дар солҳои 2000 - 2014 маълум мегардад, ки тағйироти рақамӣ дар объектҳои таъйиноти истеҳсолӣ ва ғайристеҳсолии сармогузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вуҷуд омадааст. Масалан объектҳои таиноти истеҳсолӣ дар соли 2000-ум 73% ва ғайристеҳсолӣ 27%-ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2014 -ум 49,7% ба 50, 3% расидааст. (Нигаред ба ҷадвали №3).

Ҷадвали №3

Сармоягузорӣ аз рӯйи объектҳои таъйиноти истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ дар солҳои 2000-2014

Солҳо	Бо нархҳои амалкунанда, ҳазор сомонӣ			Ба ҳисоби фоиз нисбати ҷамъбаст (%)		
	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла дар объектҳои		Ҳамагӣ	Аз он ҷумла дар объектҳои	
		истеҳсолӣ	ғайри истеҳсолӣ		истеҳсолӣ	ғайри истеҳсолӣ
2000	108637	78978	29659	100	73	27
2001	194783	142955	51828	100	73	27
2002	206959	94777	112182	100	46	54
2003	318452	154770	163681	100	49	51
2004	592043	282707	309335	100	48	52
2005	682542	368302	314240	100	54	46
2006	1214499	687012	527487	100	57	43
2007	2828663	2002281	826382	100	71	29
2008	4341444	3173660	1167784	100	73	27

2009	3899376	2481478	1417898	100	64	36
2010	4669365	2797983	1871382	100	60	40
2011	4988319	2664916	2323403	100	53	47
2012	4540213	2485145	2055068	100	55	45
2013	5796846	2813754	2983092	100	48,5	51,5
2014	7492677	3726993	3765685	100	49,7	50,3

Сарчашма: Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011.-28-29, 2015.-20-21

Дар солҳои 2010-2014 сармоягузорӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла: саноат - 303301 ҳазор сомонӣ; нақлиёт ва алоқа - 529603 ҳазор сомонӣ; сохтмон ва саноати сохтмони конструксия ва қисмҳои бинокорӣ - 917485 ҳазор сомонӣ; савдо ва хӯроки умумӣ - 291529 ҳазор сомонӣ; сохтмони манзил (якҷоя бо манзили хусусӣ) - 562621 ҳазор сомонӣ; хоҷагии коммуналӣ - 137027; маориф - 52260; тандурӯстӣ - 468638 ҳазор сомонӣ зиёд ва соҳаи кишоварзӣ бошад - 42840 ҳазор сомонӣ кам гардидааст. (Нигаред ба ҷадвали №4).

Ҷадвали №4

Сармоягузорӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2014

(бо нархҳои амалкунанда, ҳазор сомонӣ)

Соҳаҳо	2010	2011	2012	2013	2014
Маблағгузорӣ - ҳамагӣ	**4669365**	**4988319**	**4540213**	**5796846**	**7492677**
аз ҷумла ба соҳаҳои:					
саноат	1923337	17819334	1645190	1750925	2226638
кишоварзӣ	58373	56543	48095	4746	15533
нақлиёт ва алоқа	646356	710955	639834	829095	1175959
сохтмон ва саноати сохтмони конструксия ва қисмҳои бинокорӣ	29238	11332	61434	339403	946723
савдо ва хӯроки умумӣ	17333	35093	34222	228988	308862
сохтмони манзил (якҷоя бо манзили хусусӣ)	703304	704936	682550	1295264	1265925
хоҷагии коммуналӣ	106219	135469	98990	274341	243246
маориф	233064	260862	267506	339593	285324
тандурустӣ	34095	137831	111866	274535	502733

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015. - 302с.,

Нишондиҳандаҳои омории диаграммаи №3 нишон медиҳад, ки дар солҳои 2000-2014 сармоягузорие, ки барои ҳифзи муҳити зист равона карда шудаанд 6,8 баробар зиёд шудааст. Ин сармоягузорӣ асосан барои иншоотҳои обтозакунӣ, ҳифзи ҳавои атмосфера, соҳилмустаҳкамкунӣ ва ғайра равона гардидааст. (Нигаред ба диаграммаи №3)

Диаграммаи №3

Сармоягузорӣ барои ҳифзи муҳити зист
дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000-2014

(бо нархҳои амалкунанда, ҳазор сомонӣ)

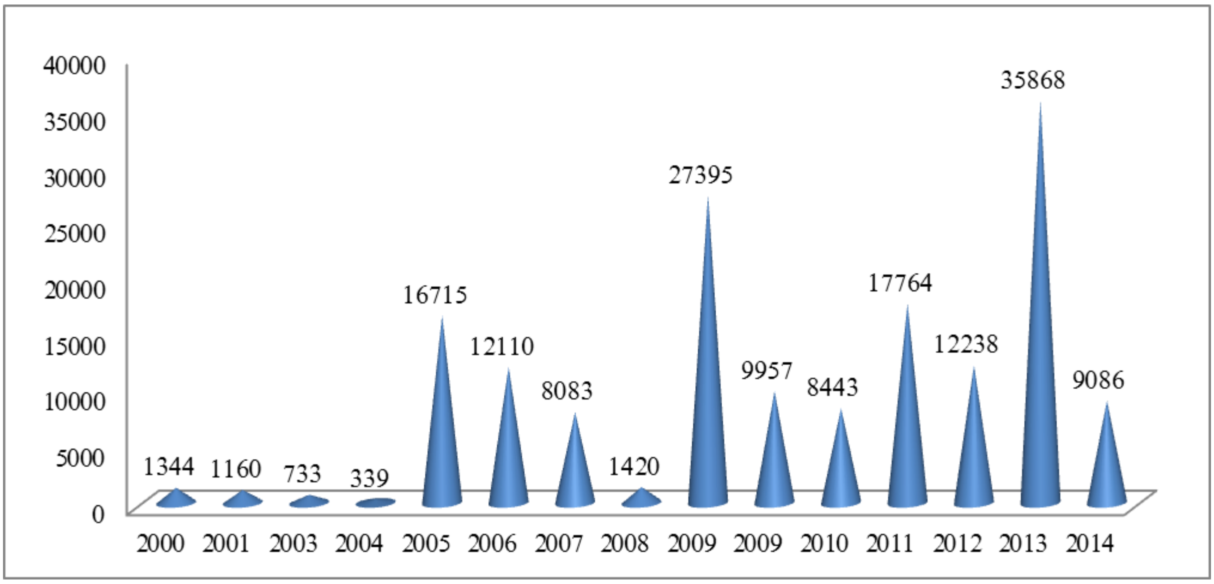

Сарчашма: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.// Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: 2011.-48-49, 2015.-28-29

Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз рӯйи тақсимоти ҳудудӣ ба 4 минтақаи махсус ҷудо мекунанд, ки ин: Вилояти Хатлон, Вилояти Суғд, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, ва шаҳри Душанбе мебошад. Сатҳи воқеии сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар минтақаҳои мазкур муайянкунандаи сатҳи сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ мебошад. Албаттара, ҷалби сармоя аз фаъолнокии кори аҳолии минтақаҳои мазкур, ташкилоту корхонаҳо ва мақомотҳои давлатӣ он вобастагии калон дорад. Маълумотҳои ҷадвали №5 гувоҳи ҳолати ҷалби сармоя дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Масалан агар соли 2000-ум Вилояти Хатлон -30,79%, Вилояти Суғд -38,49%, ВМКБ -10,86%, НТҶ-10,91%, шаҳри Душанбе-8,92% Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил дода бошанд, пас дар соли 2014 –ум ҳиссаи Вилояти Хатлон -18,56%, Вилояти Суғд -18,42%, ВМКБ -3,22%, дар сатҳи ҷуиҳурӣ кам гардида, ҳиссаи НТҶ-23,11%, шаҳри Душанбе-36,65% дар сатҳи ҷумҳурӣ зиёд шуда, мавқеи ҷойгиршавиашон тағйир ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки аз лиҳози рушди сармоягузорӣ дар солҳои 2000-2014 минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла: Вилояти Хатлон - 41,5 маротиба, Вилояти Суғд - 33 маротиба, ВМКБ -20,4 маротиба, НТҶ-146 маротиба, шаҳри Душанбе-283,3 маротиба афзоиш ёфтааст. (Нигаред ба ҷадвали№5)

Ҷадвали№5

Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 2000-2014

(бо нархҳои амалкунанда, ҳазор сомонӣ)

Солҳо	Вилояти Хатлон	Вилояти Суғд	ВМКБ	НТҶ	ш. Душанбе
2000	33457	41822	11808	11858	9692
2001	64998	62196	17485	30900	19204
2002	50856	50447	5003	37467	63185

2003	94230	54023	31006	69965	69229
2004	165367	93159	61130	73941	198446
2005	220147	120129	88555	126211	127501
2006	520937	178212	26920	203292	285087
2007	1469991	407219	123535	282064	545854
2008	1815224	796828	59098	833375	836919
2009	1020988	849019	87518	1193940	747911
2010	1884876	610622	243752	996794	933321
2011	984904	902738	121884	1557906	1420887
2012	1021234	1047624	102170	1298213	1070971
2013	1242395	1230006	163341	1155884	2005221
2014	1391304	1380863	241840	1732104	2746566

Сарчашма: Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011.-94-99с., 2015.-51-54с.. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015.-205-206 с.

Тибқи маълумотҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти сармояи умумии хориҷӣ дар солҳои 2000-ум агар 28840,2 ҳазор доллари ИМА-ро аз ҳисоби мамлакатҳои шарик дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2014-ум ба 909254,4 ҳазор доллари ИМА расидааст, ки 31,5 баробар тамоюли рушди сармояи умумии хориҷиро таъмин намудааст. (Нигаред ба диаграммаи №4)

Диаграммаи №4

Воридоти сармояи умумии хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000-2014

(ҳазор доллари ИМА)

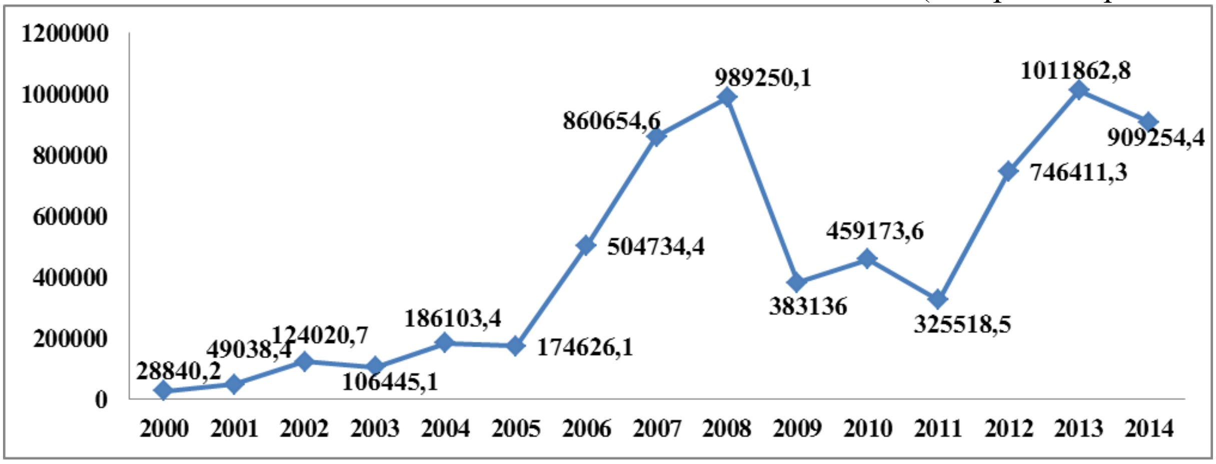

Сарчашма: Тоҷикистон: 20-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон, 2011. – 441с., Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015. – 218 с.,

Аз ҳаҷми умумии воридоти сармояи хориҷӣ, ки 909254,4 ҳазор доллари ИМА дар соли 2014-ум мебошад, 377425,7 ҳазор доллари ИМА сармояи мустақими хориҷӣ, 1418 ҳазор доллари ИМА сармояи ҷомадонӣ (портфелӣ) ва 530410,7 ҳазор доллари ИМА дигар сармояҳои хориҷӣ ташкил мекунанд. (Нигаред ба диаграммаи №5).

Диаграммаи №5

Воридоти сармояи умумии хориҷӣ аз рӯйи намудҳои фаъолият дар соли 2014

(ҳаз. доллари ИМА)

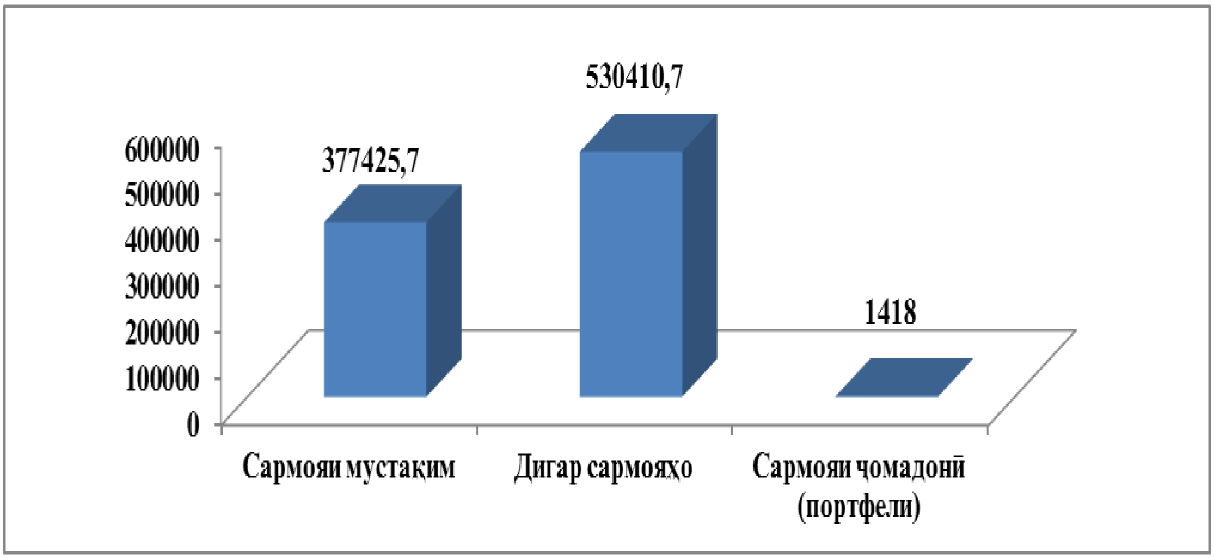

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015. – 219 с.,

Яке аз масъалаҳои асосии васеъшавии раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт ин убури сармояҳо аз сарҳадҳои давлатҳо мебошад. Дар соли 2014 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 41 давлати ҷаҳон сармояи хориҷӣ ворид намудаанд, ки бештар онҳо аз ҷониби **Федератсияи Россия** – 183471 ҳазор долл. ИМА -20,2%, **Ҷумҳурии Мардумии Чин-** 152021,5 ҳазор долл. ИМА- 16,7%, Люксембург -97276,4 ҳазор долл. ИМА – 10,7%, **Британия Кабир** – 96036,6 ҳазор долл. ИМА – 10,6%, **Иёлоти Мутаҳидаи Амрико** – 87358,4 ҳазор долл. ИМА - 9,6%, **Эрон** – 80988,6 ҳазор долл. ИМА – 8,9%, **Қазоқистон -** 41943,4 ҳазор долл. ИМА – 4,6%, Швейтсария- 30813,6-ҳазор долл. ИМА – 3,4%, **Олмон-** 21416,4 ҳазор долл. ИМА – 2,4%, **Нидерланд-** 20454,5 ҳазор долл. ИМА – 2,2%, **Қатар** – 16927 ҳазор долл. ИМА-1,9, Арабистони Саудӣ- 14978,4 ҳазор долл. ИМА-1,6%, **АМА-** 12027 ҳазор долл. ИМА -1,3%, **Австрия -** 10190,1 ҳазор долл. ИМА-1,1%, **Ҳиндустон -** 5517,8 ҳазор долл. ИМА-0,6%, **Гибралтар -** 5000 ҳазор долл. ИМА-0,5%, **Фаронса -** 4442,3 ҳазор долл. ИМА- 0,4%, **Кипр -** 3338,4 ҳазор долл. ИМА- 0,3%, **Италия -** 3042,8 ҳазор долл. ИМА-0,3%, **Латвия -** 3031,4 ҳазор долл. ИМА-0,3% мебошад. (Нигаред ба ҷадвали№6)

Ҷадвали №6

Воридоти сармоягузории хориҷӣ аз рӯйи мамлакатҳои шарик бо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2014

ҳазор доллари ИМА

	Сармояҳои мустақим	**Сармояи ҷомадонӣ**	**Дигар сармояҳо**	**Сармояи хориҷӣ-ҳамагӣ**
ҲАМАГӢ	**377425,7**	**1418,0**	**530410,8**	**909254,5**
аз он ҷумла:				
Мамлакатҳои ИДМ	**62020,0**	**32,7**	**167426,9**	**229479,6**
Озарбойҷон	2700,0	-	0,6	2700,6
Қазоқистон	11760,7	-	30182,7	41943,4
Қирғизистон	480,8	31,3	847,1	1359,2
Украина	-	-	5,5	5,5

Русия	47078,6	1,4	136391,0	183471
Мамлакатҳои хориҷи дур	**315405,7**	**1385,3**	**362983,9**	**679774,9**
Австрия	-	-	10190,1	10190,1
Афғонистон	1099,4	-	-	1099,4
Белгия	-	-	2000,0	2000
Британиёи Кабир	78765,1	-	17271,5	96036,6
Ҷазираҳои Виргин	-	-	2079,9	2079,9
Олмон	1215,4	-	20201,0	21416,4
Гибралтар	-	-	5000,0	5000
Ҳиндустон	4367,8	-	1150,0	5517,8
Инданезия	-	-	38,6	38,6
Эрон	77288,6	-	3700,0	80988,6
Италия	-	-	3042,8	3042,8
Канада	-	-	200,0	200
Чин	105307,1	-	46714,4	152021,5
Кипр	3338,4	-	-	3338,4
Қувайт	-	-	773,9	773,9
Қатар	16927,0	-	-	16927
Латвия	1031,4	-	2000,0	3031,4
Литва	72,2	-	-	72,2
Лихтенштейн	-	-	2000,0	2000
Люксембург	1000,0	1385,3	94891,1	97276,4
Нидерланд	1385,3	-	19069,2	20454,5
АМА	2000,0	-	10027,0	12027
Покистон	1254,3	-	-	1254,3
Лаҳистон	14,9	-	3,5	18,4
Ҷумҳурии Корея	0,5	-	-	0,5
Арабистони Саудӣ	-	-	14978,4	14978,4
ИМА	14975,1	-	72383,3	87358,4
Сингапур	-	-	2400,0	2400
Арабская Республика	133,0	-	-	133
Туркия	403,7	-	-	403,7
Филиппин	-	-	2355,4	2355,4
Чехия	16,0	-	1,5	17,5
Фаронса	1171,4	-	3270,9	4442,3
Швейтсария	3579,1	-	27234,5	30813,6
ЮАР	-	-	6,9	6,9
Ҷопон	60,0	-	-	60

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015. – 237-238с.

Ҷадвали №6 нишон медиҳад, ки сармояи хориҷӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикитон назаррас буда, сол то сол афзоиш ёфта, ҳиссаи мамлакатҳои ИДМ - 25,2%, ки ин баробар аст ба 229479,6 ҳазор доллар ИМА ва ҳиссаи мамлакатҳои хориҷӣ дур 74,8%, ки ин баробар аст ба 679774,9 ҳазор доллар ИМА ташкил мекунад.

Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фазои сармоягузорӣ марҳила ба марҳила беҳтар гардида, ба тамоюли рушди сармоягузорӣ дар кишвар таъсири мусбӣ расонида,

навҷорисозии технологияҳои муосир ва коркарди нави молҳоро ба вуҷуд оварда истодааст.

Адабиёт:

1. А.Ю. Андрианов, С.В. Валдайцев. Инвестиции в вопросах и ответах. Учебное пособие. М: Проспект, 2015 г.;
2. Тағоев Ҷ.Ҳ., Мирсаидов М.Н., Сафаров А.А. Фаъолияти сармоягузорӣ (Васоити таълимӣ) - Душанбе: «ПРОМЭКСПО», 2016. - 111с.
3. Сомонаи расмии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. http://gki.tj/;
4. Тоҷикистон: 20-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. - Душанбе:Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., 2011. 912 с.;
5. Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011-137 с.;
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015. - 466 с.;
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015. - 466 с.;
8. Маҷмӯаи омории минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015. - 219 с.;
9. Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015-80 с.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Мирсаидов М.Н.

В статье изучены тенденции развития инвестирования в республике Таджикистан как реальное явление и имеющее научное значение. Автор сделал свои анализы на основе статистических данных, реальных показателей развития инвестирования в Республике Таджикистан показав посредством таблиц и диаграмм.

Ключевые слова: инвестиция, иностранные инвестиции, портфельная инвестиция, развитие экономики, глобализация.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INVESTMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mirsaidov M.N.

The article studies the trends in the development of investment in the Republic of Tajikistan as a real phenomenon and has scientific value. The author, having made his analyzes on the basis of statistical data, showed the real development of investment indicators in the Republic of Tajikistan through tables and diagrams.

Keywords: investment, foreign investment, portfolio investment, economic development, globalization.

ГУРӮҲБАНДИИ ОМИЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДӢ
ВА АЛОҚАМАНДИИ БАЙНИ ОНҲО

Шаҳнозаи Содиқ, ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории ДДК ба номи А.Рӯдакӣ,
Ҳасанова Ф.Ш., ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДДК ба номи А.Рӯдакӣ

Рушди иқтисодӣ ҳамчун тағйироти миқдорию сифатии истеҳсолоти ҷамъиятӣ дар натиҷаи таъсири як қатор омилҳои иқтисодию сиёсӣ таъмин карда мешавад. Сатҳи баланди иқтисодӣ метавонад муаммоҳои иҷтимоиро ҳал намуда, некеаҳволии мардумро баланд бардорад. Имрӯз давлатҳои Ғарб ба сатҳи баланди иқтисодӣ рафта расидаанд, ки вазъи иҷтимоии мардумонашонро хуб арзёбӣ кардан мумкин аст. Барои ҳал кардани муаммои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва даромади миллӣ (ДМ) ба сари аҳолӣ зиёд карда шавад. Ин масъаларо пурра таъминсозии рушди иқтисодӣ ҳаллу фасл карда метавонад. Ҷумҳурии мо ба гурӯҳи давлатҳое шомил мешавад, ки маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) бар сари аҳолӣ кам буда, рушди он то андозае суст аст.[1] Мақсад аз баррасии мавзӯи мазкур муайян кардани он омилҳое мебошад, ки ба рушди иқтисодии кишвари мо таъсири бевосита мерасонанд. Рушди иқтисодии ҳар як давлат дар асоси омилҳои гуногун муайян карда мешавад, ки онҳоро метавон ба омилҳои арза, тақозо ва самаранокӣ гурӯҳбандӣ намуд.

Омилҳои арза омилҳое мебошанд, ки иқтидори инкишофи иқтисодӣ ва суръати рушди иқтисодӣ аз мавҷудияти онҳо сахт вобаста мебошад.

Ба ин гурӯҳи омилҳо дохил мешаванд: шумора ва сифати захираҳои табиӣ; шумора ва сифати захираҳои меҳнатӣ; мавҷудияти сармояи асосӣ; прогресси илмӣ - техникӣ. Чунин омилҳои рушди иқтисодӣ вакили воқей ва техникии инкишофи истеҳсолот буда, дар иқтисодиёт ба зиёд кардани ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) мусоидат менамоянд.

Чи тавре ки зикр гардид, яке аз омилҳои рушди иқтисодӣ - ин шумора ва сифати захираҳои табиӣ мебошад. Давлатҳое, ки миқдори зиёди захираҳои табиӣ ва имконияти истифодабарии онҳоро доранд, метавонанд нисбат ба дигар давлатҳо рушди иқтисодиёташонро тезонанд. Вале набояд фаромӯш кард, ки агар давлат дорои захираҳои зиёди табиӣ бошад, аммо имконияти истифодаи онҳоро надошта бошад, пас наметавонад ба рушди иқтисодӣ ноил гардад, яъне то ёфтани имконият аз ин захираҳо ягон манфиате ба даст оварда наметавонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба гурӯҳи он давлатҳое шомил аст, ки дорои захираҳои бойи табиӣ мебошад, вале аз имкониятҳои истеҳсолӣ, бинобар сабаби таъсири омилҳои молиявӣ маҳрум мебошад.

Олимони ҷумҳурӣ захираҳои калони намаки ошӣ, ангиштсанг, нефт, газ, мармар, уран ва дигар боигариҳои табииро ошкор кардаанд, лекин дар кишвари мо коркард ва истеҳсоли онҳо то ҷойи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Набояд фаромӯш кард, ки нафақат миқдор, балки сифати захираҳо низ ба рушди иқтисодӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Омили дигари рушди иқтисодӣ - ин шумора ва сифати захираҳои меҳнатӣ (қувваи корӣ) мебошад. Ба захираҳои меҳнатӣ пеш аз ҳама аҳолии қобили меҳнат дохил мешавад. Ҷумҳурии мо имрӯз аз рӯйи миқдор, қувваи кории кофиро дорост, вале ҳамаи

онҳо бо кор таъмин нестанд, ки боиси нигаронист. Сабаби асосии ин паст будани сифати қувваи корӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки қувваи кории инкишофёфта дар ҳама ҳолат метавонад аз уҳдаи кори мушкил барояд, ҳол он ки кори одиро низ карда метавонад. Ин ҳолат барои таъмини рушди иқтисодӣ замина фароҳам меорад. Аммо қувваи кории одӣ бошад дар ҳеҷ кадом ҳолат аз уҳдаи кори мушкил баромада наметавонад, ки ин ҳолат барои таъмини рушди иқтисодӣ мушкилӣ пеш меорад.

Мавҷудияти сармояи асосӣ низ, ҳамчун омили дигари рушди иқтисодӣ ба инкишофи иқтисодӣ таъсири худро мерасонад. Сармоя ин сарчашмаи даромад аст.

Ҳар як ташаббус сармоя талаб мекунад. Фаъолияте нест, ки бе сарфи сармоя фоида ба бор орад. Аз ҳамин ҷиҳат барои рушди иқтисод, истеҳсолот ҷойи махсус дорад ва барои рушди он сармоя лозим аст.

Моро лозим аст, ки барои лоиҳаҳои хурд сармояи дохилӣ ва барои лоиҳаҳои калон сармояи хориҷиро ҷалб намоем. Барои ҷалби сармоя фароҳам овардани шароити мусоид муҳим мебошад, ки дар замони муосир аз тарафи Ҳукумати ҷумҳурӣ барои ин чораҳои зарурӣ андешида шудааст. Аз вохӯрии Президенти кишвар бо соҳибкорон (15-уми январи соли 2010) маълум гардид, ки сармоягузорони дохилӣ моҳияти сармоягузориро дарк намуда, ба сармоягузорӣ шурӯъ намудаанд. Ғайр аз ин зиёд кардани сармояи асосии корхонаҳо низ барои рушд муҳим аст. Барои ин зиёд кардани ҳосилнокии меҳнат ва омили навбатӣ – пешрафти технология нақши муҳим мебозад.

Прогресси илмӣ-техникӣ муҳимтарин воситаест барои рушди босуръати иқтисод. Маҳз пешравии технология буд, ки давлатҳои Ғарб бо инқилоби саноатӣ (нимаи охири асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX) рушди босуръатро соҳиб гашта, даҳсолаҳо аз давлатҳои дигар пеш гузаштанд. Гарчанде омили якум ба рушди Ҷопон таъсири манфӣ расонад ҳам, ӯ новобаста аз надоштани захираҳои табиӣ аз омили технология истифода кард ва бо давлатҳои пешқадами дунё рақобат карда истодааст.

Давлатҳое, ки дар ҳамаи ин омилҳо бартарият доранд, соҳиби рушди босуръат мебошанд. Давлатҳое, ки истеҳсолкунанда ва содиркунандаи ашёи хом ҳастанд, сатҳи иқтисодии хуб надоранд. Тоҷикистон низ истеҳсолкунанда ва содиркунандаи ашёи хом мебошад. Аз ин лиҳоз, агар мо аз технология истифода бурда, ашёи хоми ватаниро коркард карда, ба фурӯш барорем, метавонем сатҳи рушди иқтисоди мамлакатро баланд бардорем. Имрӯз, дар ҷумҳурӣ тамоюл ба саноат зиёдтар шуда истодааст. Рӯз ба рӯз соҳибкорон рӯй ба истеҳсолоти саноатӣ оварда истодаанд. Вале ин суръат суст аст, мо бояд суръати саноатикунониро тезонем, то ки сатҳи рушдро баланд бардорем.

Барои амалигардонии иқтидори истеҳсолии инкишофёфтаи худ, ки аз тарафи омилҳои таклифот таъмин карда мешаванд, хоҷагиҳои хонагӣ, (ташаббускорон) ва органҳои маъмурӣ бояд қариб тамоми ҳаҷми умумии молу хадамоти дар иқтисодиёт истеҳсолшударо харидорӣ намоянд. Вақте ки ин амалӣ мешавад, зиёдшавии захиракуниҳои ғайринақшавӣ ба назар намерасанд ва манбаъҳо мувофиқи нақшаи пешакӣ дар ҳаҷми пурра истифода бурда мешаванд. Рушди иқтисодӣ барои амалигардонии табдилдиҳии ҳаҷми маҳсулот, ки аз ҳисоби иқтидори истеҳсолӣ дастрас мешавад, зиёдкунии ҳаҷми умумии хароҷотро (талаботи мардумро) тақозо менамояд.

Яке аз роҳҳои дигари рушд ин зиёд кардани талаботи мардум мебошад. Ин омилро омили талабот меноманд. Вале ин амал бояд аз рӯи нақша ба иҷро расад, вагарна ба барзиёдистеҳсолкунӣ оварда мерасонад. Барзиёдистеҳсолкунӣ бошад, ба муфлисшавӣ оварда мерасонад, ки боиси кам шудани ММД мегардад. Агар сатҳи

молиявии аҳолӣ хуб бошад, бо роҳи истеҳсоли молҳои нав ва реклама талаботи мардумро зиёд кардан мумкин аст. Зиёд шудани талабот мувофиқи қонуни он ба зиёдшавии таклифот оварда мерасонад ва даромади миллӣ зиёд мегардад. Ин омил хоси давлатҳоест, ки дар он ММД бар сари аҳолӣ зиёд аст ва эҳтиёҷоти аввалиндараҷаи аҳолӣ пурра қонеъ гаштааст. Ин омил ба иқтисоди мо на он қадар таъсир мерасонад, зеро қисми зиёди мардуми мо даромади баланд надоранд ва ҳанӯз аз паси қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аввалиндараҷаи худ мебошанд. Барои расидан ба иқтидори истеҳсолии худ, иқтисодиётро лозим меояд, ки на танҳо пурра аз худ кардани манбаъҳоро таъмин намояд, балки самаранок ва сарфакорона истифода бурдани онҳоро низ ба роҳ монад.

Барои истеҳсоли молу хадамоти интихобшуда, ки некуаҳволии ҳадди аксари одамонро таъмин менамояд (самаранокии тақсимот), иқтисодиёт захираҳои худро бояд бо имконияти ҳадди ақалли хароҷот (хароҷоти камтарин) истифода барад (самаранокии истеҳсолот). Қобилияти афзоиш додани истеҳсолот вобаста аз пурра истифода кардани манбаъҳои мавҷудбуда, боз ҳам барои ба даст овардани имконияти рушди босуботи иқтисодӣ кофӣ нест. Аз ин сабаб лозим меояд, ки самаранок истифода бурдани захираҳои мавҷударо таъмин намоем.

Самаранокӣ ба рушди иқтисод ҳам таъсири мусбат дорад ва ҳам сифати рушдро баланд мебардорад. Он метавонад пеши роҳи исрофкориро гирад. Самаранок истифода бурдани захираҳо метавонанд хароҷотҳоро кам кунанд ва фоидаи зиёд ба даст оранд.

Кишоварзони кишварро лозим меояд, ки ҳар як порчаи заминро самаранок истифода бурда, аз масоҳати кам бо хароҷоти кам маҳсулоти зиёд истеҳсол намоянд. Дар давлатҳои хориҷӣ шахсоне ҳастанд, ки дар боми хонаашон гул парварида ба фурӯш мебароранд. Боз ҳастанд шахсоне, ки барои эҳтиёҷоти ҳаррӯзаи худ дар дохили қуттӣ сабзавот (помидор, занҷабил, бодиринг ва ғ) мерӯёнанд. Омилҳои талабот, таклифот ва самаранокӣ, ки рушди иқтисодро таъмин менамоянд, байни ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Бекорӣ, ки боиси камшавии маҷмӯи талабот мегардад (омили талабот), метавонад сатҳи афзоиши сармояи навро паст кунад (омили таклифот) ва хароҷотро ба кофтукоб кам намояд (боз як омили таклифот) ва баръакс, хароҷоти кам ба навоварӣ ва маблағгузорӣ (омили таклифот) метавонад боиси коҳиш ёфтани маҷмӯи талабот (омили талабот) ва афзоиши сатҳи бекорӣ гардад. Ғайри самараноку назаррас истифода бурдани захираҳо (омили самаранокӣ) метавонад, арзиши молу хадамотро баланд бардорад, ки ин боиси фоидаи нисбатан камтар мешавад ва ғуншавии сармояро кам менамояд.

Ҳамин тавр, рушди иқтисодӣ – раванди динамикӣ буда, дар он омилҳои таклифот, талабот ва самаранокӣ аз ҳамдигар вобастагии зич доранд. Як қисми олимон омилҳои истеҳсолотро низ омилҳои рушди иқтисод меноманд, ки онҳо аз нигоҳи марксизм: қувваи корӣ, ашёи меҳнат ва воситаҳои меҳнат буда, аз нигоҳи маржиналистон бошад: замин, сармоя, меҳнат ва фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Омилҳои рушди иқтисодие, ки аз тарафи нависандагони китоби "Экономикс"[2] пешниҳод шудаанд, васеътар ва пурратар буда, омилҳои истеҳсолотро ҳам аз нигоҳи марксизм[3] ва ҳам аз нигоҳи маржинализм [4] дар бар мегиранд. Зеро қувваи корӣ воситаҳои меҳнат ва худи меҳнат ба сарчашмаҳои захираҳои меҳнатӣ шомиланд. Ашёи меҳнат ва заминро ба захираҳои табиӣ ва фаъолияти соҳибкориро ба самаранокӣ шомил кардан мумкин аст.

Чунки дар иқтисоди бозорӣ самаранок истифода бурдани захираҳои маҳдуди ҷамъият аз тарафи субъектҳои хоҷагидорӣ (соҳибкорон) ба роҳ монда мешаванд. Мо омилҳои асосиро мухтасаран зикр намудем, ки ба рушди иқтисодии ҳар як давлат таъсир мерасонанд. Ҳар як омил дар алоҳидагӣ тадқиқоти илмиро талаб менамояд. Вазифаи рушди иқтисод дар ин ҷо ошкор кардани омилҳо, ба тартиб гузоштани онҳо мувофиқи аҳамияташон ва нишон додани роҳу усулҳо мебошад. Рушд бояд муайян кунад, ки кадоми онҳо аҳамияти зиёд дорад ва кадоми онҳоро бояд ба мадди аввал гузошт. Рушди ҳар як омил ба иҷрои навигариҳои он вобаста асту назорати он бошад бар дӯши давлат вогузор аст. Ин омилҳо ба ҳамдигар алоқаманд ҳастанд, аз ин ҷиҳат онҳоро якҷоя бояд инкишоф дод.

Ғайр аз ин омилҳое низ ҳастанд, ки ба рушди иқтисодӣ ба воситаи дигар фишангҳои иқтисодӣ таъсири манфии худро мегузоранд, ба монанди фасод, непотизм, институтсионализм, озодии иқтисодӣ ва дигарон мебошанд, ки солҳо боз давлат алайҳи онҳо мубориза бурда истодааст.

Калидвожаҳо: таснифот, омил, инкишоф, алоқа, ММД, пешниҳод, талабот, самаранокӣ.

Адабиёт:

1. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)
2. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. -М.: Инфра-м, 1999. с-412.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинение. 23 том (Капитал). М.: Издательство Политической литературы,1960.
4. Добрынина А.И., Тарасаевич Л.С. Экономическая Теория. Учебник. -Санкт-Петербург. Питер, 2000. с -44-45.
5. Peter Goff. Factors affecting economic growth in developing countries. Development Economics Web Guide, Unit 5B. Issue 1. May 2003.
6. www.jumhuriyat.tj

КЛАССИФИКАЦИЯ ФАКТОРОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И СВЯЗЬ МЕЖДУ НИМИ

Шахноза С., Хасанова Ф.

В данной статье классифицированы факторы экономического роста, и показана связь между ними, которая предложена учеными экономистами. Каждая группа фактора проанализирована согласно нынешнего экономического положения Республики Таджикистан.

Ключевые слова: классификация, фактор, рост, связь, ВВП, предложение, спрос, эффективность.

CLASSIFICATION OF GROWTH FACTORS AND THEIR RELATIONSHIP

Shakhnoza S., Hasanova F.

In given article classifies factors of economic growth, and shows the relationship between them, which are suggested by economic scientists. Each group of factors are analyzed according to current economic situation of the Republic of Tajikistan.

Keywords: classification, factor, growth, relationship, GDP, supply, demand, efficiency.

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҲОИ ТАБИӢ ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдулов Д., унвонҷӯи ДМТ кафедраи умумидонишгоҳии назарияи иқтисодӣ,
Сафаров А.Г., муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодӣ ва баҳисобгирии бухгалтерӣ, ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Муаммоҳои рушди босуботи иқтисодӣ ва омилҳои мусоидаткунанда дар илми назарияи иқтисодӣ баҳсҳои доманадор ва тӯлониро ба вуҷуд овардааст. Пайдоиши тамсилаҳои гуногуни рушди иқтисодӣ далели гуфтаҳои боло мебошанд. Сабаби чунин мавқеъ пайдо кардани масъалаи таъмини рушд дар иқтисод, ин алоқамандии он бо ҳалли масълаҳои дохилию берунии иқтисодӣ мебошад. Пеш аз рушди босуботи иқтисодӣ имкон медиҳад, ки бозорӣ дохилии мамлакат ба молу хадамоти зарурӣ таъмин карда шуда, ҷойҳои холии корӣ зиёд гардад ва дар ин асос манбаҳои даромади аҳолӣ ва давлат густариш ёфта, қобилияти харидории аҳолӣ ва сатҳи зиндагии он боло раванд.

Муҳимтарин омиле, ки метавонад рушди босубот ва суръатноки иқтисоди Тоҷикистонро таъмин намояд пеш аз ҳама захираҳои фаровони захираҳои табиӣ он ба ҳисоб меравад. Далели ин андеша кашфи зиёда аз 400-кони канданиҳои фоиданок мебошад,ки аксарияти онҳо коркарди саноатии худро бо пуррагӣ интизоранд. Саволе пеш меояд, ки имрӯз сарватҳои табиӣ бо доираи истифодаи саноатӣ ҷалб шуда истодаанд. Иқтисоди Тоҷикистон то фарорасии замони истиқлоли давлатӣ ҷузъи иқтисодии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт ва дар қабули қарорҳо оид ба масълаҳои иқтисодӣ дар madди аввал манфиатҳои давлати абарқудрат гузошта мешуд.[48]

Чунин муносибат ба равандҳои иқтисодӣ боиси он гардид, ки аксарияти канданиҳои фоиданоки Тоҷикистон ба коркарди саноати ҷалб шуда истодаанд. Ҷумҳурие, ки дар қаламраваш бузургтарин конҳои намаки ошӣ (конҳои Хоҷамуъмин ва Хоҷасартез) мавҷуд аст,[49] ки бо давлатҳои дур ва хориҷи наздик содирот карда мешавад. Аз нигоҳи муносибатҳои бозорӣ ин содирот барои иқтисодиёти мо фоидаи калон меорад. Истиқлолияти давлатӣ ва гузариш ба муносибатҳои бозорӣ мавқеъи захираҳои табииро дар таъмини рушди иқтисодӣ куллан тағйир медиҳад. Дар марҳалаи нав давлат бо мақсади таҳкими асосҳои иқтисодиаш ва ҳалли муаммоҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ муносибатро бо сарватҳои табиӣ дигаргун кард. Дар шароити кунунӣ Ҳукумати Тоҷикистон дарк кардааст, ки ҷалби сарватҳои табиӣ бо доираи истифодаи саноатӣ яке аз омилҳои муҳими таъмини рушди босуръати иқтисодии худро таҳия ва тадбиқ менамояд.

Имрӯз як қатор конҳои кашфшудаи канданиҳои фоиданок дар якҷоягӣ бо ҷалби сармояи хориҷӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шудаанд (конҳои тилло, сурма, симоб ва ғайра). Ба андешаи мо вақти он расидааст, ки коркарди комплексии ин сарватҳо аз истихроҷи ашё то истеҳсоли маҳсулоти тайёр ба роҳ монда шуда истодааст.

[48] Конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Рушди иқтисодии Тоҷикистон ҳамчун омили баландшавии некӯаҳволии аҳолӣ»ДМТ, Душанбе, 9.12.2015, саҳ .122-125.

[49] Баротов Р.Б. «Каменное чудо» Таджикистана. Душанбе, Ирфон 1988.

Ба назари мо муҳимтарин самте, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд мавриди таваҷҷӯҳи хоси қувваҳои соҳибкории дохилию хориҷӣ ва давлат қарор гирад,т захираҳои энергетикии мамлакат мебошад.

Маълум аст, ки Тоҷикистон соҳиби конҳои ангиштсанг, маъданҳои полиметалӣ, шпати плавикӣ, оҳаксанг, намаки ошӣ, тилло ва дигар канданиҳои фоиданок, инчунин, соҳиби ҳайвонот ва набототи гуногун мебошад. Лекин дар ҷумҳурӣ то имрӯз системаи зарурии интихоб, таҳлил ва такмили дастовардҳои мамлакатҳои пешқадам дар соҳаҳои технологияи маводи сӯзанда, маҳсулотҳои пластикӣ, чӯб ва боқимондаҳои он, доруворихои табиӣ ва синтетикӣ, маҳсулоти косметикӣ, атторӣ ва ғайра рӯз ба рӯз тараққӣ ёфта истодааст.[50]

Инкишофи саноатӣ ва захира намудани бойгарӣ дар мамлакатҳои пешқадам (Олмон, Ҷопон, Фаронса, Италия, Австрия, Швейтсария ва ғайра) на танҳо тавассути истифодаи захираҳои табиӣ на он қадар зиёд, балки бо шарофати истифода бурдани технологияҳои пешақадами ҷаҳонӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои такмили он таъмин мегардад. Ба доираи истифодаи саноатӣ ҷалб кардани захираҳои табиӣ имкон медиҳад, ки соҳаи энергетика ҳамчун локомотиви иқтисодӣ, рушди соҳаҳои дигари иқтисоди миллиро таъмин намояд.

Тоҷикистон асосан аз ду намуди захираҳои энергетикӣ ангиштсанг ва об бой мебошад. Бояд қайд намоем, ки захираҳои ангишти Тоҷикистон дар баробари манбаи энергетикӣ буданашон ҳамчунон ашёи пурқимати кимиёвӣ низ ба ҳисоб меравад. Бузургтарин манбаи ангишти Тоҷикистон дар кони Фон-Яғноб ҷойгир аст. Тибқи ҳисобҳои дар замони Шӯравӣ анҷом додашуда захираи ин кони бузург аз 1,5 млрд. тонна зиёд мебошад ва истифодаи он танҳо ҳамчун манбаи энергия исрофкорӣ ҳисобида шудааст. Қисми зиёди конҳо дар Тоҷикистони Марказӣ ва Ҷанубу Шарқӣ воқеъ гардидаанд. Дар айни замон дар ҷумҳурӣ 36-кони ангишт ба ҳисоб гирифта шудааст. Аз ин 7-тои он аҳамияти санотӣ дорад. Калонтарини онҳо кони ангишти Фону Яғноб, Киштуту Заврон, Миёнаду Моғиён, Зиддӣ ва Назарайлоқ мебошанд.

Захираи умумии ангишт ба 4-милиард тонна мерасад, ки аз ин як миллиард тоннашро ангишти коксдиҳанда, инчунин конҳои ангишти сиёҳтоб низ дида мешавад.[51] Чунин хулосабарорӣ ба далелҳои илмӣ такя мекунад. Ангишти ин кон таркиби мураккаб дошта дар он пайвастагиҳои зиёди кимиёвӣ мавҷуд мебошад. Зиёда аз 60-сол муқаддам муҳаққиқони соҳаи геология дар натиҷаи гузаронидани тадқиқоти илмӣ муайян кардаанд, ки дар натиҷаи сӯхтани ангишти кони Фон-Яғноб газҳое ҷудо мешаванд, ки коркарди минбаъдаи онҳо имкон медиҳад, ки барои қонеъсозии талаботи Осиёи марказӣ басанда аст.[52]

Ҳамчунин дар тадқиқоти олимони тоҷик (Баротов Р.Б. ва Новиков В.П.) таркиби мураккаби ангишти Фон-Яғноб дар асоси омӯзиши газҳои аз сӯхтани маводҳои serizamini таркиби газҳои хориҷшаванда метан, бутан, гидрогени озод ва гидросулфур хеле зиёд мебошанд. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки номгӯи маҳсулоти тавлидшаванда дар мамлакат зиёд гардида, ҳамчунон масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ,

---

[50] Маҷаллаи илмии-ҷумҳуриявӣ «Фонус» №1 (11),Бунёди фарҳанги байналмилалӣ. Душанбе. 2013 саҳ 24-27

[51] Муҳаббатов Х.М., Раҳимов М.Р. «Географияи Тоҷикистон» Маориф ва фарҳанг. Душанбе,2 011. саҳ 34-39.

[52] Х.Аброров. Самтҳои истифодаи оқилонаи ангиштсанги кони Фон-Яғноб. Энергетика ва саноат. 2010 №6-7.14-16.

аз ҷумла бекорӣ ҳал карда шавад. Умуман релефи ҷуғрофии Тоҷикистон ҳамчун омили манфӣ дар рушди кишоварзӣ амал карда водор месозад, ки инкишофи минбаъдаи давлатамон дар аоси пешрафти соҳаҳои саноат ва тараққиёти илм таъмин карда шавад. Дар ҳудуди ноҳияи Рашт кони ангишти Назарайлоқ бо сифати баланди худ ҳамчун антрасид дар ҷаҳон машҳур мебошад. Захираи геологии кон 400 млн тоннаро ташкил медиҳад. Сифати онро мутахасисон бо кони ангишти беҳтарини ҷаҳонӣ Ха-Ту-и Ветнам дар як радиф мондаанд. Кони ангишти Назарайлоқ аҳамияти стратегӣ дошта, онро ҳамчун ашёи технологӣ дар соҳаи саноат васеъ истифода бурдан мумкин аст.

Манбаи дигари табиӣ, ки рушди босуботу босуръати Тоҷикистонро таъмин мекунад, боиси афзоиши нерӯи содиротии он мегардад, истифодаи оқилонаи комплексии захираҳои обӣ мебошад. Вақти он расида аст, ки бо ин неъмати табиӣ ватанамон аз нигоҳи иқтисодӣ баҳо диҳем. Тараққиёти саноати ҷаҳон ва афзоиши босуръати аҳолӣ масъалаи бо оби ошомиданӣ таъмин намуданро ба миён овардааст. Дигар давлатҳо захираҳои табииашонро (нефт, газ, ҷангал ва ғайра) ҳамчун мол ба бозори ҷаҳонӣ содир карда, аз ин ҳисоб бурди зиёди иқтисодӣ ба даст меоранд. Мо низ бояд обро бо ин мақсад истифода намоем ва ба давлатҳои эҳтиёҷманд хусусан ба давлатҳои халиҷи Форс бо қубурҳо монанди нафту газ оби ошомиданӣ фурӯшем (содирот намоем).

Самти муҳими истифодаи оби дарёҳои Тоҷикистон ин истеҳсоли қувваи барқ мебошад Рушди соҳаҳои иқтисодӣ миллӣ ва баланд бардоштани сатҳи зисту зиндагонии аҳолӣ бидуни мавҷудияти барқи фаровон ва арзон ғайри имкон аст. Маблағгузории дохилӣ ва хориҷӣ ба иқтисодиёти ҳар як мамлакат дар ҳолате самараи дилхоҳ медиҳад, ки агар корхонаҳои бунёдшаванда самаранок фаъолият кунанд ва бо эдеҳи баланди ин маблағҳоро таъмин намоянд. Норасогии барқ ва ё тибқи меъёр истифодабарии он наметавонад фаъолияти босамару фоиданокии корхонаҳоро бо қувваи барқ таъмин кунад. Ба андешаи мо ҳар як мамлакат дар истифодаи захираҳои худ комилҳуқуқ аст. Аз ин лиҳоз, Тоҷикистон лоиҳаҳои ҷолиби инвеститсиониро дар соҳаи энергетикаи обӣ пешниҳод карда истодааст, ки бо истифодаи обҳои дохилиаш ва баъдтар бо обҳои сарҳадгузар асос ёфтаанд. Асосноксозии техникию иқтисодии ин лоиҳаҳо бояд саривақт анҷом дода шаванд ва онҳо дастраси маблағгузориҳои доимиро соҳиб бошанд. Дар оғози мақола қайд гардид, ки релефи ҷуғрофии Тоҷикистон мураккаб мебошад ва ин ҳолат метавонад ба тадбиқи амалии лоиҳаҳои энергетикӣ таъсири манфӣ расонад. Хусусан, сатҳи пасти инкишофи коммуникатсияҳои нақлиётӣ омили боздоранда дар баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Тибқи лоиҳаи бузурги инфрасохторӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷалби манбаҳои маблағгузории дохилию хориҷӣ имкон медиҳад, ки дар солҳои наздик муаммоҳои коммуника-тсияи нақлиётӣ дар мамлакат ҳал карда шуда истодааст. Имрӯз давлати мо қариб, ки пурра аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо ёфта истодааст.

Сохтмони нақбҳо, пулҳо, роҳҳои автомобилгарди замонавӣ, роҳҳои оҳан далели ин гуфтаҳост. Бунёди зерсохторҳои муосир имкон медиҳанд, ки тибқи лоиҳаҳои инвеститсионӣ - комплекси сӯзишворию энергетикии мамлакат арзон гарданд. Ин ҳолат қобилияти онҳоро барои маблағгузорони дохилию хориҷӣ бештар мегардонад. Дар ҷаҳони имрӯза, ки бо буҳрони шадиди экологӣ дучор шудааст, тадбиқи лоиҳаҳои энергетики Тоҷикистон аз лиҳози экологӣ низ ҷолиб мебошанд, зеро онҳо бо муҳити зисти одамон таъсири манфӣ намерасонанд. Самти дигари истифодаи захираҳои табиӣ

ҳамчун омили мусоидаткунанда бо рушд, инкишофи босуръати истеҳсоли ҷавоҳирот мебошад.

Мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди минбаъда ва ояндаи коркарди сарватҳои табиӣ Тоҷикистон аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ маблағгузорӣ карда мешаванд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2016. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 09.06.2016 сол №1321; 04.07.2016 сол №1322)

Моддаи дуюм: Мабалғгузорӣ ба коркард ва истифодаи сарватҳои табии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ, дар соли 2016
6146 681 млн сомонӣ ҷудо шуда буд. Аз инҳо:

- хоҷагии манзилию коммуналӣ, экология ва хоҷагии ҷангал - 661830 сомонӣ;
- комплекси сӯзишвори энергетикӣ – 4069007 сомонӣ;
- кумитаи заминсозӣ ва хоҷагии об - 430204 сомонӣ;
-коркард ва истифодаи қаъри замин, саноати вазнин - 121156 сомонӣ;
- нақлиёт ва коммуникатсия - 864484 сомонӣ;

Дар Тоҷикистон қариб тамоми заминаҳо барои инкишофи ин соҳа мавҷуд мебошад.

Мавҷудияти конҳо ва истеҳсоли металҳои қиматбаҳо тилло ва нуқра ва сангҳои қиматбаҳо. Омили дигари инкишфои соҳаи мазкур фарвонии қувваи корӣ мебошад. Давлат метавонад бо таъмини шароитҳои хуб (имтиёзҳо дар воридоти мошинҳо ва дастгоҳои соҳавӣ, содироти маҳсулоти соҳа, имтиёзҳои андозӣ, пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва ғайра) ба инкишофи ин соҳа мусоидат намояд. Истеҳоли ҷавоҳирот соҳаи меҳнатталаб ба ҳисоб рафта, боиси афзоиши ҷойҳои нави корӣ мегардад. Умуман дар таъмини рушди минбаъдаи Тоҷикистон нақши сарватҳои табиӣ ниҳоят бузург ва умедбахш мебошад.

Калидвожаҳо: конҳо, сарватҳои табиӣ, иқтисодиёт, ҳифзи муҳити зист, захираҳои обӣ.

Адабиёт:

1. Конференсияи илмӣ-амалӣ-ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Рушди иқтисодии Тоҷикистон ҳамчун омили баландшавии некӯаҳволии аҳолӣ». ДМТ.Душанбе,09.12.2015, саҳ 122-125.
2. Баротов Р.Б. «Каменное чудо» Таджикистана. Душанбе, Ирфон,1988.
3. Маҷаллаи илмӣ-ҷумҳуриявии «Фонус», №1 (11). Бунёди фарҳанги байналмилалӣ. Душанбе, 2013 саҳ. 24-27.
4. Муҳаббатов Х.М., Раҳимов М.Р. «Географияи Тоҷикистон». Маориф ва фарҳанг. Душанбе, 2011. Саҳ. 34-39.
5. Аброров Х. Самтҳои истифодаи оқилонаи ангиштсанги кони Фон-Яғноб. Энергетика ва саноат. 2010. №6-7.14-16

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҲОИ ТАБИӢ ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдулов Д., Сафаров А.

Муаллиф дар мақолаи илмӣ доир ба самти истифодаи дурусти сарватҳои табиӣ, пардохти андоз ва дигар намуди амалиётҳоро нишон дода, дар мақолаи худ бо самтҳои афзалиятноки ҳифзи муҳити зист ва чорабиниҳои онро ба инобат гирифтааст.

Калидвожаҳо: конҳо, сарватҳои табиӣ, иқтисодиёт, ҳифзи муҳити зист, захираҳои обӣ.

EFFECTIVE UTILIZATION OF NATURAL RESOURCES AS THE FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN REPUBLICS TAJIKISTAN

Abdulov D., Safarov A.

Author of scientific papers on the proper use of natural resources, taxes and other forms of action is shown in the article with excellent field of environmental protection and the measures taken in vnimanie.

Kaywords: mines, natural resources, the economy, environmental protection. irrigation resources.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ТУРИЗМ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Талбаков Л.Қ. ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинг, ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Солҳои охир дар аксари кишварҳои дунё туризм ба яке аз соҳаҳои сердаромад табдил ёфтааст. Тибқи маълумоти СММ, сайёҳӣ дар бархе давлатҳо аз ҷиҳати даромаднокӣ дар соҳаҳои мошинсозӣ, кимиё ва энергетикаро кайҳо гузаштааст. Ҳамчунин тибқи иттилои Созмони ҷаҳонии «Сибак», имрӯз дар сартосари дунё бахши сайёҳӣ 7%-и сармоягузориҳоро ташкил дода, аз ҷиҳати даромад баъди фурӯши нафт меистад. Масалан, ба шаҳри Дубайи Аморати Муттаҳидаи Араб соли гузашта 75 миллион сайёҳ ворид шудааст ва даромад аз туризм дар он кишвар 35%-и даромади умумии давлатро ташкил медиҳад.

Ба Қирғизистони ҳамсоя, ки сарзаминаш аз бисёр ҷиҳат ба Тоҷикистон монанд аст, тибқи гузориши шабакаи телевизионии «МИР-24», соли гузашта 3 миллион сайёҳ ворид шуда, ба буҷаи он 218 миллион доллар фоида ворид шудааст.

Ҳамин тавр, вобаста ба имкониятҳое, ки Тоҷикистон дорад, агар соҳаи сайёҳӣ дуруст ба роҳ монда шавад, аз ин соҳа манфиати бештар гирифтан имконпазир аст, зеро Тоҷикистон дорои сарватҳои нодир ва фарогири ёдгориҳои арзишманди таърихӣ аст. «Тахти сангин», «Қалъаи Ҳисор», «Чилдухтарон», «Саразм» ва ғайра, ки имрӯз чун ёдгориҳои таърихӣ дар сатҳи байналмилалӣ шинохта мешаванд, аз зумраи онҳо мебошанд.

Ҳамчунин, кӯҳҳои сарбафалак кашидаи Бадахшон, ба вижа қуллаи Исмоили Сомонӣ ва обҳои шифобахшу мавзеҳои фароғатӣ, аз ҷумла «Искандаркӯл»-и ноҳияи Айнӣ ва монанди инҳо.

Номукаммалии асосии барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти касбӣ дар он аст, ки мутахассисони соҳа бе назардошти талаботи бозори соҳаи туризм омода карда мешаванд ва ба онҳо ҳатто як забони хориҷӣ мукаммал омӯзонида намешавад. Аз ҷадвалҳои дарсии онҳо аён мегардад, ки соатҳои омӯзиши забони хориҷӣ ва дарсҳои амалӣ каманд. Ин ҳолат барои бо таври зарурӣ аз худ кардани фан мусоидат карда наметавонад. Ба ғайр аз Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмати Тоҷикистон аз ҷониби дигар муассисаҳои таълимӣ ягон ташаббусе баҳри сайқал додани дониши толибилмон ба назар намерасад.

Аз ин лиҳоз, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки омодасозии кадрҳои соҳаи туризмро бо назардошти талаботи бозори меҳнат ба роҳ монда, бештар ба масъалаи норасоии мутахассисони техникии соҳаи туризм, аз ҷумла роҳбалад, роҳбалад - тарҷумон ва ғайра таваҷҷӯҳ намояд. Шумораи роҳбаладон айни замон, мутаассифона, талаботи рӯзафзуни туристони хориҷиро қонеъ наменамояд.

Фазлиддин Қодиров, декани факултаи туризм ва хадамоти гумрукии Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмати Тоҷикистон, дар ин хусус чунин иброз дошт:

- Аз соли 2006 инҷониб факултаи туризм ва хадамоти гумрукӣ дар Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат ҷиҳати тайёр намудани мутахассисони баландпоя дар соҳаи туризм фаъолият дорад, ки муассисаи пойгоҳии таҳсилоти олии тахассусӣ дар бахши сайёҳии кишвар ба ҳисоб меравад. Дар донишкада аз рӯйи ихтисосҳои сайёҳат ва меҳмондорӣ, менеҷменти сайёҳати байналмилалӣ, маркетинг дар сайёҳӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи туризм, бо назардошти урфу одат, анъана ва дигар хусусиятҳои миллӣ, ҳамзамон ба эътибор гирифтани стандартҳои байналмилалии соҳаи туризм мутахассисон омода карда мешаванд.

Азбаски туризм хусусияти байналмилалӣ дорад, таълими фарҳанги меҳмондорӣ ва дигар ҷанбаҳои хизматрасонии байналмилалӣ, ҳангоми тайёр кардани кадрҳо ба назар гирифта мешаванд. Аз ҷумла "Иқтисодиёти туризм" "Экотуризми Сари Хосор - муаммо, мушкилот ва дурнамо", "Асосҳои туризм", "Фаъолияти сайёҳӣ", "Менеҷменти туризм", "Технологияи интернет дар сайёҳӣ", "Асосҳои меҳмоннавозӣ", "Саёҳатшиносӣ" имрӯз ба сифати адабиёти таълимӣ истифода мешаванд, ки миқдорашон хеле каманд. На танҳо адади нашри асарҳо кам аст, балки пеш аз ҳама номгӯи чунин асарҳои барои толибилмон муфид бо забони модарӣ ангуштшумор мебошанд. Бештари асарҳоеро, ки дар боло зикр кардем, устодону кормандонн Доншкадаи соҳибкорӣ ва хизмат таълиф намудаанд. Агар номгӯ ва адади нашри чунин асарҳо бо забони ноби тоҷикӣ зиёд карда нашаванд, сифати таълим беҳ намегардад. Дар ин ҷо ҳамкории ҳамаҷонибаи мо бо мутахассисони баландпояи хориҷӣ нақши муҳим мебозад. Танҳо дар натиҷаи чунин ҳамкорӣ, таълиму тадрис бо назардошти стандарти байналмилалӣ сурат гирифта, ба бозори меҳнати кишвар мутахассисони хуби соҳа пешкаш мегарданд.

Ба ҷуз таълифи дастурҳои таълимӣ мо ба таҳияи лоиҳаи ҷумҳуриявии роҳу усулҳои тайёр кардани мутахассисони соҳаи сайёҳӣ машғулем. Барои таҳияи лоиҳаи мазкур аз буҷаи ҷумҳурӣ маблағ ҷудо гардидааст, ки фаъолияти моро дар ин самт пурқувват месозад.

Ҳамчунин бо ташаббуси донишкада ва Вазорати маориф ва илми кишвар Маркази ҷумҳуриявии таълими методӣ оид ба туризм дар назди донишкада ташкил ёфт, ки он дар омодасозии кадрҳои баландихтисос мусоидат хоҳад кард. Ин марказ аз ҳамаи муассисаҳои таълимии кишвар, ки дорои бахши сайёҳӣ мебошанд, якнафарӣ аъзо

дорад. Вақте ки мо китобҳо ва нақшаи таълимиро тайёр мекунем, он мавриди баррасии коршиносони Маркази ҷумҳуриявии илмӣ - методӣ оид ба туризм қарор мегирад, то стандарти нодурусти таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ паҳн нагардад. Забондонӣ дар соҳаи сайёҳӣ вазифаи аввалиндараҷа аст. Дар факултаи мо бештар ба омӯзиши забони русӣ аҳамият дода шудааст, зеро аксари сайёҳоне, ки ба кишвари мо меоянд, аз давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мебошанд, - гуфт Фазлиддин Қодиров ва афзуд, - Донишҷӯёни мо тӯли 4 сол забони англисиро чун мутахассисони соҳаи туризм меомӯзанд ва дар соли охир таҳсил ихтиёр доранд, ки забони олмонӣ ё фаронсавӣ омӯзанд. Инчунин, дар назар аст, ки солҳои наздик омӯзиши забони чинӣ низ ба таври васеъ ба роҳ монда шавад. Зеро Ҷумҳурии Мардумии Чин бо кишвари мо ҳамсарҳад буда, дар оянда аз ин мамлакат сайёҳони зиёд ба ватани мо ворид хоҳанд шуд. Чунин методи таълим, яъне афзалияти бештар додан ба забономӯзӣ, дар ҳама донишгоҳу донишкадаҳо бояд кори аввалиндараҷа бошад. Чунки забондонӣ ва суханварии хуб дар туризм яке аз вазифаҳои аслии кормандон мебошад. Азбаски соҳаи туризм дар кишвари мо падидаи нав аст, ҳоло мушкилиҳо, махсусан дар бахши забономӯзӣ ва таълифи адабиёти ҷаҳонгардӣ зиёданд.

Ҳоло 14 нафар донишҷӯйи донишкада дар ширкатҳои туристӣ таҷрибаомӯзанд. Донишҷӯёни мо дар аксари ширкатҳои туристие, ки ҳоло дар каламрави мамлакат фаъолият доранд, метавонанд таҷрибаомӯзӣ кунанд. Соли сипаригашта аз 14 нафар хатмкунандагони факултаи мо 12 нафарашон дар осоишгоҳи «Баҳористон» ва 2 нафари дигар дар меҳмонхонаи «Ҳайат-Реҷенан» коромӯз мебошанд.

Шумораи хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ оид ба туризм тағйирёбанда аст. Теъдод як сол бисёру соли дигар хеле кам мешавад. Масалан, агар соли гузашта факултаи туризм ва хадамоти гумрукиро 47 нафар хатм карда бошад, имсол 34 нафар хатм мекунад. Ҳамчунин дар дигар мактабҳои олии кишвар, ки бахшҳои таълимӣ оид ба туризмро доранд, хатмкунандагон кам ба назар мерасанд.

Донпшгохи миллии Тоҷикистонро наздики 45-50, Донишкадаи санъатро тақрибан 20, Донишкадаи тарбияи ҷисмониро зиёда аз 30, Донишгоҳи омӯзгориро низ тахминан 30 нафар хатм мекунанд, ки дар маҷмӯъ ба ҳисоби миёна ҳамчун мутахассиси соҳаи сайёҳӣ, имсол 150 нафар мактабҳои олии кишварро хатм мекунанд. Ҳол он ки барон ба таври зарурӣ ба роҳ мондани ин дар кишвар, камаш 10 ҳазор мутахассиси баландихтисос ва пуртаҷриба лозим аст.

Ба ақидаи Фазлиддин Қодиров, аксарияти кормандопи осоишгоҳҳо, меҳмонхонаҳо ва дигар муассисаҳои хизматрасонии туристӣ, ки феълан дар кишвар маъруфанд, аз хориҷи кишвар даъват мешаванд. [53]

"Сабаби асосӣ хуб надонистани забон, технологияи нав ва дигар фарқиятҳои тахассусӣ мебошад. Барои бартараф намудани чунин мушкилиҳо, албатта, муаллимоне заруранд, ки таҷрибаи кофӣ доранд ва аз имтиҳони соҳаи туризм гузаштаанд. Агар мо сифати таълим ва омодасозии мутахассисонро беҳтар нагардонем ва кадрҳои даркориро бештар омода насозем, рушди соҳа мушкил мегардад.

Масалан, чанд сол аст, ки ноҳияи Балҷувон минтақаи туризми байналмилалӣ эълон шудааст. Азбаски кормандони таҷрибадор ва таҳсилдида ниҳоят каманд, туризми

[53] Балабанов И.Т.,Балабанов А.И. Экономика туризма: Учеб пособием.ДООЗгод сах.2-119

байналмилалӣ эълон гардидани ин минтақа қариб натиҷае надод. Барои он ки таваҷҷӯҳи сайёҳони хориҷӣ ба кишвари мо бештар гардад, бояд сифати хизматрасонӣ беҳтар ва муҳити туристӣ дар қаламрави кишвар ба вуҷуд ояд. Аз ҷумла, муаррифии расму оин ва дигар анъанаҳои миллӣ лозим аст. Масалан, ҳангоми пухтупази хӯрок анъанаҳои миллии тарзи тайёр кардани онҳо нишон дода шаванд, то ки барои меҳмонон ҷолиб бошанд. Вале ба ҳамаи ин мутахассис ва кормандони таҷрибадор лозиманд.

Омили дигаре, ки метавонад барои беҳтар омода намудани мутахассисон мусоидат кунад, ҳамкории субъектҳои хоҷагидори туристӣ бо муассисаҳои таълимии соҳаи мазкур аст. Яъне пешннҳод намоянд, ки барояшон муассисаҳои таҳсилоти касбӣ мувофиқи эҳтиёҷи онҳо мутахассис омода созанд. Агар дар кишвар имкониятҳои мавҷудаи табиӣ, фарҳангӣ ва таърихии соҳаи сайёҳӣ хуб истифода шаванд, солона метавонем аз ҳисоби он бештар ба буҷаи давлат даромад ворид созем.

Ҳол он ки барои ташкил ва тараққӣ додани ин соҳа на он қадар сарфи маблағ зарур меояд, ки барои таъсиси корхонаҳо ва бунёди неругоҳҳои барқӣ лозим ст.

«Зоркӯл»-у чашмаҳои гарму ҷӯшони «Тамдикӯл»-и ноҳияи Ҷиргатол, «Чилучорчашма»-и ноҳияи Носири Хусрав, гармчашмаҳои ноҳияҳои Файзобод, Ванҷ, Рӯшон ва садҳо чашмаҳои шифобахшу мавзеъҳои фароғатӣ, ки дар дигар гӯшаву канори кишвар мавҷуданд, фароғатгоҳи рӯйи замин будани Тоҷикистонро баръало собит месозанд. Чунин зебоӣ ва сарватҳои нотакрори сарзамини Тоҷикистон метавонанд омили рушди туризм дар кишвар гардида, ба буҷаи он садҳо миллион доллар ворид созад.

Дар хориҷи кишвар низ имрӯз одамоне, ки мехоҳанд сарватҳои нодир ва маконҳои дилрабои кӯҳсори Тоҷикистонро аз наздик тамошо кунанд, зиёданд. Махсусан мавзеҳои таъри*хӣ* ва чашмаҳое, ки умри чандҳазорсола доранд, ё барои муолиҷа мехоҳанд аз чашмаҳо ва обҳои шифобахши диёрамон истифода бубаранд.

Аз дигар паҳлу барои мардуми Аврупо ва кишварҳои дигар сайру сайёҳат дар соҳили баҳру уқёнус ба як чизи муқаррарӣ мубаддал гаштаву ҳоло ба тамошои кӯҳсорони диёри мо майл доранд.

Аммо нарасидани кадрҳои туристӣ имрӯз дар Тоҷикистон садди пешравӣ дар ин соҳаи даромаднок гаштааст. Пас муассисаҳои таълимие, ки ҳоло оид ба тайёр кардани мутахассисони соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон фаъолият мебаранд, то куҷо метавонанд мушкилии норасоии кадрҳоро бартараф созанд? Оё шароити таҳсили тодибилмони чунин муассисаҳо дархӯри талаботи бозори меҳнат мебошад?

Абдукарим Қурбонов, мутахассиси соҳаи сайёҳии Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ин хусус чунин мегӯяд:

«Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бо вуҷуди таъсис ёфтани бахшҳои омодасозии кадрҳои соҳаи туризм дар ҳафт макотиби сатҳи олӣ ва миёнаи кишвар, сатҳи дониши хатмкунандагони онҳо ба талаботи бозори соҳавӣ ҷавобгӯй намебошанд. Аксари онҳо бинобар сабаби сатҳи пасти донишҳои касбӣ ва забондонӣ дар бозори меҳнат мавқеи худро ишғол накардаанд». [54]

Хулоса, соҳаи туризм бо ақидаҳои коршиносони Созмони Умумиҷаҳонии Туристӣ ва боназардошти дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин кӯшишҳои

[54] Азар В.И. Туманов С.Ю. Экономика туристского рынка. М. 1998 год саҳ79-84

пайгиронаи масъулини бахши туризми Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, кишвари мо дар ояндаи наздик метавонад ба минтақаи туристии хеле маъмул табдил ёбад. Барои босамар инкишоф ёфтани тиҷорати туристӣ аз ҷониби давлат ба сармоягузории инфрасохтори соҳа, тайёр кардани мутахасисони кордон, омӯхтани таҷрибаи давлатҳои дигар таваҷҷӯҳи хоса зоҳир мегардад. Саноати туристӣ бахшҳои иқтисодиёти миллӣ, ки фаъолияти онҳо ба соҳаи туризм алоқаманд мебошад, бозори хизматрасонӣ ва маҳсулотҳои туристӣ бошад таркиби мураккаб дошта, нишондодҳои иқтисодии хосеро, ки танҳо ба он марбут аст, дорост.[55]

Калидвожаҳо: туризм, туризми минтақа, мавзеъҳои таърихӣ, роҳбалад, забонҳои хориҷӣ, иқтисодиёт, ҷалби туристҳо.

РОЛЬ (ЗНАЧЕНИЕ) И ВАЖНОСТЬ ТУРИЗМА В РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Талбаков Л.

Автор попытался показать место и положение сферы туризма в Таджикистане, приводя примеры специалистов этого отрасля.

А также, дал научно-методические рекомендации, пути повышения и подготовки специалистов в вышеуказанной сфере.

Ключевые слова: туризм, региональный туризм, исторические местности, проводник, экономика, привлекание туристов.

ROLE (VALUE) AND IMPORTANCE OF TOURISM IN DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY OF TAJIKISTAN

Talbakov L.

The author the tourism sphere in Tajikistan resulting examples from experts of it of branch has tried to show a place and position.

And also, has given scientifically-methodical the recommendation of a way increase and preparation experts on the above-stated sphere.

Keywords: tourism, regional tourism, historical district, a conductor, economy, attracting tourists.

[55] Абдуалимов А.,Қодирова М.И.-Иқтисодиёти туризм ҶДММ «Комрон+П»,Д-бе,2012саҳ 58-68.

ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

АСОСҲОИ ҲАЁТӢ ВА ИЛМИИ ПОВЕСТИ ИЛМӢ – ФАНТАСТИКИИ АБДУМАЛИК БАҲОРӢ «УМЕДИ ЯГОНА»

Содиқов Ёралӣ, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷик,
ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

«Илм дар шароити муосир нақши калидӣ дошта, ба рушду тараққиёти давлат мусоидат менамояд. Мутаассифона, дар кишвари мо ихтироъкорӣ ва навоварӣ ҳанӯз кам буда, бозёфтҳо дар илмҳои дақиқ, техникиву технологӣ назаррас нестанд».

(Аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 декабри соли 2016*)*

Дар роҳи иҷрои ин дастури мушаххаси Пешвои миллат адабиёти бадеӣ метавонад ёрирасони ҷиддӣ бошад. Зеро танҳо адабиёт аст, ки бо фарогирии мураккаботи зиндагӣ дар тарбияи инсон, хусусан инсони ҷавон, нақши фаъол бозад. Дар ин ҷабҳа месазад, ки адибони дар роҳи Ватан ҷоннисори мо кӯшишҳо дошта бошанд. Домани андеша дар ин боб фарох аст. Вале диққати мо дар ин мақола ба яке аз соҳаҳои муҳимми адабиёти бадеӣ – фантастикаи илмӣ ва адиби пешсафи ин жанр - Абдумалик Баҳорӣ равона аст.

Абдумалик Баҳорӣ яке аз сермаҳсултарин адибони бачагонаи тоҷик аст. Вай ҳам барои калонсолон ва ҳам барои наврасон асарҳои ҷолиб таълиф намудааст. Роҳи ӯ ба адабиёти бадеӣ аз мақолаҳои рӯзномавӣ сар шуда (ӯ аз соли 1951 дар рӯзномаи «Пионери Тоҷикистон» кор мекард ва он ҷо аввалин мақолаҳояш чоп шудаанд), дар назм, наср ва драматургия тақвият ёфта, ба камол расидааст. Баъдтар дар эҷодиёти ӯ асарҳои илмӣ – фантастикӣ низ пайдо шуданд. Дар баробари ин, оид ба масъалаҳои танқидӣ - адабии бачагона низ як миқдор мақолаҳои ҷолиб навиштааст.

Солҳое, ки А.Баҳорӣ ба эҷоди асарҳои илмӣ – фантастикӣ машғул гардид, ин жанр ҳанӯз дар адабиёти тоҷик роҳ наёфта буд. Вале дар адабиёти рус ва бисёр халқҳои дигари СССР ба давраи нави инкишоф мерасид. Аввалин ҳикояи фантастикии А. Баҳорӣ «Сандуқи пӯлод» соли 1958 таълиф шуда бошад (1), повести «Умеди Ягона» соли 1989 ба анҷом расида, соли 1991 дар рақами яки маҷаллаи «Садои Шарқ» ба чоп расид (2). Яъне аз миён зиёда аз 25 сол гузашт ва табиист, ки нависанда дар ин муддат дар эҷоди асарҳои фантастикӣ таҷрибаи фаровон ҳосил карда буд.

Эҷодиёти А. Баҳорӣ, аз ҷумла асарҳои фантастикии ӯ, солҳост, ки мавриди омӯзиши мунаққидон қарор гирифтааст(3), вале повести «Умеди Ягона» то ҳол аз назар дур мондааст (ё мо бехабарем). Ҳикояҳо ва қиссаҳои А. Баҳорӣ масъалаҳои гуногуни илму техника, ҳаёти имрӯза ва оянда, мавқеи инсон дар замин ва кайҳонро дар бар мегирад. Гуногунии мавзӯъҳо ва баёни шавқовар асарҳои адибро барои наврасон ва ҷавонон шавқовар ва хонданбоб кардаанд. Ҷолиб аст, ки худи нависанда ҳам гоҳ – гоҳ доир ба хусусиятҳои жанрии фантастика фикру мулоҳизаҳо баён мекунад. Ин фикру мулоҳизаҳои назарӣ ва амалии ӯ дар омӯхтани эҷодиёташ мададрасони муҳаққиқон хоҳад шуд. Масалан, дар мақолаи «Талаботи мухлисон» чунин навиштааст:

«Фантастикаи тоҷик аз сарчашмаҳои безавол бархӯрдор аст. Эҷодиёти даҳанакии халқ ва адабиёти классикии мо аз унсурҳои фантастика ғанианд. Ғайр аз ин инқилоби илмию техникӣ, кашфиёти нодири таркиби атом ва ҳуҷайраи зинда, асрори коиноти беаввалу охир, проблемаҳои муҳимми иҷтимоӣ ва мадании замони мо ба санъаткор майдони фарохи амалиёту мавзӯъ мекушоянд, ба эҷоди асарҳои баландғояву дилошӯб имконият фароҳам меоваранд»(4).

Ҳамон замон аз маҷаллаи «Садои Шарқ» қиссаи «Умеди Ягона» -ро хонда, дар бораи мундариҷаи умумӣ ва ғояи асосии повест дар конференсияи ҳамонсола маърӯзаи кӯтоҳе кардам. Ин мақола, ки ба мутолиаи шумо пешниҳод мешавад, дар асоси ҳамон маърӯза таълиф ёфтааст.

Қиссаи нави адиби номдор ҳосили дигаргуниҳои нимаи дуюми солҳои 80 –уми асри гузашта аст. Ин қисса дар он рӯзҳо як асари хеле ҷасурона, зарурӣ ва мувофиқи матлаб буд. Ба назари ман чунин менамуд, ки А. Баҳорӣ бисёр қолабҳои устувор ва шахшудаи адабиро шикастааст.

Мазмуни мухтасари қиссаи «Умеди Ягона» чунин аст. Оғози қисса: «Номи каҳрамони ин қисса Умед аст. Вай акнун ба ҳабдаҳ қадам монда, синфи ҳаштумро ҳамин сол хатм мекунад. Оилаи онҳо дар деҳаи Марминчак осудаҳолона умр ба сар мебурд. Умед дар мактаб нағз мехонд, гапдарою бамаънӣ буд»(с. 3).

Воқеа аз он сар мешавад, ки модари Умед аз шавҳараш Баҳодур, ки дар ҷанги Афғонистон ҳамчун афсар иштирок дошт, «хати сиёҳ» мегирад. Модар аз тарси туҳмат ва тарси аз даст додани фарзанди ягонааш ба одами корчалон ва иғвогар Икромча хонадор мешавад. Модаркалони Умед – Зумрадбибӣ баъди ҳалоки писараш ва шавҳар кардани келинаш Беназир вафот мекунад. Умед дар танҳоӣ ба ҳоли душворе мемонад. Дар ин вазъияти душвор намояндагони сайёраи Интиҳо ба Умед алоқа барқарор карда, ӯро ба сайёраи худ мебаранд. Дар ин сайёра тараққиёти илму техника ба авҷи баланд расида бошад ҳам, ба сабаби беэътиноӣ ба табиат, хусусан истифодаи захрҳои гуногун табиат хароб ва таваллуд қатъ гардидааст. Ин ҳол бузургони илму фарҳанг ва сиёсатро ба ташвиш овардааст. Бо кӯшиши ҳамагон душворӣ батадриҷ бартараф шудан мегирад. Ҳолати экологии сайёра барқарор ва ҳатто дар баъзе ҷойҳо аз пештар беҳтар мешавад. Вазъи таваллуд ҳанӯз ҳам ташвишовар аст. Дар натиҷаи кӯшишҳои бесобиқаи олимон чанд зан ҳомила мешаванд ва яке аз онҳо фарзанди солим таваллуд мекунад. Ба тифл Ягона ном гузоштанд. Акнун вазифа ин аст, ки барои ӯ ҷуфти муносиб пайдо кунанд. Хуб мешавад, ки он писар аз сайёраи дигар бошад. Дар ҳамин давраи биму умед намояндагони сайёраи Интиҳо (онҳо компютерҳои одамшакл мебошанд) аз сайёраи Замин, ки онро хеле вақт мушоҳида ва тадқиқ мекарданд, Умедро интихоб мекунанд ва ба сайёраи худ мебаранд. Дӯстии Умеду Ягона дар дили мардуми Интиҳо умеди қавие ба аз нав зиндашавии ҳаёт ҳосил мекунад. Ин давраи ҳаёти Умедро нависанда барои баёни масоили гуногуни илмӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ истифода намудааст. Қисса ба он анҷом меёбад, ки Умед баъди ҳомила шудани Ягона бо ризогии ӯ ва Шӯрои уламо ба Замин - назди модар бармегардад. Дар Замин, хусусан дар деҳаи онҳо на вазъи иқтисодӣ ва на вазъи иҷтимоӣ беҳбудие пайдо накардааст. Мо инро аз анҷоми қисса пай мебарем. Сатри охирини қисса ин аст: «Модару фарзанди хушбахт ҳоло масти дидор ва суҳбати ширин дар гирди сандалии тафсон менишастанду бехабар аз он буданд, ки ҳавлиро сарбозони мусаллаҳи умури дохила иҳота кардаанд. Инро компютери дақиқ дарк карда, зуд ба сари индикатори шуои электромагнитӣ гузошт ва даст болои тугмаи таркиш

нигоҳ дошт. Як ҳаракати беҷои сарбозони бадгумон кифоя буд, ки гирду ҷониби ҳавлӣ якҷоя бо он таъқибгарон ба хоку туроб табдил ёбад» (с. 44).

Чуноне маълум аст, дар асарҳои фантастикаи илмӣ истифодаи маълумоти илмӣ аз шартҳои зарурӣ мебошад. Маълумоти илмӣ дар мавридҳои гуногун ва ба мақсадҳои гуногун истифода мешавад. Дар ҳар ҳол, ин маълумотҳо барои хонандаи ҷавон, ки дар роҳи ҷустуҷӯ қарор дорад, бисёр муҳим аст. Инчунин назария ва кашфиётҳои илмӣ барои исботи «бофти фантастикӣ», ки ривоҷи қиссаро таъмин менамояд, зарурист. Асосҳои илмӣ ва ривоятии повести А. Баҳорӣ «Умеди Ягона» хеле мустаҳкаманд ва ин шоҳиди он аст, ки адиб дар эҷоди асарҳои фантастикӣ маҳорати баландро соҳиб гардидааст. Дар назди нависандаи фантаст ҳамеша як масъалаи мушкил меистад, ки амали ғайривоқеъии қаҳрамонони асарро «шарҳи илмӣ» диҳад. Ҳеҷ набошад, ба фактҳои маъмули илмӣ такя намояд. А. Баҳорӣ баъзе далелҳоро аз матбуоти советӣ ва хориҷӣ оид ба алоқаҳои қадимӣ ва доимии Замин ва Коинот овардааст. Масалан, ҳодисаи вохӯрии Умед ба намояндагони сайёраи Интиҳо аз он ҷо «рӯнавис» шудааст, ки рӯзномаи «Правда Украины» ва ҳафтавори «Неделя» дар бораи вохӯрдани одамон бо намояндагони сайёраи номаълум мавод чоп карда буданд (дар қисса онро Умеду модараш Беназир аз рӯзномаи «Правда» мутолиа кардаанд(с. 14 - 15). Дар миёни расулони сайёраи Интиҳо ва Умед аз ҷумла чунин «саволу ҷавоб» сурат мегирад:

- Ба Замин боз бармегардам?
- Шӯрои олӣ илоҷашро меандешад.
- Розӣ нашавам - чӣ?
- Ҷавонписари дигареро гирифта меравем. (с. 13)

Дар «Дайжест о «летающих тарелках», ки ҳамчун иловаи ҳафтавори «Неделя» чоп шудааст, дар боби «Эти были пришельцы» аз номи шоҳидони воқеа Вера Прокофевна ва дугонааш Александра Степанова, ки дар гидропарки Киев бо намояндагони сайёраи дигар дучор омадаанд, чунин мусоҳибае ҳаст:

«Мы прилетели с другой планеты. Где наша планета, это вашему разуму непостижимо. Когда будете такими как мы, узнаёте. Мы каждый день берем одного человека с Земли к себе. И вас тоже возьмем. Здесь рядом наш корабль, мы вам его покажем»(5, с. 18). Дар ҷавоби тарсу ҳароси дугонаҳо онҳо мегӯянд: «Хорошо, мы вас не возьмём, - сказали эти люди. – Найдем других» (ҳамон ҷо, с. 19).

Ҳолати вохӯрӣ ва барқарор шудани алоқаи Умед бо намояндагони сайёраи Интиҳо чунин сурат гирифтааст: «Вале ба ҷуз шилдирроси якнавохти оби ҷӯйбор ва хишир – хишири шоху баргҳои аз шамоли дара рақсандаи сияҳбеди қафои тиреза садое ба гӯш намерасид. Умед ба дасти рост мехобиду ором нафас мекашид. Ҳамин вақт аввал паст – пасту сонӣ равшану гӯё (чун чанд моҳ муқаддам) овозе баромад:

- Уме-ед…!

Садо қатъ гардиду Умед ноилоҷ сар ба болин ниҳод ва хоб кард. Аҷиб ки шаби дуюму сеюм айнан ҳамон соат садо такрор ёфт. Вале шаби сеюм чанд сухани иловагӣ Умедро ба изтироб андохт.

- Умед, мо фиристодагони сайёраи дигарем. Мо бо ту ҳатман бояд мулоқот кунем. Нияти мо нек аст, нақшаҳоямон хайрхоҳона… Хотиратро ҷамъ дору осуда хоб рав… Хайр!» (с. 11).

Ин саҳнаро бо саҳнаи зерин аз китоби олими мисрӣ Муҳаммад Ҳайкал «Зиндагии Муҳаммад» муқоиса кардан ҷолиб менамояд:

«Олим Дерменгҳем «Достони шаби Меъроҷ»-ро чунин оғоз кардааст: «Ними шабе, ки сукут бар ҷаҳон хайма зада буд, паррандагону даррандагон хомӯшу ором шуда буданд ва вазиши боду ларзиши об ба гӯш намерасид. Муҳаммад (с) бо садое, ки бад – ӯ мегуфт: «Бархез!» аз хоб бедор шуду бархост. Ҷабраилро бо пешонии дурахшону сурате монанди барфи сафед ва мӯи бури фурӯрехта ҷилави худ дид, ки либосе зарбофту марвориднишон ба тан дошт ва болҳои рангоранги атрофи ӯ меларзиданду маркабе аҷиб, Бурoқ ном, ки болҳое монанди боли боз дошт, ҳамроҳи ӯ буд. Бурoқҷилави ӯ хам шуд, бар он савор гашт ва ба суръати тир аз фарози кӯҳистони Маккаву регзорҳои атроф ба тарафи шимол парвоз кард» (6, с. 197).

Яке аз масъалҳои муҳим, ки А. Баҳорӣ ба миён мегузорад, имондорист. Аз мундариҷаи повести «Умеди Ягона» хулосаи ҷамъбастӣ ин аст, ки одам наметавонад беимон бошад. Бигузор дини ӯ Ислом набошад, ҳар чи бошад, бошад, вале беимонӣ набошад. Ҳама динҳои асосӣ ба ҳамдигар монанд мебошанд, мабдаи ягона доранд. Олимони советӣ Ю. В. Бромлей ва Р. Г. Подольный дар китоби «Создано человечеством» аз ҷумла менависанд: «Формы религии чрезвычайно многообразны. Но духи эскимосов во многом напоминают африканских духов. И сегодняшние мировые религии при всем их несходстве между собой имеют не только общие корни, но и множество общих черт.

Поразительные сходство религий в самых разных местах мира объясняется прежде всего единством человечества, сходством в процессах социального развития на разных концах земного шара, общими для всех людей законами психологии (7, с.127).

Каждая из мировых религий – буддизм, христианство и ислам – в числе прочего претендовала на то, чтобы объединить человечество, стереть разделяющие его границы. Национальное различия, как иногда и классовые, объявлялись несущественными, неважными, поскольку «все люди - братья»» (7, с. 128).

Ин ягонагии иҷтимоӣ ва психологии инсон олимонро ба он водор кардааст, ки роҳи ягонаи пешрафтро дар ҳамкорӣ пешниҳод намоянд. Кампири ояндабин Ванга ҳам бақои одамиятро дар сулҳу дӯстӣ васият карда буд.

Иқтибоси овардашуда моро ба хулосае меорад, ки монандии эътиқоди динии одамони Замин ва сайёраи Интиҳо аз ягонагии рӯҳи оламгири ягона аст. Дар коинот як қонуни асосии эътиқоду имон аст, ки инсониятро дар ҳар ҳолат ҳамчун инсон нигоҳ медорад.

Дар повести «Умеди Ягона» А. Баҳорӣ боз як масъалаи муҳими зиндагии имрӯзаро ба миён гузоштааст – ин масъалаи беҳдошт ва ҳифзи табиат мебошад. Дар сайёраи Интиҳо ба сабаби беназорат гузоштани табиат ва аз меъёр зиёд истифода бурдани заҳрохимикатҳо хавфи нест шудани ҳаёт дар сайёра пеш омада буд. Барои ислоҳи ин фоҷиаи сартосарӣ беҳтарин олимон ва донишмандони сайёра сафарбар шудаанд. Ҳолати бади экологӣ бо фасодии ахлоқ як шуда, хавфи барҳам хӯрдани ҳаётро пеш оварда буд.

Олимони сайёраи Интиҳо ба ҷустуҷӯи одами солим мебароянд ва Замини ҷавони моро барои истифода мувофиқ медонанд. Онҳо Умедро барои Ягона мебаранд, то насли ҷавон бенуқсон таваллуд ёбад. Зеро бақои одамият дар фарзанди солим аст. «Хутбаи никоҳро фоли неку амри хайр номида, худи оғои Авастӣ ба зимма гирифт. Вай банди дастони Умеду Ягонаро бо футаи нарми худ якҷоя бубаст, дурудароз тиловат кард, дуо хонд. Пеши ӯ як коса оби мусаффо меистод. Ин об аз таъсири ҳадиси

домуллоимом гӯё ҳарорати яздонӣ пайдо мекардааст, ба арӯсу домод умри дарозу бахти безавол мебахшидааст. Оғои Авастӣ дар ниҳояти хутба куфу суф карда, косаро ба ҷавонон дароз кард. Умеду Ягона се қулти оби никоҳ нӯшиданд… » (с. 40).

А.Баҳорӣ ягонагии инсонро дар коинот нишон доданӣ шуда, баъзе урфу одатҳои сайёраи Интиҳоро ба мардуми Замин бисёр монанд тасвир кардааст. Мо ин ҷо ба як мисол иктифо кардем:

Физики украин А. Ф. Пугач сабаби ба дигар сайёраҳо бурдани одамони Заминро шарҳ дода, менависад: «Если жизнь на Земле была занесена, то и люди могли быть искусственно созданы. Так почему же тем, кто «осеменил» Землю, не брать людей для поддержания своего генофонда?». (8, с. 19).

Дар фантастикаи ҷаҳонӣ ҳам ҳамин душвориҳои ҳамаро фарогир мавриди тасвир қарор дорад. Фантастшиносон ду равияро дар тасвири ояндаи табиат ва ҷамъият муайян кардаанд: яке назари нек, дигаре назари бад. Агар дастовардҳои ақли инсонӣ ба манфиати инсон нигаронида шавад, ба некӣ мебарад ва баракс шавад, ба даҳшат. А. Баҳорӣ дар асарҳои фантастикааш, аз ҷумла «Умеди Ягона» ҳарду паҳлуи масъаларо ба тасвир гирифтааст. Ва ин нишонаи ин аст, ки фантастикаи тоҷик аз ҷараёни ҷаҳонии фантастика ҷудо нест. Умед меравад, ки роҳи минбаъдаи инкишофи фантастикаи тоҷик ҳамин аст.

Ин ҷо зарурате эҳсос мешавад, ки аз одамони Замин ва Интиҳо сухане чанд гуфта мешуд, вале ин масъла басо доманадор аст ва мақолаи дигаре талаб мекунад.

Калидвожаҳо: фантастикаи илмӣ, алоқаҳои кайҳонӣ, имондорӣ, бофти фантастикӣ, экология, илм ва истеҳсолот.

Адабиёт:

1. Баҳорӣ Абдумалик. Ҷасорати доктор Мансур. Маҷмӯаи ҳикояҳои фантастикӣ. Барои бачагони синни миёна ва калони мактабӣ. –Душанбе, «Ирфон», 1969. –50 с.

2. Бахорӣ Абдумалик. Умеди Ягона. Қиссаи фантастикӣ.—Садои Шарқ, № 1, 1991, с. 3 – 44.

3. Турсун Акбар ва Муҳаммадҷон Шукуров. Фантастика ва асоси илмию иҷтимоии он. – «Садои Шарқ», 1972, №1; Амонов Раҷаб. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди 6, китоби 1. Адабиёти бачагона. – Душанбе, 1982, с. 295 – 300; Содиқов Ёралӣ. Баъзе масъалахои иҷтимоӣ ва ахлокӣ дар повестхои илмӣ – фантастикии А. Баҳорӣ. Маҷмӯаи илмии Институти педагогии Кӯлоб.Ҷилди 5. –Кӯлоб,1976.

4. Баҳорӣ Абдумалик. Талаботи мухлисон. – Адабиёт ва санъат, 1985, № 3.С.4.

5. Эти были прищельцы. Дайджест о «летающих тарелках». Встречи Землян с инопланотянами: по материалам ТАСС, АПН, советской и зарубежной прессы. – Неделя, №33, 1989.

6. Муҳаммад Ҳусайни Ҳайкал. Зиндагонии Муҳаммад. Ҷ. 1. Тарҷумаи Абулқосими Поянда. – Душанбе, 1990. Бромлей Ю. В., Подолный Р. Г. Создано человечеством. – М., Политиздат, 1984.

7. Эти были прищелцы. Суҳбати мухбири рӯзномаи «Правда Украины» А. Маслов бо ходими илмии пешбари шуъбаи физикаи ситораҳо ва галактикаи обсерваторияи АФ УССР, номзади илмҳои физика ва математика А. Ф. Пугач», ҳамон шумораи «Неделя». Дар ин суҳбат аз воқеаи гидропарки шаҳри Киев хабар дода шудааст.

ЖИЗНЕННЫЕ И НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКОЙ ПОВЕСТИ АБДУМАЛИКА БАХОРИ «ЕДИНСТВЕННАЯ НАДЕЖДА»

Садиков Ё.

В статье на примере повести «Единственная надежда» констатируется, что социальные и научные вопросы и проблемы в научно- фантастическом произведении А. Бахори имеют жизненные и художественные основы.

Ключевые слова: научная фантастика, космическая связь, уверенность, фантастическая выдумка, экология, наука и производство.

VITAL AND SCIENTIFIC BASES SCIENCE-FICTION THE STORY ABDUMALIKA BAHORI «THE ONLY THING HOPE»

Sadikov Y.

In article on an example to lead «the Only thing hope» it is ascertained, that social both scientific questions and problems in A.Bahori's scientifically - fantastic products have vital and art bases.

Keywords: scientific a fantasy, space communication, confidence, fantastic an invention, ecology, a science and manufacture.

СИСТЕМА УПРАЖНЕНИЙ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВЫХ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ

Файзуллоева Ф.М., к.п.н. КГУ им. Абуабдуллох Рудаки

Процесс обучения русской научной монологической речи студентов таджикских групп неязыковых факультетов представляет собой целостный акт, в основе которого лежат как лингвистические, так и экстралингвистические факторы. Успех этого процесса зависит от разработки наиболее оптимальных методических приемов, от правильной организованной системы упражнений. Формирование навыков монологической речи никак нельзя ограничивать простым пересказом, а необходимо ставить перед учащимися более сложные задачи, связанные с активной мыслительной работой над текстом, формированием у них комплексных речевых и ремыслительных умений, воспитанием способности к спонтанному иноязычному общению. Этому надо обучать специально, разрабатывая соответствующую систему упражнений.

При разработке системы упражнений и эффективной методики обучения языку необходимо в числе многих задач следует учитывать оптимальные средства достижения цели, строгий отбор учебного материала и методика работы с этим материалом.

Мы придерживаемся точки зрения И.Д.Салистры, который считает, что тексты, отобранные для занятий по русского языку с учетом специальности, должны отвечать следующим требованиям:

1. Речевая направленность отбора, который означает, что для усвоения должен предназначаться лишь тот материал, который необходим для владения речью в том объеме и в той степени развитости, которые предусмотрены для данного профиля обучения;

2. Научная обоснованность отбора материала;

3. Материал должен быть отобран так, чтобы при наименьшем объеме материала достигался речевой эффект, а также создавалась оптимальная база для последующих этапов обучения;

4. Научная обоснованность отбора материала; 3) материал должен быть отобран так, чтобы при наименьшем объеме материала достигался речевой эффект, а также создавалась оптимальная база для последующих этапов обучения;

5. Тексты должны отражать все представленные в научном стиле типы организации текстов (описание, повествование, рассуждение) ;

6. По содержанию тексты должны представлять для студентов познавательный интерес. Познавательность - как одно из требований к текстам обязательна в обучении неродному языку в неязыковых вузах. [56]

При создании системы упражнений мы должны придерживаться следующих принципов:

1. Принцип учета лингвопсихологических особенностей каждого вида речевой деятельности: аудирования, чтения, говорения и письма, Каждому виду речевой деятельности соответствует своя система упражнений. Основным методическим принципом построения каждой подсистемы упражнений должен быть принцип адекватности основных типов упражнений, входящих в нее, главным липгвопсихологическим особенностям данного вида речевой деятельности, то есть данному речевому умению.

2. Принцип учета взаимодействия (взаимовлияния) различных видов речевой деятельности друг на друга в процессе обучения. В каждой подсистеме упражнений должны быть предусмотрены упражнения, в которых реализуется принцип учета положительного влияния одних видов речевой деятельности на другой. Так, подсистема упражнений для обучения говорению должна включать кроме упражнений в говорении, как главного компонента этой подсистемы, упражнения на чтение и аудирования.

3. Принцип учета особенностей каждого вида умений, которые реализуют данный вид речевой деятельности, и которые должны найти свое отражение в соответствующей группе упражнений.

4. Принцип учета этапности в овладении каждым видом речевой деятельности. Согласно этому принципу владение каждым видом речевой деятельности возможно только путем стадиального овладения им, от владения ее основами к совершенной владению.

5. Принцип учета основных качеств и целей речевых навыков и особенностей их формирования.

6. Принцип учета влияния родного языка.

В основе порождения монологического выказывания лежат психологические процессы, в связи, с чем система упражнений должна отражать основные этапы и особенности формирования речевых умений и навыков.

Сама же речевая деятельность, как и обучение, ей, представляет информационные процессы. Именно эти обстоятельства должны быть учтены при организации системы упражнений при обучении устной монологической речи студентов национальных групп. При составлении системы упражнений должны также учитываться дидактические принципы: последовательность, прочность, систематичность.

[56] Салистра Н. Д.Очерки методов обучения иностранным языкам: система упражнений и система заданий. –М.: Высшая школа, 1966. -225с.

Упражнения надо располагать с учетом постепенного нарастания трудностей от легкого к трудному. Они должны располагаться таким образом, чтобы последующие упражнения основывались на умениях и навыках, которые были развиты предшествующими упражнениями. При составлении системы упражнений должны также учитываться возрастные особенности учащихся и их уровень подготовки по русскому языку.

Под системой упражнений следует понимать такую организацию учебных действий, которая предполагает определенную временную последовательность, нарастание языковых или операционных трудностей, учитывающих поэтапное становление и развитие речевых умений, а также характер реально существующего акта коммуникации. В плане организации процесса усвоения система упражнений должна обеспечить: а) подбор необходимых упражнений, соответствующих характеру того или иного навыка и качеству (механизму) того или иного умения; б) определение необходимой последовательности упражнений: усвоение всегда проходит какие- то стадии и протекает на основе определенных методических принципов или правил; в) определение соотношения упражнений тех или иных типов, видов, подвидов и вариантов; г) регулярность определенного материала; д) правильную взаимосвязь (соотношение и взаимосвязь) на всех уровнях системы (между видами речевой деятельности, внутри них, между умениями общения в целом).

Известно, что упражнения являются средством формирования речевых умений и навыков. В методике преподавания немало попыток разработать классификацию упражнений. При общей направленности предлагаемых упражнений обнаруживаются разные основания или критерии классификации, в связи, с чем существует терминологическое разнообразие при определении типов и видов упражнений: языковые и речевые, подготовительные, комбинированные, тренировочные и творческие, некоммуникативные и коммуникативные; рецептивные, репродуктивные, продуктивные и др.

Несмотря на разные классификации упражнений, одним из основных критериев при построении системы упражнений является утвердившееся в лингвистике членение языка и речи, в силу чего упражнении принято делить на *языковые,* которые направлены на овладение навыком пользования отдельными, вычлененными из акта языковыми единицами, и *речевые,* в которых используются в речи все накопленные знания, умения и навыки.

И.В. Рахманов считает, что «языковое упражнение дает возможность сконцентрировать все внимание учащихся на данном явлении языка, создать синтагматические и особенно парадигматические связи с другими языковыми явлениями. Языковые упражнения, наконец, дают возможность усваивать отдельные элементы языка, без которых невозможно образовывать и употреблять фразы, и являются, таким образом, подготовительными к речевым»[57]

Нужно отметить, что подготовительные упражнения позволяют совместить целенаправленную активизацию (тренировку) нового материала с речевой практикой.

Следует выделить первичные упражнения, вырабатывающие первичные умения, а также навыки элементарно-рецептивного и репродуктивного характера; вторичные предречевые упражнения, которые следуют за первичными и предназначены для дальнейшей автоматизации первичных умений, а равно и для выработки

---

[57] Рахманов И.В. Обучение устной речи на иностранном языке.-М.:Высшая школа,1980.- 120 с.

комбинаторных (комбинаторно-рецептивных и продуктивных) умений; вторичные речевые упражнения, цель которых - окончательное оформление речевых умений. Первые два типа упражнений (подготовительные) относятся к тренировке, а третий тип представляет речевую практику. При выполнении подготовительных упражнений внимание учащихся сосредоточено на преодолении трудностей, связанных со звуковым, графическим, лексическим и структурным материалом.

При выполнении же речевых упражнений внимание и мышление учащихся сосредоточены преимущественно на содержании высказывания, а не на материале для речи и отдельных операциях с ним как при тренировке.

Лапидус Б.А. выделяя комбинированные упражнения, считает, что «для выражения своих мыслей на иностранном языке учащиеся, во-первых, должны обладать определенным запасом лексических единиц, грамматических форм и конструкций... и иметь навыки употребления этого языкового материала в речи, а во-вторых, должны уметь, сосредотачиваясь в первую очередь и главным образом на смысловой стороне речи, сочетать, комбинировать эти элементы структуры языка для выражения своих мыслей». [58]

Многие ученые выделяет два типа упражнений: те, в которых происходит формирование речевых навыков, или *условно-речевые упражнения* (УРУ), и те в которых происходит развитие речевого умения, или *речевые упражнения* (РУ)…

Важнейшим отличием УРУ является *условность* этих упражнений, их *заданность,* которая проявляется в специальной (для формирования навыков) организации…Они условны, ибо такова их организация, которая определяется необходимостью формировать речевые навыки в условиях психологически адекватных речевым, но организационно – в условиях, отличных от реального общения, где все специально организованно для целенаправленной автоматизации речевых единиц… Речевое упражнение призвано развивать речевое умение, все его качества и механизмы». Вместе с тем он отмечает, что «условно-речевые упражнения обеспечивают перенос навыков, их «включаемость» в речевом умении, а речевые упражнения – функционирование умения в процессе реального общения».

В упражнениях лексико-грамматический материал организован в речевой образец, и их целью является подготовка студента к дальнейшей речевой деятельности.

Таким образом, современная методика преподавания использует большое количество упражнений. Задача состоит в их систематизации в свете коммуникативно - деятельностного подхода к обучению русскому языку. При разработке системы упражнений следует также учитывать такие важнейшие факторы как отбор и организация речевого материала.

В условиях неязыкового вуза учебный материал отличается рядом особенностей: а) научной тематикой; б) сложным смысловым содержанием; в) структурно-грамматической сложностью высказывания.

В связи с этим, при отборе и организации материала в системе упражнений нами использовались два методических принципа: тематический и структурно-логический при соблюдении принципа функциональной необходимости отбираемых языковых средств. Что касается отбора лексики, следует учитывать: семантический принцип отбора лексического материала, который предполагает тематическую закрепленность

[58] Лапидус Б. А. Комбинированные упражнения при обучении устной речи. Иностранные языки в школе.1961. №2.С.22-24.

слов и соотнесенность их с предикативно-логической структурой темы; полноту и адекватность терминологического словаря, позволяющего осуществлять профессиональную коммуникацию; представленность различных пластов лексики, способствующих осуществлению всех коммуникативных функций научной речи. При отборе грамматического материала учитывается принцип функциональной необходимости, который выражается в характерных для научного стиля речи способе оформления и определенных типов смысловых связей, в стилистической репрезентативности, характерной для устной научной речи.

Ключевые слова: процесс, упражнение, система, умение, навыки, качество, прочность, последовательность.

Литература:

1. Салистра Н.Д. Очерки методов обучения иностранным языкам: Система упражнений и система заданий. – М.: Высшая школа, 1966. – 255 с.
2. Рахманов И.В. Обучение устной речи на иностранном языке. -М.: Высшая школа,1980.- 120 с.
3. Рахманов И.В. Обучение устной речи на иностранном языке. -М.: Высшая школа,1980.- 120 с.
4. Лапидус Б. А. Комбинированные упражнения при обучении устной речи. Иностранные языки в школе.1961. №2.С.22-24.

СИСТЕМАИ МАШҚҲО ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШАККУЛИ МАЛАКА ВА МАҲОРАТИ НУТҚ

Файзуллоева Ф.

Муаллиф дар мақолаи мазкур қайд мекунад, ки дар таълими методикаи ҳозиразамон маводи зиёд истифода бурда мешавад. Масъала асосан дар сохтори бавуҷудоӣ дар роҳҳои фаъолияти коммуникативӣ барои омӯзиши забони русӣ меистад. Ҳангоми омода намудани системаи машқҳои забонӣ бояд чунин омилҳои муҳим аз қабили интихоб ва ташкили маводи мувофиқи нутқиро ба ҳисоб гирифт.

Калидвожаҳо: ҷараён, машқҳо, тартиб, маҳорат, малака, сифат, мустаҳкамӣ, мунтазам.

SYSTEM OF EXERCISES AS MEANS OF FORMATION OF SPEECH SKILLS

Faizullaeva F.M.

The author in article underlines, that the modern technique of teaching uses a considerable quantity of exercises. The problem consists in their ordering in light communicatively - the active approach to training to Russian. At system engineering of exercises it is necessary to consider also such major factors as selection and the organization of a speech material.

Keywords: process, exercise, system, ability, skills, quality, durability, sequence.

МИКРОТОПОНИМИЯ, ТОПОНИМИЯ, МАКРОТОПОНИМИЯ ВА ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК

Шералиева С., унвонҷӯи ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Номҳои ҷуғрофӣ ахбору маълумоти зиёдеро дар худ маҳфуз доранд. Дар илми забоншиносӣ ба омӯзишу тадқиқи номҳои ҷуғрофӣ топонимика машғул аст, ки дар навбати худ бахши муҳимми ономастика мебошад.

Топонимия – маҷмӯи номҳои ҷуғрофии замон ва ё макони муайян буда, топоним истилоҳест, ки номи мавзеи ҷуғрофиро ифода мекунад. Бояд таъкид кард, ки то ба ҳол меъёри муайян ва мушаххасе барои ифодаи ба тариқи умумӣ қабулшудаи «микротопонимия» ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ мавҷуд нест, вале худи истилоҳ дар адабиёти лингвистии ватанию хориҷӣ ба тариқи васеъ мустаъмал аст. Ба микротопонимҳо номҳои мавзеъҳои хурди ҷуғрофӣ ва ё нисбатан маҳдуди ҷуғрофиро мансуб медонанд, аз қабили рӯд, нахр, дарёча, ботлоқ, марғзор, саҳро, майдон, дашт, роҳ, деҳа, кӯча (Яшенко, 1977). Ба ин қатор ҳамчунин метавон номҳои шохоб ва қисматҳои алоҳидаи рӯду дарё, ҳавз, харсанг, номи қисматҳои калону алоҳидаи кӯчаҳои калон, кӯпрукҳо, шипанг, чапкандӣ, полез, қитъаҳои заминро илова кард.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки на ҳамаи топонимшиносон ба дохилкунии номҳои мазкур ба қатори микротопонимҳо розианд. Масалан, А.В. Суперанская (Суперанская, 1967) ба мансубдонии номҳои кӯча ва алоҳидаи он ба қатори микротопонимҳо мухолифат дорад.

Ба ақидаи топонимшиноси дигари рус В.Н.Трошкин, номи қисматҳои алоҳидаи кӯчаҳои калон ва номи худи кӯчаҳои шаҳрҳои нисбатан калон, ки аз ҷиҳати масофаю масоҳат ва шумораи аҳолӣ ҳатто аз баъзе деҳаҳо бартарӣ доранд, на ба қатори микротопонимҳо, балки бояд ба қатори топонимҳо нисбат дода шавад (Трошкин, 1977, с. 76). Яъне бояд хусусияти микротопоним на ҳамчун калима, балки андоза ва ҳаҷму масоҳати мавзеи тадқиқ ба эътибор гирифта шавад.

Чунонки А.С.Крючкова изҳори ақида кардааст, таҳти мафҳуми микротопонимҳо номҳои инфиродии мавзеъҳои хурд, ки ба аҳолии нисбатан камшумор маълуманд, фаҳмида мешаванд (Крюкова, 1969, с. 209).

Худи истилоҳи «микротопонимия» ба ақидаи бисёр топонимшиносон ба маънии луғавиаш, яъне «хурд» мувофиқат намекунад (Суперанская, 1967, Трошкин, 1972, Крюкова, 1969). Ин аз он ҷост, ки топоним калима аст ва ҳамчун дилхоҳ калимаи дар забон мустаъмал маънии он ба масоҳату андоза вобаста нест. Андоза ва ё масоҳати мавзеъ яке аз меъёрҳои берунаи забонии мансуб донистани мавзеъ ба гурӯҳҳои алоҳида мебошад.

Ин ақидаро А.В.Суперанская дастгирӣ менамояд. Масалан, дар бисёре аз шаҳрҳо, аз ҷумла, шаҳри Кӯлоб, маҳалла ва кӯчаҳое (Чармгари Поён, Нонбои Поён, Суғдиён, Кӯҳнашаҳр, Гагарин, Тамошотеппа ва ғ.) ҳастанд, ки майдону хонаводаҳои зиёдеро нисбат ба деҳоти атроф дар бар мегиранд. Вале бояд зикр кард, ки номи кӯчаҳоро ба гурӯҳи микротопонимҳо мансуб донистан салоҳ аст. Масалан, А.И.Яшенко барои тасдиқи чунин намуна давлати Монакоро овардааст, ки масоҳати он 1,5 км^2-ро фаро мегирад ва ба гурӯҳи макротопонимҳо дохил мешавад (Яшенко, 1977, с. 11).

Зикр кардан бамаврид аст, ки усулу меъёрҳои дар асоси онҳо мансуб донистани ин ё он мавзеъ ба гурӯҳи микротопонимҳо дар илми забоншиносӣ муайян ва муқаррар карда нашудаанд.

Номи давлат ва кишварҳои калоне, ки дар амалияи байналхалқӣ маълуму машҳуранд ва ҳамчун мавзеи ҷуғрофии калон эътироф мешаванд, таҳти унвони «макротопоним» ёд мешавад. Ин истилоҳ аз ҷониби топонимшиносони зиёде ҳоло мавриди корбаст қарор дорад (Суперанская, 1973, с. 167-169, Мурзаев, 1974, с. 22). Тақсимбандии мавзеъҳои ҷуғрофӣ ба калону хурд далел ва омили ғайризабонӣ буда, фақат номи онҳо далели забонӣ шуда метавонад.

Одатан микротопонимҳо номи мавзеъҳои хурди ҷуғрофианд, ки дар байни аҳолии маҳаллӣ маълум буда, берун аз он маҳал камтар маълуму машҳуранд. Микротопонимҳо маъмулан ба исмҳои ҷинс (исмҳои ом) мансуб буда, мутааллиқ ба маҳал ва ё макони мушаххасанд. Онҳо метавонанд дар таркиби худ номи одамонро низ дошта бошанд. Чунин мавзеъҳо мансубият ва ё соҳибияти онро ба он шахси алоҳида шаҳодат медиҳанд. Микротопонимҳо метавонанд ба таври табиӣ ва сунъӣ пайдо шаванд. Онро метавонад шахсе ба вуҷуд орад, ки нповобаста ба дигарон якчанд маротиба ба мавзеи ҷуғрофии номаълум равуо кардааст.

Микротопонимия ва топонимияро ду қишри номҳои ҷуғрофӣ донистан мумкин аст. Микротопонимҳо қишри поёнии ва сода мебошанд. Онҳо бештар ба маводи лаҳҷа ва шева наздиканд. Дар асоси онҳо фақат як қисмати топонимҳо ташаккул ёфта метавонанд. Мураккабӣ дар он зоҳир мешавад, ки онҳо тадриҷан аз лаҳҷаҳои маҳаллӣ ҷудо ва дур шуда, таҳти таъсири қонуниятҳои топонимӣ қарор мегиранд. Агар микротопонимҳо ба гурӯҳи маҳдуди аҳолӣ маълум бошанд, топонимҳо метавонанд аз ягон микротопоним ба вуҷуд омада, баъдан тавассути забони адабӣ, харита, нақша ва рӯйхатҳои алоҳидаи расмӣ дар шароит ва муҳити дигар мустаъмал гарданд. Гурӯҳи дигари топонимҳо, ки номҳои мавзеъҳои ҷуғрофии калонанд, макротопонимҳо ном дошта, берун аз низомҳои топонимӣ ва микротопонимӣ омӯхта мешаванд. Дар таркиби онҳо аксаран воҳидҳои махсуси ҷуғрофӣ вомехӯранд. Аксари микротопонимҳо шаклҳои гуногун дошта, қисми зиёди ҳудудҳои васеъ як номи умумӣ надоранд.

Макротопонимҳо дар байни аҳолии маҳаллӣ зиёд мустаъмал нестанд, зеро мардум асосан бо микротопониму топонимҳо сари кор доранд.

Чунонки А.В. Суперанская қайд мекунад (Суперанская, 1985, с. 47), масъалаи таносуби топонимҳо ва микротопонимҳо бо масъалаи таносуби забони адабӣ ва лаҳҷаю шеваҳо мусовӣ аст, чаро ки маҷмӯи калимаҳо, шаклҳои онҳо ва тағйири калимаҳо дар забони адабӣ ва лаҳҷаҳои он одатан мувофиқат намекунанд. Қисми зиёди топонимҳо дар муҳити лаҳҷа ва дар асоси маводи лаҳҷаи маҳаллӣ ба вуҷуд меоянд. Баъдан, вақте дастраси аҳолии зиёд мегарданд, роҳи онҳо ба забони адабӣ кушода мешавад. Вале номҳои мавзеъҳои калони ҷуғрофи (макротопонимҳо) ҳам дар лаҳҷа ва ҳам дар забони адабӣ мувофиқат мекунанд.

Микротопонимҳо нисбат ба топонимҳою макротопонимҳо зиёдтар тағйир меёбанд. Чунонки Ю.А. Карпенко зикр кардааст, «қабатҳои луғавие, ки ба мисли аксари номҳои ҷуғрофӣ дар ҳаракат, ноустувор бошанд, хеле кам пайдо мешаванд» (Карпенко, 1967, с. 24-25).

Муҳаққиқи топонимшинос И.А. Воробева тағйирёбӣ ва ноустувории номҳои ҷуғрофиро дар ҳудуди атрофии шаҳри Томск дар тӯли асрҳои ХУ111- ХХ таҳлил намуда, ба чунин натиҷа расидааст, ки дар ду аср аз сад номи дарёҳо сенздаҳ ва аз сад номи нуктаҳои маскунӣ сиюҳаштояш тағйир ёфтааст (Воробева, 1967, с. 50). Зикр кардан лозим аст, ки аз ин нуқтаи назар омӯхтани топонимҳои қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муфид мебуд. Масалан, чунин тағйирёбии топонимҳо (махсусан, гидронимҳо) дар ҳудуди минтақаи Кӯлоб низ ҷой доранд: Баҳманрӯд - Сурхоб - Қизилсу, Омударё (Амударё) - Ҷайҳун - Панҷ. Ба тариқи умумӣ микротопоним, топоним ва макротопонимҳоро бо назардошти тамоми хусусиятҳояшон А.В.Суперанская чунин шарҳ додааст: «Микротопонимҳо номҳои инфиродии мавзеъҳои табиатан ва ё ба тариқи сунъӣ ба вуҷуд омадаанд, ки маъмулан аломат ва хусусиятҳои мавзеъҳоро

инъикос менамоянд. Онҳо далели як забон ва маҳсули эҷодиёти як халқанд. Табдили аҳолӣ метавонад ба табдили оммавии микротопонимҳо оварда расонад. Биноан, микротопонимҳо қисми бештар дар ҳаракатбуда ва сайёри топонимҳоро ташкил медиҳанд… Топонимҳо номҳои инфиродии мавзеъҳои табиатан ва ё ба тариқи сунъӣ ба вуҷудомада мебошанд. Онҳо маъмулан бевосита ягон хусусияти мавзеи номгузоришударо инъикос намекунанд, зеро чанд маротиба тағйири маъно ва тағйири шакл намудаанд. Топонимҳо маҳсули эҷодиёти халқҳои мухталиф ва далели забонҳои зиёд буда метавонанд. Онҳо дар муомила ва нутқи одамони нисбатан зиёд мустаъмал буда, дар ҳудудҳои берун аз мавзеи номгузоришуда маълуманд… Макротопонимҳо номҳои инфиродии низомҳои ҷуғрофӣ ва ё ҳудудҳои сиёсию маъмурии махсус ҷудонамуда (давлатҳо, вилоятҳо) мебошанд. Онҳо аксаран таъйинотҳои муназзамшударо дар бар мегиранд (шимолӣ, марказӣ). Аксари онҳо ба тариқи сунъӣ дар давраҳои на он қадар дур ташкил карда шудаанд. Аз ҷиҳати доираи истифода макротопонимҳо калимаҳои байналхалқӣ ҳисоб мешаванд» (Суперанская, 1985, с. 48).

Мулоҳизаҳоро оид ба гурӯҳҳои микротопонимҳо, топонимҳо ва макротопонимҳо ҷамъбаст карда зикр карданием, ки зимни тадқиқотҳои минтақавии топонимӣ гузаронидан, ба андешаи мо, ҷудо намудани ин се гурӯҳ салоҳ нест. Ҳамаи номҳои мавзеъҳои ҷуғрофӣ бояд таҳти мафҳуми умумии «топонимия» мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шаванд. Фақат дар баъзе мавридҳо ва ҳолатҳои муайян зикр намудани хусусиятҳои топоним - калима ҳамчун мавзеи ҷуғрофӣ онҳоро ба се гурӯҳи алоҳида ҷудо намудан мумкин аст. Ҳангоми арзёбии топоним ҳамчун далели таърихӣ ва ё ҷуғрофӣ истифодаи истилоҳҳои микротопоним, топоним ва макротопоним ҷойиз ва бамаврид аст, чунки дар илми забоншиносӣ топонимҳо ҳамчун калимаю ибора ба сифати воҳид ва далели забонӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Калидвожаҳо: микротопонимия, топонимия, макротопонимия, ном, забоншиносӣ, ҷуғрофия, муҳаққиқ, тадқиқот, хусусиятҳо.

Адабиёт:

1. Бартольд В.В. Сочинения. Т.1 // Туркестан в эпоху монгольского нашествия.-М., 1963.-760 с.

2. Бартольд В.В. Сочинения. Т.2 // История культурной жизни Туркестана.-М., 1963.-102 с.

2. Гафуров А.Г. Рассказы об именах.-Душанбе, 1968,-140 с.

3. Додихудоев Р.Х. Лингистический анализ микротопонимии Памира (на материале шугнано-язгуламской группы языков): Автореф.дис. док.фил.наук.-М.. 1980, 39 с.

4. Исмоилов Ш. Назаре ба вожаҳои ҷуғрофӣ.- Душанбе, 1993.- 63 с.

5. Исмоилов Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо.- Душанбе: Сино, 1994, - 64 с.

6. Маҳмадҷонов О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 101 с.

7. Мурзаев Э.М. Топонимика-популярная.-М.: Знание, 1973,-34 с.

8. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики.- М.: Мысль, 1974,-384 с.

9. Мурзаев Э.М. Азиатские топонимические миниаторы // Очерки топонимики.- М.: Мысл, 1974,-с.199.

10. Мурзаев Э.М. Географические названия Средней Азии и Казахстана // Ономастика Средней Азии.-М., 1978,-с.38-47.
11. Мурзаев Э.М. Аппелятивы в топонимах Средней Азии //Ономастика Средней Азии.-М.: Наука, 1982,-168 с.
12. Мурзаев Э.М. В. Средней Азии.-М.: Наука, 1982,-168 с.
13. Мурзаев Э.М. География и названиях.-М.: Наука, 1982.-168 с.
14. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов.- М.: Мысль, 1984,-653 с.

МИКРОТОПОНИМИЯ, ТОПОНИМИЯ, МАКРОТОПОНИМИЯ И ТАДЖИКСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Шералиева С.

Статья посвящена одной из важных проблем таджикской лингвистики - упорядочении употребления ономастической терминологии. Автором рассматриваются различные варианты применения учеными-языковедами терминов «микротопонимия», «топонимия» и «макротопонимия». Следует констатировать тот факт, что на сегодняшний день все еще не разработаны определенные критерии для общего употребления «микротопонимия» как термина языкознания, однако сам термин как в отечественной, так и в международной литературы общеупотребителен.

Ключевые слова: микротопонимия, топонимия, макротопонимия, название, языкознание, география, исследователь, исследование, особенности.

MICROTOPONYM, TOPONYM, MACROTOPONYM AND TAJIK LINGUISTICS

Sheraliyeva S.

Article is devoted to one of important problems of the Tajik linguistics – streamlining of the use of onomastic terminology. The author considers various options of application by scientists-linguists of the terms "microtoponym", "toponym" and "macrotoponym". It is necessary to establish that fact that today certain criteria aren't developed for the general use "microtoponymy" as linguistics term, however the term both in domestic, and in the international literature общеупотребителен still.

Keywords: microtoponym, toponym, macrotoponym, name, linguistics, geography, researcher, research, features.

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ НАРЕЧИЙ В РОЛИ СКАЗУЕМОГО

Гафурова М. Х.- ст. преподаватель кафедры совр.рус.языка
КГУ им. Абуабдуллох Рудаки

Многолетний опыт работы со студентами национальных групп говорит о том, что при синтаксическом анализе предложения студенты испытывают определенные трудности. Во время учебы в сельской школе многие даже не слышат русскую речь, а городские же учащиеся имеют слабые знания по русскому языку. Наречие является одной из трудных тем для студентов. Еще со школьной скамьи они считают, что если это наречие, то обязательно оно выступает в роли обстоятельства. Когда наречие играет роль другого члена предложения, то нам, преподавателям, приходится помогать

при синтаксическом разборе и объяснять, почему то или иное наречие выступает в роли подлежащего, сказуемого, определения и т. д. Одной из причин является языковое окружение. Только на занятиях студенты стараются говорить на русском языке, а после занятий они разговаривают на родном языке. Другой причиной является малый словарный запас, которым владеют студенты. Очень часто они не могут объяснить лексическое значение слова, не обращают внимания на то, о чем говорится в разбираемом предложении. Третьей причиной является то, что на практическом курсе русского языка мало уделяется времени на изучение способов выражения составного именного сказуемого. Отсюда и появляются ошибки при синтаксическом разборе. На лекционных и практических занятиях по современному русскому языку при рассмотрении вопроса о составном именном сказуемом мы обращаем особое внимание на способ его выражения.

Структурные свойства членов предложения включают способ их выражения, характер связей, синтаксическую позицию (место). Среди структурных свойств членов предложения на первом месте стоит способ их выражения. В современном русском языке выделяются морфологизированные и неморфологизированные члены предложения. Морфологизированные члены предложения – это члены предложения, выраженные теми частями речи, для которых данная синтаксическая функция является основной (первичной). Неморфологизированные члены предложения – это члены предложения, выраженные теми частями речи, для которых данная синтаксическая функция является вторичной. Например, у существительного основная синтаксическая функция – подлежащее или дополнение; у прилагательного – определение или именная часть сказуемого; глагол – сказуемое; наречие в предложении играет роль различных видов обстоятельств и т. д. Когда указанные части речи выступают в предложении в роли других членов предложения, то для них новая синтаксическая функция является вторичной. Лекант П. А. пишет, что «в структуре сказуемого с неизменяемой именной частью аналитизм получает наглядное морфологическое выражение. Отсутствие формоизменения слов, выступающих в роли именной части, исключает возможность выражения связи со вспомогательным компонентом и грамматической зависимости от подлежащего».

Показателем внутренней формы сказуемого является употребление наречия, деепричастия или инфинитива при связке, сочетаемость со связкой; со стороны именной части грамматическое отношение к связке не выражено. Грамматическая зависимость сказуемого от подлежащего определяется только формами связки.

Лекант П. А. считает, что для основной массы наречий характерна сочетаемость с глаголом, и категориальное значение определительных и обстоятельственных наречий обусловлено данной сочетаемостью. Поэтому функция именной части составного именного сказуемого указанным основным разрядам наречий несвойственна. Выделяется две группы наречий, употребляемых в качестве именной части составного именного сказуемого.[59][1]

Последовательно употребляется в роли именной части небольшая лексически ограниченная первая группа наречий со значением состояния, которые не сочетаются с полнозначными глаголами. Некоторые из них могут употребляться в атрибутивной функции в субстантивных словосочетаниях и при тех же существительных-подлежащих в составе сказуемого (*навыкате, нараспашку, всмятку* и др.). Другим наречиям

---

[59]Лекант П. А. Современный русский язык. Синтаксис. М., 2010

свойственна предикативная функция, они сочетаются только со связками, например: *навеселе, начеку, наготове, замужем* и др.; *Кавалерист был тоже навеселе, но в другом виде; И полиция была уже начеку; Мария была давно замужем; С тех пор при встречах с Федей я был настороже.*

Вторую, немногочисленную группу, составляют наречия, предикативная функция которых обусловлена атрибутивной, проявляющейся в субстантивных словосочетаниях, в свою очередь формирующихся на основе глагольных, например:*Разговор будет начистоту; Уход его кстати; Сегодняшняя работа была наспех*: *разговаривать начистоту, уйти кстати, встретиться наспех и др.* Данная группа наречий в составе сказуемого выражает качественную оценку, т. е. ориентируется на обобщенное значение специализированных форм – прилагательных.

Качественные и качественно-обстоятельственные наречия в предложении выступают часто в роли именной части сказуемого, т. е. выполняют предикативную функцию. Чаще всего в значении предиката выступают качественные наречия образа действия, обстоятельственные времени, места, причины, цели.

В данной работе рассмотрены наречия, в которых совмещаются предикативное, атрибутивное и обстоятельственное значения образа действия. Особенность значений обусловлена морфологической природой определяемого слова, синтаксической связью наречия с именем существительным, значение предикативности является следствием эллипса глагола-сказуемого, утраты части наречий сочетаемости с глаголом; обстоятельственное значение заключено в семантике наречий. Например: 1) *Он не успел подать команду: в шеренге разом смолкли разговоры, и красноармейцы взяли винтовки наизготовку. Григорий вошел в настежь распахнутые ворота. – 2) Калитка была настежь, и дверь настежь, и хозяйка сидела на крыльце.* Наречие *наизготовку* в сочетании с глаголом *взяли, настежь* в сочетании с причастием *распахнутые* передают обстоятельственное значение образа действия (1). Значение предиката появляется у этих наречий, когда они относятся к имени существительному (2).

Наречие как сказуемое обладает следующими признаками: 1) позиция после имени существительного, выражающего субъектное значение (при актуализации предикативного признака может быть препозитивно); 2) содержит логическое значение части предиката, обозначающего признак подлежащего; 3) категориальное значение непроцессуального признака; 4) выполняет коммуникативную функцию «нового». [60]

Атрибутивно –предикативное значение наречия поддерживается включением в предложение именного сказуемого, выраженного именем прилагательным. Например: *Шаг у него медвежий, вперевалку – все еще не отвык, ставит ноги циркулем, словно под ним еще была качающаяся палуба миноносца.* Наречия в значении именной части составного сказуемого могут выступать в одном сочиненном ряду с глагольным сказуемым. Например: *А ветер – навстречу И лег по-собачьи у ног.*

Большая группа наречий-сказуемых определяет неотглагольные существительные и передает состояние, признаки, расположение предмета в пространстве. Например: *Я, как рубеж, запомню вечер: декабрь, безогненная мгла, я хлеб в руке домой несла, и вдруг соседка мне навстречу; В одной стене печка была вровень с полом; По Дону наискось – волнистый, никем не езженный лунный шлях.*

Наречия, передающие признаки внешности человека, состояние человека, коллектива (*нос крючком, брови вразлет, плечища с размахом, волосы дыбом* и др.),

[60]Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. Современный русский язык. Ч.3. М., 1981.

перейдя в разряд прилагательных, пополняют группу несклоняемых прилагательных типа *беж, хаки*, прилагательных нулевым склонением, которые В. В. Виноградов относил к наречным сочетаниям. Они имеют значение признака предмета, сочетаются с именем существительным, находясь в постпозиции по отношению к определяемому слову: в предложении являются или определением, или именной частью составного именного сказуемого. Как и несклоняемые имена прилагательные, они не имеют категории рода, числа, падежа; в морфемном составе у них отсутствует флексия. В их семантике, как и в других прилагательных, образованных от наречий, сохраняется обстоятельственное значение. Например: *вчерашний дождь* (какой? когда?) и *глаза навыкате* (какие? каким образом).

Вторая группа наречий определяет отглагольные имена существительные и имеет обстоятельственно-атрибутивно-предикативные значения. Они редко сочетаются с такими существительными, у них доминирует обстоятельственное значение, так как эти наречия повторяют глагольные словосочетания. Например: *жить впроголодь, взглянуть исподлобья, схватиться вплотную* – элементы этих словосочетаний связаны обстоятельственными отношениями образа действия, и в семантике самих наречий заключено обстоятельственное значение.[61][2]

Предикативно-атрибутивно-обстоятельственное значение места передается следующими наречиями: *налево, направо, впереди, позади, кверху, рядом* и др.

Составные именные сказуемые с именной частью, выраженной наречием употребляются нечасто, но все-таки, студенты, изучающие русский язык, сталкиваются с трудностями при определении синтаксических значений.

Литература:

1. Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. Современный русский язык. Ч.3. М., 1981.
2. Виноградов В. В. Вопросы синтаксиса современного русского языка. М., 1950.
3. Виноградов В. В. Русский язык. М., 1972.
4. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. М., 2004.
5. Лекант П. А. Современный русский язык. Синтаксис. М., 2010
6. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 2001.
Русская грамматика. Ч.2. М., 1980.
7. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. М., 2001.

ХУСУСИЯТҲОИ МАВРИДИ ИСТИФОДА ШУДАНИ ЗАРФҲО БА ВАЗИФАИ ХАБАР

Ғафурова М. Х.

Муаллиф дар мақола бо истифода аз таҷрибаи бисёрсолаи фаъолияти худ бо донишҷӯёни гурӯҳҳои миллӣ кӯшиш ба харҷ додааст душвориҳоеро, ки донишҷӯён ҳангоми таҳлили синтаксисӣ рӯ ба рӯ мешаванд, баррасӣ намояд. Диққати махсус ба сабабҳои душвориҳо дар мавриди муайян кардани вазифаи синтаксисии зарфҳо дар ҷумла ва роҳҳои бартараф кардани онҳо дода шудааст.

Калидвожаҳо: вазифаи синтаксисӣ, таҳлили ҷумла, маънои луғавӣ, аъзоёни ҷумла, ифодаи морфологӣ, муносибати грамматикӣ, хабари номӣ, вазифаи хабарӣ, вазифаи муайянкунанда.

---

[61]Виноградов В. В. Русский язык. М., 1972.

FEATURES OF THE USE OF ADVERBS IN THE PREDICATE ROLE

Gafurova M. N.

The author in article undertakes attempt on the basis of a long-term operational experience with students of national groups to analyze difficulties which pupils face at syntactic analysis. The special attention is given revealing of the reasons of these difficulties at definition of syntactic functions of adverbs and ways of their elimination.

Keywords: syntactic function, the offer analysis, lexical value, a sentence part, morphological выраженеие, the grammatical relation, a nominal predicate, predicate function, value of definition.

ТАҲЛИЛИ ҒОЯВӢ- БАДЕИИ ДОСТОНҲОИ «ИЛМУ ОДАМ» ВА «ПАРЧАМИ ВАҲДАТ»-И АБДУЛҲАЙ ҚАЛАНДАР

Қосимова З, ассистенти кафедраи адабиёти тоҷик,
ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Бояд таъкид намоем, ки эҷодиёти устод Абдулҳай Қаландар тайи 25-30 соли охир диққати аҳли нақдро ба худ ҷалб намудааст. Доир ба хусусиятҳои ғоявию бадеӣ ва тозанигории ин шоири шинохта адабиётшиносони маъруф, аз ҷумла профессор Атахон Сайфуллоев, шоири тавоно ва олими шинохта Муҳаммад Алии Аҷамӣ, Шоири халқии Тоҷикистон Ҳақназар Ғоиб, профессор Искандар Икромов, дотсент Ёралӣ Содиқов мақолаву фикрҳои арзишманде баён намудаанд. Хусусан, дотсент Шоҳвалӣ Сайидҷаъфаров доир ба вижагиҳои шеъри Абдулҳай Қаландар рисолаи илмӣ таҳти унвони «Тафаккур ва тахайюл» ба анҷом расонидаанд, ки паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти шоирро аз назари таҳлили илмӣ гузаронида, манзури хонандагон гардонидааст.

Мо дар мақолаи худ дар бораи ду достони шоир: «Илму одам» ва «Парчами ваҳдат» мулоҳизаҳои шогирдонаи худро иброз медорем.

Ба назари мо, достонҳои номбурдаи Абдулҳай Қаландар сиёсӣ-публитсистӣ мебошанд. Дар ин достонҳо ба воқеъаву ҳодисаҳои солҳои 90-уми асри гузашта аз назари сиёсиву таърихӣ ва публитсистӣ, иҷтимоӣ баҳо дода шудааст. Аз ин рӯ, достони «Илму одам» аз се пора иборат аст. Дар қисми аввал, ки «Бунёди илм» номгузорӣ шудааст, шоир кӯшиш ба харҷ дода, ки мавқеи бунёди илмро дар таърихи мардуми фарҳангсолори тоҷик нишон диҳанд. Маҳз илм ва фарҳанги воло боис гардид, ки дар ҳама давру замонҳо фарзандони ҷоннисори халқ рисолати азалии худро иҷро намудаанд. Чунончӣ;

Илми олам пеш аз одам будааст,
Одамӣ як ҷузъи олам будааст. (1, 118)

Шоир ба таъкид тасвир намуда, ки аз қадим дар байни аҳли илму нотавонбинон зиддияти ҷиддӣ буд. Агар баъзе аз аҳли илму адаб баҳри ободию пешравии ҷомеа хизмат карда бошанд, баъзеи дигар ба фишору нокомиҳои сахт рӯбарӯ мешуданд. Мулоҳиза фармоед:

Родмарде кошифи дунё бишуд,
Нотавонбин душмани эҳё бишуд.
Илму дониш дошта Нӯшервон,
Номи ӯ машҳур Одил дар ҷаҳон.
Рӯдакӣ бо сеҳру эъҷози сухан,
Навҷавонӣ дод дунёи куҳан.
«Шоҳнома» дафтари аъмоли мост,
Сарнавишти талху шарҳи ҳоли мост.(3,17)

Дар қисми дуюм, ки «Ҷаҳолат» номгузорӣ шудааст, шоир бо андӯҳи гарон менависад, ки бо васвосаи шайтонӣ ҷаҳлу нодонӣ боло гирифта, ин халқи соҳибтамаддун аз гиребони якдигар мегирифтагӣ шуданд ва модарону хоҳарон, бародарон хун мегиристанд:

Як замоне ҷаҳлу кин боло гирифт,
Дар дили як зумра шайтон ҷо гирифт…
Хост халқ аз асли худ ғофил шавад,
Рустаму Суҳроби ӯ ботил шавад.
Тоҷики ман рехт хуни якдигар,
Модари бечора шуд хуни ҷигар.
Бо ғаму дарди писар дилхун падар,
Хоки олам мезадо ҳар дам ба сар.
Модаре мекард чун фарёду оҳ,
Деви шуми ҷанг мезад қоҳ-қоҳ!...(120)

Шоири некбин рӯҳафтода нашуда, «Ҳамчу Хуршед аз паси абри сиёҳ, Ҷилвагар шуд Сарвару ворисиi мо»- гуфта, ҳамчун паёми сулҳу ваҳдат ба сари қудрат омадани фарзанди фарзонаи миллат Эмомалӣ Раҳмонро, ки рамзи ғалабаи илму хирад бар ҷаҳолату торикӣ буд, бо як рӯҳбаландии ватандӯстона чунин сароидааст:

Такя бар халқи бафарҳангаш намуд,
Бар хирад бар ҳикмату пандаш намуд.
Чун Суруди миллӣ азбар карда шуд,
Аҳриман шармандаю бепарда шуд.
Аз қудуми Пешвои ҷоннисор,
Ҷанг шуд мағлубу Ваҳдат пойдор.

«Парчами Ваҳдат» аз қисматҳои «Тоҷикам», «Тоҷикистон», «Роҳгумӣ», «Тоҷи давлат» иборат аст. Дар пораи аввал шоир бо як ҳиссиёти ба худ хос ва самимият бо лафзу маъниҳои пухта аҳамияти амалии Ваҳдатро гӯшзад намудааст.

Роҳи дилҳо шоҳроҳи Ваҳдат аст,
Кӯлворам бори нанги миллат аст.

Хеле қадима ва дар арсаи таърихи башарӣ маълуму машҳур будани миллати худ-тоҷикро, ки тоҷи Каёнӣ бар сар дорад,

Тоҷикам, Тоҷи Каёнӣ бар сарам,
Миллате машҳур дар баҳру барам,

таъкид намуда, сонӣ басе хоксоронаю маънидорона оид ба хислатҳои ибратбахш ва инсондӯстона доштаи гузаштагони маърифатпарвари худ сухан меронад. Ин маврид Абдулҳай Қаландар алайҳи баъзе ҳамқаламонаш, ки вақти ба қалам овардани чунин як мавзӯъ ба тафохуроти дилгиркунанда ва ситоиши аз ҳад зиёд роҳ медиҳанд, басе хоксорона ва пайгирона хусусиятҳои дар тӯли асрҳо ба ранги ибратбахш ба шакл даромадаи халқашро равшан ба қалам медиҳад. Тадқиқи шоиронаи хислатҳои ибратомӯзонаи гузаштаю ҳозираи халқи азизаш ба ранге сурат гирифтааст, ки хонандаи ҳар халқу миллат аз мутолиаи он маъниҳо бардошта, ба фикрҳои ба риштаи назм даровардаи шоир розӣ мешавад.

Воқеъан ҳам хусусиятҳои шоистаеро, ки мардуми тоҷик аз қаъри таърих аз ниёгон қабул кардаанд ва ифодаҳои гуфтори нек, кирдори нек ва пиндори нек маълуму машҳур мебошанд, ба ҳамагон чун оина равшан мебошад. Чунин як ҳақиқати таърихиро набояд инкор кард. Ба ин тариқа:

Некгуфтору накӯпиндор ман,
Бо дили бедор хушрафтор ман.
Ман накарда бад ба кас андар ҷаҳон,
Ҳар чӣ бад омад, ба худ кардам ҳамон.
Субҳи содиқ аз сафоям равшан аст,
Донишу фазлам ба тан чун ҷавшан аст.

Абдулҳай Қаландар дар қисми дуюми асар бо унвони «Тоҷикистон» аз он ифтихор менамояд, ки кишвари азизаш аз нав эҳё шудааст. Соҳиби он тоҷу тахте гардида, ки дар замони Сомониён гашта буд. Дар маркази шаҳри Душанбе бо тоҷи заррин баланд қомат афрохтани Шоҳ Исмоил қомати тоҷиконро дубора баланд намуд. Бо вуҷуди ин болидан ва сарфарозиҳои муаллиф дар ин пораи он беинтиҳост. Чаро наболад, ки чун Зарафшони зарфишон, Хуҷанд ва Темурмалик, Суғду Бадахшон, Файзободу Рашт, водии Шумон, Вахшонзамину Кӯлоби бостон сарзамине дорад, ки бо зарфишониву лаъли серборашон, заминҳои неъматофарину боғоти сарсабз, тиллои сафеду оби зулол ва нону намакаш олами мутамаддинро ба ҳайрат гузоштааст. Ин ҳама васфи бойигариҳои табииву моддӣ нотамом менамояд, агар мо дар ҳамин қисмат он суханони ибтикорӣ ва дилнишинро баёд наоварем, ки шоир дар давоми достон нисбат ба қаҳрамонҳо, аҳли санъату маданият, адабиёту фалсафа, неруи бемислу монанди онҳо эҷод кардааст. Хушбахтона, мехоҳам барои хонандаи муҳтарам ба такрор бигӯям: Абдулҳай Қаландар он сифатҳои нотакрори фарзандони бузурги халқашро шоирона эҷод кардааст:

Худ ба худ меболам аз ҳар кори нек,
Аз ҷавонмардии он Темурмалик.
Устод Аккашариф- марди ҳунар,
Буд чун хуршеди маънӣ дар назар.
Мисли Турсунзода мардеро кӣ дид?
Аз ниҳоду зоҳираш гул гул бичид!

Қисмати фуроварди пораи мазкур бо ҳамон суханҳое хотима меёбад, ки аз табиати худододи худи адиб сар мезанад. Яъне бо суханҳои ҳикматноку носеҳонае, ки дар хотираҳо накш мебандад:

Тоҷикистонам, чу як узви ҷаҳон,
Хонаи умеди кулли тоҷикон.
Ростӣ аз роҳҳот омӯхтам,
З-ишқи ту як машъала афрӯхтам…
Ҳафт бурҷат бод умре гулбасар,
Ҳамчу фарзандони неки як падар.(4,14)

Шоир ба таассуф дар пораи «Раҳгумӣ» он давраҳоеро ба ёд меорад, ки ин халқи бонангу номуси ӯ ба фиреби макри аҳриманӣ афтоду ба сари бародари худ теғ кашид:

Сад ҷавонмарде бишуд гул-гулкафан,
Дигаре бехонумон андар Ватан…

Ҳайф буд дар коми гирдоби бало,
Халқи ман, гардӣ ту аз дигар фано.

Қисми анҷоми асар «Тоҷи давлат» номгузорӣ шуда, дар он сухан дар бораи Иҷлосияи тақдирсоз меравад, ки пояи устувор гардид ба муваффақиятҳои минбаъдаи Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон:

Дар Хуҷанд истора- Бахти мо шукуфт,
Халқ бар сар тоҷи давлатро нуҳуфт.
Баргузор иҷлосия шуд бо сипос,
Буд иҷлосияи тақдирсоз.(4,151)

Дарвоқеъ, тақдир дар ҳамин иҷлосия ба халқи бузурги тоҷик шахсеро эҳдо намуд, ки бо ҷуръати ҷавонмардона ва ҷоннисорона дар мамлакат Сулҳу оштӣ ва Ваҳдату ягонагиро таъмин ва тавсиа намуд. Ин абармарди сиёсат Эмомалӣ Раҳмон буд, ки баъдтар халқҳои кишвараш ӯро бо унвонҳои олии Қаҳрамони Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат муфтахир гардониданд.

Ҳамин тариқ, достонҳои «Илму одам» ва «Парчами Ваҳдат»-и Абдулҳай Қаландар бо хусусиятҳои ғоявию бадеии худ бозёфти ҳунарии шоир маҳсуб меёбанд. Ҳар як байту мисраъ мамлуъ аз ғояҳои ватандӯстона, ваҳдатгаро буда, бо бадеият ва навпардозиҳо аз якдигар фарқ менамоянд:

Ҳамчу Хуршед аз паси абри сиёҳ,
Шуд намоён нурафзо- Пешво.
Зери парчам ӯ ба ин Модар-Ватан,
Хурда савганде ба нақди ҷону тан.(4,152)

Муҳтавою мазмун, тарзи ифодаи фикр ва санъати шоиронаи тасвир дар асарҳои номбурда ба он далолат мекунанд, ки шоири ҳаётдида ранҷи зиёде кашидааст, то ганҷи маънӣ ба даст дарорад. Ва осори дилписанди ӯ, аз ҷумла достонҳои мазкур ба

истиқболи 25-солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва 20-солагии Ваҳдати миллӣ дастовези муносиб ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: ваҳдатгаро, фарҳангсолор, рисолати азалӣ, эъҷози сухан, илму хирад, Парчами ваҳдат, некгуфтор, некрафтор, некпиндор.

Адабиёт:

1. Адибони Тоҷикистон. Душанбе, «Адиб» - 2014, саҳ.267.
2. Абдулҳай Қаландар. Тоҷик ва тоҷи офтоб. Душанбе, «Адиб», 2013.саҳ. 167.
3. Абдулҳай Қаландар. Роҳи дилҳо. Душанбе. «Адиб», 2011-2012.

«Адиб», 2014, са 117.

4. Сайидҷаъфаров Ш. Тафаккур ва тахайюл. Душанбе, «Шарқи озод», 2005, саҳ. 97.

ИДЕЙНО- ХУДОЖЕСТВЕННОЙ АНАЛИЗ ПОЭМЫ АБДУЛХАЯ КАЛАНДАРА «НАУКА И ЧЕЛОВЕК» И «ЗНАМЯ ЕДИНСТВО»

Касимова З.

В данной статье анализируются поэмы А.Каландара «Наука и человека»и «Знамя единство» с идейно-художественной точки зрения. Подчеркивается, что победа ума и знания над невежеством, послание единства таджикскому народу составляют основную тему и идею произведений современного поэта.

Ключевые слова: желатель единство, культурный, вечная миссия, чудо слов, наука и мудрость, знамя единство, благословенный, благожелательный, добродушный.

IDEOLOGICALLY - ART THE ANALYSIS OF POEM ABDULHAI KALANDAR «THE SCIENCE AND THE PERSON» AND «THE BANNER UNITY»

Kasimova Z.

In given article A.Kalandara's poems «The Science and the person» and «The Banner unity» from the ideologically-art point of view are analyzed. The victory of mind and knowledge over ignorance is underlined, that, the unity message to the Tajik people make the basic theme and idea of products of the modern poet.

Keywords: wishing unity, cultural, eternal mission, a miracle of words, a science and wisdom, a banner unity, blest, benevolent, good-natured.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С ЛЕКСИЧЕСКИМ

Сайдамирова К. Дж. ст. преподаватель кафедры современного русского языка, КГУ им. Абуабдуллох Рудаки

Фразеологизмы любого языка имеют особое, специфическое значение, которые обычно называют фразеологическим. Это значение является обобщенно- целостным, хотя степень целостности может быть различной. При этом, чем больше компоненты фразеологизма, и наоборот. Эта закономерность не знает отклонений.

При определении специфики фразеологического значения следует прежде всего опираться на те элементы языковой структуры, которые непосредственно участвуют в реализации значения фразеологизма.

Важную функцию в этом отношении выполняют компоненты фразеологизма, поскольку фразеологическое значение имеет компонентную основу, а в отдельных случаях общее значение фразеологизма вытекает из ослабленного значения его компонентов.

Степень участия компонентов в образовании целостного значения фразеологизма определяется способностью фразеологической единицы противопоставляться эквивалентному свободному словосочетанию. Если фразеологизм при наложении на свободное словосочетание дает на его фоне метафорический эффект, то доля участия каждого компонента в создании в смыслового целого приблизительно одинаковая, а весь фразеологизм обладает в таком случае целостным мотивированным значением (ср.: *выносить, сор из избы, гонять собак, гоняться за двумя зайцами, греть руки* (на чем)*лежать на печи* и т.д.).[62] Напротив, если фразеологизм с точки зрения современного языкового восприятия не налагается на свободное словосочетание ввиду невозможности его образовать, а в общее значение фразеологической единицы оказывается мотивированным, то значение фразеологизма становится частично целостным (ср.: *на скорую руку, находить общий язык* и т.д.). В этом случае отдельные компоненты обнаруживают семантическое тяготение, смысловую соотнесенность (но не тождество!) с однозвучными словами свободного употребления.

В отличие от фразеологического значения словесное (лексическое) значение определяется морфемами. Следует подчеркнуть, что доля участья разных морфем в образовании лексического значение слова неодинаковая. Основную семантическую нагрузку в слове выполняет корневая морфема (корень), значительно меньшую смысл указательную роль играют словообразовательные аффиксы, в формообразующие аффиксы и окончание являются носителями категориального (лексическо-грамматического) и грамматического значения.

Такая специализации морфем часто обнаруживается при толковании смысла слова. Например, слова *смятенность* означает «свойство и состояние смятенного». Слова- идентификаторы «свойство и состояние» известным образом замещают отвлеченный суффикс- *ость* и указывают на наличие в смысловой структуре толкуемого слова лексико- грамматического значения предметности, тогда как слово *смятенный* отражает понятийное содержание, заключенное в корневой морфеме *смятен*.

Таким образом, морфемы в структуре слова отличаются значительно большей специализацией, чем компоненты фразеологизма. Так, у аппликатируемых (налагаемых) фразеологизмов с целостным значением типа *брать быка за рога*все знаменательные компоненты принципиально равноправны, чего нельзя сказать о простом производном слове, где смыслообразующая функция всегда принадлежит корневой морфеме.

К сказанному можно добавить, что количество морфем в русском языке определенным образом ограниченно. Например, в «Школьном словообразовательным словаре» З.А. Потихи приводится более или менее исчерпывающий перечень приставок и суффиксов современного русского языка. Количество корней в русском языке может быть также исчислено. По этому поводу отечественный лингвист А.

---

[62]Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. М., 1969.

Будилович писал следующее: «Каких-нибудь 500-600 корневых звукосочетаний, комбинированных между собой на разные лады и усиленных сотнями двумя то простых, то сложных аффиксов, оказываются достаточным для словесного выражения бесконечного множества предметов и феноменов, при всевозможных формах их взаимодействия и соотношений». Компоненты фразеологизма, в отличие от морфем слова, значительно труднее поддаются количественной оценке.[63]

Факторы, определяющие роль и место морфем или компонентов в смысловой структуре слова или фразеологизма, связанны с особенностями мотивировки фразеологизма и слова. Значение большинство фразеологизмов не обусловлено ни значением его отдельных компонентов (так как они лишены семантической самостоятельности), ни тем более значением тех слов свободного употребления, которые входят в переменное словосочетание такого же лексического состава(ср.: *доярка от доить, учитель от учить, конюх от конь* и т.д).

Лишь иногда значение фразеологизма может быть обусловлено значением его компонентов. Такие фразеологизмы не могут быть противопоставлены эквивалентному свободному словосочетанию. По характеру мотивированности подобные фразеологизмы близки к сложным словам, употребляющимся в прямом значении.

От того, какое место занимает компонент или морфема в семантической структуре фразеологизма или слова, во многом зависит «механизм» образования физиологического или лексического значения. Так, фразеологическое значение образуется в результате слияние понятийного содержание с категориальным значением (если оно налицо). Лексическое же значение формируется вследствие органического соединение понятийного содержание со словообразовательным и категориальным значением.

В подавляющей части случаев фразеологическое значение, в отличие от лексического, не осложнено словообразовательным значением, что и составляет существенную особенность фразеологической семантики. Важно при этом отметить, что выделенные признаки лексического значения передаются единой оболочкой слова; выделенные же признаки фразеологического значения могут передаваться по- разному: понятийное содержание передается, как правило, всем устойчивым звуковым комплексом компонентов, если они не являются факультативными; категориальное значение фразеологизма передается грамматически господствующим компонентом (если оно налицо): у глагольных фразеологизмов- глагольными компонентом, у именных- именным и т.д. при невозможности выделить грамматически господствующий компонент категориальное значение фразеологизма устанавливается синтаксически- посинтаксической роли фразеологизма в структуре предложения.

Попутно отметим, что отношения между морфемами внутри слова нельзя приравнивать к внутрикомпонентным отношениям в составе фразеологизма. Дело в том, что словообразовательные и формообразовательные отношения частично пересекаются в области описательных оборотов типа *одержать победу* (= *победить*), которые не относятся к собственно фразеологизмам. В структуре же подлинных фразеологизмов деривационное значение, т.е значение, создаваемое словообразовательными аффиксами, ограничивающее и уточняющее

[63] Сидеренко М. И. О смысловой структуре фразеологизмов.- В сб.:Очерки по русскому языку и истории его развития. Л., 1969.

вещественное значение корня, нейтрализуется, десемантизируется, утрачивается под влиянием целостного значения фразеологической единицы.

Литература:

1. Бертагаев Т.А., Замин В. И. О синонимии фразеологических словосочетаний в современном русском языке.-«Русский язык в школе», 1960, №3.
2. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова.- «Вопросы языкознания», 1953, №5.
3. Жуков В.П. Об управлении при глагольных фразеологизмах русского языка.- «Филологические науки», 1971, №1.
4. Жуков В.П. семантика фразеологических оборотов. М.1978.
5. Кодухов В. И. Контекст как лингвистическое понятие.- В сб.: Языковые единицы и контекст. Л., 1973.
6. Копыльнеко М.М. Сочетаемость лексем в русском языке. М., 1973.
7. Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость. Л.,Ю 1975.
8. Сидеренко М. И. О смысловой структуре фразеологизмов.- В сб.: Очерки по русскому языку и истории его развития. Л., 1969.
9. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. М., 1969.

МАЪНОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР МУҚОИСА БО МАЪНОИ ЛУҒАВӢ

Сайдамирова К.Ҷ.

Мақолаи мазкур ба таҳлил ва муқоисаи маъної фразеологӣ ва маънои луғавӣ бахшида шудааст. Муаллиф дар асоси мисолҳои мушаххас нақши ҷузъҳои фразеологизмҳоро бо маънои луғавии калимаҳои ибораҳои озод муқоиса менамояд.

Калидвожаҳо: маънои фразеологӣ, муқоисакунӣ, ҷузъҳои фразеологӣ, ибораҳои озод, маънои луғавӣ, аффиксҳои калимасоз, маънои грамматикӣ.

PHRASEOLOGICAL VALUE IN COMPARISON TO THE LEXICAL

Saidamirova K.J.

Given article is devoted the analysis and comparison of phraseological and lexical values. The author on the basis of concrete examples considers a role of the components making a phraseological unit, and their comparison with the words which are a part of free word-combinations is spent.

Keywords: phraseological value, comparison, components of phraseological units, free word-combinations, lexical value, word-formation affixes, grammatical value.

ОСОБЕННОСТИ ИЗЪЯСНИТЕЛЬНОЙ ПРИДАТОЧНОЙ ЧАСТИ СЛОЖНОПОДЧИНЁННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Толибова О., ассистент общеуниверситетской кафедры русского языка КГУ имени Абуабдуллох Рудаки

Исследуя синтаксические особенности сложноподчинённых предложений с придаточной изъяснительной частью в русском и таджикском языках, следует ещё раз констатировать мнение на существующее правило в обоих языках о том, что придаточные предложения, это грамматические конструкции, в которых придаточная часть относятся к одному слову в главном предложении.

Как и все типы сложноподчинённых предложений, СПП с придаточным изъяснительным строится по принципу смысловой и структурной неполноты в главной части, что является необходимым условием наличия придаточной как дополняющего и поясняющего компонента. У синтаксических конструкций этого типа в главной части, как правило, отсутствует один из членов: подлежащие или дополнение. Задача придаточной части – восполнить недостающие элементы, пояснить их, если нужно, распространить.

Придаточное изъяснительное требуется сложному предложению, в главной части которого есть:

1. Глаголы лексико-семантических групп: «восприятие»: ощутить, услышать, почувствовать и др.; «эмоциональное - психологическое состояние»: хотеть, скучать, радоваться, грустить, сожалеть и др.; «говорения»: пояснить, договориться, рассказать, кричать, вопить, говорить и др.; «мыслительный процесс»: считать, понимать, думать и др.; «эмоциональное сообщение»: угрожать, молить, жаловаться.

2. Прилагательные, выполняющие функцию управления и выражающие разные оттенки эмоциональных состояний: счастлив, согласен, виноват.

3.Модально-предикативные единицы: нужно, больно, жаль. В предложении придаточное изъяснительное всегда находится после определяемых слов. Этот критерий является главным ограничением. Место придаточного может быть после главного или же внутри него.

В русском языке придаточные изъяснительные отвечают на вопросы дополнения, то есть на **вопросы косвенных падежей**, а в таджикском языке, где отсутствуют падежные формы имён существительных, придаточные изъяснительные отвечают на вопросы, что?, откуда?, чего?, почему?.

Как в русском и в таджикском языках, придаточные изъяснительные распространяют главное слово в главном, нуждающееся в разъяснении и выраженное **глаголом, существительным, прилагательным, наречием**. Например: *Дети чувствуют, кто их сильно любит. Кӯдакон эҳсос менамоянд, кӣ онҳоро бисёр дӯст медорад.*

В СПП с придаточной изъяснительной частью русского и таджикского языков придаточные изъяснительные могут прикрепляться к главному предложению с помощью союзов:(что, чтобы, как, будто, как будто), союза-частицы ли; союзных слов(кто, что, который, какой, чей, где, куда, откуда, когда, зачем, почему и др.) . Н-р: *Саодат Азизовна, начальник велел, чтобы Вы никуда не уходили. Саодат Азизовна, сардор супориш доданд, ки Шумо ба ҳеҷ куҷо наравед.*

Как видно из данного предложения, в главном предложении могут быть (но не обязательно) указательные слова, выполняющие функцию дополнения.

Другое грамматическое свойство придаточных изъяснительных то, что они обычно стоят после слова, к которому относятся. Однако возможна и их позиция перед главным словом. Н-р: *Началось с того [с чего?], что Рахим отнял у меня ножницы. Ҳамааш аз он шуруъ шуд, ки Раҳим аз дасти ман қайчиро гирифт.*

Союзы, которые присоединяют придаточную часть к главной, помогают выразить некоторые смысловые отношения, возникающие между конструкциями СПП, например: Придаточное изъяснительное с союзом что повествует о фактах, которые реальны и имеют место быть: *Я не ошибся в утверждении, что гроза начнётся не раньше вечера.*

Союз как в СПП относится к тем словам в главном предложении, которые связаны с выражением мыслительных процессов и восприятия: Н-р: *Мы заметили, как из общей массы конников выделился один и поскакал чуть поодаль.Мо мушоҳида намудем, ки чи тавр аз миёни анбуҳи саворaҳо яке ҷудо шуда дуртар аспдавонӣ мекард.*

Придаточное изъяснительное, присоединённое к главному союзами словно, как будто, как бы и др. придают предикативной единице общий оттенок смысловой неуверенности, элемент предположительности того, о чём в нём сообщается: Ему показалось, будто мать им не совсем довольна. Таких дополнительных оттенков, естественно, достаточно много.

Благодаря им, расширяются коммуникативно-информационные рамки сложноподчинённых предложений и увеличивается их общее количество в нашей речи.

В изъяснительных придаточных наиболее разнообразные средства связи (и союзы, и союзные слова), причём некоторые из них (что, как) могут быть как союзами, так и союзными словами.

Поэтому, следует быть особенно внимательным при разграничении союзов и союзных слов для обозначения желательности, возможности, необходимости, оттенка неуверенности, предположительности.

Например: *Саодат просила [о чём?],* ***чтобы*** *ей разрешили ещё раз видеться с матерью. Саодат хоҳиш кард,* ***ки*** *ба ӯ бо як маротиба иҷозати дидани модарашро диҳанд.*

Издалека был виден свет, будто в доме есть кто-то. Аз дур равшанӣ намудор буд, гӯё касе дар хона ҳаст.

В таких случаях союзы употребляются в придаточных изъяснительных, то от главного слова задается вопрос косвенного падежа, а само придаточное содержит сообщение, а также отвечая на падежные вопросы поясняют слова главной части сложноподчинённого предложения. Лексическое значение этих слов таково, что они нуждаются в дополнительном разъяснении.

Без придаточного изъяснительного такие предложения были бы неполными, не законченными в смысловом и грамматическом отношении, а в качестве поясняемых выступают слова разных частей речи, обозначающие мысли, чувства, восприятия

человека, его речь. Изъяснительная придаточная часть выполняет в сложноподчиненном предложении ту же роль, что и многие дополнения в простом предложении. Придаточное изъяснительное присоединяется к главной части с помощью союзов и союзных слов.

В отличие от собственно определительных придаточных, которые всегда стоят после того существительного, к которому они относятся, местоименно-определительные придаточные могут стоять и перед определяемым словом, придаточные изъяснительные (дополнительные) относятся к слову (чаще — к сказуемому) со значение речи, мысли, чувства, состояния, которое находится в главной части и нуждается в разъяснении.

Исследование особенностей сложноподчинённых предложений с изъяснительной придаточной частью сложноподчинённых предложений русского и таджикского языков, прежде всего способствует совершенствованию навыков построения и употребления в речи сложноподчиненных предложений с придаточными изъяснительными, продолжению отработки навыков постановки знаков препинания в предложениях таких конструкций.

В связи с этим, при изучении русского и таджикского языках в школах с таджикским языком обучения, следует познакомить учащихся с придаточными изъяснительными предложениями, входящими в состав СПП. В качестве о*бучающих компонентов урока на эту тему следует разработать цикл упражнений с такими заданиями как:* находить придаточные изъяснительные в составе сложноподчинённых предложений; средства их связи с главным; правильно расставлять знаки препинания в СПП с придаточными изъяснительными; составлять схемы сложноподчинённых предложений с указанными придаточными ;различать придаточные определительные и изъяснительные с одинаковыми средствами связи. В этом плане р*азвивающей* целью уроков должна быть совершенствование пунктуационных навыков, практических навыков анализа сложного предложения, навыков грамотного письма; развитие орфографической зоркости, памяти, внимания, аналитического мышления учащихся, их способность систематизировать знания и самостоятельно делать выводы.

В общем, регулярное проведение уроков по грамматике, особенно в сопоставительном плане, воспитывает интерес учащихся к изучению языков.

Ключевые слова: синтаксис, особенности, предложение, компонент, лингвистика, придаточная часть, средства связи.

Литература:

1. Аксёнова, М. П. Русский язык по-новому: уроки 18-23 Текст.: учеб. пособие: в 3-х ч. / М. П.

2. Белая, Е. И. Сложноподчинённые предложения с собственно-вопросительной связью частей как компонент текста Текст. : дис. . канд. фил. наук / Е. И. Белая. Липецк, 2001. - 167 с.

3. Виноградов, В. В. Основные типы лексических значений слова Текст. / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. 1953. - № 5. - С. 12-26.

4. Исмоилова М.Я. Методика изучения сложноподчинённых предложений (для студентов гуманитарных факультетов), статья /М.Я.Исмаилова //«Наука и инновация. 2014-№3.-С. 162-168.

5. Шанский Н. М. Вопросы лингвистического описания русского языка в учебных целях Текст. / Н. М. Шанский, Е. А. Быстрова // Русский язык в национальной школе. 1984. - № 4. - С. 3-9.

ХУСУСИЯТҲОИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДАИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Толибова О.

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои ҷумлаи пайрави пуркунандаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ таҳқиқ шудаанд. Ба андешаи муаллиф, дар ҳар ду забон ҷумлаи пайрави пуркунанда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ бар эзоҳи хабари сарҷумла омада, онро пурра мекунад.

Калидвожаҳо: навҳ, хусусиятҳо, ҷумла, ҷузъ, забоншиносӣ, ҷумлаи пайрав, воситаҳои пайвастшавӣ.

THE FEATURE OF THE VERBS OF SUBORDINATE PART OF COMPLEX SENTENCES IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

Tolibova O.

This article analyses the peculiarities of the verbs of subordinate part of complex sentences in Russian and Tajik languages.

According to the author, in both languages that subordinate clauses is the grammatical construction in which the subordinate part is the same word in the main clause.

Keywords: syntax, features, offer, component, linguistics, subordinate part, the means of communication.

МАҚОЛА ҲАМЧУН ЖАНРИ ТАҲЛИЛӢ ДАР МАТБУОТИ МИСР

Исмоилова Фарзона, ассистенти кафедраи журналистика, ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Мақола яке аз жанрҳои маъмулии таҳлилӣ дар матбуоти Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Дар ин матлаби худ мо мавқеи мақоларо дар матбуоти Ҷумҳурии Арабии Миср мавриди таҳқиқ қарор медиҳем. Дар матбуоти Миср низ ин жанрро мақола ва баъзан онро «модатун» низ мегӯянд. Чун асоси жанри мақола таҳлили ақидае, таҳлили фикре ҳаст, аз ин рӯ, рӯзноманигорон низ кӯшиш мекунанд, ки дар доираи ин жанр оид ба масоили сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мавод нависанд.

Дар бораи навъҳои мақола ақидаи муҳаққиқон яксон нест. Профессор И. Усмонов мақоларо ба чор гурӯҳ ҷудо намудааст: «Сармақола, мақолаҳои директивӣ, мақолаҳои пропагандистӣ ва мақолаҳои мубоҳисавӣ»[64]. Муҳаққиқон Саъдуллоев А., ва Гулмуродзода П., мақоларо ба ду навъ: «…мақолаи проблемавӣ ва мақолаи назариявӣ»[65] ҷудо кардаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқ нишон дод, ки аксарияти мақолаҳои матбуоти Миср дар замони инқилоб мақолаҳои проблемавӣ ҳастанд. Дар ин гуна мақолаҳо рӯзноманигорон

[64] Усмонов И. Жанрҳои публитсистӣ.-Душанбе, 2009.- С. 64.
[65] Саъдуллои А., Пайванди Г.-Жанрҳои таҳлилии матбуот.-Душанбе, 1998.- С. 21.

мавзӯъҳои мубрамро таҳлил намуда, хулосаҳои худро мегӯянд. Масалан, дар рӯзномаи «Ал-Ватан» Абду Алмаътӣ мақолае бо сарлавҳаи «Ҷавонони Миср навиштааст, ҳоло вақти ибтидои таърихи нав аст». Дар ин мақола журналист нақши ҷавононро дар пешрафти соҳаҳои гуногуни кишвар, як қувваи бузург будани онҳо баррасӣ намудааст. Барои тақвияти андешаҳои худ рӯзноманигор мисолҳои мушаххас аз рӯзгори ҷавонони Олмон, Ирландия ва дигар кишварҳо овардааст, ки ин ҷавонон рӯзгори сангинеро пушти сар карданд, аммо чун идеяи созандагӣ ва фикри ихтироот доштанд, дар соҳаҳои мухталиф муваффақ шуданд. Пас аз овардани чанд мисол аз рӯзгори ҷавонони ихтироъкори ҷаҳонӣ рӯзноманигор ба зиндагии ҷавонони Миср бармегардад. Рӯзгори онҳо ва шароитҳои мавҷударо барои ҷавонон таҳлил мекунад ва аз онҳо даъват мекунад, ки «Ҳоло вақти муносиб аст барои ҷавонони мисрӣ, барои ихтироот ва барои пешрафт. Зеро дигар касе мутахассис нест дар ин роҳ. Вақте аст, ки ҷавонон ин карахтии 30-соларо аз миён бубаранд…».[66]

Дар мақолаи мазкур мушкили асосӣ аз омӯзишу ихтироот дур мондани ҷавонон, норасоии мутахассисон дар кишвар ва фаъол набудани ҷавонон дар вазифаҳои роҳбарикунанда, ба ҳаргуна ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро ҳамроҳ шуда, даст ба бетартибиҳо задани онҳо аст ва рӯзноманигор кӯшиш кардааст, ки дар ин мавзӯъ мақолаи хубе нависад. Аммо мавзӯи мазкур то ҳадди зарурӣ таҳлил нашудааст, рӯзноманигор бошад, ақидаву фикри худро баён кардааст, вале мисолҳо ва факту далелҳо барои пурра тақвият додани фикр кофӣ нест. «Хусусиятҳои жанри мақола талаб мекунанд, ки проблемаҳои ҳаётӣ амиқтар ва фактҳо ҳаматарафа мавриди баррасӣ қарор гиранд»[67]. Дар мақолаи мазкур низ факту далелҳо то ҳадди лозима таҳлил нашудааст. Аксар коршиносони сиёсӣ бар он назаранд, ки инқилобро нахуст дар ин кишвар ҷавонон шурӯъ кардаанд ва ҳадафи журналист низ аз навиштани ин мақола даъвати ҷавонон ба ободкорӣ ва ихтироъкорист, аммо рӯзноманигор натавонистааст ба ҳадафи худ бирасад.

Пас аз гузаштани ду моҳи инқилоб дар рӯзномаи «Ал-Аҳром» мақолае бо номи «Садои инқилоб» нашр шуд. Бояд гуфт, ки дар баробари муҳтаво, бояд аввалан сарлавҳаи мақола кӯтоҳ ва диққатҷалбкунанда бошад. Аммо чунин номгузорӣ шудани сарлавҳаи мақолаи макзур начандон ҷолиб аст. Зеро дар ин давра қариб дар тамоми сарлавҳаи мақолаву хабарҳо калимаи инқилоб истифода мешуд. Дар ин мақола сабабҳои инқилоб ва омилҳои сар задани он аз ҷониби рӯзноманигорон баррасӣ шудааст. Рӯзноманигор дар аввал таъкид мекунад, ки «ҳарчанд ҳама инқилобҳо ба хотири тағйироти ҷиддӣ дар ҳаёти омма ва системаи сиёсист, аммо аз таърих ба хубӣ медонем, ки на ҳама инқилоб барои мардум истиқлолу озодӣ меорад»[68]. Пас аз овардани ин ҷумлаҳо муаллиф дар бораи нокомиҳои инқилоб, кушташудани шумораи зиёди одамон дар натиҷаи ноороомиҳо, пастравии иқтисодиёт, дар як маҷрои номуайянӣ қарор доштани системаи сиёсӣ сухан гуфта, вазъияти сиёсии кишварашонро ба риштаи таҳлил мекашад. Дар ин мақола ҳар як сухан бо факту далел гуфта шуда, хулосаҳои муаллиф низ воқеию қобили дастгирист. Чунин мақолаҳо доир ба сабабҳову омилҳои сар задани инқилоб ва натиҷаи ноороомиҳо дар ин давра дар матбуот хеле зиёд навишта мешуд ва ҳар журналист вобаста ба фаҳму дарки худ сабабҳои онро мегуфт.

---

[66] Ал-Ватан.2014. 10 феврал.
[67] Саъдуллои А., Пайванди Г. Жанрҳои таҳлилии матбуот.Душанбе, 1998.- С.15.
[68] Ал-Аҳром, 2011.13 март.

«Мушкилии конститутсионӣ»[69] сарлавҳагузорӣ шудааст мақолаи проблемавии рӯзномаи «Ал-Ҷумҳурия». Ин мақола аз аввал то охир фарогири таҳлили ин мавзӯъ буда, рӯзноманигор Муҳаммад Абуҷалла андешаҳои худро дар он бо факту рақам тақвият додааст. Мақола бо чунин ҷумлаҳо оғоз мешавад: «Акнун баҳсҳо дар бораи интихоботи президентӣ оғоз шуд. Тибқи ваъдаҳо бояд ин интихобот пурра қонунӣ гузарад. Аммо сарқонуни навқабулкардаи кишвар ба ин иҷозат намедиҳад. Зеро баъзе бобҳои он хилофи ин ақидаҳост..».[70] Сипас, рӯзноманигор бобҳои алоҳидаи сарқонунро, ки ба интихоботи президентӣ бахшида шудаанд, баррасӣ мекунад: «Тибқи моддаи 142-и сарқонун дар сурати ҷамъ овардани 25 ҳазор имзо аз 15 ноҳия ва ҷонибдорӣ кардани 20 нафар намояндаи Маҷлиси намояндагон шаҳрванд ҳуқуқ дорад номзадиашоро ба президентӣ гузорад». Пас аз он рӯзноманигор ба таҳлили ин боб мегузарад ва менигорад, ки ҳар кадом номзад метавонад бо сарфи маблағи зиёд 25 ҳазор имзоро дар 30-40 рӯз ҷамъ биорад, аммо пас аз дохил шудан ба толори Маҷлиси намояндагон аз 450 вакил танҳо 20 нафарашон ба ҷонибдории ӯ овоз диҳанд, номзадиаш мегузарад. Аммо аз миёни 450 вакил танҳо 20 нафар ин нисфи овозҳо ҳам нест, охир. Бо ҳамин тарз рӯзноманигор ҳар як бобро таҳлил намуда, ҳамчунин аз сарқонуни пештара ва интихоботи президентии ду сол қабл мисолҳои мушаххасро меорад.

Дар мақола таҳлил, факту рақамҳо, мисолҳои мушаххас бамаврид истифода шуда, иқтибос аз сарқонуни қаблӣ ва андешаҳои коршиносон дар ин мавзӯъ фикри рӯзноманигорро тақвият медиҳад. Рӯзноманигор бо маҳорати хоса ин мақолаи проблемавиро навиштааст. Мақолаи проблемавиро муҳаққиқ Усмонов И. мақолаи мубоҳисавӣ ва навъи серистифода гуфта, навиштааст, ки «Дар онҳо перомуни проблемаҳои рӯз сухан меравад, лиҳозо онҳоро бо номи мақолаҳои проблемавӣ низ ёд мекунанд».[71]

Қисми зиёди мақолаҳое, ки дар матбуоти мисрӣ чоп мешаванд мақолаҳои проблемавӣ ҳастанд. Дар рӯзномаи «Ал-Мисрия-ал-явм» мақолаи рӯзноманигор Холид Имом нашр шуд. Дар мақола муаллиф доир ба бархурди намояндагони «Ихвон-ул-муслимин» бо нафароне, ки дар дигар дин ҳастанд, андешаи худро бо овардани мисолҳои мушаххас ва таҳлилу баррасии ин мавзӯъ овардааст. Масалан, рӯзноманигор менависад: «…Онҳо худро мусалмон муаррифӣ мекунанду бар зидди «кофирон» мубориза мебаранд. Рехтани хуни ноҳақ, куштани инсонҳои бегуноҳ, қатлу ғорат, магар ин ҳама мусалмонист!»[72]. Муаллиф барои тақвияти андешаҳои худ аз суханони намояндаи ҳизби «Ҳуррият ва адолат» Ёсир Амин иқтибос оварда, мушкили асосиро дар ҷудо кардани шаҳрвандон ба мусалмону ғайримусалмон мебинад. Дар ин мақола мушкилоти доғи ҷомеа таҳлил ва баррасӣ шудааст. Худи мақола низ ҳамин вазифаро доро аст, яъне таҳлили воқеа ва баррасии мавзӯъ, ҳамчунин пешниҳоди ақида доир ба ин мавзӯъ мебошад. Профессор Муродов М. дуруст гуфтааст, ки «Мақола дар журналистикаи таҳлилӣ аз жанрҳои асосӣ ба шумор меравад. Дар журналистика вай барои таҳлили воқеа, зуҳурот ва ҷараёни муҳиму мухталифи иҷтимоӣ истифода

[69] Ал-Ҷумҳурия, 2014.-11 март.
[70] Ал-Ҷумҳурия, 2014.-11 март.
[71] Усмонов И. Жанрҳои публитсистика.-Душанбе, 2009.- С. 66.
[72] Ал-Мисрия-алявм,2012.-13 декабр.

мешавад».[73]

Мақола миёни жанрҳои таҳлилӣ дар матбуоти Миср мақоми хоса дорад. Дар ин давра мавзӯи аксари мақолаҳо сиёсати кишвар, интихоботи президентӣ, ноорамиҳои майдонҳо ва ба ин монанд буд. Аксарияти мақолаҳо проблемавӣ буда, дар онҳо муҳимтарин мавзӯҳои доғи рӯз баррасӣ мегардид. Андешаи журналист, истифодаи фактҳо ва иқтибосҳо барои тақвияти фикрашон хеле хуб истифода мешуд.

Калидвожаҳо: мақола, жанр, матбуот, рӯзноманигор, вазъи сиёсӣ, рӯзнома.

Адабиёт:

1. Муродов М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналистика. Қ 2.-Душанбе: Эҷод, 2008.-85 с.
2. Саъдуллои А., Пайванди Г. Жанрҳои таҳлилии матбуот.-Душанбе,1998.60 с.
3. Усмонов И. Жанрҳои публитсистика.-Душанбе, 2009.- 139 с.

Манбаъ:

1. Ал-Аҳром, 2011. 13 март.
2. Ал-Ватан,2014. 10 феврал.
3. Ал-Мисрия-ал -явм,2012.-13 декабр.
4. Ал-Ҷумҳурия, 2014.-11 март.
5. Ал-Ҷумҳурия, 2014.-11 март.

СТАТЬЯ КАК АНАЛИТИЧЕСКИЙ ЖАНР В СОВРЕМЕННОЙ ПРЕССЕ ЕГИПТА

Исмаилова Ф.

В данной статье рассмотрены использования жанра статья как способ освещение проблем общества. Кроме того, автор исследует виды статьи, которые используются в периодической печати Египта. В статье исследованы те виды статьи, которые больше используются журналистами Египта. Статья является одним из популярных жанров, посредством, которого рассматриваются проблемы общества, важную роль играет этот жанр в периодической печати Египта.

Ключевые слова: статья, жанр, пресса, журналист, политические ситуации, газета.

ARTICLE AS THE ANALYTICAL GENRE IN MODERN EGYPTIAN PRESS

Ismailova F.

This article describes the use of the articles of the genre as a way of lightening the pressing problems of society. Also, the author explores the types of paper used in the periodical press in Egypt. The article examines the types of paper that are used by journalists in Egypt. Article being one of the varieties of genres, through which deals with the problems of society, the role played by the genre in the press in Egypt.

Keywords: article, genre, media, journalist, political situation, the newspaper.

[73] Муродов М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналистика.-Душанбе, 2008.- С. 45.

ҶОНИШИНҲОИ МАНФӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ МАЪНОИИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муродов Б. муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии умумидонишгоҳӣ,
Табаров Ш., муаллими калони кафедраи забони англисии
ДДК ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ

Таҳлили маъноӣ ва сохтории ҷонишинҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тайи солҳои охири таваҷҷуҳи бештари олимонро ба худ ҷалб карда истодааст ва чанд рисолаю мақолаҳо, аз ҷумла доир ба сохтор ва маънои ҷонишинҳои шахсӣ, соҳибӣ ва ишорӣ рӯи чоп омадаанд ва таҳқиқотҳои профессор А. Мамадназаров ва П. Авлиёева аз зумраи онҳо мебошанд [Авлиёева, 2016; Мамадназаров, 2016]. Вале ҷонишинҳои манфӣ назари муҳаққиқонро ҳанӯз ба худ ҷалб накардаанд.

Ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои муқоисашаванда дорои маънои инкори умумӣ мебошанд. Ногуфта намонад, ки ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ пурра ва ҳаматарафа омӯхта нашудаанд. Маълумоти умумиро дар китобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёна ва олӣ пайдо кардан мумкин аст. Мутаассифона, то имрӯз ягон тадқиқоти алоҳидае мавҷуд нест, ки ин масъаларо ба пуррагӣ дар бар гирифта бошад. Набудани таҳқиқоти мушаххас моро ба он водор кард, ки ин масъаларо дар муқоиса бо ҷонишинҳои инкорӣ ё манфӣ дар забони англисӣ, ки бештар ва пурратар омӯхта шудаанд, даст занем.

Аксари забоншиносон дар забони тоҷикӣ, аз ҷумла С.Д. Арзуманов, Б. Сиёев [Арзуманов, 1956, с. 91; 1982, с. 216; Сиёев, 1972, с. 198; 1985, с. 171], нисбати ин навъи ҷонишинҳо – **ҳеҷ, ҳеҷ кӣ, ҳеҷ чӣ, ҳеҷ кас, ҳеҷ чиз, ҳеҷ кадом, ҳеҷ як, ҳеҷ гуна** истилоҳи «ҷонишинҳои манфӣ»-ро истифода мебаранд. Вале, дар баъзе асарҳо онҳо бо истилоҳи “ҷонишинҳои инкорӣ” низ ёдрас мешаванд [Ҳусейнов, 1983, с. 229]. Бо эътирофи муҳаққиқон ҷонишинҳои манфӣ мавҷудияти шахс, предмет ё хусусиятеро дар маънои инкор ифода менамоянд. Яъне ҷонишинҳои манфӣ дар ҳар ду забон ба набудани предмет ё аломати он ишора мекунанд [Арзуманов, 1956, с. 104].

Дар байни ақидаҳои забоншиносон, ки ба ҷонишинҳо даст задаанд, назари муҳақиқи рус В.С. Расторгуева фарқ шуда меистад. Муҳақиқ дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои манфиро алоҳида ҷудо накарда, онҳоро ба гурӯҳи ҷонишинҳои номуайянӣ (неопределенные местоимения) дохил мекунад [Расторгуева, 1954, с. 549; Rastorgueva, 1963, p. 51].

Забоншиноси дигар Р.Л. Неменова дар таснифоти худ ин гурӯҳи ҷонишинҳоро алоҳида ҷудо карда бошад ҳам, таъкид мекунад, ки “ба вазифаи ҷонишини манфӣ ҷонишини номуайянии **ҳеҷ** истифода бурда мешавад, агар ҷумла инкорро ифода кунад” [Неменова, 1988, с. 450]. Яъне, Р.Л.Неменова амалан ақидаи забоншинос В.С. Расторгуеваро дастгирӣ карда, ҷонишини “**ҳеҷ**”-ро ҷонишин *номуайянӣ* номидааст.

Илова бар ин, Р.Л. Неменова таъкид мекунад, ки “дар ҷумлаҳои инкорӣ ба маънои ҷонишинҳои инкорӣ ҳамчунин исмҳои **кас** ва **чиз** бо пасванди –е – **касе, чизе** истифода мешавад: **касе наомад**” [Неменова, 1988, с. 451]. Ин нуктаро С.Д. Арзуманов низ таъкид мекунад: “Ҷонишинҳои номуайянии **касе** ва **чизе** дар ҷумлаи хабараш манфӣ кор фармуда шаванд, маънои ҷонишини манфиро медиҳанд: **Касе** ҳам ба вай аҳамият намедод” [Арзуманов, 1956, с. 104]. С.Д. Арзуманов дар китоби дарсӣ барои мактабҳои

олии соли 1982 ба ин нукта ҷонишини **ягонро** илова мекунад. “Ҷонишини **ягон** ва исмҳои **касе** ва **чизе** ба маънои ҷонишини манфӣ низ меоянд” [Арзуманов, 1982, с. 228]. Бояд, таъкид кард, ки ин нукта дар ҳеҷ яке аз асарҳои илмии ба ҷонишинҳо бахшидашудаи Б. Сиёев таъкид нашудааст.

Мо дар таҳқиқоти худ ба таснифоти забоншиносони маъруф С.Д. Арзуманов ва Б. Сиёев такъя карда, чунин мешуморем, ки дар забони ҳозираи тоҷик гурӯҳи алоҳида ҷонишинҳо, яъне ҷонишинҳои манфӣ арзи вуҷуд доранд.

Дар ташаккули ин ҷонишинҳо калимаи **ҳеҷ** мавқеи асосиро ишғол мекунад. Аз ҷумла, ин вожа маъноҳои вобаста ба шахс (**ҳеҷ кӣ, ҳеҷ кас**), предмет (**ҳеҷ чӣ, ҳеҷ чиз**), аломат (**ҳеҷ кадом, ҳеҷ гуна**) ва миқдор (**ҳеҷ як, ҳеҷ ягон**) -ро дар таркиби воҳидҳои гуногуни забонӣ ифода мекунад.

Дар забони ҳозираи тоҷиқ калимаи **ҳеҷ** ба сифати ҷонишини манфӣ истифода шуда пеш аз исмҳо маънои набудани шахс, предмет ё аломати предметҳоро қайду таъкид мекунад. Масалан:

Ӯ хуб медонист, ки вақте ба ҷараёни дохилии халиҷ даромад, чӣ хоҳад шуд. Вале акнун **ҳеҷ коре** карда ҳам наметавонист [Ст. 137]. ~ He knew quite well the pattern of what could happen when he reached the inner part of the current. But there was **nothing** to be done now [St. 136].

Аммо чашми худро аз он чубҳо, хусусан аз он чуби дароз, ки ба сар то сари мактаб мерасид ва ба **ҳеҷ** бача… амон намедод, намекандам... [А. 2, 6] ~ But I still could not tear my eyes away from those canes, particularly the long one that reached from one end of the room to the other and from which **no boy** could escape, no matter how he might huddle in the farthest corner of the schoolroom [A. 2, 225].

Хусусияти хоси истифодабарии ҷонишинҳои манфӣ дар забони тоҷикӣ дар он зоҳир мегардад, ки хабари ҷумла бо ин ҷонишинҳо ба шакли инкорӣ меояд, яъне ҷонишини манфӣ бо шакли инкории феъл меояд. Дар ин ҳолат мо бо инкори инкор сару кор дорем. Яъне бори аввал инкор бо *ҷонишини манфӣ* ва маротибаи дуюм бо *шакли инкории феъл* ифода меёбад. Дар забони муосири англисӣ бошад, қоидаи истифодабарии як шакли инкор дар ҷумла вуҷуд дорад [Жигадло, 1956, 69]. Яъне, азбаски ҷонишинҳои инкорӣ ба сифати воситаи лексикии ифода кардани маънои инкор хизмат мекунанд, хабари ҷумла бояд дар шакли тасдиқӣ истифода шавад. Масалан:

“So I shall be as warm here as I was in the old room”, thought Alice: "warmer, in fact, because there **will be no one** here **to scold me away** from the fire [К.Л. 146]. ~ Яъне барои ман ин ҷо ҳам монанди хона гармакак хохад буд, - фикр кард Алиса. – Ба фикрам, аз хона ҳам гармтар! Дар ин ҷо **ҳеҷ кас** маро аз назди бухорӣ **пеш намекунад** [C. L.78].

I worked in the deep wells for a week and **did nothing** [H. 34]. ~ Ман дар ҷойҳои жарфо як ҳафта гаштам, аммо **ҳеҷ чиз нагирифтам** [Ҳ. 35].

Аз мисолҳои оварда аён аст, ки феъли ҷумлаҳо дар забони англисӣ дар шакли тасдиқӣ ва дар забони тоҷикӣ дар шакли инкорӣ омадааст. Таъкиди ин хусусияти фарққунандаи ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда барои назарияю амалияи тарҷума ва ҳам таълими хусусиятҳои ҷонишинҳои манфӣ хеле муҳим аст.

Дар забони тоҷикӣ шаклҳои таркибии ҷонишинҳои манфӣ аз ҷонишини **ҳеҷ**, ҷонишинҳои саволӣ **кӣ, кадом** ва калимаи **як** ва ё **исм** таркиб ёфтаанд, ки ҳар яке маънои хоси худро дорад.

Ҷонишини манфии **ҳеҷ** дар таркиби ҷонишини саволии **кӣ** ва калимаи **кас** маънои вобаста ба шахсро ифода мекунанд ва дар забони англисӣ ба ҷонишинҳои манфии **nobody, no one** мувофиқат мекунад. Масалан:

Ҳеҷ кас чизҳои пирамардро намедуздид, аммо ба хона бурдани бодбону ресмонҳои вазнин беҳтар буд, зеро таъсири шабнам ба онҳо харобиовар буд [Ҳ.15]. ~ **No one** would steal from the old man but it was better to take the sail and the heavy lines home as the dew was bad for them … [H. 14]**.**

Халифа фарёд мекард: пойҳоямро бурид, сахт натобед! Аммо **ҳеҷ кас** гӯш намедод [А.2.15]. ~ Khalifa cried out, "You're cutting of my legs, don't twist so hard!" But **nobody** paid any attention [A. 2. 230].

Now we are joined together and have been since noon. And **no one** to help either one of us [H. 62]. ~ Акнун аз нисфирузӣ боз тақдири мо ба ҳам пайвастааст. **Ҳеҷ касе** нест, ки ба доди яке аз мо бирасад [Ҳ. 63].

Ҷонишини манфии **ҳеҷ** дар таркиби ҷонишини саволии **кадом** низ маънои вобаста ба шахсро ифода карда метавонад ва дар ин ҳолат дар забони англисӣ ба ҷонишинҳои манфии **none** ва ё муродифи он **not any** мувофиқат мекунад. Масалан:

Аммо дили ман ба ҳоли онҳо месухт, зеро ***ҳеҷ кадоми*** онҳо ба бозӣ раҳбарӣ накарда буданд, ҳамаи корҳоро худи халифа карда буд ... [А.2. 15]. ~ I felt sorry for these boys, because ***none*** of them was a ringleader – it was Khalifa, who had then falsely denounced them into the bargain [A. 2. 230].

Ман ба **ҳеҷ кадоми** пурсишҳои падарам чавоб дода натавонистам [А. 1. 39]. ~ I could **not** answer **any** of my fathers's questions [A. 1. 246].

Ҷонишини манфии **ҳеҷ** дар таркиби ҷонишини саволии **чӣ** ва калимаи **чиз** маънои вобаста ба предметро ифода мекунанд ва дар забони англисӣ ба ҷонишинҳои манфии **nothing** ё ҷонишини номуайянии **anything** мувофиқат мекунад. Масалан:

Ӯ боз дастонашро ба оби шур гузошт. Бегоҳ наздик мешуд ва ӯ ҷуз баҳру осмон **ҳеҷ чизро** намедид [Ҳ. 149]. ~ He put his hands in the water again to soak them. It was getting late in the afternoon and he saw **nothing** but the sea and the sky [H.148].

Айб ба ту не, ба домуллот ва халифаат аст. Онҳо ба ту ҳар чизро тутивор ёд кунондаанд аммо ***ҳеҷ чизро*** ёд надодаанд [А.3. 40]. ~ It's not your fault, it's Domullo's and Khalifa's fault. They have taught you to repeat everything like a parrot, but they **haven't** really taught you ***anything*** [A. 3. 244].

Ба мактабдор чӣ шудааст? – гуфт хатиб бо оҳанги нохушнудона. – **Ҳеҷ чӣ** нашудааст, аммо бесавод аст, – гуфт падарам ва илова кард [А.3. 41]. ~ "What's the matter with the teacher?" asked the khatib pointedly. "**Nothing**'s the matter, except that he's illiterate," my father replied [A. 3. 246].

Аз мисолҳои овардашуда возеҳан аён аст, ки ҷонишиҳои таркибии манфии забони тоҷикӣ **ҳеҷ чӣ** ва **ҳеҷ чиз** ба ҷонишинҳои инкории забони англисӣ **nothing** ва муродифи он ***anything,*** ки мисли ҷонишинҳои забони тоҷикӣ ба чиз ё пердмет ишора мекунанд, маъноян мувофиқат мекунанд.

Ҷонишини манфии **neither (на ин, на он)** ҳамчун ҷонишини манфии исмӣ ва сифатӣ нисбати шахс ва ҳам ғайришахс истифода бурда мешавад. Аз рӯи маъно он ба ҷонишини манфии **none** муродиф мебошад, вале маънои маҳдудтаро, яъне маънои **ҳеҷ яке аз ду, ҳеҷ як, ҳеҷ кадом (**нафар ё чиз) дорад ва фақат бо исмҳо шумурдашаванда истифода бурда шуда метавонад.

Neither statement is true [A.M. 545]. ~ **Ҳеҷ яке** аз ин гуфтаҳо дуруст нест [A.M. 545].

Which of the book did you like? **Neither** [A.M. 545]. ~ Кадом аз ин китобҳо ба ту маъқул шуд? **Ҳеҷ кадом** [A.M. 545].

Бояд ёдовар шуд, ки ҷонишини **neither** дар якҷоягӣ бо ҳиссачаи инкории **nor** пайвандаки ҷуфт мебошад, ки ба забони тоҷикӣ ҳамчун пайвандаи ҷуфпи **на... на** тарҷума мешавад:

She lay reclined on a sofa by the fireside, and with her darlings about her (for the time **neither** quarrelling **nor** crying) looked perfectly happy [B. 6]. ~ Ӯ рӯи роҳаткат назди оташдони деворӣ дар ҳалқаи фарзандони азизи худ, (ки ин замон **на** баҳсу мунозира мекарданд ва **на** ғавғо меангехтанд) якпаҳлу ёзидааст [Б. 5].

Why, thought I, does she not explain that she could **neither** clean her nails **nor** wash her face, as the water was frozen? [B. 83]. ~ Чаро, – андешидам ман, – ӯ намефаҳмонад, ки азбаски об ях бастааст, натавонист **на** рӯй шӯяд ва **на** нохунҳояшро тоза кунад? [Б. 52].

Дар натиҷаи таҳлили маъноии ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баъзе хусусиятҳои умумӣ ва фарқияти маъноии онҳо собит гардид. Ҷонишинҳои манфии ҳар ду забон аксаран маънои умумии мавҷуд набудани шахс, предмет ё хусусиятеро ифода мекунанд. Ҷонишини асосии манфии забони тоҷикӣ **ҳеҷ** ва англисӣ **no** мебошанд, ки дар заминаи инҳо ҷонишинҳои дигари таркибии ҳар ду забон соха мешаванд.

Яке аз хусусияҳои фаркунандаи ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои манфӣ ҳатман бо феъли шакли инкорӣ меоянд. Дар забони англисӣ баръакс. Яъне, дар забони муосири англисӣ қоидаи истифодабарии як шакли инкор дар ҷумла вуҷуд дорад. Азбаски ҷонишинҳои манфӣ ба сифати воситаи лексикии ифодаи маънои инкор хизмат мекунанд, хабари ҷумла бояд дар шакли тасдиқӣ ояд.

Хусусияти дигари забони англисӣ дар он зоҳир мешавад, дар забони англисӣ синонимҳои ҷонишинҳои манфӣ вуҷуд дорад, ки дар сурати дар шакли инкорӣ омадани феъли ҷумла истифода бурда мешаванд ва айнан ҳамон маънои инкорро ифода мекунанд. Масалан, маънои ҷонишини манфии забони тоҷикӣ **ҳеҷ** -ро дар забони англисӣ ҳам ҷонишинҳои манфии **no, nothing** ва ҳам муродифҳои он **not ... a** ва **not any** ифода карда метвонанд. Вале дар сурати истифода шудани муродифҳои ҷонишинҳои манфӣ хабари ҷумла дар шакли инкорӣ истифода мешавад.

Хусусияти хоси забони тоҷикӣ дар он зоҳир мешавад, ки ҷонишинҳои номуайянии **касе** ва **чизе** дар ҷумлаҳои хабарашон манфӣ маънои ҷонишинҳои манфиро мегиранд ва дар забони англисӣ бо ҷонишинҳои манфии **nobody, nothing, none, anyone** тарҷума мешаванд.

Ҷонишини манфии забони тоҷикӣ **ҳеҷ** ба ҷонишинҳои инкории **no, nothing**, таркибҳои **not … a, not any** дар забони англисӣ мувофиқат мекунанд.

Ҷонишини манфии забони тоҷикӣ **ҳеҷ кас** дар забони англисӣ ба ҷонишинҳои манфии **no one, none, nobody** ҳаммаъно мебошад.

Ҷонишини манфии забони тоҷикӣ **ҳеҷ кадом** дар забони англисӣ ба ҷонишинҳои манфии **none, neither** ва таркиби **not any** ҳаммаъно мебошад.

Калидвожаҳо: ҷонишинҳои манфӣ, категорияи инкор, пешояндҳои манфӣ, муқоиса, роҳҳои ифодаи инкор.

Адабиёт:

1. Абрахамс П. [Абр.]. Аз рахи раъди ғуррон / П. Абрахамс. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 410 с.
2. Авлиёева П. Семантические особенности личных местоимений в английском и таджикском языках / П. Авлиёева. Вестник Таджикского национального университета. – №4/2(199). – Душанбе, 2016. – С. 141-148.
3. Арзуманов С. Ч. Ҷонишин / С. Ҷ. Арзуманов // Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. – Сталинобод, 1956. Қ. 1. – С. 90-104.
4. Арзуманов С. Ч. Ҷонишин / С. Ҷ. Арзуманов // Забони адабии ҳозираи тоҷик. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. Қ. 1. – Душанбе, 1982. – С. 215-230.
5. Айни С. [А. 1.] Ёдоштҳо (чаҳор қисм) / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
6. Айни С. [А. 2.] Мактаби кӯҳна / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
7. Бархударов Л. С. Грамматика английского языка / Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг – М.: Высшая школа, 1973. – 423 с.
8. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. – Сталинобод, 1956. Қ. 1. – 232 с.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик (лексикология, фонетика, морфология). – Душанбе: Ирфон, 1983. Қ. 1. – 464 с.
10. Каррол, Л. [К.Л.] Алиса дар олами ачоибот. Алиса дар оиназамин. Аз англисӣ тарчумаи Раҳматуллоев Н. / Л. Каррол. – Душанбе: Маориф, 1985. – 148 с.
11. Мамадназаров А. [А.М.] Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1016 с.
12. Мамадназаров А., Авлиёева П. Семантические особенности указательных местоимений в таджикском и английском языках/ А. Мамадназаров, П. Авлиёева. Вестник национального университета. - №4/3(203). – Душанбе, 2016. – С. 115-121.
13. Неменова Р.Л. Краткий очерк грамматики таджикского языка / Р.Л. Неменова // Таджикско-русский словарь. – Душанбе: Маориф, 1988. – С. 446–451.
14. Расторгуева В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка / В.С. Расторгуева // Приложение к таджикско-русскому словарю. – М.: 1954. – С. 529–570.
15. Сиеёв Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ / Б. Сиеёв. – Душанбе: Дониш, 1972. – 238 с.

ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ МЕСТОИМЕНЯ И ИХ ОСОБЕННОСТИ ЗНАЧЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Муродов. Б., Табаров Ш.

Категория отрицания в языке выражается различными способами, одним из которых является отрицательные местоимения. В данной статье авторы рассматривают особенности значения отрицательных местоимений в таджикском и английском языках. Авторомы выявлены особенности и тождество значений отрицательных местоимений в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: отрицательные местоимения, категория отрицания, отрицательные предлоги, сравнения, способы выражения отрицания.

NEGATIVE PRONOUNS AND THEIR PARTICULARITY MEANING IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

Murodov B. Tabarov Sh.

The category of denial in language is expressed in various ways, one of which is the negative pronoun. In this article, the author considers some problems of comparison of negative pronouns in the Tajik and English languages. The author identifies the similarities and differences of the meaning of negative pronounce in the compared languages.

Keywords: negative pronouns, the category of denial, negative prepositions, comparison, ways of expressing negation.

ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ- ОСНОВА УКРЕПЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВА

Рахимова С.Р., доцент кафедры РЗЛ с МПРЯЛ

Социально-экономические и политические изменения, происходящие в современном обществе, требуют кардинальных преобразований во всех сферах, в том числе и в сфере образования. Развитие любого государства определяется рядом объективных и субъективных факторов, причем в современных условиях значительно усиливается роль субъективного фактора.

Проблема патриотического воспитания в старших классах таджикской школы на современном этапе, когда совместно с мировым сообществом мы вступили в XXI век, ставится задача - суметь сохранить и приумножить сериальное и духовное богатства, накопленные таджикским народом. «Процесс и развитие страны, - отмечал Президент Республики Эмомали Рахмон, - напрямую связаны с усилиями созидательного и творческого поколения. Поэтому если сегодня мы не подойдём ответственно к воспитанию образованных, грамотных и преданных наследников традиции ей нации и Родины, наша национальная гордость будет поверхностной, ограничится, лишь именами и достижениями наших великих предков».

От уровня сознания каждого члена общества, его отношения к задачам, которые предстоит решать стране, во многом зависит поступательное развитие всего общества.

Важную роль в воспитании молодого поколения играет патриотическое воспитание в старших классах таджикской школы, направленное на развитие любви к Родине, преданности Отечеству, стремления личным трудом содействовать прогрессивному развитию своей страны.

В современном обществе патриотическое воспитание в старших классах таджикской школы приобретает особо важное значение по нескольким причинам: возрастает уровень информированности молодого поколения, процессы демократизации и появление многопартийной системы создают определенные трудности в понимании молодым поколением сущности патриотизма, современная молодежь не прошла той школы патриотического воспитания, которая выпала на долю старшего поколения.

Важность исследования вопросов патриотического воспитания определяется и недостаточной теоретической разработанностью проблемы в современных условиях. Как показывает анализ научно-педагогической литературы и практики работы общеобразовательных школ, патриотическому воспитанию учащихся в старших классах таджикской школы уделяется недостаточное внимания. Кроме того, богатый опыт, накопленный в прошлом периоде развития нашего общества по данному направлению воспитательной работы, не может быть использован в полном объеме в новых условиях.

Цель патриотического воспитания стала обозначаться как становление молодёжи в качестве субъекта народовластия, т.е. педагогическая мысль на новом уровне вернулась к тезису 20 годов XX века о гражданине как субъекте народовластия.

Впервые за многие годы к ориентирам социальной и образовательной политики отнесены идеалы патриотического сознания - служение Родине, верность своему

Отечеству и готовность к выполнению гражданского долга, признано значение воспитания патриотизма как основы консолидации общества, укрепления государства. В основу политики формирования патриотического сознания граждан положена организация государственной системы патриотического воспитания. К системе патриотического воспитания отнесены: формирование и развитие в образовательных учреждениях всех типов таких социально значимых ценностей, как гражданственность и патриотизм; массовая патриотическая работа, осуществляемая государственными структурами и общественными организациями; деятельность СМИ, научных организаций, творческих союзов, направленные на освещение проблем гражданско-патриотического воспитания.

Патриотическое воспитание - целенаправленная деятельность, призванная формировать у подрастающего поколения ценностные ориентации, качества, нормы поведения гражданина и патриота своей страны.

Патриотизм означает любовь к Родине, преданность своему Отечеству. На протяжении всей истории человечества проблема патриотизма, отношения к Родине, Отечеству являлась предметом постоянного внимания мыслителей, общественных деятелей, учёных, педагогов.

Исследуя проблемы патриотического воспитания, нельзя не оглянуться в богатую историю таджикского народа, где с древнейших времён до настоящего времени все исторические события имеют яркие примеры патриотизма предков: героические сражения предков против завоевания Ахаменидов (IV-VI вв. до н.э.), патриотизм народа, описанный в «Авеста» (в IV в. до н.э), борьба народа против арабских, татаро-монгольских завоевателей и т.д.

Бессмертный эпос Фирдоуси «Шахнаме» по своему гуманистическому содержанию, пронизанному чувством патриотизма, и ныне является застольной книгой настоящего гражданина своего Отечества. В этом произведении рассматриваются проблемы войны и мира. Оно проникнуто патриотизмом, подлинным героизмом на благо народа и Родины. В нём особенно ценны чувства общенационального долга, национального единства, дружбы и братства, человеколюбия, патриотизма.

Целесообразно отметить, что важным социально-педагогическим фактором гражданско-патриотического воспитания является суверенизация Республики Таджикистан как самостоятельного, независимого национального государства, которое предъявляет новые требования к учебно-воспитательной работе.

Патриотизм понимается как одна из наиболее значимых, непреходящих ценностей, присущая всем сферам жизни общества и государства, которая является важнейшим духовным достоянием личности. Патриотизм проявляется в активной позиции личности, готовности к самореализации на благо Отечества. Патриотизм олицетворяет уважение к своему Отечеству, сопричастность с его историей, культурой, достижениями и ценностями народов.

Сегодня патриотизм все чаще понимается как важнейшая ценность, интегрирующая не только социальный, но и духовно-нравственный, геологический, культурно-исторический, военно-исторический и другие компоненты.

Новое социальное время, новая социальная среда, новые социальные реалии, новая идеология общества ставят перед высшим образованием новые задачи в подготовке педагогических кадров. В настоящее время имеется ряд государственных документов, определяющих цели и задачи развития образования. К их числу следует отнести Законы «Об образовании Республики Таджикистан», «О высшем и

послевузовском профессиональном образовании», «Концепцию национального образования Республики Таджикистан», «Концепцию национального воспитания Республики Таджикистан».

В этих документах поставлена задача воспитания нового поколения специалистов, соответствующая потребностям настоящего и будущего развития страны. В основе образования лежат принципы преемственности, системности, доступности. Основными составляющими его элементами являются обучение и воспитание, в частности воспитание будущего специалиста, т. к. воспитание наряду с обучением является важнейшей функцией системы высшего образования.

Процесс воспитания в вузе идёт по двум направлениям:

- в учебном процессе - во время аудиторных занятий и педпрактики;
- во внеаудиторной работе- в свободное от учебных занятий время .

Цель этих направлений должна быть единой - воспитание *со*временного высококвалифицированного специалиста. Для этого необходимо иметь представление о том, каким должен быть современныйспециалист.

В начале XXI века таджикское общество оказалось перед выбором воспитания личности, отвечающая интересам народа, что привело к осознанию необходимости поисков новых подходов к данному вопросу, особенно, в отношении молодого поколения. «Воспитание в новых условиях явилось потребностью общества, где оно выступает феноменом, служит и направлено на регулирование жизнедеятельности человека и продвижения всего общества вперёд».

Это вызвало необходимость разработки целенаправленной, поэтапной работы в этом направлении, что привело к принятию ряда Постановлений Правительства Республики Таджикистан: «Кодекс Государственного служащего», «Государственная программа по интернациональному воспитанию» (2006-2010гг.), «Закон об образовании», «Национальный план развития сектора образования на 2003-2010 годы», «Национальная концепция образования в Республике Таджикистан» (2002г.)

Высокий статус образования в современном обществе несомненен. XXI век - век социальных революций и научно-технического прогресса, а также век образования, направленный на формирование новой личности, который невозможен без совершенствования воспитательного процесса.

Особое место в вопросе проведения воспитательной работы занимает Постановление Правительства Республики Таджикистан о принятии «Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан», разработанной Министерством образования и науки РТ на основании Конституции Республики Таджикистан и утвержденный Председателем Эмомали Рахмон 5 марта 2006 года, № 94 , город Душанбе).

Осуществление данного документа направлено на совершенствование методов воспитания человека. Особое внимание акцентируется на то, что человек не просто выступает как носитель определенной суммы знаний, прежде всего он «активный, образованный, ответственный, надежный человек с присущими ему идейными установками, моралью и интересами, духовной закалкой, направленной на любовь и защиту своего Отечества».

Выполненным исследованием обнаружено, что разграничение понятий Родина и Отечество позволяет дать целостную характеристику патриотизма и «следить в его структуре два составляющих: инвариантную основу «естественные» начала

патриотизма) и вариативную характеристику (отражение особенностей развития конкретного общества на определенном этапе его развития).

Ядром понятия «патриотизм» является патриотическое сознание личности, органически сочетающееся с нравственными чувствами, выражающееся в поступке, активной деятельности, направленной на утверждение демократических взглядов, идеалов.

Патриотизм как социально-педагогический феномен представляет целостное сочетание интеллектуальной, эмоционально - ценностной и поведенческой сфер личности.

Анализ современных исследований проблемы патриотизма указывают на необходимость трактовки термина «патриотизм»:

- возвышенное чувство любви к Родине, Отечеству, к своей природе, родному краю, отчему дому;
- связан с более значительным эмоциональным чувством - поступка во имя Родины, где сила патриотического чувства не ограничивается лишь глубокой возвышенностью любви к Родине, а побуждает к активным действиям, поступкам на благо своего Отечества;
- рассматривается как общественное явление, сознание, которое на современном этапе определяется как одно из сложнейших многоаспектных явлений, пронизывающих все сферы общества;
- как направление можно назвать «государственным патриотизмом» идею, которая характеризуется тем, что государство в нём рассматривается как объект патриотизма, где основным является проявление чувства национальной гордости за страну, активное участие в укреплении развития общества и личности;
- включает гражданственность - качество личности, которое подразумевает нравственную и правовую культуру, гармоничное сочетание патриотических, национальных и интернациональных чувств;

должен воспитывать в человеке нравственные идеалы общества, нормирующиеся вместе с правовым государством и гражданским обществом, ответственность за всё происходящее.

Таким образом, проблема патриотического воспитания на современном периоде является очень актуальным в процессе изучения произведений современной русской литературы.

Эта проблема многоплановая, систематическая, целенаправленная и скоординированная деятельность государственных органов, общественных объединений и организаций по формированию у молодёжи высокого патриотического сознания, возвышенного чувства верности к своему Отечеству, готовности к выполнению гражданского долга, важнейших конституционных обязанностей по защите интересов Родины.

Ключевые слова: воспитание, любовь к Родине, нравственность, патриот, национальная гордость, основы укрепления, учебная деятельность.

Литература:

1. Рахмон Э. Доклад «Об ответственности воспитания», Душанбе, 2007г.
2. Национальная Концепция воспитания в Республике Таджикистан.Душанбе, 2006 г.
3. Вопросы нравственного воспитания. -Сб. Л.: Наука, 1978.- 321 с.

4. Вопросы нравственного воспитания школьников.Сб. Л.: Высшая школа, 1980.213 с.
5. Богданова С.С. и др. Вопросы нравственной подготовки школьников к труду.- М., 1962г.

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ- ОСНОВА УКРЕПЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВА

Рахимова С.Р.

В данной статье рассматривается проблема патриотического воспитания молодого поколения как основа укрепления государства.

Автор констатирует внимание на то, что ядром понятия «патриотизм» является патриотическое сознание личности, органически сочетающееся с нравственными чувствами, выражающееся в поступке, активной деятельности, направленной на утверждение демократических взглядов, идеалов.

Ключевые слова: воспитание, любовь к Родине, нравственность, патриот, национальная гордость, основы укрепления, учебная деятельность.

PATRIOTIC EDUCATION - THE BASIS OF STRENGTHENING OF THE STATE

Rakhimova S. R.

In this article it is considered the problem of patriotic education of the younger generation as a basis of strengthening of the state.

The author states attention that a core of the concept "patriotism" is the patriotic consciousness of the personality which is integrally combined with moral senses, expressed in an act, the vigorous activity directed to the statement of democratic views and ideals.

Keywords: education, love for the country, morality, patriot, national pride, strengthening bases, learning activity.

ПРИНСИПИ АСОСИИ ТАШКИЛИ МАШҒУЛИЯТҲО ОИД БА АСОСҲОИ АЛГОРИТМСОЗӢ ВА БАРНОМАСОЗӢ ДАР ШАРОИТҲОИ ИСТИФОДАИ КОМПЮТЕР ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Самариддинова З.Н., н.и.п., кафедраи илмҳои компютерӣ,
Умедаи Талаб магистранти соли дуюми бахши информатика,
ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Истифодаи компютерҳо назари тафаккур ва характери кори бисёр мутахассисонро ба куллӣ тағйир дода, дар раванди фаъолияти корӣ аҳдофи гуногунро дар худ таҷассум мекунад. Тайёр кардани ҳар як мутахассис аз мактаб шурӯъ мешавад. Аз ибтидо ҳалли яке аз масъалаҳои асосии мактаб «…хонандагонро бо дониш ва малакаҳои истифодаи техникаи ҳисоббарори ҳозиразамон мусаллаҳ намуда, истифодаи васеъи компютерҳо дар раванди таълим таъмин карда шавад» аст[74].

Дар назди илми педагогика ва мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ масъалаи таъмин намудани саводнокии компютерии умумии мактаббачагон гузошта шудааст, ки

[74] О реформе общеобразовательной школы. Сборник документов и материалов – М.,Политиздат,1984, с. 45.

сол ба сол бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли худро ёфта истодааст.

Барномасозӣ дар худ ҳамаи он чизе, ки бо маданияти алгоритмӣ алоқаманд аст ва намунаи дурахшони фаъолияти амалии инсон, ки алгоритмсозӣ моҳияти асосии он аст ҷамъ мекунад. Маҳорати сохтани барнома – натиҷаи муҳимтарини барнома амалии ташаккули саводнокии компютерист. Ин имконияти бевоситаи ҳосил кардани малакаҳои муносибат ба компютер, истифодаи он дар амалияи таълим ҳангоми ҳалли масъала, таҳлили додашудаҳои таҷрибаи таълимӣ, тадқиқи моделҳои математикӣ ҳодисаҳо ва равандҳое, ки дар фанҳои гуногуни мактабӣ омӯхта мешаванд, мебошад.

Яке аз марҳилаҳои омӯзиши асосҳои алгоритмсозӣ ва барномасозӣ, шарти муҳими маҳорати сохтани барномаҳои босифат фаҳму дарки барномаҳои тайёр, маҳорати «хондани» онҳо мебошад. Бинобар ин дар иҷро намудани машқҳо барои барқарор кардани гузориши масъалае, ки барнома барои он навишта шудааст муфид аст. Дар ҳолати мушкилӣ иҷрои кардани онро барои як ё якчанд саволҳои тестӣ ё тартиб додани блок-нақшаро тавсия додан мумкин аст.

Ба чунин машқҳое диққат додан зарур, ки дар онҳо якчанд вариантҳои барномаҳо ё алгоритмро ба таври муқоиса нишон додан лозим аст. Дар айни ҳол аз вариантҳои пешниҳод шуда, дурусташро интихоб кардан зарур аст. Машқҳое муфиданд, ки дар онҳо босамарии барнома ё қисми онро таҳқиқ намоянд, интихоби варианти беҳтарин аз вариантҳои дуруст ё вариантҳои навишташуда, ё сабтӣ, агар мумкин аст, варианти босамартар тақозо мешавад.

Принсипи асосии ташкили машғулиятҳо дар мактаб доир ба асосҳои алгоритмсозӣ ва барномасозӣ дар шароитҳои истифодаи муттасили компютер бояд мутобиқати мутақобилаи ифодаи назария ва амалия бо изҳори афзалиятдоштаи масъалаҳои амалӣ дар вақти кор дар компютер бошад. Дар ин ҳол бартарият бояд ба ҳалли масъалаҳо дода шавад, бинобар ин шаклҳои асосии машғулиятҳо бояд семинарӣ ва лабораторӣ бошанд, ки ҳангоми ин машғулиятҳо масъалаҳо ҳал ва машқҳо иҷро карда шаванд.

Тавсия мешавад, ки чунин машғулиятҳо бо 1/2 ё 1/3 қисми синф (10-15 нафар) гузаронида шаванд, то ки ҳар хонанда имкони дар компютер кор кардану омода ва сохтани барномаро дошта бошад.

Лексияро бо тамоми синф ё бо ду синфи параллел (то 40 кас) дар муддати на бештар аз 45 дақиқа гузаронидан мумкин аст. Лексияи дусоата дар мактаб камсамар аст, бо вуҷуди он ки аз чунин шакли машғулиятҳо баъзе вақт роҳбарони муассисаҳои таълимӣ дар васоити ахбори омма ба ваҷд меоянд. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар ин ҳолат баъди соати якум хонандагон маводро бо мушкилӣ аз худ мекунанд. Вақти аз ҳисоби муттаҳидсозии ду синф сарфа шударо барои кори фардӣ истифода бурдан мумкин аст. Ба мактаббачагони ба барномасозӣ шавқу мароқи баланд зоҳир намуда тавсия додан мумкин аст, ки маводи лексияро пешакӣ аз адабиёт биомӯзанд. Он гоҳ дар лексия, машғулияти амалӣ ӯ метавонад ба саволҳои дар вақти омӯзиши мустақилона пайдо шуда ҷавоб гирад.

Дар вақти омӯзиши барномасозӣ ба мактаббача мутлақо аниқ навиштани алгоритмро аз рӯи қойидаҳои муайяни қайдгардида ёд додан лозим аст. Бинобар ин аз худи аввал ба хонандагон чунин сифатҳоро, ба мисли амиқию дақиқӣ, аниқию сареҳӣ, дақиқӣ дар навиштаҳо, бодиққатии баландро, махсусан ҳангоми кор дар компютер одат кунонидан ва талқин кардан зарур аст.

Мураккабии зеринро дар назар доштан шарт ва зарур аст. Тарзу услуби фикррони алгоритмие, ки мо бояд ташаккул диҳем, аз математикӣ фарқ мекунад, гарчанде ба он асос меёбад. Ҳал кардани масъала ва тартиб додани алгоритм (барнома), ки бо кӯмаки он компюютер ҳамон масъаларо ҳал кунад, ин на ҳама вақт ҳамон як чиз аст, яъне қобилияти мухталиф, самту ҷонибҳои гуногуни фикркуниро тақозо менамояд. Масалан, ҳатто хонандагони дорои қобилияти хуби математикӣ маънии динамикии сабти алгоритмро дарҳол намефаҳманд. Агар ҳар кадом амали сабт карда шуда, ҳангоми ҳалли масъалаи математикӣ доимо иҷро гардад, агар он навишта шуда бошад, пас дар барнома, масалан, метавонад танҳо яке аз ду шохаи вай иҷро гардад. Баъзе пай дар пайии, муттасилии амалиёт метавонад такрор ёбад, маънои баъзе бузургӣ метавонад ба таври динамикӣ тағйир ёбад ва монанди инҳо. Ин мушкилот дар шароити омӯзиши бекомпютерӣ алгоритмҳо меафзоянд. Ин мураккабиро чӣ тавр рафъ бояд кард?

Таҷрибаи омӯзиши дигар фанҳо қариб, ки кӯмак намекунад, зеро ки формулаҳо дар математика, физика, химия маънии оморӣ доранд. Барои аз ҷониби хонандагон беҳтару хубтар дарку фаҳм намудани кори алгоритм тарзу усулҳои зеринро тавсия додан мумкин аст:

- иҷрои дастакии алгоритм;
- истифодабарии блок-нақшаҳо;
- иҷрои барномаҳо қадам ба қадам, яъне нақшакашии барнома бо ёрии воситаҳои забонҳои муосири барномасозӣ.

Дар вақти лексияи компютерӣ ба намоиши барномаҳои тайёр саргарм шудан лозим нест. Гап сари он аст, ки ҳангоми омӯзиши алгоритмсозӣ ва барномасозӣ аксар вақт худи раванди коркардабароии алгоритм ва барнома манфиатнок мешавад, муҳим аст, ки омӯзгор дар ин ҳол чи хел меандешад, мулоҳиза меронад.

Пеш аз оне ки компютер истифода бурда шавад, зарур аст ҳосил кардани як қатор маҳорат ва малакаҳо, масалан, кор карда баромадани алгоритм ё аз худ намудани системаи нав, рост дар экран вазнину мушкил аст ва инро на ҳама карда метавонанд. Кор кардан бе омӯзиши пешакии дастурамал исрофкорист нисбат ба вақти мошинӣ.

Ғайр аз ин, шакли монанди кор барои дарку фаҳмидагирии он чи ки дар компютер кор карда шудааст, таҳлили он чи ки барои чӣ ҳосил шудааст ва ҳам таҳлили хатогиҳои хос, мушкилиҳои асосӣ ва роҳҳои бартараф намудани онҳо лозим аст. Инро дар шакли машғулияти семинар пешниҳод кардан мумкин аст дар варианти бе компютерӣ.

Кори лабораторӣ дар синфи компютерӣ шакли асосӣ маҳсуб меёбад. Хуб мешуд, ки пеш аз оғози кор омӯзгор санҷида медид, оё аҳли синф тайёр аст, ки масъалаҳои умумӣ ё фардиро доир ба мавзӯи дахлдор иҷро намоянд. Онҳое, ки омода нестанд, сари компютер нишастанашон шарт нест ва арзишу маъние надорад. Бинобар ин ба ғайр аз компютер, дар синф бояд мизу курсиҳо барои дарсхонии оддию муқаррарӣ мавҷуд бошанд. Вале хонанда набояд чунин дуркунӣ аз компютерро хамчун ҷазо қабул намояд. Сабаби тайёр набудан ба дарс худбоварии аз ҳад зиёд, умеди дар сари компютер, дар рафти кор сарфаҳм рафтан буда метавонад.

Омӯзгорро зарур аст дар мадди назар дошта бошад, ки ҳангоми иҷрои масъалаҳои фардӣ аз ҷониби хонандагон, бахусус босаводу боистеъдодҳо, метавонанд саволҳои гуногун, ногаҳонӣ, ғайристандартӣ дода шаванд.

Маҳорати коркардабароии барномаҳои компютерӣ барои ҳалли масъалаҳо, истифода бурдани технологияи информатсионӣ дар раванди таълим аз хонанда доштани як дараҷаи муайяни маданияти алгоритмиро дар назар дорад.

Таълими информатика ба тарбияи ғоявӣ, сиёсӣ, меҳнатӣ, ахлоқӣ фикрӣ, эстетикии хонандагон мусоидат намуда, дар ташаккули ҷаҳонбинии онҳо нишон додани хусусияти тадқиқотҳои моделҳои математикӣ сохташуда бо методҳою воситаҳое, ки истифодаи онҳоро компютерҳои ҳозиразамон имкон медиҳад, ҳисса мегузорад.

Калидвожаҳо: алгоритмсозӣ, барномасозӣ, мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ, машғулият, компютер, информатика.

Адабиёт:

1. Асосҳои информатика ва техникаи ҳисоббарор. Васоити таълимӣ таҷрибавӣ барои мактабҳои миёна, қ.1 /Дар зери таҳрири А.П.Ершов, В.М.Монахов. Душанбе,1986.
2. Аленский Н. А. Методические рекомендации по спецкурсу “Информатика в средней школе”. -Мн. : БГУ, ротапринт, 1992. —42 с.
3. А.И. Бочкин. Методика преподавания информатики: Учеб. пос. Мн.: Высш. шк.,1998.—431 с.
4. Ершов А.П. Введение в теоретическое программирование. Беседа о методе. М.,1979.

ОСНОВНОЙ ПРИНЦИП ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ ПО ОСНОВАМ АЛГОРИТМИЗАЦИИ И ПРОГРАММИРОВАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРА В СРЕДНИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕРЕЖДЕНИЯХ

Самариддинова З.Н., Умедаи Талаб

В данной статье отводится значительное место принципам организации учебного процесса в средних образовательных заведениях Республики Таджикистан в целях повышения уровня знаний учащихся по компьютерным технологиям.

Автор статьи отмечает, что перед сегодняшней школой стоит важная задача компьютеризации учреждений, так как повышение уровня компьютерных знаний учащихся способствует развитию их мировоззренческих и интеллектуальных способностей.

Ключевые слова: алгоритмизация, программирование, средняя общеобразовательная школа, занятие, компьютер, информатика.

THE BASIC PRINCIPLE OF THE ORGANIZATION OF CLASSES IN BASES OF ALGORITHMIZATION AND PROGRAMMING USEING THE COMPUTER IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Samariddinova Z.N., Umedai Talab

In this article the important place is derived for the principles of the organization of educational process in secondary educational institutions of the Republic of Tajikistan to increase the level of knowledge of pupils in computer technologies.

The author of article notes that today's school is faced by an important problem of a computerization of institutions as to increase the level of computer knowledge of pupils promotes development of their world outlook and mental abilities.

Keywords: algorithmization, programming, secondary school, classes, computer, informatics.

ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ

Давлятов М.А., Курбанов М.С., старшие преподаватели кафедры психологии КГУ им. Абуабдуллох Рудаки

Совершенствование структурных связей отдельных элементов педагогической (системы) технологии определяют ее педагогическую результативность. Важным, динамическим образованием в этой структуре является педагогическое взаимодействие и общение преподавателя (учителя, воспитателя) и учащихся, в ходе которого происходит обучение, воспитание и развитие, жизненное и духовное становление личности.

Следует глубоко осознавать, что в основе эффективности функционирования любых технологий в различных сферах человеческой деятельности (например, промышленность, или сельской хозяйство производство, медицина, транспорт и т.д.) лежит технология высокоорганизованного взаимодействия и общения людей, людей и машин, духовное взаимодействие людей с живой и неживой природой. Поэтому предусматривается непреходящая актуальность разработки педагогических технологий общения.

Объективный мир представлен как естественными, так и искусственными источниками информации. Восприятие первых обусловлено генетически, как адаптация организма к окружающей среде. Получение представлений о других растущих человеком обеспечивается при помощи или в непосредственном контакте со взрослыми (родителями, учителями) через организованную (на бытовом или профессиональном уровне) систему взаимодействия и общения, в которую естественным путем входит:

- восприятие человека человеком (адекватное) при наличии психопрактических способностей и развитии общих и профессиональных особенностей восприятия человека человеком;
- понимание человека человеком (с учетом возрастных, половых, индивидуальных, национальных и др. различий);
- подготовка к моделированию и моделирование процесса общения;
- осуществление и развитие процесса общения;
- управление процессом общения (отметим, что в действительности это не всегда достижимая реальность).

По существу в целостном процессе общения выделяют три его стороны: коммуникативную (передача информации), интерактивную (взаимодействие) и персептивную (взаимовосприятие). Рассматриваемое в диалектическом единстве сторон общение выступает как способ организации совместной деятельности и взаимоотношений включенных в нее людей. Педагогическое общение берет на себя еще и такие функции, как: «формирование сознания, организация деятельности и отношений детей и молодежи; гедонистическую - введение человека в процессе общения в состояние духовного удовлетворения, наслаждения; нравственно-эстетическую-умиротворение тревожного чувства совести человека, удовлетворение духа гуманными

поступками, переживание чувства красоты» и т.д. Поэтому, невозможно представить психические явления, присущие человеку, не включенными тем или иным образом в процесс общения. Через взаимодействие и общение и благодаря ему человек осваивает этапы социализации, приобретает готовность к самоопределению-личностному, профессиональному, жизненному. Именно общение является условием любых форм социальной и индивидуальной жизни человека. В процессе общения происходит развитие тончайших психических структур: в познавательной сфере личности — внимания, ощущения, восприятия, памяти, мышления, воображения; в индивидуальных проявлениях и особенностях личности -воли, чувств, темперамента, характера, способностей и т.д.

Можно констатировать, что интенсивное формирование Человека, его личности и духовного мира, по нашему видению, приходится на дошкольную жизнь и начальные классы школы (не отрицаем значимость последующих этапов жизни, обучения и воспитания). В этом процессе очень многое начинается с педагогического профессионализма родителей, воспитателей детского сада, учителей, их индивидуальных характеристик и духовного уровня и вытекающих отсюда возможностей конструирования и применения технологий педагогического общения.

Организация и осуществление продуктивного творческого общения далеко не всегда реализуется в педагогической практике, хотя в психологопедагогических исследованиях есть достаточное освещение разных аспектов педагогического общения (А. А. Леонтьев, JI.С. Выготский, А. А. Бодалев, А. С. Макаренко, С. Т. Шацкий, Я. JI. Коломинский, В. А. Кан-Калик, В. С. Кондратьева и др.). Но это в основном обобщенные теории общения, которые учителю, воспитателю трудно использовать в своей работе, они нуждаются в переводе на высокий уровень технологичности. Однако методических материалов такого высокого уровня технологичности в плане осуществления общения в нашей педагогической практике немного. Хотя в науке об управлении подобные технологии разработаны достаточно полно.

В учебных планах педагогических специальностей училищ и вузов (в том числе готовящих учителей начальных классов) не всегда есть учебные предметы или спецкурсы по теоретическим основам организации педагогического общения, практическому моделированию и реальному освоению на уровне практикумов, лабораторных занятий и т.п. Даже не на всех факультетах психологии решена задача развития у студентов психопрактических способностей, обеспечивающих умение работать . с людьми. Это характерно для факультетов, готовящих учителей начальных классов, многих институтов усовершенствования и институтов повышения квалификации учителей и работников образования.

Актуальные мысли И.Г. Песталоцци, Л.Н.Толстого, А.С.Макаренко о профессионализме педагогического общения с детьми. Педагогическая практика и проводимые исследования (в том числе и авторов) показывают, что после окончания вузов значительный процент учителей переносит в практику своей работы непедагогический, научно обоснованный, а низкопробный, бытовой опыт общения (семейный, с соседями, друзьями, из молодежных тусовок и т.п.), моделирует по его подобию педагогическое общение, уходя от истинных ценностей педагогической науки и духовной культуры. У студентов за период их социального и профессионального определения эти ценности не становятся доминирующими в их сознании, поведении и деятельности. Естественно, что такие учителя не обеспечат развивающую стратегию

взаимодействия и личностно-ориентированное развитие ребенка, не удовлетворят духовные потребности ребенка в адекватном общении.

Следует полагать, что по ряду объективных и субъективных причин на некотором отрезке времени (дошкольном, школьном или вузовском, хотя вуз уже получает в основном сформировавшуюся личность) у будущего учителя оказались недостаточно развитыми способности саморазвития, самосовершенствования, духовные ориентиры и ценности (смысл жизни, высшие ценности, нравственные ориентиры, чувственно-эмоциональная открытость характера, гармония с самим собой и окружающим миром); речевая культура (значительная часть учителей не умеет говорить, излагать логично и последовательно свои мысли, имеет скудный словарный запас).

Анализ работы молодых учителей за последние годы выявляет прогрессирующую низкопробность их работы по ведущим параметрам. Высшая школа оказалась не совсем подготовленной к формированию нового мышления (в том числе педагогического) и мировоззрения, идеологии государственности, а в ее рамках духовно-нравственных качеств и ценностей человека. Ранее сложившийся подход к содержанию в учебных планах психо - педагогических дисциплин, и их содержательному наполнению не обеспечивает на педагогических факультетах глубокого познания студентами протекания психических и психофизиологических процессов, внутреннего духовного мира развивающейся личности, соотношения и проявления сознательного, подсознательного и надсознательного в представлениях, отношениях, действиях и деятельности учащихся; не обеспечивает изучения и освоения технологий педагогического общения.

По своей сути такие технологии могли бы быть представлены следующими этапами:

- восприятие человека человеком (адекватное);

- понимание человека человеком (с учетом возрастных, половых, индивидуальных, национальных и других различий);

- моделирование (перспективное - оперативное - перспективное) процесса общения и взаимодействия;

- осуществление и развитие процесса общения и взаимодействия в различных педагогических ситуациях (с заданными параметрами);

- управление процессом общения и взаимодействия (удержание его в моделируемых параметрах и достижение планируемого результата);

отработка гарантированной повторяемости воспроизводимых результатов в условиях изначально сложного общения и взаимодействия;

- анализ (предварительный, текущий, итоговый) процесса и результата общения и взаимодействия, выявление путей, механизмов и средств его совершенствования.

Наши исследования и практика подтверждают, что использование технологий общения в педагогическом процессе позволяет равномерно и взаимосвязано развивать все три стороны единого процесса общения, обеспечивающие позитивные изменения в разных сферах развития личности. К ним можно отнести следующие:

- развитие коммуникабельности и познавательных способностей;

- равномерное включение всех систем восприятия;

- формирование системы новых позитивных ощущений;

- изменение привычек мышления;

- расширение диапазона способов получения знаний, способов общения;
- изменение индивидуальной модели мира;
- «якорение» состояния успеха;
- устранение (снятие) отрицательных эмоций, вызванных процессом и результатом учения, и замещение их положительными;
- формирование практических шагов для достижения цели;
- генерирование поведения ученика;
- формирование стратегии гениальности.

Следует отметить, что организовать технологическое общение в начальной школе обеспечивающее появление у подростков и у младших школьников психические характеристики следующим образом:

1. психологическая настроенность на школу и учение;
2. равномерное включение всех систем восприятия;
3. формирование системы новых позитивных ощущений;
4. развитие коммуникабельности и познавательных способностей;
5. расширение диапазона способов получения знаний и способов общения.

Ключевые слова: технология, общение, педагогика, идея, работа, реформа, знание, необходимость, способ, разработка.

Литература:

1. Бобоева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения.-М.: Наука, 1978,311с.
2. Бодалев А.А. О коммуникационной сфере личности.// Советская педагогика, 1990, №5, С. 77-81.
3. Вовкович-Бюкитская. Детские контакты и их мотивы.//Дошкольное воспитание, 1988, №6, С. 57.
4. Волков Б.С., Волкова Н.В. Психология общения в детском возрасте. М.: Рос. академ. образов., 1996, с.53,
5. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений. М.: Изд-во Моск. 1987, с.7.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАКМИЛИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ

Давлатов М.А., Қурбонов М.С.

Мақола ба хусусиятҳои тараққӣ ва такмили технологияҳои робитаи педагогӣ бахшида шудааст. Таъкид мегардад, ки такмили робитаҳои сохтории ҷузъҳои алоҳидаи технологияҳои педагогӣ маҳсулнокӣ ва натиҷанокии вайро муайяну муқаррар месозанд. Муаллиф қайд мекунад, ки таркиби муҳиму иқтидорнок дар ин сохтор ҳамкории педагогӣ ва робитаи омӯзгор(муаллим, мураббӣ) ва хонандагон мебошад, ки дар раванди он таълиму тарбия, инкишофу тараққии ҳаётӣ ва маънавии ташаккули шахсият ба амал меояд.

Калидвожаҳо: технология, робита, педагогика, ғоя, кор, ислоҳот, дониш, зарурат, усул, тайёр кардан.

FEATURES OF PERFECTION OF TECHNOLOGIES PEDAGOGICAL DIALOGUE

Davlatov M.A., Kurbanov M.C.

Article is devoted features of development and perfection of technologies of pedagogical dialogue. As considers authors, perfection of structural communications of separate components of pedagogical (system) of technology define its pedagogical productivity and the important, live, dynamic formation in this structure is pedagogical interaction and dialogue of the teacher (the teacher, the tutor) and pupils in which process there is a training, education and development, vital and spiritual formation of the person.

Keywords: technology, dialogue, pedagogies, idea, work, reform, knowledge, skill to communicate, necessity, a way, working out.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ САМООБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ

Худойдодова О.,
ассистент кафедры педагогики КГУ им. Абуабдуллох Рудаки

Известно что самообразование - это одна из форм учебной-познавательной деятельности студентов. Оно формируется под влиянием внешних и внутренних факторов. Внешними стимулами формирования учебной- познавательной деятельности студентов могут быть различные факторы окружающей среды, вызывающие у них интерес и желание их познать и изучить разнообразные формы, методы используемые учителем для побуждения у студентов желания, стремления и потребности к овладению профессиональных педагогических знаний, умений и навыков. Сюда относятся способы возбуждения интереса к изучению педагогики, активизация познавательной деятельности студентов, осуществление элементов проблемного обучения, оценка знаний проделанной работы студента, одобрение его деятельности и другие. Но для того, чтобы та или иная познавательная деятельность оказалась качественно выполненной, внешний стимул должен вызвать адекватный внутренний побудитель-мотив .

«В мотиве выражено влияние объектного мира на человека, который не только отражается в его сознании, но и рождает определенное отношение. Лишь то, что для самой личности представляет необходимость, ценность, значимость, закрепляется и утверждается в мотиве». Мотивы – это то, что является внутренней причиной той или иной деятельности, поведения или поступка, что непосредственно их вызывает и обосновывает.

Стремление к самообразованию складывается у студентов на основе совокупности различных мотивов, среды которых доминирует познавательный интерес к учебной деятельности. Эффективным мотивом самообразования является познавательный интерес студентов, который в силу своих положительных побудительных свойств вызывает определённые эмоциональные состояния, стремление к активному поиску профессиональных знаний, проявляет к этим соответствующие усилия.

Однако при формировании у студентов стремление к самообразованию в области педагогики нельзя ориентироваться только на познавательный интерес.

Самообразовательная деятельность студентов должна определяться такими мотивами, в которых личный интерес находится с общественными интересами. Здесь имеется ввиду социально значимые мотивы, связанные с определением студентом своего места в обществе, с осознанием значения профессионально-педагогических знаний, общественной потребности, всесторонним образованием молодёжи, а также стремлением студентов к самоусовершенствованию. Развитие мотивов самообразования студентов обусловлено как внешними стимулами, так и индивидуальными особенностями личности и возрастом студента.

В современном этапе развития общества выявлена и проверена на практике эффективность достаточно огромного количества приёмов и средств стимулирования студентов. К самообразованию по педагогике основные стимулы, постоянно используемые преподавателям в процессе преподавания педагогических дисциплин, успешно корректируют самообразование студентов. Например, при необходимости можно изменить мотивацию самообразования, его содержание, повышать познавательную активность студентов, способствовать выбору источников познания студентами.

Стимулы, принимаемые преподавателям педагогики могут выходить за рамки самого процесса преподавания педагогических дисциплин. Например, подчеркивание важности педагогического самообразования в жизни общества, семьи, его необходимость для людей, особенно тех, которые занимаются педагогической деятельности; привести примеры из жизни людей, занимающиеся самообразованием. Это могут быть родители, ученики, люди, занимающие различные профессии.

Но как показывает опыт, более действенными являются стимулы, заложенные в учебном процессе в целом, и преподавание педагогики в частности. Некоторые из них заложены в содержании материалов лекции преподавателя: привлечение новейших достижений в области педагогической науки, обзор литературы по теме лекции, показ практической значимости практических педагогических материалов, перспективы педагогических материалов для педагогической профессии и др.

Некоторые формы и методы организации учебной деятельности студентов по педагогике также могут содержать в себя стимулы к самообразованию. К ним можно отнести решения педагогических проблем, требующих широкой ориентировки в педагогике, например: «Цели и задачи воспитания», задание студентам вопросов на лекциях, практических и семинарских занятиях, выполнение самостоятельных работ, в том числе и творческих, например, подбор более рациональных способов решения педагогических проблем, сравнение материала темы по учебнику с другими источниками, дополнение студентами материала лекции сведениями из прочитанной рекомендуемых преподавателем литературы и др.

При отборе содержания и методов преподавания педагогики, следует стремиться к тому, чтобы материал изучаемой по педагогике был связан с современностью, с жизненными устремлениями студентов, пополнял их идейно-политический и нравственный опыт. Необходимо добываться тому, чтобы учебно-педагогический материал усваивался студентами в процессе активной познавательной деятельности, в частности в ходе беседы, дискуссии, споров, доказательств, самостоятельного поиска ответов на поставленные педагогические проблемные вопросы, в ходе решения различных педагогических задач, логически - поисковым путям.

Большое значение в создании у студентов положительного эмоционального отношения в ходе усвоения учебного материала по педагогическим дисциплинам имеет

понимание студентами цели учебной работы. При таких условиях, усвоенные выводы и обобщения будут углубляться за счет дополнительной самообразовательной деятельности. Например, можно проводить семинарское занятие на тему: «Нравственное воспитание учащихся». Основная цель семинара заключается в том, чтобы убедить студентов в общественной и личностной значимости нравственные нормы и нравственных качество личности.

В повседневной жизни, можно встречаться с фактами, что к одному и тому же виду деятельности различные категории людей относятся по разному, исходя из степени своей осведомлённости, таланта и способностей. Одна категория людей к работе относится серьёзно, по инициативе проявляет активность и их деятельность является результативным и т.д.

Другая группа также относится к работе серьёзно, с определённым интересом, проявляет активность. Их работа тоже является продуктивным, но, однако не на уровне первой группы.

Третья группа к своей обязанности относится вяло, недостаточно серьёзно, мало проявляет активность. Их работа мало результативна.

Четвёртая группа людей к работе относится безответственно, некоторые из них даже избегают труд. Их труд безрезультатен.

Люди первой и второй категории хорошо понимают общественную и личностную значимость своей деятельности, то есть мотивы работы. Такой факт имеет место и среды студенческой молодёжи.

Исходя из многолетней педагогической деятельности, в том числе опыта работы на основе кредитной системы обучения, студентов 2-4 курсов условно разделяем на четыре группы. К первой группе относили студентов - отличников учёбы. К второй группе хорошо и отлично успевающих. К третьей группе средних успевающих. К четвёртой группе неуспевающих студентов.

Характерной особенностью первой группы студентов является регулярное и активное посещение лекционных, семинарских и практических занятий преподавателя педагогики, своевременная и качественное выполнение педагогических задач, заданий, самостоятельной и творческой работы и др. Их целью является завоевание авторитета среды коллектива студентов, преподавателей, администрации факультета и вуза, но самое главное профессиональная подготовка к будущей избранной профессии. Эти же моменты и являются мотивом их познавательной деятельности.

Особенности второй группы схожи с первой группой, но у них есть ещё другой дополнительный мотив -материальное стимулирование:«получить стипендию» .

Особенности третьей группы студентов заключается в их малоактивности, недостаточной ответственности к студенческим обязанностям. Они стараются и выполняют задания только ради того, чтобы не попасть в список неуспевающих. Основной мотив их отношения к учёбе остаться быть студентом.

У студентов четвёртой группы отсутствует всякий мотив к учебной деятельности. Они надеются на случайность как- то найти ответы на вопросы тестов, в рейтингах и во время экзаменов.

Эти выше изложенные особенности студентов нами были учтены в процессе преподавания педагогики и организации самообразования студентов в данном направлении.

Опыт показал, что важным педагогическим условием эффективности самообразование студентов является формирование у них мотива в этой области.

Исследования проблемы формирования у студентов готовность к самообразованию по педагогическим дисциплинам показывает, что многие умения, формировавшиеся в процессе самостоятельной работы студентов на лекциях, практических и семинарских занятиях, при выполнении разнообразных педагогических задач и заданий, выступают действенным условием и мотивом к самообразовательной деятельности. К ним относится умение сделать вывод по педагогическому материалу, поставить вопрос к прочитанному или прослушанному, соотнести новые педагогические знания с системой сложности, подобрать в определённой последовательности аргументы для доказательства и тд.

Ключевые слова: самообразование, мотив, педагогика, эффективность, методы, стимулы, деятельность.

Литература:

1. Коган Л.Н. Энциклопедия педагогических технологий: Материалы для специалистов образовательных учреждений– СПб: КАРО, 2001.-367 с.
2. Коджаспирова Г.М.Педагогика: практикум и методические материалы: учебное пособие для студентов пед. училищ и колледжей. М. ВЛАДОС, 2003.- 415 с.
3. Щуклина Е.А. Теория самообразования: социологический аспект/ Е.А. Щуклина // Общественные науки и современность.- 1999.-№5.-с. 140-15

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ САМООБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ

Худойдодова О.

Данная статья посвящена педагогическим условиям эффективности самообразования студентов. Автор считает, что стремление к самообразованию складывается у студентов на основе совокупности различных мотивов, среды которых доминирует познавательный интерес к учебной деятельности.

Ключевые слова: самообразование, мотив, педагогика, эффективность, методы, стимулы, деятельность.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF EFFICIENCY OF SELF-EDUCATION OF STUDENTS

Khudoydodova O.

This article is devoted to pedagogical conditions of efficiency of self-education of students. The author considers that the aspiration to self-education develops at students on the basis of the aggregate of various motives which environments the cognitive interest to learning activity.

Keywords: self-education, motive, pedagogies, efficiency, methods, incentives, activity.

ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ И СИСТЕМНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОДЫ В МОДЕРНИЗИРОВАННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Сафаров Д., преподаватель кафедры начальной обучения КГУ им. Абуабдуллох Рудаки

Одной из главных стратегических линий модернизации образования РТ является ориентация образовательного процесса на личность ученика. При этом гуманистическая педагогика и психология учитывает уникальность личности

учащегося, его индивидуальные способности и возможности. Среди основных качеств личности, выделяются следующие:

- восприятие окружающей действительности посредством системы собственного отношения и понимания;
- стремление к самопознанию, самореализации, внутренняя потребность к самосовершенствованию;
- взаимопонимание как результат общения;
- самосовершенствование как результат взаимодействия со средой и с другими людьми.

Основные идеи личностно-ориентированного образования изложены в трудах Л.С. Выготского, А.Г. Асмолова, А.Н. Леонтьева, В.Д. Шадрикова, В.И. Слободчикова, И.С. Якиманской и других авторов. Ориентация на сотрудничество, диалог - наиболее важная черта, отличающая технологии личностно-ориентированного образования, которое базируется на следующих принципах:

- обеспечение целостного развития личности, поэтому результатом образования является развитие творческих, интеллектуальных, духовных и социальных качеств учащихся;
- вовлечение учащихся в самостоятельную образовательную деятельность, а не пассивное овладение знаниями, при этом важную роль играют не столько знания, сколько умение применить их на практике, т.е. чёткое осознание учащимися где, как и каким образом, полученные знания могут быть применены в той или иной области;
- использование активных методов обучения, позволяющих организовать учебный процесс для ребёнка как его личную деятельность;
- дифференциация обучения с учётом уровня подготовки по предмету, способностей, задатков, интереса в той или иной области, особенностей восприятия информации, с обязательной опорой на предшествующие знания и опыт;
- активность субъектов познания, связанную со способностью адекватно оценивать существующее положение дел, ответственностью за результат обучения;
- обучение в сотрудничестве, основанное на общении со сверстниками и учителями при решении разнообразных проблем, использование групповых, парных, коллективных форм работы, совместных размышлений и дискуссий, что способствует развитию коммуникативных качеств обучающихся.

При этом сторонники личностно-ориентированных подходов рассматривали знания не как главную цель образования, а средство развития личности.

В настоящее время развитие личностных качеств школьников является не только задачей содержания образования, но и деятельностных педагогических подходов.

Важным направлением модернизации образования системы общеобразовательных школ РТ является ориентация на результат как системообразующий компонент современной парадигмы образования. При этом понятие «результат образования» с позиции деятельностного подхода, согласно которому психологические особенности человека, качества личности являются результатом преобразования внешней предметной деятельности во внутреннюю – психическую. От того, какими понятиями, операциями наполнено содержание обучения, зависит, в конечном счёте, успешность проектирования определённого типа мышления, способов восприятия окружающего мира, возможности самореализации личности ученика. В свою очередь, успешность личностного развития в логике деятельностного подхода обеспечивается тем, что цели

общего образования раскрываются в виде системы ключевых задач, отражающих направления формирования качеств личности.

Системно-деятельностный подход находит своё выражение в таких различных направлениях психолого-педагогической науки и практики, как развивающее обучение (Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов), планомерно-поэтапное формирование умственных действий и понятий (П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина), педагогика развития (Л.В. Занков), психопедагогика «живого знания» (В.П. Зинченко), культурно-историческая смысловая педагогика вариативного развивающего образования (А.Г. Асмолов, В.В. Рубцов, В.В. Клочко, Е.А. Ямбург), личностно-ориентированное образование (В.Д. Шадриков, В.И. Слободчиков, И.С. Якиманская, В.В. Сериков и др.), школа диалога культур (В.С. Библер) и др.

Реализация системно-деятельностного подхода повышает эффективность образования по следующим показателям:

- придание результатам образования социально и личностно-значимого характера;
- более глубокое и прочное усвоение знаний учащимися, возможность их самостоятельного развития в изучаемой области;
- возможность дифференцированного обучения с сохранением единой структуры теоретических знаний;
- повышение мотивации и интереса обучающихся к учению на всех ступенях обучения;
- обеспечение условий для общекультурного и личностного развития на основе формирования универсальных учебных действий, обеспечивающих не только успешное усвоение знаний, умений и навыков, но и формирование целостной картины мира и компетентностей в любой предметной области познания.

Таким образом, основу развития личности учащегося составляет умение учиться – познавать мир через освоение и преобразование в конструктивном сотрудничестве с другими. По сути, происходит переход от обучения как преподнесения системы знаний к работе (активной деятельности) над заданиями (проблемами) с целью выработки определённых решений; от освоения отдельных учебных предметов к полидисциплинарному изучению сложных жизненных ситуаций; к сотрудничеству учителя и учащихся в ходе овладения знаниями, к активному участию последних в выборе содержания и методов обучения. Сегодня наиболее перспективным путём признано формирование у школьников общеучебных умений, призванных помочь решить задачи быстрого и качественного обучения.

Общеучебные умения, навыки, способы деятельности группируются в блоки соответствующих личностных качеств, подлежащих развитию (Хуторской, 2003):

1) когнитивные (познавательные) качества – умение понимать окружающий мир, задавать вопросы, отыскивать причины явлений, обозначать своё понимание или непонимание вопроса и др.;

2) креативные (творческие) качества – вдохновлённость, фантазия, гибкость ума, чуткость к противоречиям; раскованность мыслей, чувств, движений; прогностичность; критичность; наличие своего мнения и др.;

3) оргдеятельностные (методологические) качества – способность осознания целей учебной деятельности и умение их пояснить; умение поставить цель и организовать её достижение; способность к нормотворчеству; рефлексивное мышление, самоанализ и самооценка и др.;

4) коммуникативные качества, обусловленные необходимостью взаимодействовать с другими людьми, с объектами окружающего мира и его информационными потоками; умение отыскивать, преобразовывать и передавать информацию; выполнять различные социальные роли в группе и коллективе, использовать современные телекоммуникационные технологии (электронная почта, Интернет) и др.;

5) мировоззренческие качества, определяющие эмоционально-ценностные установки ученика, его способность к самопознанию и самодвижению, умение определять своё место и роль в окружающем мире, в семье, в коллективе, в природе, государстве, национальные и общечеловеческие устремления, патриотические и толерантные качества личности и т.п.

Основные результаты обучения и воспитания в отношении достижений личностного, социального, познавательного и коммуникативного развития обеспечивают широкие возможности учащихся для овладения знаниями, умениями, навыками, способностью и готовностью к познанию мира, обучению, сотрудничеству, самообразованию и саморазвитию. Важнейшей составляющей умения учиться, а также овладения различными видами образовательной деятельности является развитие рефлексивных способностей учащихся. Способность к рефлексии напрямую связана с умением отличать известное от неизвестного, адекватно оценивать собственные действия и действия других. В связи с этим важным является внедрение в практику приёмов самоанализа и самооценки учебной деятельности и достижений. Таким образом, деятельностный подход применим ко всем видам деятельности учащихся в средней школе.

Концепция развития универсальных учебных действий разработана на основе системно-деятельностного подхода (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, П.Я. Гальперин, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов) группой авторов: А.Г. Асмоловым, Г.В. Бурменской, И.А. Володарской, О.А. Карабановой, Н.Г. Салминой, С.В. Молчановым под руководством А.Г. Асмолова (Как проектировать универсальные учебные действия, 2008).

В широком значении термин «универсальные учебные действия» означает умение учиться, т.е. способность субъекта к саморазвитию и самосовершенствованию путём сознательного и активного присвоения нового социального опыта. И в более узком (психологическом) значении этот термин можно определить как совокупность способов действия учащегося (а также связанных с ними навыков учебной работы), обеспечивающих самостоятельное усвоение новых знаний, формирование умений, включая организацию этого процесса. Таким образом, достижение умения учиться предполагает полноценное освоение школьниками всех компонентов учебной деятельности, включая: 1) познавательные и учебные мотивы; 2) учебную цель; 3) учебную задачу; 4) учебные действия и операции (ориентировка, преобразование материала, контроль и оценка).

В составе основных видов универсальных учебных действий, соответствующих ключевым целям общего образования, можно выделить четыре блока: 1) личностный; 2) регулятивный (включающий также действия саморегуляции); 3) познавательный; 4) коммуникативный.

Личностные действия обеспечивают ценностно-смысловую ориентацию учащихся (знание моральных норм, умение соотносить поступки и события с принятыми этическими принципами, умение выделить нравственный аспект поведения) и

ориентацию в социальных ролях и межличностных отношениях. Применительно к учебной деятельности выделяют три вида личностных действий: личностное, профессиональное, жизненное самоопределение; смыслообразование, нравственно-этическая ориентация.

Регулятивные действия обеспечивают учащимся организацию их учебной деятельности. К ним относятся: целеполагание, планирование, прогнозирование, контроль, коррекция, оценка результатов обучения, а также саморегуляция как способность к мобилизации сил для преодоления препятствий.

Познавательные универсальные действия включают: общеучебные, логические, а также постановку и решение проблемы.

Коммуникативные действия обеспечивают учёт позиции других людей, партнёров по общению; умение слушать и вступать в диалог; участвовать в коллективном обсуждении проблем; интегрироваться в группу сверстников и строить продуктивное взаимодействие и сотрудничество со сверстниками и взрослыми.

Развитие системы универсальных учебных действий в составе личностных, регулятивных, познавательных и коммуникативных действий, определяющих развитие психологических способностей личности, осуществляется в рамках нормативно-возрастного развития личностной и познавательной сфер ребенка. Процесс обучения задаёт содержание и характеристики учебной деятельности ребёнка и тем самым определяет зону ближайшего развития указанных универсальных учебных действий (их уровень развития, соответствующий «высокой норме») и их свойства.

Тесно связанным с системно-деятельностным является компетентностный подход в образовании.

Ключевые слова: личность, уникальность, взаимодействие, среда, модернизация, самореализация, учащийся, образование, отношение, система, видение, самопознание, потребность.

Литература:

1. Асмолов А.Г., Бурменская Г.В., Володарская И.А. и др. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе: от действия к мысли: пособие для учителя. / Под ред. А.Г. Асмолова. - М.: Просвещение, 2008. – 151 с.
2. Бабушкин Г. Д. Психологические основы формирования профессионального интереса к педагогической деятельности. - Омск: Омск., гос. ин-т. физ. культуры, 1990. - 186 с.
3. Багаева И. Д. Профессиональная и педагогическая деятельность и основы его формирования у будущего учителя: дис. д-ра. психол. наук. - Усть-Каменогорск, 1991. - 300 с.
4. Багаева И. Д. Формирование у будущего учителя основ профессиональной деятельности. - JL, 1990. - 212 с.
5. Громыко Н.В. Способы обновления знаний. Эпистемотека: Руководство для управленцев и педагогов. – М.: Пушкинский институт, 2007. – 184 с.
6. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество/В.А.Кан-Калик, Н.Д. Никандров. - М.: Педагогика, 1990. - 144 с.
7. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: кн. для учителя. — М.: Просвещение, 1987.-190 с.
8. Краева Л. И. Современные педагогические технологии: учеб. Пособие.

ЛИЧНОСТНО - ОРИЕНТИРОВАННЫЙ И СИСТЕМНО ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОДЫ В МОДЕРНИЗИРОВАННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Сафаров Д.

Автор статьи на основе многолетнего опыта работы в направлении модернизации образования системы общеобразовательных школ выносит на обсуждение свои видения относительно личностно-ориентированным и системно-деятельностным подходам в модернизированном образовании. По мнению исследователя, одной из главных стратегических линий модернизации образования РТ является ориентация образовательного процесса на личность ученика.

Ключевые слова: личность, уникальность, взаимодействие, среда, модернизация, самореализация, учащийся, образование, отношение, система, видение, самопознание, потребность.

PERSONALITY - FOCUSED ALSO IT IS SYSTEM-DEJATELNOSTNYJ APPROACHES IN THE MODERNIZED FORMATION

Safarov D.

The author of article on the basis of a long-term operational experience in a direction of an education modernization of system of comprehensive schools brings for discussion the visions rather personality-focused and is system-activity to approaches in the modernized formation. According to the researcher, one of the main strategic lines of education modernization PT is orientation of educational process to the person of the pupil.

Keywords: the person, uniqueness, interaction, environment, modernization, self-realization, the pupil, formation, the relation, system, vision, self-knowledge, requirement.

СПОСОБЫ И ПУТИ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ И В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Каримов М.А., ст.преподаватель кафедры современного русского языка, КГУ имени Абуабдуллох Рудаки

Преподавание русского языка в школе и в ВУЗе оставляет желать лучшего так, как нехватка или отсутствие носителей этого языка еще больше затрудняют обучение. Когда много говорящих на русском языке, то и обучение происходит успешнее плодотворнее. Общение на русском и с носителем русского языка заставляет не носителя прислушиваться к речи говорящего и повторяя правильно произнести слово, верно и точно фиксировать ударение и интонацию. Хотя это можно считать одним из способов обучения русскому языку, все же это мало. Поэтому, надо пользоваться методическими рекомендациями до этого времени пользующимся успехом в обучении русскому языку. Одним из успешных путей на современном этапе считают обогащение словарного запаса, который происходит в течении жизни очень медленно. Нужно найти способы, методы и приемы ускорения этого процесса[1,150]. Некоторыми методами увеличения активного словарного запаса считают:

1.Общение (диалог между общающимися приносит положительные плоды пополнения своего словарного запаса).

2.Читать вслух (произнося слова громко вслух его слышим и произносим, поэтому лучше запоминаем).

3.Пересказывать содержание прочитанного близко к тексту(этот способ также можно считать плодотворным, если пересказ будет происходить сразу же после прочтения на свежую голову).

4. Работа со словарем синонимов (работа со словарем делает словарный запас обучающегося богаче, потому что он начинает подбирать синонимический ряд слов).

5. Выучить наизусть стихотворения, прозы, афоризмы, цитаты, пословицы и различные высказывания.

Существуют кроме этого и другие методы и приемы обучения русскому языку. Например: дидактические материалы и иллюстрации(дается изображение при котором вопросы кто это? что это? что делает? какой это цвет? и т.д.).Все это выполняется в зависимости от темы и тематики проведения учебной работы.

Все, что мы описали и показали это хорошо, но надо рассмотреть и другую сторону вопроса, то есть более актуальный путь обогащения словарного запаса обучающихся русскому языку.

Начнем с начального накопления русской лексики, нерусскими(не носителями языка). Как известно обучение в средних национальных школах начинается со второго класса и продолжается до одиннадцатого класса. Предстает вопрос, как плодотворно использовать это время[4.152].

Основной задачей становится усвоение определенного запаса слов. Запас слов для прочного усвоения должно распределяться по отдельным годам обучения, например:

- для II(второго) класса - 300-400 слов;
- для III(третьего) класса – 500-600 слов;
- для IV (четвертого) класса – 700-800 слов;
- для V (пятого) класса -800-900 слов;
- для VI (шестого) класса -900-1000 слов;
- для VII и XI классов можно оставить последнее количество слов. Такимобразом, учащиеся средней школы накапливают определенное количество от 1700 до 2000 русских слов по окончанию школы.

Точно такой же метод нужно и должно использоваться в высших учебных заведениях постольку поскольку отсутствие говорящих (русскоговорящих) на русском языке в регионах почти нет, единственным путем является работа со словарем. За исключением усвоения определенного количества слов, надо чтобы обучающиеся выучили стихотворения и прозу. Например, за учебный год учащийся средней школы от 5 до 10, следует от 10 до 20 стихотворений или прозу (цитаты и отрывки произведений)[5,311].

По результатам проведенной подготовительной работы надо составить список русских слов и распределить их по теме каждого этапа учебного года.

В средней общеобразовательной школе нужно будет распределить следующим образом, для того, чтобы все слова прочно и окончательно усвоились обучающимися. Но все же какое слово можно считать усвоенным прочно и окончательно. Прочно и основательно усвоенным можно считать при следующих условиях:

а) смысл слова понятен;

б) может найти соответствующее слово на родном языке;

в) может построить простейшую фразу.

Для лучшего усвоения предварительного устного курса составили списки следующих групп слов по темам:

1. Предметы учебного назначения: ручка, карандаш, книга, тетрадь, резинка, сумка, линейка, мел, карта и др.
2. Обстановка классного помещения: парта, стол, стул, шкаф, доска, портрет, плакат и др.
3. Одежда: пальто, рубашка, брюки, платье, кофта, юбка, шапка, шляпа, платок и т.д.
4. Составные части тела: голова, руки, ноги, лицо, лоб, глаза, нос, рот, шея, палец, ухо.
5. Члены семьи(семья): отец, мать, брат, сестра, сын, дочь.
6. Число: один(одна, одно), два(две),десять, двадцать и т.д.
7. Признаки предметов: белый, черный, красный, большой, крупный, маленький и т.д.
8. Различные действия: стоит, весит, лежит, работает, читает, пишет, пашет, рисует и т.д.
9. Необходимы слова для построения фраз.

Пользуясь таким методом учитель-преподаватель имеет возможность вести обучение в виде диалога или по- другому вопросно- ответной форме.

С каждым разом тематика вопросов должно усложняться и дополняться новой лексикой словами: Например, также схема, но уже с другими словами:

1. Предметы учебного назначения: чернила, лист, бумага, страница и т.д.
2. Обстановка классного помещения: стена, потолок, пол, окно, дверь и др.
3. Одежда: гимнастерка, блузка, куртка, и т.д.
4. Составные части тела: спина, грудь, локоть, колено и т.д.
5. Члены семьи: дедушка, бабушка, дядя, тетя
6. Число: (порядковые числительные) первый, второй, третий, четвертый, пятый и т.д.
7. Признаки предметов: старый, новый,поношенный,синий, зеленый и т.д.,
8. Различные действия, тише, скажи, возьми, открой, закрой, иди, дай, и т.д.
9. Необходимые слова для построения фраз.

Усвоенные учащимися тематические группы дополняются новыми словами и пунктами для вопросно-ответного действия:

1. Школьный коллектив: директор, завуч, учитель, учительница, ученик, ученица.
2. Природные явления: солнце, луна, ветер, дождь, снег и т.д.
3. Части суток: утро, день, вечер, ночь;
4. Время: год, месяц, неделя;
5. Времена года: весна, лето, осень,зима;
6. Продукты питания:хлеб, мясо, молоко, сыр, масло, сахар;
7. Посуда: горшок, тарелка, чашка, стакан, бутылка, ведро, кружка, нож, ложка, вилка;
8. Домашние птицы: птах, курица, гусь, утка, голубь;
9. Домашние животные: лошадь, корова, коза, овца, свинья, собака, кошка;
10. Фрукты: яблоко, груша, слива, вишня, черешня, виноград;
11. Овощи: картофель, морковь, огурец, помидоры, лук, чеснок, капуста;
12. Качества: хороший, плохой, твердый, мягкий, сладкий, кислый,горький.

Параллельно с расширением словарного запаса проводилась практическая работа (ознакомление) обучающихся с различными грамматическими формами выученных слов.

За это время в активный словарный запас обучающихся вошли личные местоимения: *я, ты, он, она* различные предлоги: *в, на, у* для самостоятельного составления различных фраз в виде словосочетаний, простых предложений. Принципы расширения словарного (лексического) востребована для последующих этапов обучения русскому языку [6,324].

Основные положения этого принципа могут быть сформулированы следующим образом:

Большинство активного словарного запаса обучающегося вышеуказанному принципу составляет:

- существительные -1500-1600
- прилагательные -100-130
- числительные-40-55
- местоимения- 10-15
- глаголы- 30-50
- наречия- 30-35
- предлоги- 10-15
- союзы-5-6
- частицы- 4-5
- междометия-1-3.

Словарная работа, как показывает вышесказанное приносит свои положительные результатыпри обучении русскому языку, но многие преподаватели, так называемые специалисты недооценивают принцип словарной работы и должного внимания ей не уделяют. Некоторые из них ошибочно считают, что накопление запаса русской лексики будет проходить самотеком в процессе чтения и грамматических упражнений, без руководства со стороны учителя(преподавателя).На самом деле из указанных выше словарных работ вытекает, что словарная работа является ключом овладения русским языком[3,86].

Таким образом, главная задача преподавания русского языка в нерусских учебных заведениях заключается в том, чтобы знать учащимся определенный запас русских слов.

Работа над русским словом это центральное звено в системе преподавания русского языка в нерусских учебных заведениях. Мы должны крепко ухватываться за это звено, чтобы добиться решительного улучшения качества знаний по русскому языку. Наряду с этим в учебных заведениях существует пренебрежительное (формальное) отношение к словарной работе. В одних случаях ведется работа над русской лексикой на родном языке. Пишутся на доске слова на русском языке, а рядом пишется перевод этого слова. Обучающийся все это переписывает в тетради при этом объяснения русских слов происходит на родном языке, и это негативно воздействует на восприятия обучающихся, так как они не слышат этой русской речи, и как же они после этого смогут выражать свои мысли по-русски!?

Может быть также, что в других случаях уроки (занятия) проводятся только, на чисто русском языке и при этом не берется во внимание словарный запас обучающихся и в процессе работы ни одно слово не переводится и не дается объяснение на родном языке.Идет заучивание русских слов общающимся, что остается для них, лишь пустыми сочетаниями звуков, лишенными какого бы то ни было конкретного смысла.

И наконец, также формализм проявляется над русской лексикой в том, что обучающихся заставляют механически заучивать новые для них слова и при этом не проводится никаких фразеологических упражнений этих слов в контексте. Это приводит к тому, что обучающихся могут находить эквиваленты в родном языке, но вместе с тем проявляют беспомощность при составлении предложений даже из хорошо знакомых им русских слов. Практический опыт убедительно показывает, что без знания обучающим родного языка обучающихся не может быть полноценного высококачественного преподавания русского языка, нельзя избегать перевода, хотя и обучающиеся имеют некоторый словарный запас, все же вести здесь преподавание только на русском языке, исключительно беспроводным методом нецелесообразно. Здесь большое преимущество может иметь смешанный(комбинированный) метод, эти преимущества могут ярко выражаться в работе над семантизации русских слов и словосочетаний[4,98].

Первый и важнейший этап работы над каждым русским словом подлежащим активному усвоению – это семантизация раскрытия смысла, выяснения значения слова.

Существуют различные методические приемы семантизации русского слова. На практике, хотя мы пользуемся различными комбинациями этих приемов, все же мы должны иметь представление о них.

Например, если семантизация имени существительного можно проводить беспереводным путем, при помощи показа различных соответствующих предметов, то этого нельзя сказать о других частях речи. Возьмем например, имена прилагательные. Если имя прилагательное обозначает цвет, то может быть семантизировано беспереводным способом – путем показа предмета окрашенного соответствующим цветом. Но как объяснить обучающимся такие имена прилагательные как: хороший, плохой, умный, глупый, веселый или как объяснить беспереводным способом такие глаголы как: думать, помнить, любить, ждать, хвалить или значения таких наречий как: вчера, сегодня, завтра, утром, всегда, здесь, там, хорошо, плохо, далеко, близко.

Практика показывает, что кратчайший путь раскрытия значений большинства таких слов является перевод на родной язык. Поэтому игнорирование переводного метода семантизации русской лексики не имеем никакого права, так как перевод русских слов на родной и обратный перевод должны использоваться часто и плодотворно на уроках русского языка. Например, будет очень интересно написать под руководством ведущего слова, которые в русском и родном языках имеют одинаковые значения и одинаковый звуковой состав.

Также, желательно написать такие географические названия, которые часто употребляются в русском и родном языке, но которые различаются по написанию звуковым составом в обеих языках.

Все что мы говорим о семантизации новых русских слов, имели в виду основную начальную грамматическую форму каждого изучаемого слова.

В процессе обучения русскому языку естественно надо стремиться к прочному закреплению обучающимися приобретенного ими, в первую очередь, запаса русской лексики. Именно тех слов, которые составляют активный лексический запас. Однако пассивный словарный запас нельзя оставить в стороне, а надо заниматься их закреплением поэтапно изо дня в день, потому что хорошо закрепленный пассивный словарь является основным резервом на последующих этапах обучения. В работе над закреплением русской лексики должны применяться средства испытанные прочно и на практике, это выполнение упражнений, повторение и регулярные домашние задания [2, стр.125].

Когда говорим о мероприятиях по закреплению активного словарного запаса русской лексики, то также должны отказаться от уравнительного подхода ко всем изучаемым русским словам, из-за того, что время ограниченно и нет возможности проводить повторительные упражнения, поэтому некоторые слова, которые часто встречаются в устной и письменной речи, что их и закреплять не нужно, так как они закрепляются в памяти естественным путем. К таким часто употребляемым русским

словам относятся все личные местоимения: *я, ты, он, она, оно, мы, вы, они*; глаголы: *брать, ходить, хотеть, сказать*; наречия: *где, куда, откуда, когда, вчера, завтра, сегодня, теперь*; прилагательные: *хороший, плохой, высокий, низкий, большой, маленький*; существительные: *рука, нога, голова, ученик, студент* и т.п.

Специальные упражнения для закрепления надо проводить над той русской лексикой, которая используется в разговорной речи, но употребляются редко и забываются легко.

Проверка словарного запаса должно проводиться следующим образом: какие русские слова фактически знает обучающийся, умеет ли пользоваться ими в устной и письменной речи, допускаемые ошибки в употреблении усвоенных русских слов: морфологические, орфографические, орфоэпические и т.п. Все это должно быть принято во внимание когда будет оценено знание обучающегося.

В данной работе освещены только некоторые, наиболее актуальные вопросы над русским словом. Данная работа не может претендовать на исчерпывающие и всестороннее освещении этих вопросов. Педагогическая мысль должна неустанно работать над изысканием эффективных методических приемов обучения русскому языку.

Ключевые слова: способы, дидактика, методы, иллюстрация, семантизации, преподавание, заведение.

Литература:

1. Борисов П.П. и др. Устный курс русского языка. Якутск, 1976.
2. Волков М.К. Уроки развития речи в период обучения грамоте. Чебоксары, 1980.
3. Методика начального обучения русскому языку в национальной школе. Под редакции И.В Баранникова, А.И.Грегул – Л.,1984
4. Обучение русскому произношению в нерусской школе. М.,1964.
5. Тамбиева Д.М. Устный курс русского языка (разговорные уроки): Пособие для учителя. Л.,1987
6. Успенский М.Б. Совершенствование методов и приёмов обучения русскому языку в национальной школе. Под редакций Шанского Н.М. – М., 1973.

ДАР БОРАИ УСУЛҲО ВА РОҲҲОИ ТАШКИЛИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР МАРҲАЛАИ НАВ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНА ВА ОЛӢ

Каримов М.А.

Дар ин мақола сухан дар бораи роҳҳо ва воситаҳои таълими забони русӣ дар мактабҳои ҳозиразамон меравад. Муаллиф таъкид мекунад, ки усул ва техникаи гуногуни таълими забони русӣ вуҷуд дорад. Аз ҷумла, ба ин истифодаи маводҳои таълимӣ ва мисолҳо дохил мешаванд.

Калидвожаҳо: усулҳо, асбобҳои аёнӣ, усул, масал, семантизатсия, таълим, муассиса.

THE METHODS AND WAYS OF ORGANIZING LEARNING RUSSIAN LANGUAGE AT THE PRESENT STAGE IN HIGH SCHOOL AND IN HIGHER EDUCATION

Karimov M.A.

In this article we are talking about ways and means of teaching the Russian language in schools at the present stage. The author noted that there are different methods and techniques of teaching Russian language. In particular, of course the use of teaching materials and illustrations.

Keywords: methods, didactics, methods, illustration, somatization, teaching institution.

ДУХОВНО- НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Гиёев А.Х., старший преподаватель кафедры современного русского языка, КГУ им. Абуабдуллох Рудаки

Воспитание начинается ещё до рождения ребёнка и оно бесконечно. Веками люди высоко ценили нравственную воспитанность. Глубокие социально-экономические преобразования, происходящие в современном обществе, заставляют нас размышлять о будущем молодежи. В настоящее время смяты нравственные ориентиры, подрастающее поколение можно обвинять в бездуховности, безверии, агрессивности. Появление различных группировок, различные религиозные течения, день за днем усложняют процессвоспитания, инебольшая часть молодёжь поддерживает их мнение.

Актуальность проблемы воспитания младших школьников связаны со следующими положениями:

- наше общество нуждается в подготовке широко образованных, высоконравственных людей, обладающих не только знаниями, но и прекрасными чертами личности.

- в современном мире маленький человек живет и развивается, окруженный множеством разнообразных источников сильного воздействия на него как позитивного, так и негативного характера, которые ежедневно обрушиваются на неокрепший интеллект и чувства ребенка, на еще только формирующуюся сферу нравственности.

- само по себе образование не гарантирует высокого уровня нравственной воспитанности, ибо воспитанность - это качество личности, определяющее в повседневном поведении человека его отношение к другим людям на основе уважения и доброжелательности к каждому человеку. К. Д. Ушинский писал: «Влияние нравственное составляет главную задачу воспитания». [21, с.431].

- вооружение нравственными знаниями важно и потому, что они не только информируют младшего школьника о нормах поведения, утверждаемых в современном обществе, но и дают представления о последствиях нарушения норм или последствиях данного поступка для окружающих людей.

Учебная деятельность значима на всех возрастных этапах, но особенно в младшем школьном возрасте, так как в данном школьном возрасте начинает формироваться учебная деятельность, а от уровня сформированности зависит успех всего обучения не только в начальном звене, но и в старших классах, поскольку учебная деятельность является ведущей, в процесс которого формируются основные новообразования, психическое развитие ребенка идет интенсивно.

Перед общеобразовательной школой ставится задача подготовки ответственного гражданина, способного самостоятельно оценивать происходящее и строить свою деятельность в соответствии с интересами окружающих его людей. Решение этой задачи связано с формированием устойчивых нравственных свойств личности школьника.

Значение и функция начальной школы в системе непрерывного образования определяется не только преемственностью ее с другими звеньями образования, но и неповторимой ценностью этой ступени становления и развития личности детей. Основной функцией является формирование интеллектуальных, эмоциональных, деловых, коммуникативных способностей учащихся к активно - деятельностному взаимодействию с окружающим миром. Решение главных задач обучения должно

обеспечивать формирование личностного отношения к окружающим, овладение этическими, эстетическими и нравственными нормами.

В научном обосновании обновления содержания образования начальной ступени положена современная идея развивающего обучения, как носителя определенных умений, навыков, субъекта учебной деятельности, автора собственного видения мира, способного вступить в диалог с элементами разных культур в соответствии со своими индивидуально-возрастными особенностями.

Данная проблема нашла отражение в фундаментальных работах А.М.Архангельского (2), Н.М.Болдырева (5), Н.К.Крупской (14), А.С.Макаренко (15), И.Ф.Харламова (22) и др., в которых выявляется сущность основных понятий теории нравственного воспитания, указываются способы дальнейшего развития принципов, содержания, форм, методов нравственного воспитания. Проблемам подготовки будущих учителей к нравственному воспитанию школьников освещали в своих работах М. М. Гей, А.А. Горонидзе, А. А. Калюжный, Т. Ф. Лысенко и др.

Проблемой нашего исследования является создание педагогических условий для нравственного воспитания школьников в процессе учебной деятельности. Для решения данной проблемы учителю требуется не только знание предметов начальных классов и методика их преподавания, но и умение направить свою деятельность на нравственное воспитание в формировании учебной деятельности.

Выдающие педагоги как Н.М.Болдырев (6), И.С.Марьенко, Л.А.Матвеева, Л.И.Божович (4) и многие другие исследовали нравственное воспитание и рассматривают в разных аспектах. Однако, решение задач нравственного воспитания в процессе формирования учебной деятельности не достаточно исследовано. Целью нашего исследования является теоретическое обоснование возможности нравственного воспитания в процессе учебной деятельности, и разработка методики нравственного воспитания в процессе формирования учебной деятельности.

Нравственное воспитание школьников будет осуществлено в учебной деятельности в том случае, если:

а) имеют, представление об учёбе, средней школе, воспитаны в детских учреждениях;

б) учащиеся действуют целенаправленно при выполнении учебных заданий;

в) их действия приобретают осознанный характер;

г) используют приобретенный опыт для решения учебных задач;

д) осознают ту или иную ситуацию сточки зрения нравственности.

Принимая во внимание все стороны проблемы, нами поставлены следующие задачи:

1. Дать анализ состояния проблемы нравственного воспитания школьников в теоретической литературе.

2. Выявить условия нравственного воспитания в учебной деятельности школьников.

3.Описать опыт нравственного воспитания младших школьников.

Понятие нравственного воспитания в педагогике

В кратком словаре по философии понятие нравственности приравнено к понятию мораль. «Мораль (латинское mores-нравы) - нормы, принципы, правила поведения людей, а так же само человеческое поведение (мотивы поступков, результаты деятельности), чувства, суждения, в которых выражается нормативная регуляция

отношений людей друг с другом и общественным целым (коллективом, классом, народом, обществом).» [13, с.191-192].

В.И. Даль толковал слово мораль как «нравственное ученье, правила для воли, совести человека».(8, с. 345) Он считал: «Нравственный — противоположный телесному, плотскому, духовный, душевный. Нравственный быт человека важнее быта вещественного.» «Относящийся к одной половине духовного быта, противоположный умственному, но сопоставляющий общее с ним духовное начало, к умственному относится истина и ложь, к нравственному - добро и зло. Добронравный, добродетельный, благонравный, согласный с совестью, с законами правды, с достоинством человека с долгом честного и чистого сердцем гражданина. Это человек нравственный, чистой, безукоризненной нравственности. Всякое самоотвержение есть поступок нравственный, доброй нравственности, доблести». [7, с. 558].

С годами понимание нравственности изменилось. У Ожегова С.И. мы видим: «Нравственность — это внутренние, духовные качества, которыми руководствуется человек, этические нормы, правила поведения, определяемые этими качествами». [17, с. 414].

Мыслители разных веков трактовали понятие нравственности по-разному. Еще в древней Греции в трудах Аристотеля о нравственном человеке говорилось: «Нравственно прекрасным называют человека совершенного достоинства ... Ведь о нравственной красоте говорят по поводу добродетели: нравственно прекрасным зовут справедливого, мужественного, благоразумного и вообще обладающего всеми добродетелями человека». [1, с. 360].

А. Ницше считал: «Быть моральным, нравственным, этичным - значит оказывать повиновение издревле установленному закону или обычаю» [16, с. 289]. «Мораль - это важничанье человека перед ПРИРОДОЙ». [16, с.735]. В научной литературе указывается, что мораль появилась на заре развития общества. Определяющую роль в ее возникновении сыграла трудовая деятельность людей. Без взаимопомощи, без определенных обязанностей по отношению к роду человек не смог бы выстоять в борьбе с природой. Мораль выступает как регулятор взаимоотношений людей. Руководствуясь моральными нормами, личность тем самым способствует жизнедеятельности общества. В свою очередь, общество, поддерживая и распространяя ту или иную мораль, тем самым формирует личность в соответствии со своим идеалом. В отличие от права, которое также имеет дело с областью взаимоотношений людей, но опираясь на принуждение со стороны государства. Мораль поддерживается силой общественного мнения и обычно соблюдается в силу убеждения. При этом мораль оформляется в различных заповедях, принципах, предписывающих, как следует поступать. Из всего этого мы можем сделать вывод, что взрослому человеку порой трудно выбирать, как поступить в той или иной ситуации не «ударив лицом в грязь».

Василий Андреевич Сухомлинский говорил о том, что необходимо заниматься нравственным воспитанием ребенка, учить «умению чувствовать человека». (20, с. 120). Он говорил: «Никто не учит маленького человека: «Будь равнодушным к людям, ломай деревья, попирай красоту, выше всего ставь свое личное». Все дело в одной, в очень важной закономерности нравственного воспитания. Если человека учат добру - учат умело, умно, настойчиво, требовательно, в результате будет добро. Учат злу (очень редко, но бывает и так), в результате будет зло. Не учат ни добру, ни злу - все равно будет зло, потому что и человеком его надо сделать».

В.А. Сухомлинский считал, что «незыблемая основа нравственного убеждения закладывается в детстве и раннем отрочестве, когда добро и зло, честь и бесчестье, справедливость и несправедливость доступны пониманию ребенка лишь при условии яркой наглядности, очевидности морального смысла того, что он видит, делает, наблюдает» [20, с.170].

Школа является основным звеном в системе воспитания подрастающего поколения. В воспитании младших школьников, считает Ю.К. Бабанский, такой стороной будет нравственное воспитание: дети овладевают простыми нормами нравственности, научатся следовать им в различных ситуациях. Учебный процесс тесно связан с нравственным воспитанием. В условиях современной школы, когда содержание образования увеличилось в объеме и усложнилось по своей внутренней структуре, в нравственном воспитании возрастает роль учебного процесса. Содержательная сторона моральных понятий обусловлена научными знаниями, которые учащиеся получают, изучая учебные предметы. Сами нравственные знания имеют не меньшее значение для общего развития школьников, чем знания по конкретным учебным предметам [3, с.352].

Н.И. Болдырев отмечает, что специфической особенностью нравственного воспитания является то, что его нельзя обособить в какой-то специальный воспитательный процесс. Формирование морального облика протекает в процессе все многогранной деятельности детей (играх, учебе), в тех разнообразных отношениях, в которые они вступают в различных ситуациях со своими сверстниками, с детьми моложе себя и с взрослыми.

Рассматривая систему нравственного воспитания, Н.Е. Ковалев, Б.Ф. Райский, Н.А. Сорокин различают несколько аспектов:

Во-первых, осуществление согласованных воспитательных влияний учителя и ученического коллектива в решении определенных педагогических задач, а внутри класса – единство действий всех учащихся.

Во-вторых, использование приемов формирования учебной деятельности нравственным воспитанием.

В-третьих, под системой нравственного воспитания понимается также взаимосвязь и взаимовлияние воспитываемых в данный момент моральных качеств у детей.

В-четвертых, систему нравственного воспитания следует усматривать и в последовательности развития тех или иных качеств личности по мере роста и умственного созревания детей. [12, с.198].

В формировании личности младшего школьника, с точки зрения С.Л. Рубинштейна, особое место занимает вопрос развития нравственных качеств, составляющих основу поведения. В этом возрасте ребенок не только познает сущность нравственных категорий, но и учится оценивать их знание в поступках и действиях окружающих, собственных поступках. [19, с.58].

На определение роли планирования, как в учебной деятельности, так и в нравственном поведении детей школьного возраста было направлено внимание таких ученых как Л.А. Матвеева, Л.А. Регуш (18) и многих других.

«Практически любая деятельность имеет нравственную окраску», считает О.Г. Дробницкий (9), в том числе и учебная, которая, по мнению Л.И. Божович, «обладает большими воспитательными возможностями». Он представляет учебную деятельность младшего школьника ведущей. В этом возрасте она в большей степени влияет на развитие школьника, определяет появление многих новообразований. В ней развиваются не только умственные способности, но и нравственная сфера личности. (4).

В результате регламентированного характера процесса, обязательного систематического выполнения учебных поручений у школьника складываются нравственные знания, характерные для учебной деятельности, нравственные отношения, указывает И.Ф. Харламов.

Как указали ученые педагоги данная деятельность, являясь в младшем школьном возрасте ведущей, обеспечивает усвоение знаний в определенной системе, создает возможности для овладения учащимися приемами, способами решения различных умственных и нравственных задач.

Учителю принадлежит приоритетная роль в воспитании и обучении школьников, в подготовке их к жизни и общественному труду. Учитель всегда является для учащихся примером нравственности и преданного отношения к труду. Проблемы нравственности школьников на сегодняшнем этапе развития общества особенно актуальны. [22, с.541]. Специфической особенностью процесса нравственного воспитания следует считать то, что он длителен и непрерывен, а результаты его отсрочены во времени.

Существенным признаком процесса нравственного воспитания является его концентрическое построение: решение воспитательных задач начинается с элементарного уровня и заканчивается более высоким.

Процесс нравственного воспитания динамичный и творческий: учителя постоянно вносят в него свои коррективы, направленные на его совершенствование.

Все факторы, обусловливающие нравственное становление и развитие личности школьника, И.С. Марьенко разделяет на три группы: природные (биологические), социальные и педагогические. Во взаимодействии со средой и целенаправленными влияниями школьник социализируется, приобретает необходимый опыт нравственного поведения.

На нравственное формирование личности оказывают воздействие многие социальные условия и биологические факторы, но решающую роль в этом процессе играют педагогические, как наиболее управляемые, направленные на выработку определенного рода отношений.

Одна из задач воспитания - правильно организовать их деятельность. Формируя нравственные качества, возникающие отношения могут влиять на изменение целей и мотивов деятельности, что в свою очередь влияет на усвоение нравственных норм и ценностей организаций. Деятельность человека выступает и как критерий его нравственного развития.

Развитие морального сознания ребенка происходит через восприятие и осознание содержания воздействий, которые поступают и от родителей и педагогов, окружающих людей через переработку этих воздействий в связи с нравственным опытом индивида, его взглядами и ценностными ориентациями. В сознании ребенка внешнее воздействие приобретает индивидуальное значение, таким образом, формирует субъективное отношение к нему. В связи с этим, формируются мотивы поведения, принятия решения и нравственный выбор ребенком собственных поступков.

Необходимое звено в процессе нравственного воспитания - моральное просвещение, цель которого - сообщить ребенку совокупность знаний о моральных принципах и нормах общества, которыми он должен овладеть. Осознание и переживание моральных принципов и норм прямо связано с осознанием образцов нравственного поведения и способствует формированию моральных оценок и поступков.[11, с.8-14].

Учитывая вышесказанное, различные стороны воспитания, в томчисле нравственную воспитанность Правительство Республики Таджикистан вынес «Закон РТ об ответственности родителей за обучение и воспитание детей», в котором намечается роль семьи, общество и школы. Обучение-совместная деятельность родителей, педагога и образовательного учреждения по развитию личности, таланта, умений, умственных и физических способностей ребенка.(10)

Теоретический анализ состояния проблемы нравственного воспитания школьников позволяет сделать вывод о том, что подходы к данному вопросу, которые можно взять на вооружение при повышении нравственного воспитания школьников требуют дальнейшего исследования.

Ключевые слова: нравственность, воспитание, бездуховность, безверие, агрессивность, сущность, процесс воспитания, актуальность проблемы, младших школьников, интеллект, негативный характер, педагогика, мораль.

Литературы:

1. Аристотель. Сочинения в 4-х томах - М: 1984 , т.4.
2. Архангельский Н.В. Нравственное воспитание. - М.: Просвещение, 1979.
3. Бабанский Ю.К. Педагогика: курс лекций. - М.: Просвещение, 1988.
4. Божович Л.И. О нравственном развитии и воспитании детей// Вопросы психологии. - М.: Просвещение, 1975.
5. Болдырев Н.И. Нравственное воспитание школьников. - М.: Просвещение, 1979.
6. Болотина Л.Р. Педагогика: Учебное пособие для педагогических институтов. - М.: Просвещение, 1987.
7. Васильева З.Н. Нравственное воспитание учащихся в учебной деятельности. - М.: Просвещение, 1978.
8. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка - М: 1979, т. 11.
9. Дробницкий О.Г. Проблемы нравственности. - М.: Просвещение,1977.
10. Закон Республики Таджикистан от 2 августа 2011 года №762 «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей».
11. Каирова И.А. Нравственное развитие младших школьников в процессе воспитания. - М.: Просвещение, 1979.
12. Ковалев Н.Е., Райский Б.Ф., Сорокин Н.А. Введение в педагогику: Учебное пособие для педагогических институтов. – М.: Просвещение, 1987. – 386с.
13. Краткий словарь по философии - М: 1982.
14. Крупская Н.К. Задачи школы I ступени: пед. соч., в шести томах Т.2. – М.: Просвещение, 1978.
15. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания: Соч. – Т.5. – М.: Просвещение, 1976.
16. Ницше А. Сочинение в 2-х томах - М: 1990, т. 1 НИИОП АПНСССР, 1988.
17.Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка, 2 издание -М: 1995.
18. Регуш Л.А. Развитие способностей прогнозирования в познавательной деятельности (дошкольник-юноша): учеб.пособие к спецкурсу. - Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1983.

ДУХОВНО- НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Гиёев А. Х.

Статья посвящена нравственной воспитанности младших школьников в учебно-воспитательной деятельности. В ней раскрыто духовно- нравственное воспитание детей в данном возрасте.

Автор уделяет особое внимание на нравственные ориентиры подрастающего поколения в бездуховности, безверии, агрессивности и задачи воспитания.

Ключевые слова: нравственность, воспитание, духовность, агрессивность, сущность, процесс воспитания, младшие школьники, интеллект, негативный характер, педагогика, мораль.

SPIRITUALLY - MORAL EDUCATION OF YOUNGER SCHOOLBOYS IN TEACHING AND EDUCATIONAL PROCESS

Giyoev A. Kh

The article is devoted to moral education of younger schoolboys in teaching and educational activities. It discloses the moral education of children in this age. The author pays special attention to the ethical guidelines the younger generation without spirituality, without the posts, and aggressiveness parenting tasks.

Keywords: morality, spirituality, education, lack of spirituality, essence, the process of education, the relevance of the problems of younger schoolboys, intelligence, a negative character, education, morality.

САҲМИ ОИЛА ДАР ХУДШИНОСИИ НАВРАСОН

Ҷӯраев Бобохон, саромӯзгори кафедраи таҳсилоти ибтидоӣ,
Абдуҷаббор Сафаралӣ, ассистенти кафедраи таҳсилоти ибтидоии
ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

«Худогоҳию худшиносӣ мафҳуми васеъ буда, паҳлуҳои гуногуни ҳастии ҷомеаро дар бар мегиранд. Ин худогоҳӣ аз таърих, аз тамаддуну фарҳанг, худогоҳӣ аз дину оин, аз урфу одат, забону ахлоқ, макону Ватан ва кору амали ибратомӯзу боифтихори онҳо ва ғайра маҳсуб меёбад».

Эмомалӣ Раҳмон

Таърих ва ҳаёти гузаштаи инсоният дар ёд надорад, ки шахси одӣ то ба шахси сиёсатмадору ходими давлатӣ, ки аз таърихи гузаштаи халқаш огоҳ нест, барои халқаш ягон кори пуршараферо анҷом дода бошад. Ҳанӯз дуҳазор сол муқаддам Канишкаи бузург-Шоҳаншоҳи Кушон навишта буд, ки «Ман аз гузаштагонам ифтихор мекунам, ки онҳо ориёӣ буданд ва забони бобоёни ман ориёӣ буд». Ин таърихдонӣ ва худогоҳӣ буд, ки империяи ташкил намудаи ӯро ворисонащ қариб 400 сол пойбарҷо нигоҳ доштанд.

Ба насли наврас онро омӯзем ва таъкид намоем, ки маҳз хуб донистани таъриху фарҳанг аз рӯзгори гузаштагон ба худшиносии мо боис мегардад.

Дар лаҳзаҳои аввал, чун дуруст назар намоем, худогоҳию худшиносӣ аз оила ибтидо мегирад, ҳарчанд ки он дар шаклҳои сода таҳрезӣ мегардад ва баъдтар дар мактабу ҷомеа ташаккул меёбад. Худшиносӣ аз оила ибтидо мегирад. Оила яке аз омилҳои асосии нумӯ ёфтани инсоният мебошад. Аз ин рӯ, падару мадарро лозим меояд, ки ба тамоми ҷузъҳои тарбия, алалхусус, ба худшиносии фарзандон диққати ҷиддӣ ва ҳаматарафа дода, дар дурусту мақсаднок ба роҳ мондани он камҳавсалагӣ зоҳир намекунанд. Дар оила сар задании мунокишаву ҷанҷолҳо, ба вуқӯъ пайвастани шӯру ғавғо, гоҳ ба амал омадани ҳодисаҳои номатлубу фоҷеаҳои аз кам будани фитрати худшиносист. Сар задани чунин ҳодисаҳои ногувор шаҳодати бепарвоӣ ва ё беэътиноии бузургони оила, бахусус, падару модарон аст.

Инсон нахустин асосҳои феълу атвор рафтор, кирдор, муносибат ба худ ва ба инсонҳои дигар, муносибат ба меҳнат, муносибат ба ҳаёти ҷомеаро маҳз аз оила мегирад.

Оила дар ҳаёти инсони нисбат ба дигар иниститутҳои иҷтимоӣ волотарин ва арзишмандтарин мақомро дорост. Зеро шахсияти кӯдак маҳз дар оила ташаккул ва рушд ёфта, то аз худ намудани нозукиҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ тадриҷан бе мушкилот вориди ҷомеа мегардад. Вобаста ба обрӯю эътибори падару модар ва таъсири онҳо ба кӯдакону наврасон дар оила сифатҳои шахсият ташаккул меёбад, яъне маҳз оила дар инкишофи ҷисмонию маънавӣ ва худшиносии онҳо нақши тақдирсозро мебозад. Аз ин рӯ, яке аз сарчашмаҳои асосии худшиносии кӯдакон, албатта, оила мебошад. чигуна хислату рафтор дошта бошанд, хурдсолон низ тадриҷан ба онҳо пайравӣ мекунанд. Ба онҳо тақлид намуда, ҳар амали иҷрокардаашро ба худ шараф медонанд ва худро дар мавқеи калонсолон мебинанд.

«Бояд падарон ба тарбияи фарзандон аҳамият диҳанд ва онҳоро ба касб намудани ахлоқҳои ҳамида ва парҳез кардан аз корҳои бад ҳидоят созанд».[75]

Зарур ва муҳим аст, ки фарзандони худро аз ададҳои бад, чун: сигоркашӣ, хиёнат, дурӯғгӯй, туҳмат кардану бахилӣ, ҳасудию фитнаангезӣ ва амсоли инҳо бар ҳазар созанд, то ки онҳо аз ин одатҳо дурӣ ҷӯянд,ҳамчунин, падару модарон ба ахлоқи ҳамидаи худ барои фарзандон ибрат бошанд.

Фарзанд ба ҳар навъе, ки бошад, хоҳ хубрӯю хоҳ зишт, хоҳ ҳушёру хоҳ ноқисулақл ва ё солиму имконияти маҳдуддошта барои падару модар азиз аст.

Зода агарчи ҳама хокистар аст,
Сурмаи чашми падару модар аст.

Ҳама фарзандон барои падару модарон бояд дар як радиф бошанд. Нашояд яке нозпарвар бошаду дигаре аз дида дур.

Яке аз масъалаҳои ниҳоят нозук байни фарзандонтафриқа гузоштан мебошад. Дар тадбиқи адолат миёни онҳо беадолатӣ зоҳир менамоянд. Падару модарон бояд ҳамаи фарзандонро яксон меҳрубонӣ намоянд ва ҷоиз нест, ки якеро аз дигар бартар бидонанд. Ҳамаи фарзандон дар оила бояд баробарҳуқуқ бошанд, ҳатто дар меҳру шафқат намудан ҳам.

Ҳаёт собит намудааст, ки фарзандоне аз ҷониби падару модарон пазироии махсусро шарафёб мегарданд, инҷиқу эрка ба воя мерасанд. Ҳамеша ба марҳамати

---

[75]А.Орифӣ. Ахлоқу одоби исломӣ. Душанбе, 2006, саҳ. 51.

падару модарон нигаронӣ мекунанду чашми тамаъ ба сӯяшон медӯзанд. Чунин фарзандон танбалу ноуҳдабаро ва меҳнатгурезу камҳавсала ба воя мерасанд. Дар замири онҳо ҳисси худшиносӣ чандон инкишоф намеёбад. Ба одитарин ҷузъиёти худшиносӣ сарфаҳм намераванд, зеро чунин фарзандон нозпарваранду то ҷое аз донишу маърифат дур.

Ҳар падару модар бояд барои фарзандон дар ҷодаи бедор намуданиҳисси худшиносии онҳо чу шамъ фурӯзон бошанд. Маҳз оила,падару модар аст, ки худшиносии кӯдакон аз онҳо ибтидо мегирад. Нахустин бор кӯдак дар оила бо одитарин нишонаҳои худшиносӣ(ҳурмат намудани аъзоёни оила, одобу ахлоқи ҳамида доштан, дӯст доштани одамон,ҳифзи табиат, донистани гузаштаи худ ва амсоли онҳо, албатта, дар шакли содда ва мувофиқ ба ҷаҳонбинию синну соли онҳог) шинос мегардад, дар сурате ки падару модарон ва дигар аъзоёни калонсоли оила ба ин масъала мутаваҷеҳ бошанд. Нозпарвар кардану якеро аз дигар фарзанд болотар гузоштан барои падару модарон лаҳзаҳоест ногувор ва ин амали онҳо дарахтеро мемонад,ки меваи талх ба бор меоварад. Чуноне шоире гуфтааст.

Нозпарвар масоз фарзанди хеш,
Ки фардо реш гардонӣ дили хеш.

Гузашта аз ин, падару модарон дар ҳама корҳои дигар ба ҳама фарзандон яксон муомила намуда, ҳамеша рафтору кирдори онҳоро зери назорат гирифта, иршод ва раҳнамоӣ намояд.

Дар ин бора Расули Худо (с)мефармояд: «аз худо битарсед ва миёни фарзандон адолат ва баробарӣ намоед».[76]

Бузургон таъкид кардаанд, ки агар хоҳӣ, қадам бар арсаи воломақомии одамият ниҳӣ ва ба пос нигоҳ доштани ҳама он қавоидҳои худшиносӣ зиҳӣ,ибтидо бояд ҳадди хешро бидонӣ ва бо ҳамин шоҳроҳи ҳаёт пай монӣ,то дар зиндагӣ сарсон нагардӣ. Ҳар он касе, ки ҳади худро донад, дигарон низ ба қадри ӯ мерасанду эҳтиромаш менамоянд. Фариддадуни Аттор ба ин маънӣ наку овардааст:

Чу андар даҳр ҳаргиз дар намонӣ,
Бидон ҳадди худатро дар ҷавонӣ.
Агар нашносӣ худро, халқи олам,
Туро нашиносад охир ҷовидонӣ.

Воломақомӣ ва худшиносии одамиятро андозаи амал ва иқдомгузорӣ дар ҳаёт аст. Чун одамӣ аз андоза бурун шуд,ҳамин бурунравиҳо касро беқадр ваобрӯи онро дар ҷомеа коста менамояд. Аз эҳтироми мардум ва қадршиносии умум бебаҳра мондани ҳар шахс ба аз худравию қадршиносииӯ нисбат ба дигарон сар мезанад. Носипосӣ бар афроди атроф ва ғолибияти кибру ғурур ба беқадрии ҳар фард байни омма мегардад. Хусрави Деҳлавӣ мӯшикофона гуфтааст:

Нахоҳӣ,ки зер афтӣ аз ҷои хеш,
Зи андоза бурун манеҳ пои хеш.

---

[76] Ҳамон ҷо, саҳ. 51.

Маҷмӯи унсурҳои ба ақлу хирад ва заковати одамият мақбул гардидаи ҳаёт худшиносии одамироташкил медиҳад ва ҳар як фард бояд берун аз ин хат пай наниҳад. Аз ин рӯ, дар гулистони умр на хор, балки гул бошад ва ба машоми маънавии афрод накҳатбахш гардад, то одамон аз он баҳра бардоранд ва аз ҳаракати дилбастаи хеш суд баранд:

Гул бишав, то одамон бӯят кунанд,
Дидаи умед бар сӯят кунанд .
Бо ту баста меҳри дил шому сабоҳ,
Орзу ба хулқу бар хӯят кунанд.

Дар олами худшиносӣ кибру ғурур, худбехабарӣ, ғаррашавӣ, азхудравӣ ва амсоли инҳо унсурҳои ғайриинсонӣ бошад, ки маҷмӯи ӯ таҷассуми бараълои ҷаҳлу ҷоҳилӣ ва ҷаҳолатпарастӣ бувад. Чуноне ки ҷавҳарро бо санг барнахӯронанд, мазмун: бо чунин ашхос набояд баробар шуд ва равобити амал бо ӯ намуд. Зеро онҳо савори саманди ҷаҳланд ва гар асп фароянд ҳам, аз узангу намефароянд, яъне пой аз рикоби тавсани ҷаҳлу ҷоҳилӣ ва ҷаҳолпарастӣ бар замин нагузоранд ва рӯй бар гулшани худшиносию одамият наёранд.

Машав бо ҷоҳилон ҳаргиз баробар,
Мазан бар санги хоро дурру гавҳар .
Чу нагрифтӣ ба гӯши ҳуш ин панд,
Ту ҳам бошӣ ба ҷоҳилон пайванд.

Умри инсон ба сони оби дарё дар ҷараёну гузарост. Ӯ пас нагарданда аст ва нафаси баромадаро мемонад. Худшиносони даҳр таъкид намудаанд, ки умри ҷавонӣ оби дарёро монад ва зудгузаранда бошаду ноаён. Аз ин рӯ, ҳар як фарди солимақл бояд кӯшиш ба он харҷ созад, то хислатҳои хубу ҳамидаро доро буда, бо дӯстон ва наздикону атрофиён қарин бошаду меҳрубон.

Дареғо, бигзарад умри ҷавонӣ,
Чу оби ҷӯйборон ҷовидонӣ.
Зи назди дӯстонат з-ин гузаргоҳ,
Ту бигзар доимо бо меҳрубонӣ.

Пеш аз ҳама, илму адаб набзи занандаи ҷавҳари маънавӣ дар пайкари одамӣ бувад. Решаи худшиносӣ аз сарчашмаи илму адаб об хӯрад, сабзида ба камол расад ва боровар гардад. Ба дараҷаи камолоти худшиносӣ расидан ҳам аз ӯст. Он касе, ки илм дорад, боадабу соҳибмаърифат асту хирадманд, ва албатта, худшинос мегардаду соҳибватан:

Боадаб бош, то бузург шавӣ,
Ки бузургӣ нишони адаб аст.

Донае аз хирмани худшинос покиза ва поку беолоиш нигоҳ доштани забон аст. Забон шаҳд аст, ки аз он комҳо ширин гардад. Забони гарму мулоим ва гуфтори шаҳдбор нишонрас асту шуниданбоб, дилкашу рӯҳафзост. Маҳз таъсири сухани хушу гуворост,ки аз роҳи бад бигардад ҷоҳилтарин кас. Чуноне ки Фирдавсӣ фармудааст:

Сухан бифканадминбару дорро,
Зи сӯрох берун кашад морро.

Ҳамчунин забон шамшер асту синон ва аз иштибоҳи ин шамшеру синон садҳо сари сабз ба боди фано равад.Аз шамшеру сином қалбҳо пора гарданд,синаҳо даранд, сарҳо бетан ва ҷонҳо ба ҷонофарин супурда шаванд, дар сурате,ки он ноҷою бемавқеъ ва ноандешида барояд. Расмӣ дар ин росто хуб гуфтааст:

Агар дорӣ хирад эй марди ҳушёр,
Забони бад паси дандон нигоҳ дор.

Ҳастиро қадр кардан, пос нигоҳ дошта шудани иззату эҳтироми тарафайн, меҳру муҳаббат ба ватан, ба аҳд устуворӣ ва вафо, некрафторию ширингуфторӣ, воломақомии одамият ва худшиносии миллиро дар ниҳоди фарзандон аз рӯзҳои аввали ба дунё омадани онҳо падару модар ба роҳ мемонад ва то кадом андоза амалӣ шудани ин хислатҳои неки инсониро бояд зери назорат қарор диҳад.

Худшиносии ҳар як фард вобастаи ақлу фаросат ва донишу фаҳмиши ӯст. Аз нигоҳи суханварӣ шоири шинохтаи асри Х1 Низомии Ганҷавӣ, ҷойгоҳи баланди инсон аз ботин ӯ сарчашма мегирад. Кас бояд дарунмояи худро шиносад, дар роҳи такомули рӯҳии хеш пайваста талошу кӯшиш варзад, зеро худшиносӣ калиди маърифат ва ростгорӣ аз ҳар кори душвори ногаҳонӣ аст.

Дар ҷадвали ин хати сиёсӣ,
Мекӯшад ба хештаншиносӣ.
Ташреҳи ниҳоди худ даромӯз,
К-он маърифатест хотирандӯз.

Шоир дар дарозои ҳаёт пешаи ростӣ ва росткории инсонро амри воҷиб медонад ва маҳз ростиро омили бегазандӣ ва некномию худшиносии ҳар як фарди соҳибақл медонад.

Ростии хеш ниҳон кас накард,
Дар сухани рост зиён кас накард.

Падару модарон вазифадоранд, ки дар оила ба сухангӯйи ва баёни афкори фарзандон диққати ҷиддӣ диҳанд ва ҷаҳд бар он намоянд, ки онҳо ростгӯй ба камол расанд. Ростгӯйӣ низ яке аз рукнҳои худшиносист. Марбут ба ин масъала носеҳи бузурги сари Х1 Унсурмаолии Кайковус ишорае дорад: «Эй писар, сухан рост гӯй ва дурӯғгӯй мабош ва хештанро ба рост гуфтан маъруф кун».[77]

Хирадманию фурӯтани фазилати хуби инсонист. Аз ин боис, ба падарру модарон зарур аст, ки барои фурутану соҳибхирад гардидани фарзандон ҷаҳд намоянд. Зеро хирад аст, ки кас ба ҷое мерасад ва мақсуди хеш амалӣ мегардонад.Чун хирад дар вуҷуди инсон воло гирад, ҳама мушкилиҳои зиндаги бар ӯ осон гардад. Хиради воло раҳнамоест барои бани башар.Ақлу фаросату хирад заминагузор аст, барои касбу

[77]М. Шарифӣ, М. Муллоаҳмад. « Қобуснома». Душанбе, « Маориф ва фарҳанг»-2007, саҳ. 23.

ҳунар. Унсурулмолии Кайковус ба ин маънӣ фармудааст. Агар хирад дорӣ, бо хирад ҳунар омӯз, ки хирад бе ҳунар чун тане бошад бе ҷома ва шахсе бувад бе сурат.

Таҳкурсии худшиносиро оила мегузорад ва он минбаъд дар мактаб рушд намуда, ташаккул меёбад. Зеро дар мафҳуми худшиносӣ, муҳаббат доштан нисбат ба сифатҳои ростиву ростқавлӣ, инсондӯстиву ватанпарварӣ, саховатмандию меҳнатқаринӣ, ҳурмату эҳтироми падару модарон, аз худ бузургсолон ва дӯстону наздикон, сабру таҳаммул, бошармӣ, некӯкорӣ, интихоби дӯсти арзанда, ҳимояи марзу бум барин хислатҳои наҷиби инсонӣ ниҳон аст. Худшинос онест, ки бадкорӣ, туҳмат кардан, худписандӣ, дурӯғгӯйию фитнаангезӣ, беҳаёӣ, суханчинӣ, тамаъҷӯйӣ, дасисабозӣ, рибохӯрӣ, дуздию, бадмастӣ барин хислатҳои бадро фарсаххо дур медорад ва душмани ҷонии худ медонад,

Тарбияи худшиносӣ доманадор ва корест басо заҳматлаб. Аз падару модарон ва омӯзгорон корбарии дуру дароз заҳмати зиёд ва таҷрибаву дониши баландро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: оила, тарбия, фарзанд, волидайн, одоб, ахлоқ, хирад, дониш, худшиносӣ, ростӣ, сухан, дӯстӣ, эҳтиром, сабр.

Адабиёт:

1.А.Орифӣ. Ахлоқу одоби инсонӣ. Душанбе, 2006, 113 саҳ.

2.М.Шарифова, М,М.Муллоаҳмад, «Қобуснома» Душанбе, Маориф ва фарҳанг, 2007, 199 саҳ.

3.А.Давлатов, Омӯзгор, 26.08.2016, №35.

ВКЛАД СЕМЬИ В САМОПОЗНАНИЕ ПОДРАСТАЮЩЕЕ ПОКОЛЕНИЕ

Джураев Б., Абдуҷаббор С.

В статье рассматривается вклад семьи, а также вопрос ответвенности родителей в повышении самопознания, обучения и воспитания детей с точки зрения педагогической науки и высказывания персо-таджикских мыслителей.

Приведены ценные мысли касающиеся различных сторон воспитания детей и подростков и роли семьи в этом деле.

Ключевые слова: семья, воспитания, дитя, родители, почтительность, нравственность, мудрость, знания, самопознание, правдивость, дружба, уважение,.

THE CONTRIBUTION OF THE FAMILY TO SELF-KNOWLEDGE RISING GENERATION

Juraev B., Abdujabbor S.

In article the family contribution, and also a question responsibility parents in self-knowledge increase, both training and education of children from the point of view of a pedagogical science and the statement of the perso - tajik thinkers is considered.

Valuable thoughts concerning the various parties of education of children and teenagers and a family role in this business are resulted.

Keywords: a family, education, the child, parents, respect, morals, wisdom, knowledge, self-knowledge, truthfulness, a word, friendship, respect, patience.

ТАРБИЯИ ЭСТЕТИКӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Розиқова Рухшона, директори МТМУ №53-и ш. Кӯлоб,
Яқубова Шамигул, омӯзгор МТМУ №53

Сирри бомуваффақияти тарбия дар эҳтироми шогирд мебошад.
Жан Пол

Дунёи форами овозҳо ва пуробуранги латофат, зебоии табиат танҳо ба онҳое кушода мешавад, ки донишдӯст ва кунҷков мебошанд, касе, ки талаботи васеъ ва амиқ кардани донишҳои бо илми нафосат алоқамандро ҳис мекунад, касе бисёр мехонад, мулоҳиза мекунад, мушоҳида менамояд.

На ҳама инсон метавонад бастакор, нависанда, рассом шавад, вале ҳар кас метавонад дӯст доштан, баҳо додан ва дарк намудани зебоиро дар санъат, дар табиат, дар ҳаёти ҷомеа, дар рафтори одам, дар рӯзгор омӯзад. Ҳар касе ки инсон бошад, ҳаёти ӯ аз нигоҳи маънавӣ бояд бой бошад, ӯ бояд зебоиро бинад ва аз он лаззат бурданро омӯзад. Маҳорати дарк кардани зебоӣ ҳаёти инсонро бомаънӣ, бой, ҳаяҷонбахш мегардонад. Вале зебоӣ натанҳо ба шахс ҳаловат мебахшад, шод мекунад, балки ба ҳисси баланди накукорӣ ва андешаҳо, ба корҳо ва қаҳрамониҳо ҳидоят мекунад. Кӯшиш ба зебоӣ дар рафтор, дар зиндагӣ, дар либоспӯшӣ, дарк намудани зебоии меҳнати эҷодӣ бо ақидаҳои дурусти ахлоқӣ, бо тарбияи завқи баланд бевосита алоқаманд аст. Дар “Большая Советская Энциклопедия” оид ба тарбияи эстетикӣ чунин омадааст: “Тарбияи эстетикӣ раванди мақсадноки дар инсон ташаккул додани муносибати эстетикӣ бо оламӣ ҳақиқӣ мебошад”[78]. Қобилияти ҳис кардан, дарк кардани зебоӣ худ ба худ намеояд, онро аз солҳои хурдӣ мунтазам инкишоф додан лозим аст. Саъю кӯшиш ба ин мақсад ин маънои амалӣ намудани тарбияи зебоипарастиро дорад, ки ба рушди мутаносиби шахсият мусоидат мекунад, дар низоми умумии ҷараёни тарбия дар мактаб мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Вазифаи тарбияи эстетикӣ аз чӣ иборат мебошад? Аз он иборат мебошад, ки тавассути воситаҳои санъат ба ҷаҳонбинӣ, фаҳмиши ахлоқӣ ва рафтори бачаҳо таъсири хуб расонид; маҳорати дидан, дарк кардани зебоиро дар табиат, дар ҳаёти ҷомеа, дар санъат тарбия кардан; тараққӣ додани завқи эстетикӣ, қобилияти бадеӣ, ҷалб намудани онҳо ба эҷодиёти бадеӣ мебошад. Мувофиқ ба консепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эстетикӣ яке аз сифатҳои муҳими инсонро ташкил медиҳад. Он дар инсон ҳар гуна зуҳурот эҳсос намудани зебоиро ба вуҷуд меоварад. Манбаи зебои табиат ҳар гуна аксҳо, мусаввараҳо, ҳайкалу муҷассамаҳо, асарҳои бадеӣ, нақшу нигор, иншоот, асарҳои саҳнавӣ, суруду мусиқӣ, сару либос, ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, лавозимоти рӯзгор ва ғайраҳо мебошанд, ки дар инсон эҳсоси эстетикӣ ба вуҷуд меоранд. Шинохтани зебоӣ ба шахс илҳом мебахшад. Ӯро рӯҳбаланд намуда, дар олами зебоӣ сайр мекунонад.[79]

Чуноне дар “Эксиклопедияи фалсафа” қайд гардидааст тарбияи эстетикӣ ин “Ташаккул додани маҳорату малакаи муайян дар ин ё он соҳаи фанҳои бадеӣ

[78]oval.ru/enc/86834.html
[79]Консепсияи миллии тарбия 3 марти 2006 №94 моддаи 9.

мебошад”[80]. Тарбияи зебоипарастии хонандагон дар дарсҳои хониш, забони модарӣ, санъат ва мусиқӣ, санъати тасвирӣ, дар дарсҳои берун аз синфӣ, дар маҳфилҳо (санъати тасвирӣ, мактабҳои мусиқӣ) ба роҳ монда мешавад.

Волидайни хонандагон низ бояд аз ҳалли ин вазифаҳои муҳим дар канор набошанд. Дар оилаҳое, ки инро хуб мефаҳманд, тарбияи зебоипарастии бачаҳо хеле барвақт аз оне, ки бачаҳо ба мактаб меоянд, оғоз мешавад.

Ҳайкалтароши маъруф Конёнков менависад: “Ман ҳеҷ гоҳ ба роҳи санъат намерафтам, агар аз кӯдакӣ санъатро дӯст намедоштам. Хотироти кӯдакӣ аз бисёр ҷиҳат ояндаи ҳар як инсонро муайян месозад. Ин ҳамон бешазор мебошад, ки мо аз он нӯшокии файзбор ва ҳаётбахшро менӯшем. Хотироти бачагӣ ба монанди солҳои таҳсил пойдевори ҳаёти бофаҳм ва хотира дар бораи ин рӯзҳои беғубор ва шаффоф мебошад, чун хазинае, ки дар он ҳама чизи фаромӯшаванда нигоҳ дошта мешавад[81]”

Тарбияи эстетикӣ ба китоб дар оила он вақте оғоз мешавад, ки кӯдак аввалин афсонаҳоро дар бораи бузаки ҷингилапо, кӯсаи зирак ва муллоҳои фиребгар, Тоҳир ва Зӯҳро, Бахром ва Баҳман гӯш мекунад. Симоҳои афсонавӣ ба тасаввуроти кӯдак таъсир расонда, дар ӯ ҳусни таваҷҷӯҳро ба амалҳои ҷасурона, шавқу ҳавас ба ҳайвонот, табиат, нафрат ба бадкинӣ, пастӣ бедор месозад, муҳаббатро нисбат ба каломи бадеӣ талқин менамояд. Чӣ кадаре бачаҳо калон мешаванд, ҳамон қадар асарҳои бадеӣ чун воситаи тарбияи эстетикӣ, ташаккули эътиқод аҳамият пайдо мекунанд.

Дар тарбияи эстетикӣ махсусан китобҳое кӯмак мерасонанд, ки бо одамони машҳур, бо даврае, ки онҳо зиндагӣ мекарданд, бо устодон, дӯстоне, ки ба онҳо таъсир расонидаанд, шинос мекунанд. Муҳаббати пурҳароратро ба ватан, ба халқи худ санъаткорони моҳир, ҳайкалтарошон, бастакорон, шоирон дар санъати худ таҷассум кардаанд. Меҳнати ҳар як бастакор, рассом, нависандаи маъруф ин меҳнати пайваста ва бошиддат мебошад. Чуноне шоири маъруф К.И.Чуковский дар бораи Репин ба хотир меорад: «Саҳар баъди ношто ба устохона мешитофт ва дар он ҷо айнан худро бо эҷодиёт азоб медод, чунки ӯ меҳнатдӯсти бесобиқа буд ва ҳатто каме аз шавқу рағбат ба кор шарм мекард, ки ӯро аз саҳар то бегоҳ маҷбур месохт мӯқаламро нагузошта ҳама неруашро ба тасвири манзараҳои табиат бахшад. Ва вақте, ки аз мондашавӣ дар пиронсолӣ дасти росташ ҳаракат намекард ва ӯ мӯқаламро дошта наметавонист, дарҳол бо дасти чапаш навиштанро омӯхт, барои он ки ягон дақиқа аз расмкашӣ дар канор намонад. Фаҳмидан душвор аст, ки чи тавр ӯ моҳирона барои гӯш кардани маърӯзаҳо ва мутолиаи китоб вақт ҷудо мекард. Як маротиба ҳангоми бозгашт аз Питер дар шаби ситоразор ман аз донистани донишҳо дар бораи ситораҳои осмонӣ ҳайрон гаштам. Ӯ номи ҳамаи ситораҳоро номбар намуд ва онҳоро монанди дӯстони наздик муборакбод гуфт»[82].

Дар бораи одамони машҳури олами санъат китобҳои зиёде навишта шудааст. Арзиши тарбиявии ин китобҳо на танҳо аз он иборат аст, ки онҳо дар бораи сифатҳои ахлоқи олии намояндагони маъруфи санъат ба тариқи зинда ва возеҳ нақл мекунанд. Ин китобҳо бо эҷодиёти худи рассомон, бастакорон, нависандагон, бо асарҳои беҳтарини онҳо, ки дар бораашон хондаанд, нақл менамоянд. Дар тарбияи зебоипарастии бачаҳо мусиқи кумак мекунад. Бе мусиқию суруд ягон оиларо тасаввур кардан мумкин нест.

---

[80]Электроний ресурс. http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/7761/
[81]Столович Я.Н. Жизнь – творчество – человек. Функции художественной деятельности. М., 1985.
[82]НеменскийБ.М.Мудрость красоты: о проблемах эстетического воспитания. – М., 1987

Вале чиро ва чи гуна гӯш мекунанд, месароянд ва мерақсанд? Ана барои чи тарбияи завқи хуби мусиқӣ лозим аст. Агар ту мехоҳӣ мусиқиро дӯст дорӣ ва дарк кунӣ, онро бодиққат гӯш кун. Ва ту онро ҳатман дӯст медорӣ, оҳиста-оҳиста барои худ номаълум хубро аз бад фарқ карда метавонӣ. Ҳамин хел дар ту шавқи хуб пайдо мешавад. Дар ҷое, ки зери оҳанги мусиқӣ гап мезанад, ҷанҷол мекунанд, дарс тайёр мекунанд, китоб мехонанд, онро тамоман намешунаванд.

Муҳҳабат ба зебоипарастиро ҳамчунин тавассути санъати тасвирӣ тарбия намудан зарур аст. Зарурат ба расмкашӣ дар кӯдакон хеле барвақт пайдо мешавад. Аллакай дар синни томактабӣ бачаҳо мекӯшанд он чизро тасвир кунанд, ки хаёлоти кӯдакии онҳоро ба ҳаяҷон меорад. “Азобҳои эҷодӣ”-и аввалинро ҳамаи рассомони хурдакак мечашанд, хусусан вақте мебинанд, ки дар қоғаз на ҳама чизи мехостагиашонро тасвир карда метавонанд. Ҳатто аз ҳама нобарортарин расмҳои кӯдаконаро беҳунарона номидан мумкин нест. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ на танҳо қалам дар даст расмкаширо меомӯзанд, балки мушоҳида намудан, зебоии атрофи худро дидан, хурсандии махсусро ҳис карданро ҳангоми дидани зебоӣ дар атрофи худро аз худ мекунанд. Бигузор гуле, ки кӯдак мехост тасвир кунад, гули садбаргро ба хотир наорад. Аммо қабл аз он, ки кӯдак расм кашад, ба он нигоҳ карда лаззат бурд, тобишҳои гуногуни ранги онро тамошо кард, онро бӯй кашид. Аз ҳама муҳимаш ҳамин аст. Калонсолон ҳангоми тамошо кардани расмҳои кашидаи мактаббачаҳо инро бояд фаромӯш накунанд.

Агар расмҳои кашидаи кӯдак якранга бошад, аз ин мебарояд, ки ӯ ҳанӯз мушоҳида кардан, қайд карда мондани манзараи шавқовари атрофи худро наомӯхтааст. Чи гуна ба кӯдак қобилияти дидан ва ба ҳайрат афтодан, аз он чизи муқаррарие, ки моро иҳота кардааст ба шавқу завқ омаданро омӯзонд?

Кӯдакро ба назди ойинаи тиреза баред, манзараи зимистонро муддате тамошо кунед, муҳокима кунед, ки чи гуна он чизеро ки мебинем дар расм ҷойгир кунем. Дар саҳро гулҳоро мушоҳида кунед, ба он диққат диҳед, ки чи гуна онҳо зебоянд, бо чи онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ва мумкин аст дар кӯдак хоҳиши кашидани расми онҳо пайдо шавад.

Ҳиссиёти эстетикӣ дар кӯдак дар лаҳзаҳое бедор мешавад, ки аз барфи мулоим, барги аввалин дар дарахт шод мешавад, бо чашмони дурахшон ба парвози паррандагон нигоҳ мекунад.

Чи қадаре ӯ бисёр ин лаҳзаҳоро ӯ аз сар гузаронид, ҳамон қадар нисбат ба ҳама зебоӣ бо ваҷд меояд. Имкони дар кӯдакон тарбия намудани ҳисси зебоипарастиро дар оғӯши табиат ҳама волидайн доранд. Мушоҳида кардани табиат чашмро тез мекунад, ҳиссиёти расмкашони наврасро бой мегардонад. Дар онҳо хоҳиши тасвир кардани чизи дидашуда ва аз сар гузаронидаашон пайдо мешавад. Баъзе волидайн ба рассомони ҷавон маслиҳат дода наметавонанд. Дар ин кор ба онҳо китоби санъати тасвирӣ ва дафтари расмкашӣ кумак расонида метавонад. Онҳо барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ нашр шудаанд. Баъзе бачаҳо ба коллексия кардани нусхаҳои чопии сурат шавқу ҳавас пайдо мекунанд. Ин бисёр хуб аст. Баъдтар ба осорхонаи санъати бадеӣ ташриф оварда, бо расмҳо чун шиносони наздикашон вомехӯранд, онҳоро мешиносанд. Албатта, нусхаҳои матбаа худи расмҳоро иваз карда наметавонанд, вале кӯдакро ба дарк кардани онҳо тайёр месозанд. Ин вақте хуб аст, ки дар коллексия кардани расмҳо калонсолон ба бачаҳо расонанд. Бачаҳо мехоҳанд дар бораи ҳар як расм, дар бораи рассом маълумот гиранд. Набояд бо он падару модароне розӣ шуд, ки мегӯянд, ки ба

рушди зебоипарастии бачаҳо бояд мактаб машғул шавад. Дар бачаҳо тарбия кардани ҳиссиёти эстетикӣ, дар онҳо бедор кардани шарораи шавқу ҳавас ба зебоиро ҳар оила дар ҳолате метавонад, ки худи калонсолон ба санъат мароқ зоҳир мекунанд, онро дӯст медоранд.

Синамо ва театрро ҳамаи бачаҳо аз синни томактабӣ дӯст медоранд. Инҷо ба волидайн лозим аст, ки на дар бораи он, ки ба бачаҳо шавқу завқро ба синамо бедор кунанд, балки дар бораи он андеша кунанд, ки онҳоро аз нуқтаи педагогӣ дуруст истифода баранд. Чунки вазифаи театр ва синамо на дар он аст, ки бинандаро хандонад, балки онро тарбия кунад, чашмҳояшро ба идеалҳои баланд кушояд, ӯро поктар, боақлтар, муфидтар созад. Саҳнаҳо ва филмҳои хуб натанҳо фаҳмиши бачаҳоро васеъ мекунад, балки ба ҳаёт зеҳн монданро меомӯзонанд, маҷбур месозанд рафтори ношоистаро дар одамон, муҳити атроф маҳкум намоянд, ба тамошобинон зебоӣ, андешаҳои наҷибона, ҳис кардани рафтори инсонро намоиш медиҳанд. Чиро ва чи қадар вақт талабагони синфҳои поёнӣ дар кинотеатрҳо, театрҳо ва тавассути синамо метавонанд тамошо кунанд? Албатта, ба хатогии калон дар оилаҳое роҳ медиҳанд, ба бачаҳо имкони тамошо кардани барномаҳоро дар телевизион барои калонсолон медиҳанд. Тамошои чунин барномаҳо ба бачаҳо танҳо зарар мерасонад, агар дар танҳо танҳо имкони ҳар рӯз вақтхӯшӣ карданро бинанд. Ба бачаҳо бояд имкон дод, ки танҳо барномаҳои барои онҳо пешакӣ таъйиншударо тамошо кунанд. Кинофилмҳои ба синнусоли бачаҳо мувофиқнабуда метавонанд фаҳмиши нодурустро оид ба ҳиссиётҳои мураккаб, рафтори калонсолон бедор кунанд, ғайр аз ин барвақт диққати онҳоро ба масъалаҳое ҷалб мекунанд, ки фикр кардани онҳо ба бачаҳо ҳоло барвақт аст. Шавқу завқи зиёд ба кино ва театр таъсири манфӣ мерасонад, зеро таассуроти аз ҳад зиёд системаи асаби онҳоро монда мекунад. Педагоги машҳури шӯравӣ А.С. Макаренко ба волидайн тавсия додааст, ба бачаҳо дар як моҳ то се маротиба имкони тамошои киноро диҳанд, то ин ки фаъолияти мактабӣ ва ҳамчунин дигар уҳдадориҳо фаромӯш нашаванд.

Ҳамин тариқ, воситаҳо, усулҳо ва роҳҳои тарбияи эстетикӣ, ки волидайн дар оила метавонанд истифода баранд, ниҳоят гуногунанд. Вале онҳо сатҳи муайяни рушди эстетикӣ, муносибати дурустро ба санъат аз худи волидайн тақозо мекунанд. Барои ҳамин бояд бисёртар ба китобу маҷаллаҳо муроҷиат намуд, дар маърӯзаҳо оид ба тарбияи эстетикӣ иштирок кард.

Калидвожаҳо: тарбия, эстетикӣ, санъати бадеӣ, мушоҳида кардан, ташриф ба осорхона, синфи ибтидоӣ, санъати тасвирӣ, расмкашӣ, тамошои кино.

Адабиёт:

1. Консепсияи миллии тарбия. 3 марти 2006, №94, моддаи 9.
2. Медведь Э.И. Эстетическое воспитание школьников в системе дополнительного образования. Учебное пособие. ЦГЛ “РОН”, 2002.
3. Неменский Б.М. Мудрость красоты: о проблемах эстетического воспитания. – М., 1987.
4. Столович Я.Н. Жизнь – творчество – человек. Функции художественной деятельности. М., 1985.
5. Электроний ресурс. http://www.dic. academic.ru /dic.nsf/ enc_ philosophy/7761/
6. Электроний ресурс. http://www. festival.1september.ru/articles/580235/

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Разикова Р., Якубова Ш.

В данной статье рассматриваются вопросы эстетического воспитания в начальных классах. Автором предлагаются различные методы и приемы эстетического воспитания у младших школьников, также большое внимание уделено участию родителей в решении данного вопроса в домашных условиях.

Ключевые слова: воспитание, эстетизм, художественное искусство, наблюдать, посещать музей, начальный класс, изобразительное искусство, рисование, просмотр кино.

AESTHETIC EDUCATION IN INITIAL CLASSES

Rozigova R., Yakubova Sh.

In given article questions of aesthetic education in initial classes are considered. The author offers various methods and receptions of aesthetic education at younger schoolboys, also the big attention is given participation of parents in the decision of the given question in house conditions.

Keywords: education, an aestheticism, art art to observe, visit a museum, an initial class, the fine arts, drawing, cinema viewing.

МУНДАРИҶА
СОДЕРЖАНИЕ

МАҚОЛАҲО ВА МАЪРӮЗАҲОИ ИЛМӢ АЗ КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ-АМАЛИИ ВИЛОЯТӢ «ТОҶИКИСТОН- ТАШАББУСКОРИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЛОБАЛӢ ОИД БА ОБ» ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КӮЛОБ БА НОМИ АБӮАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

Хидирзода М.У., Тоҷикистон ташаббускори ҳалли масъалаҳои глобалӣ оид ба об........3
Обидҷони Ш. Қ., Аҳамияти ҷаҳонӣ доштани масъалаҳои об ва захираҳои обӣ – энергетикии тоҷикистон барои рушди устувор..6
Пиров А.К., Аҳамияти иҷтимоӣ ва сиёсии даҳсолаи байналмилалии амал “об барои рушди устувор”..14
Бобохонов Ф.Ш., Обидҷони Ш.Қ., Хушкшавии баҳри Арал – фоҷиаи экологии минтақаи давлатҳои Осиёи Марказӣ..17
Баротов Ҷ., Масъалаҳои истифодаи оқилонаи обҳои минтақаи Кӯлоб..........................22
Бердиев Ҷ., Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳалли масъалаҳои экологии марбут ба об...25
Муллоев Х.А., Захираҳои оби Тоҷикистон 28
Асоев Б. Х., Нақши гидроэнергетика дар рушди иқтисодию иҷтимоии вилояти Хатлон..31
Мирзоев А.Қ., Истифодаи самараноки захираҳои гидроэнергетикии дарёи Панҷ 33

ФАЛСАФА ВА СИЁСАТШИНОСӢ
ФИЛОСОФИЯ И ПОЛИТОЛОГИЯ

Ибодов М., Абдулвоҳидов А., Нақши Абӯбакр Муҳаммад Ибни Закариёи Ибни Яҳёи Розӣ дар ташаккули манзараи илмии Олам..35
Азамов Х., Г. Муродова, Молодёжь как субъект общественного производства и общественной жизни...38
Абдуллоев Н. Ташаккул ва рушди институти сарварии сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон...44
Якубов Ф., Некоторые особенности реализации принципа светского государства в Республике Таджикистан..49
Азамов Х.С., Назарова Г.А. Родоначальники первых политических учений в Древней Греции...54

ТАЪРИХ ВА ҲУҚУҚ
ИСТОРИЯ И ПРАВО

Сафаров Х. Корнамоиҳои Деваштичи суғдӣ...61
Бозоров С., Собиров С., Муҳофизати сарҳад дар афкори ҳарбии ниёгон......................64
Алуев А., Из истории формирования стратегии российско-таджикского партнерства..69
Маҳмадов И. Рушди муассисаҳои тиббии минтақаи Кӯлоб дар солҳои 20-40 уми асри XX..74
Раҷабова Д., Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд–унсури муҳими давлати ҳуқуқбунёд..80

ИЛМҲОИ ДАҚИҚ ВА ТАБИАТШИНОСӢ
ТОЧНЫЕ НАУКИ И ПРИРОДОВЕДЕНИЕ

Каримов С. К., Явления переноса в **IN_2TE**..85
Р. Акбаров, Ш. Мухторова Задача Гилберта с нагруженными свободными членам и с дополнительными условиями..91
Раҳимов Н., Шарифов Ш., Ҳал ва тадқиқи масъалаҳои матние, ки ба муодила ва нобаробариҳо оварда мешаванд..95
Бобоев Т., Бобоев М.Т., Қуллаев Ш., Ёқубов С., Бобоев Ш., Аҳамияти хоҷагӣ ва роҳҳои парваришу муҳофизати баъзе намудҳои ёбоии авлоди *allium* l.......................................99
Бойаҳмадов Ш., Тоза нигоҳ доштани об - вазифаи муқаддас...................................103

ИҚТИСОДИЁТ
ЭКОНОМИКА

Мирсаидов М. Н., Тамоюли рушди сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон............108
Шаҳнозаи С., Ҳасанова Ф.Ш., Гурӯҳбандии омилҳои рушди иқтисодӣ ва алоқамандии байни онҳо..117
Абдулов Д., Сафаров А., Истифодаи самараноки захираҳои табиӣ омили рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон..121
Талбаков Л.Қ., Нақш ва аҳамияти туризм дар рушди иқтисоди миллӣ.....................125

ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Содиқов Ё., Асосҳои ҳаётӣ ва илмии повести илмӣ – фантастикии Абдумалик Баҳорӣ «Умеди ягона»..130
Файзуллоева Ф. Система упражнений как средство формирования речевых умений и навыков..135
Шералиева С., Микротопонимия, топонимия, макротопонимия ва забоншиносии тоҷик..139
Гафурова М. Х. Особенности употребления наречий в роли сказуемого......................143
Қосимова З., Таҳлили ғоявӣ- бадеии достонҳои «Илму Одам» ва «Парчами Ваҳдат»-и Абдулҳай Қаландар..147
Сайдамирова К. Дж., Фразеологическое значение в сопоставлении с лексическим....151
Толибова О. Особенности изъяснительной придаточной части сложноподчинённых предложений русского и таджикского языков 155
Исмоилова Ф., Мақола ҳамчун жанри таҳлилӣ дар матбуоти Миср..........................158
Муродов Б., Табаров Ш., Ҷонишинҳои манфӣ ва хусусиятҳои маъноии онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ..162

ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА РАВОНШИНОСӢ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Рахимова С.Р. Патриотическое воспитание- основа укрепления государства.........**168**
Самариддинова З.Н., Умедаи Талаб., Принсипи асосии ташкили машғулиятҳо оид ба асосҳои алгоритмсозӣ ва барномасозӣ дар шароитҳои истифодаи компютер дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ 172

Давлятов М.А., Курбанов М.С., Особенности совершенствования технологий педагогического общения……………………………………………………………………176
Худойдодова О., Педагогические условия эффективности самообразования студентов...180
Сафаров Д., Личностно-ориентированный и системно-деятельностный подходы в модернизированном образовании...183
Каримов М.А., Способы и пути организации обучения русскому языку на современном этапе в средней школе и в высшем учебном заведении……………….........................188
Гиёев А. Х., Духовно- нравственное воспитание младших школьников в учебно-воспитательном процессе……………………………………………………………......194
Ҷӯраев Б., Абдуҷаббор Сафаралӣ, Саҳми оила дар худшиносии наврасон...................200
Розиқова Р., Яқубова Ш., Тарбияи эстетикӣ дар синфҳои ибтидоӣ………….................206

Ба чопаш 16.04.2017 имзо шуд. Андозаи 60x84$^{1}/_{16}$.
Коғази офсетӣ. Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 12
Адади нашр 150 нусха

Дар матбааи «КОНТИНЕНТ ТҶ» чоп шудааст.
ш. Душанбе, к. Маяковский, 77/66
Тел.: (+992 37) 221-35-05